Vate

kovara kulturî

Nîlufer Akbal
«Lawikî Ruhê Mi Îfade Kenê»
Mînzûr Çem
«Ez Ver va Dismenî Çok Ronênan»
Meleka Memedê Xidê Rey
«Qe Diramê Ci ra Nêmend»
Lerzan Jandîl
Sedserra 19ine de Halê Împaratorîya Osmanîyan
Mehmet Uzun
Dinya Baxçe, Her Zûn û Kultur Yew Çiçek a
Mehmed Drewş
Na Ray Raya Yeweya Ziwanî ya
J. Îhsan Espar
Beyi Se Bena?

Payîz, 1997

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

Vate

Kovara Kulturî

Hûmar: 2

Payîz, 1997

Serredaktor:
Malmîsanij

Redaksîyon:
Haydar Diljen, J. Îhsan Espar,
Cemîl Gundogan, Malmîsanij, Mehmet Uzun

Ardimkerdoxî:
Osman Aytar, Yildiray Beyazgul,
Çeko, Mûnzûr Çem, Memo Darrêz,
Nîhat Elî, Lerzan Jandîl,
Huseyîn Kulu, Seyîdxan Kurij,
Robîn Rewşen, Kamer Soylemez,
Kazim Temurlenk, Şukrî Urgun

Temsîlkarê Almanya:
Mûnzûr Çem
Faks: +49 - 30 - 611 18 39
Faks: +49 - 30 - 615 52 31

Seveta aboneyîye û têkîliye (Almanya de):
L. Ballikaya
C/O Vereinstadtteil VHS e.v.
Postfach 62 07 46
10 797 Berlin/Almanya

Temsîlkarê Norveçî:
M. Darrêz
Box: 2545
7001 Trondheim/NORVEÇ

Temsîlkarê Hollanda
Ferhad Amedî
Delfzyl Str. 81
6835 CM Arnhem/HOLLANDA
Tel: +26-323 26 95

Şertê aboneyîye:

Welat	*serrêk*	*6 aşmî*
Tirkiya:	40 DM.	20 DM.
Almanya:	40 DM.	20 DM.
Swed:	250 SEK.	125 SEK.
Dugelê bînî:	70 DM.	35 DM.

Vayî: 10 DM./50 SEK.

Îlan:
Riperrêk: 200 DM./1000 SEK.
Nêm riperr: 100 DM./500 SEK.
Çarêgriperr: 50 DM./250 SEK.

Çap: Apec Tryck & Förlag, Stockholm

ISSN:1401-2995

Postgiro:
Kurdiska Kultur och Språkföreningen
475 16 98-4 SWEDEN

Adres:
Î. Espar
Odd Fellowvägen 29
S-127 32 Skärholmen/SWEDEN

Berpirsiyariya her nuştî yê nûştoxî/nûştoxe bi xo ya.

www.arsivakurdi.org

TEDE

Wendoxan rê 3
Derheqê Kirmanckî (Kirdkî) de Kombiyayîşê Hîrêyine 5
Mûnzûr Çem
«Ez Ver va Dismenî Çok Ronênan» 13
Mihanî Licokic
Pîr û Pisînge 23
A. Muttalîp Koç
Ey Welato Delal 26
Seyidxan Kurij
Nîlufer Akbal: «Lawikî Ruhê Mi Îfade Kenê» 27
Memed Drewş
Na Ray Raya Yeweya Ziwanî ya 37
Kazim Temurlenk
Meleka Memedê Xidê Rey: «Qe Diramê Ci ra Nêmend» 40
Mehmet Uzun
Dinya Baxçe, Her Zûn û Kultur Yew Çiçek a 49
Lerzan Jandîl
Sedserra 19îne de Halê Împaratorîya Osmanîyan û Vurîyenê Demî 59
Alî Heyder Sever
Dêrsimî Ser o 76
J. Îhsan Espar
Beyi Se Bena? 77
Memo Darrêz
Memo Darrêzî ra Şîîrî 89
Bîrgule
«Vate»yî Ser o Kombîyayîş 92
Huseyîn Kizilarslan
Lawuka «Erê Çên Çenê» û Sa Heyder 93
Malmîsanij
Kitaban ra 95
Celadet Alî Bedirxan
Ferhenga Kurdî (Kurmancî)-Frensî-II 101
Wendoxan ra 114
Malmîsanij
Ferhengê Tirkî-Kirmanckî (Zazakî) 118
Kitabê Kirmanckî (Zazakî)-II 128
Alfabe 129

www.arsivakurdi.org

WENDOXAN RÊ

Wendoxê delalî,

Ma ebi hûmara diyine (ikinci sayı) selam danî (dame) şima. Hûmara verêne dim a gelek kesan eleqedarîya xo misnay (nawite); ebi mektube, telefon, faks yan zî qisekerdiş fikr û waştişê xo day zanayene. Fikr û krîtîkê (eleştiri) şima, çi biyaye çi nêbiyaye, yanî çi musbet çi menfî bibê, serî û çiman ser. Hetanî ke ma dest ra bêro ma goşê xo danî şima ser û xebitiyênî ke ebi vateyanê şima vateyê xo roj bi roj hîna weş û hîna zelal bikî.

Her mektuba şima ma rê mesajêk, paştîgirewtişêk (poştîguretenê) û ardimêko fikrî yo. Mektubê ke zînadanê Tirkiya ra ameyê wayîrê manayêka hîna taybetî (susûsî) yê. Nê mektubî pey beranê (çêberanê) kilîtkerdeyan ra, pey «hewt koyan û hewt royan» ra nusiyayê labelê bûya mucadeleyî û xoverrodayîşî (direniş) înan ra yena. Bûya kesanê hêvîdaran, bûya hesreta milet û welatî, hesreta dost û birakan, hesreta ziwanê (zonê) dayke.

Mektuban miyan de zê yê Serdar Bedirxanî tanî mektubî zî estê ke misnenê (nawnenê) ke Diyarbekir de û cayanê bînanê welatî de kesê hessasî, kesê ke perîyodîkanê kurdkîyan ebi diqqet taqîb kenê, kesê ke rûmetê ziwanê şîrînê dayke zanê û no ware de fikiriyênê, wazenê çiyêk bikê estê. Hêvîya ma esta ke meşti do kesê inasarênî (winasî) hîna bibî zaf.

Dewam bikênê ma rê binusênê, kemane û şaşîyeya ma rê vajênê.

Wendoxê erjayey,

Demeyê vetişê na hûmara Vateyî, raştê serra şeştîyine ya Xoverrodayîşê Dêrsimî yeno. Şeştî serrî ra ver, şarê Dêrsimî yê mezlûmî vera gonîweranê bêbextan xo ver ro da. Pîranî û Zîlan û Agrî dim a

www.arsivakurdi.org

kurdê Dêrsimî amey qirkerdene, dewî û şaristanê ma amey veşnayene. Îdarekerdoxanê medenîyan (!) ê Tirkiya kalê şeştî-hewtay serreyê zê Seyîd Rizay dar de kerdî. Dar û ber gonî û gonaşîre de xemilnay. Şeştî serre ra pey ewro zî laj û keynayanê (laz û çênayanê) kurdan zê xoverrodayîşan û qirbiyayîşanê bînanê kurdan, ê Dêrsimî zî xo vîr a nêkerdo. Ma rûmet (qîmetê) danî xoverrodayîşê Dêrsimî û şehîdanê Dêrsimî ebi hurmet anî era xo vîr. Na hûmara ma de nuşteyê Mûnzûr Çemî, roportajê Kazim Temurlenkî û şîîra Alî Heyder Severî derheqê xoverrodayîşê Dêrsimî de yê. Nuşteyê ma yê bînî zewbîna wareyan di yê û hêvî a ya ke ebi zer ba şima bê.

Ebi hêviya hûmaranê hîna pêtan (zengînan) û rojanê hîna weşan.

Vate

www.arsivakurdi.org

DERHEQÊ KİRMANCKÎ (KİRDKÎ) DE KOMBİYAYÎŞÊ HÎRÊYİNE

Bielefeld, 1-3yê tebaxe 1997

Roja 1ê menga (aşma) tebaxe de, şaristananê Almanya ra Bielefeld de kirmanckî (kirdkî, dimilkî, zazakî) ser o kombiyayîşê hîrêyine dest pêkerd û hîrê rojî (1-3yê tebaxe) ramit. Nê kombiyayişî de nê şiyês kesî amade bîy:

Yildiray Beyazgul (Gimgim)
Aydin Bîngol (Gimgim)
Mûnzûr Çem (Dêrsim)
Hûmanê Çîyan (Depe)
Haydar Diljen (Sêwregi)
J. Îhsan Espar (Pîran)
Cemîl Gundogan (Dêrsim)
Lerzan Jandîl (Gimgim)
Elîf Kiliç (Dêrsim)
Çeko Kocadag (Gimgim)
Huseyîn Kûlû (Dêrsim)
Seyidxan Kurij (Çewlîg)
M. Malmîsanij (Pîran)
Selîm Mûrat (Pali)
Kamer Soylemez (Dêrsim)
Harun Turgut (Pali)

***

Nê kombiyayişî de amadebiyayoxî nê di meselan ser o vindertî û meylê xo tesbît kerdî:

- Nameyê welatan, dewletan û paytextan
- Îzafe (ebi tirkî «tamlama») û halê wayirbiyayişî (génitif)

Meylê kombiyayîşî gore, nameyê dewletan, welatan û paytextan nê yê:

www.arsivakurdi.org

NAMEYÊ WELATAN, DEWLETAN Û PAYTEXTAN

Tiya de vêşane (zafane) nameyê dewletan û paytextanê înan nusiyayê (ameyê nuştene), labelê nameyê tanî (tayê) welatanê bêdewletan yan zî welatanê otonoman zî nusiyayê.

I-AFRÎKA

kirmanckî (kirdkî)	*îngilizkî*
dewlete/welat, paytext	**dewlete/welat, paytext**
1. Afrîkaya Başûrî, Pretorya	1. South Africa, Pretoria
2. Afrîkaya Miyanîne, Bangî	2. Central African Republic, Bangui
3. Angola, Lûanda	3. Angola, Luanda
4. Benîn, Porto-Novo	4. Benin, Porto-Novo
5. Botswana, Gabaron	5. Botswana, Gaborone
6. Brundî, Bujumbura	6. Brundi, Bujumbura
7. Bûrkîna Faso (Voltaya Corîne),Wagadûgû	7. Burkina Faso, Ouagadougou
8. Çad, Ncamena	8. Chad, N'Djamena
9. Cezayîr, Cezayîr	9. Algeria, Algiers
10. Cîbûtî, Cîbûtî	10. Djibouti, Djibouti
11. Erître, Asmara	11. Eritrea, Asmara
12. Etyopya, Addîs Ababa	12. Ethiopia, Addis Ababa
13. Gabon, Lîbrvîl	13. Gabon, Libreville
14. Gambîya, Banjûl	14. The Gambia, Banjul
15. Gana, Akra	15. Ghana, Accra
16. Gîne, Konakrî	16. Guinea, Conakry
17. Gîneya Bîssaoyî, Bîssao	17. Guinea-Bissao, Bissau
18. Gîneya Ekwatore, Malabo	18. Equatorial Guinea, Malabo
19. Kamerûn, Yaûnde	19. Cameroon, Yaoundé
20. Kenya, Naîrobî	20. Kenya, Nairobi
21. Kongo (Zaîre), Kînşasa	21. Congo (Zaire), Kinshasa
22. Kongo-Brazavîlle, Brazzavîlle	22. Congo, Brazzaville
23. Lîberya, Monrovya	23. Liberia, Monrovia
24. Lîbya, Trablûs	24. Libya, Tripoli

www.arsivakurdi.org

25. Madagaskar, Antananarîvo ..... 25. Madagascar, Antananarivo
26. Malawî, Lîlongwe..... 26. Malawi, Lilongwe
27. Malî, Bamako..... 27. Mali, Bamako
28. Marok (Fas), Rabat..... 28. Morocco, Rabat
29. Misir, Qahîre..... 29. Egypt, Cairo
30. Morîtanya, Nûakşot..... 30. Mauritania, Nouakchott
31. Mozambîk, Mapûto ..... 31. Mozambîque, Maputo
32. Namîbya, Wîndhûk..... 32. Namibia, Wîndhoek
33. Nîjer, Nîyamey..... 33. Niger, Nîamey
34. Nîjerya, Abuja ..... 34. Nigeria, Abuja
35. Rwanda, Kîgalî ..... 35. Rwanda, Kigali
36. Sehraya Rojawanî, El-Eyûn ..... 36. Western Sahara, El-Aaiún
37. Senegal, Dakar..... 37. Senegal, Dakar
38. Sîyerra Leone, Frîtawn ..... 38. Sierra Leone, Freetown
39. Somalya, Mogadîşû..... 39. Somalia, Mogadishu
40. Sûdan, Xartûm..... 40. Sudan, Khartoum
41. Tanzanya, Dodoma ..... 41. Tanzania, Dodoma
42. Togo, Lome ..... 42. Togo, Lomé
43. Tûnis, Tûnis ..... 43. Tunisia, Tunis
44. Ûganda, Kampala..... 44. Uganda, Kampala
45. Zambîya, Lûsaka ..... 45. Zambia, Lusaka
46. Zîmbabwe, Harare ..... 46. Zîmbabwe, Harare

II-AMERÎKA

kirmanckî (kirdkî)..... *îngilizkî*
dewlete/welat, paytext ..... **dewlete/welat, paytext**
1. Arjantin, Buenos Aîres ..... 1. Argentina, Buenos Aires
2. Belîz, Belmopan ..... 2. Belize, Belmopan
3. Bolîvya, Sukre..... 3. Bolivia, Sucre
4. Brezîlya, Brezîl ..... 4. Brazil, Brasilia
5. Dewletê Yewbiyayey ê Amerîka, Waşîngtin 5.United States of America, Washington
6. Domînîk, Santo Domîngo ..... 6. Dominican Republic, Santo Domingo
7. Ekwador, Kîto ..... 7. Ecuador, Quito

www.arsivakurdi.org

8. Girawê Falklandî, Stanley .....8. Falkland Islands, Stanley
9. Guatemala, Guatemala City .....9. Guatemala, Guatemala City
10. Guyana, Corctawn .....10. Guyana, Georgetown
11. Guyana Frensayê, Kayen .....11. French Guiana, Cayenne
12. Haîtî, Porto-Prens .....12. Haiti, Port-au-Prince
13. Hondûras, Tegucîgalpa.....13. Honduras, Tegucigalpa
14. Jamaîka, Kîngston.....14. Jamaica, Kingston
15. Kanada, Ottawa.....15. Canada, Ottawa
16. Kolombîya, Bogota .....16. Colombia, Bogotá
17. Kosta Rîka, San Jose .....17. Costa Rica, San José
18. Kuba, Havana .....18. Cuba, Havana
19. Meksîka, Meksîko City.....19. Mexico, Mexico City
20. Nîkaragua, Managua.....20. Nicaragua, Managua
21. Şîlî, Santiyago .....21. Chile, Santiago
22. Panama, Panama City.....22. Panama, Panama City
23. Paragûay, Asunsiyon.....23. Paraguay, Asunción
24. Perû, Lîma .....24. Peru, Lima
25. Salvador, San Salvador .....25. El Salvador, San Salvador
26. Surînam, Paramarîbo .....26. Suriname, Paramaribo
27. Ûrûgûay, Montevîdeo .....27. Uruguay, Montevideo
28. Venezuela, Karakas.....28. Venezuela, Caracas

III-ASYA

kirmanckî (kirdkî).....îngilizkî
dewlete/welat, paytext .....dewlete/welat, paytext
1. Armenîstan, Erîwan .....1. Armenia, Yerevan
2. Azerbaycan, Baku .....2. Azerbaijan, Baku
3. Bahreyn, Manama .....3. Bahrain, Manama
4. Bengladeş, Dakka .....4. Bangladesh, Dhaka
5. Bûrma, Rangûn .....5. Burma, Rangoon (Yangon)
6. Bûtan, Thîmfu .....6. Bhutan, Thimphu
7. Çeçenîstan, Groznî.....7. Chechenia, Grozny
8. Çîn, Pekîn.....8. China, Beijing (Peking)

www.arsivakurdi.org

9. Efxanîstan, Kabul ..... 9. Afghanistan, Kabul
10. Erebîstanê Seûdî, Riyad ..... 10. Saudi Arabia, Riyadh
11. Fîlîpîn, Manîla ..... 11. Philippines, Manila
12. Gurcîstan, Tiflîs ..... 12. Georgien, Tbilisi
13. Hindîstan, Delhî ..... 13. India, New Delhi
14. Îndonezya, Jakarta ..... 14. Indonesia, Jakarta
15. Îran, Tehran ..... 15. Iran, Tehran
16. Îraq, Bexdad ..... 16. Iraq, Baghdad
17. Îsraîl, Quddus ..... 17. Israel, Jerusalem
18. Japonya, Tokyo ..... 18. Japan, Tokyo
19. Kaledonyaya Newîye, Nûmeya 19. New Caledonia, Nouméa
20. Kamboçya, Phnom Pen ..... 20. Cambodia (Kampuchea), Phnom Penh
21. Koreya Başûre, Seûl ..... 21. South Korea, Seoul
22. Koreya Vakure, Piyonyang ..... 22. North Korea, Pyongyang
23. Kurdîstan ..... 23. Kurdistan
24. Kuweyt, Kuweyt ..... 24. Kuwait, Kuwait
25. Laos, Vîyangşan ..... 25. Laos, Vientiane
26. Lubnan, Beyrûd ..... 26. Lebanon, Beirut
27. Maldîv, Male ..... 27. Maldives, Malè
28. Malezya, Kuala Lumpur ..... 28. Malaysia, Kuala Lumpur
29. Mîreyîyê Ereban, Ebû Dabî ..... 29. United Arab Emirates, Abu Dhabi
30. Moxolîstan, Ûlan Bator ..... 30. Mongolia, Ulan Bator
31. Nepal, Katmandû ..... 31. Nepal, Kathmandu
32. Ozbekîstan, Taşkent ..... 32. Uzbekistan, Tashkent
33. Pakîstan, Îslamabad ..... 33. Pakistan, İslamabad
34. Qeter, Dohe ..... 34. Qatar, Doha
35. Qazaxîstan, Akmola ..... 35. Kasakhistan, Akmola
36. Qibris, Lefkoşe ..... 36. Cyprus, Nicosia
37. Qirxizîstan, Bîşkek ..... 37. Kyrgyzstan, Bishkek
38. Sîngapûr, Sîngapûr ..... 38. Singapore, Singapore
39. Srî Lanka, Kolombo ..... 39. Sri Lanka, Colombo
40. Sûrîye, Şam ..... 40. Syria, Damascus
41. Tacikîstan, Duşenbe ..... 41. Tajikistan, Dushanbe

www.arsiyakurdi.org

42. Tayland, Bangkok ..... 42. Thailand, Bangkok
43. Taywan, Taypê ..... 43. Taiwan, Taipei
44. Tirkiya, Anqara ..... 44. Turkey, Ankara
45. Tirkmenistan, Eşqabad ..... 45. Turkmenistan, Ashkhabad
46. Umman, Mesqet ..... 46. Oman, Muscat
47. Urdun, Emman ..... 47. Jordan, Amman
48. Vîetnam, Hanoî ..... 48. Vietnam, Hanoi
49. Yemen, Sena ..... 49. Yemen, Sana'a

IV-EWROPA

kirmanckî (kirdkî) ..... *îngilizkî*
dewlete/welat, paytext ..... **dewlete/welat, paytext**
1. Albanya (Arnawudîstan), Tîrana 1. Albania, Tirana
2. Almanyaya Federale, Berlîn ..... 2. Germany, Berlin
3. Andorra, Andorra-la-Vella ..... 3. Andorra, Andorra-la-Vella
4. Awusturya, Vîyana ..... 4. Austria, Vienna
5. Belçîka, Bruksel ..... 5. Belgium, Brussels
6. Bosna-Hersek, Sarayevo ..... 6. Bosnia-Hercegovina, Sarajevo
7. Bûlgarîstan, Sofya ..... 7. Bulgaria, Sofia
8. Çekîstan, Prag ..... 8. Czech Republic, Prague
9. Danîmarka, Kopenhag ..... 9. Denmark, Copenhagen
10. Estonya, Tallîn ..... 10. Estonia, Tallin
11. Faroarna ..... 11. The Faroe Islands
12. Fînlanda, Helsînkî ..... 12. Finland, Helsinki
13. Fransa, Parîs ..... 13. France, Paris
14. Gronlanda, Nuuk ..... 14. Greenland, Nuuk (Godthåb)
15. Hollanda, Amsterdam ..... 15. The Netherlands, Amsterdam
16. Îngilîstan, Londra ..... 16. United Kingdom, London
17. Îrlanda, Dublîn ..... 17. Ireland, Dublin
18. Îslanda, Reykyawîk ..... 18. Iceland, Reykjavik
19. Îtalya, Roma ..... 19. Italy, Rome
20. Korsîka, Ajakkîyo ..... 20. Corsica, Ajaccio

www.arsivakurdi.org

21. Letonya, Rîga ..... 21. Latvia, Riga
22. Lîtvanya, Vilnîyus ..... 22. Lithuania, Vilnius
23. Lîxtinştayn, Vaduz ..... 23. Liechtenstein, Vaduz
24. Luksembûrg, Luxembûrg ..... 24. Luxembourg, Luxembourg
25. Macarîstan, Bûdapest ..... 25. Hungary, Budapest
26. Makedonya, Uskup ..... 26. Macedonia, Skopje
27. Malta, Valletta ..... 27. Malta, Valletta
28. Moldavya, Kîşînow ..... 28. Moldavia, Chisinau
29. Monako, Monako ..... 29. Monaco, Monaco
30. Norweç, Oslo ..... 30. Norway, Oslo
31. Polonya, Warşova ..... 31. Poland, Warsaw
32. Portugal, Lîzbon ..... 32. Portugal, Lisbon
33. Romanya, Bûkarest ..... 33. Romania, Bucharest
34. Rûsya, Moskova ..... 34. Russia, Moscow
35. Rûsyaya Sipîye, Mînsk ..... 35. Belorussia, Minsk
36. San Marîno, San Marîno ..... 36. San Marino, San Marino
37. Sardînya, Kaylerî ..... 37. Sardinia, Cagliari
38. Slovakya, Bratîslava ..... 38. Slovakia, Bratislava
39. Slovenya, Lyublyana ..... 39. Slovenia, Ljubljana
40. Spanya, Madrîd ..... 40. Spain, Madrid
41. Swêd, Stokholm ..... 41. Sweden, Stockholm
42. Swîs, Bern ..... 42. Switzerland, Berne
43. Ukrayna, Kîev ..... 43. Ukraine, Kiev
44. Xirvatîstan, Zagreb ..... 44. Croatia, Zagreb
45. Yunanîstan, Atîna ..... 45. Greece, Athens
46. Yûgoslavya, Belgrad ..... 46. Yugoslavia, Belgrade

V-OKYANÛSYA

kirmanckî (kirdkî) ..... *îngilizkî*
dewlete/welat, paytext ..... **dewlete/welat, paytext**
1. Awustralya, Kanberra ..... 1. Australia, Canberra
2. Fîjî, Suva ..... 2. Fiji, Suva
3. Girawa Solomonî, Honyara ..... 3. Solomon Island, Honiara

www.arsivakurdi.org

4. Girawê Marşalî, Dalap-Ulîga-Darrît .... 4. Marshall Islands, Dalap-Uliga-Darrit
5. Kîrîbatî, Tarawa ..... 5. Kiribati, Tarawa
6. Mîkroneyza, Palîkîr ..... 6. Micronesia, Palikir
7. Nauru, Yaren ..... 7. Nauru, Yaren
8. Zelandaya Newîye, Wellîngtin .. 8. New Zealand, Wellington
9. Papua-Gîneya Newîye, Port Moresbî ... 9. Papua New Guinea, Port Moresby
10. Samoaya Rojawanî, Apya ..... 10. Western Samoa, Apia
11. Tonga, Nukualofa ..... 11. Tonga, Nuku'alofa
12. Tuvalu, Fongafale ..... 12. Tuvalu, Fongafale
13. Vanuatu, Vîla ..... 13. Vanuatu, Vila

www.arsivakurdi.org

Serra 60 ya sarewedardena Dêrsimî ser o:

«EZ VER VA DİSMENÎ ÇOK RONÊNAN»

Mûnzûr ÇEM

Şeştî serre na ra ravêr, mîyanê (wertê) dewleta tirkî û şarê Dêrsimî de pêrodayîşêde giran vêjîya. Na mesela çike bîye? Sarê Dêrsimî çi wastêne, dewlete çi wastêne? Ya kî eve (ebi) vatişêde bîn, ê çinay ser o nêamêne hurê? Lazim o ke mordem na problem bicêro xo dest, eve kilmekîye bo kî rastîye çik a bîyaro çiman ver.

Her çî ra avê (aver), mordem gere (ganî) naye xo vîr ra mekero: Problemê Dêrsimî, problemêde henê nîyo ke alaqê (tekilîyê) xo (ci) û problemanê bînan çîno, xo ser o wo. No problem, parçêde problemê kurd û Kurdîstanî yo. Çiqaşî ke zê meselanê bînan, meselê Dêrsimî de kî tayê (tanî) noxteyê taybetî (xisusî) bibê kî, eslê xo de problem zu yo (yew o), gîrêdayîyê êynî sebeban o.

Mordem waxto ke biwazo ke heqa sarewedardena 1938 de qesê vazo (vajo) ya kî binusno, hewce wo (lazim o) ke tenê pêyser şêro, dewrê pêyên ê Împaratorîya Osmanî ser o vindone.

Çiturî ke wendoxî kî zanenê (zonenê), Dewleta Osmanî, dormê nêmê seserra 19 de dest kerd ci sîyasetê xoyê Kurdîstanî vurna. Împaratorîye, a roze (roje) ra têpîya wast ke Kurdîstanî tam bicêro (bigîro) binê kontrolî, uca (uza) têsîrê xo zêde kero. Seva (seba) Dêrsimî kî wastena xo nîya bîye. Çike hata o dem Împaratorîya Osmanî Dêrsim de wayîrê têsîrêde giranî nêbîye. Dêrsim hama hama ke hertim xoser mendîvî (mendbî), otorîteya teverî (teberî) qewul nêkerdîvî. Serra 1860 ra dime dewlete zaf reyî esker rusna Dêrsimî ser. Çi esto ke sarê Dêrsimî her raye (gilangi) est ra xo ver, firsend ci nêda ke dewlete uca bikero binê bandura xo.

Eve (ebi) na hal waxt vêrd ra, hata ke Hervê Dinya wo Virên vêjîya. Sirê hervî de, tayê firsatê neweyî kewtî ra sarê Dêrsimî dest, înan otorîta dewlete wa ke menda kî hama hama têde riznê (rijnay), werte ra darde we. Vajîme ke 1916 de pîlê Kurêsan (Kurêsû) Alîyê Gaxî est ve Kizilkîlîse

www.arsivakurdi.org

(Nazmîya), Mazgêrd û Çarsancaqî ser, memur û eskerî ci ra kerdî tever (teber). Vakurê Dêrsimî de, dormê Pilemuriye de, dêrsimizan tumena 36îne kerde hêsîre, çekî ci ra guretî. Dorme ro Xozatî guret, îdarê tirkan nas nêkerd.

O sire de fikro netewî (yurtseverlîk düşüncesî) kî mîyanê sarê Dêrsimî de xêlê avêşîyaye (averşiyaye) bî. Organîzasyonê kulturî, demokratîk û sîyasî yê ke rêça welatheskerdoxênî ser o terefê kirmancan ra amevî sazkerdene, wendox û roşnvîrê (aydin) Dêrsimî înan de aktîf gureyêne. Hata ci ra taye bî ke eve destê dêrsimizan amevî sazkerdene. Baytar Nûrî, derheqa na karî de nîya nusneno:

«... Mile Xidirî 1912 de, Estemol de eve namê Kurdîstan Muhîbban Cemîyetî komeleyê saz kerdîvî. (...) O sire de Bedîrxanîyan ra Mîthet Beg zê mutasarrifê Dêrsimî amevî tayînkerdene. Na rîwal ra, mi ve Mile Xidir Efendî ra Estemol de o zîyaret kerdîvî û na karî ser o îzna deyî kî guretîvî. [Komele] wastêne ke dewa kirmancîye ser o înformasyon bidone sarî. Kurdê ke Estemol de bî, têdîne dest dêne ci. Ez kî Kativê Umûmî (Sekreterê Umûmî) yê na komele bîyûne (bîyane). Kirmancê Dêrsimî yê ke Amerîka (Hemilkan) de bî, înan kî bîyena na komele qewul kerdîvî...»[1]

Înformasyonê Baytar Nûrî ra gore, Sarisaltikan ra *Mîralay Xêlîl Beg*, birayê xo *Hesen*, Erzingan ra *Alî Paşa*wo Dewrêscemaliz, Pilemuriye ra *Sêy Îvrayîm* û Dîwrîğî ra *Xêlîl* kî sazkerdoxê na komele yê.

Têpîya o sire de *Kurdîstan Tealî Cemîyetî* de kî kirmancê dormê Dêrsimî xêlê aktîfî benê. Înformasyonê Baytar Nûrî û albayê tirkan Nazmî Sevgenî ra kî beno eskera ke roşnvîrê kirmancan (kirmancû) eve musade û hetkarîya Kurdîstan Tealî Cêmîyetî, dormê Qoçgîrî û Dêrsimî de karo sîyasî kenê, seva guretena heqa miletê kirmancî gureyêne. *Alîşêr, Alîşan Beg, Alî Hêyder Beg ve Baytar Nûrî* ra kî na kar de zaf aktîf benê. Nê roşnvîrî, Qoçgîrîye ra derbazê Dêrsimî benê, ê ve sarê Dêrsimî ra pîya xêlê kombîyayîşan (kombîyayîşû) kenê. Gege eve qeseykerdiş, gege kî niviskî, hokmatê Anqara ra wazenê ke heqanê kurdan nas bikero. Roze bena ke muxtira danê, heqanê îdarî, kulturî û demokratîkan wazenê. Roze kî bena ke wastena xo tayêna (tanîna) avê

(1) Vet. Dr. M. Nuri Dersimi, Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992

www.arsivakurdi.org

benê û wazenê ke hokmat sazkerdişê dewleta Kurdîstanî qewul bikero. Vajîme ke 1920 de, telqirafo ke hetê sarê Dêrsimî ra, Meclîsê Anqara rê êno rusnayêne nîyanên o:

«Eve destê Wîlayetê Elazîzî, Serekê Meclîsê Girsê Miletî yê Anqara rê Gorê Pêymana (anlaşma) Sevrî, hewce wo (lazim o) ke wîlayetanê Diyarbekir, Elazîz, Wan û Bidlîsî de Kurdîstanêde servexo (xoser) bêro sazkerdene. Gere no bêro sazkerdene. Eke hen nêbone, îlan keme ke ma na heqe eve zorê çeke ra cême.

25 Teşrîne 1336 (1920)

Rêîsê aşîran ê Dêrsimê Rojawanî»

Na telqiraf kî ano verê çiman ke, o sire de kirmancê Dêrsimî wayîrê fikrê netewî (yurtsever) bîyê, înan wasto ke kurdî azad bibêne, bibêne wayîrê heqanê xo. Naca (naza) de, noxtêda bîna muhîme kî a wa ke sarê Dêrsimî têyna Dêrsimî ser o nêvineto, înan temamê Kurdîstanê Vakurî gureto xo dest, heqa sazbîyayêna dewlete, wîlayêtan pêrîyûne pîya rê wasta.

Celal Bayar kî derheqa wastena sarê Dêrsimî de vano ke: *«Sarewedardena Dêrsimî raste-rast fikrê kurdano sîyasî yo. Nê ne anarşîst ê, ne nîya rê, ne henî yê. Nînan (nayîne) rasterast wastêne ke hokmatêde kurdan saz kerêne. (...) Hesavê kirmancîye ra en îdealîstê dêrsimizan Qoçgîrî de amey pêser...»*[2]

Çi esto ke hokmatê Anqara çiqaşî ke eve fek vat *«Ma heqa kurdan rê hurmet keme»* kî niviskî cuwav nêda, hetê eskerîye ra hazirîya xo kerde temame û zimistanê 1921 de Qoçgîrî de herv vêjîya, kirmancan ve eskerî ra da pêro. Aşîranê Dêrsimî ra tayîne (tanînî) bêbextîye kerde, poştî nêdê birawanê xo yê Qoçgîrî. Ordîyê dewlete uca zor da kirmancan, dewî vêsnayî, zaf mordem qir kerd.

Rawustena 1925 de tayê aşîranê Rojhelatê Dêrsimî yardim da dewlete. Hama Rojawanê Dêrsimî hen nêkerd. Kirmancê Rojawanî sifte bêveng mendî. O ra dime kî ci ra tayîne wast ke hetkarîya Şêx Saîdî bikerê, dustê dewlete de pêro dêne. Na meselî ser o, birayê cênîya Sêy Rizayî Hemê Boxî nîya vano:

«Marte nême bîye, Xozat ra elçîyê vêjîya ame ke mektuva Hesen Xêyrî

[2] Tercüman, 10. 9. 1986

www.arsivakurdi.org

têy r' a.

Sêy Rizayî mektuve dê wendene. Ma nîyada ke Hesen Xêyrî mektuve de vano ke:

Şêx Saîd ve sarê dormî ra sare dardo we. Xarpêt gureto. Do het de kî qeweta Şêx Saîdî şîya Diyarbekirî ser. Ma îta hetê Şêx Saîdî der îme, pîyar îme. Hondo ke bese kenê rew ra, wertê sima de kotî ke merkezê hokmatî estê, dest ro ser nê, bijêrê.

Sêy Rizayî, binê mektuve de di-hîrê çekuyî nivisnayî, mektuve rusnê Alî Axayê Kalû rê. Sêy Rizayî vake:

<... Ezû son ma erzeme Xozatî ser, Xozat cême. Ti kî Kalû, Keçelû, Bolîyû, zovî ke kamî bese kena top ke berze Erzinganî ser, qe ke nê Erzingan bixercelne ke qewete nêşêro Şêx Saîdî ser>

Sodir hewar da piro, milet bî top, ma Sêy Riza na ro tawig, kewtîme ra raye şîme Xaçelîye. Xaçelîye de a sewe mendîme. Têpîya a sewe kî o ciwar ra milet bî top. Ayê ke çekê xo estê amêy pêser. Sodir kî ma Sêy Riza têpîya eve tawig fîst ra raye berd, ver va sû ra nêjdîyê Xozatî de Mazra Dewrêscemalû esta, şîme uza. A sewe Sêy Rizayî elçî rusna Xozat ke hala tehqîq kero, Xozat de çiqaşî qeweta hokmatî esta. Dot ra xevere amê ke Hesen Xêyrî têl do, vato:

<Eskerê Şêx Saîdî cepxanê dewlete nêdîyo hama Xarpêt kewto ra dest, hepisxane kerdo tol. Çi esto ke o ra têpîya mordemonê Şêx Saîdî dukanî talan kerdê, uzay ser o kî milet tayê dust de vêjîyo, tayîne hetê hokmatî gureto. Eke hen bîyo, eskerê dewlete wo ke hetê Malatîya ser remo şîyo, vişîyo hetê Komirxanî, pêyser cêro ra amo; eskerê Şêx Saîdî kî pêyser oncîyo, şîyo ve Palo.»[3]

Derheqa na meselî de wesîqawanê (belgeyanê) dewlete de kî tayê çî estê. Numûne:

Mufettîşê Ordîyê 3., 28. 2. 1341 (1925) de şîfreyê (numra şîfre 347 a) rusneno seranê xo rê û a şîfreya xo de nîya vano:

«Ma xevere gureta ke kurdanê Dêrsimî ra Qerebalîyan, Feratan û Abasan (Şîfre de namê na aşîran zê Karaballı, Ferhatuşağı, Abasuşağı

---

[3] Mehmet Gülmez, Dêrsim ra ve Dareestene Sêyît Riza, Zed Yayınları, İstanbul, 1996, p. (pelge) 158-159

www.arsivakurdi.org

amê nusnayêne M.Ç.) seva serestena Bidlîs[4], *Xozat û Pêrtage wertê xo de qesêy kerdo, qerar do ci ke sivte berzê Xozatî ser mekuman raverdêne û o ra têpîya kî berzê Pêrtagê ser.»*[5]

Şîfreya xoya 1. 3. 1341 (1925) ke numra xo 358 o de kî, Mufettîşê Ordîyê 3. nîya vano:

«Ma misayme ke kurdan vizêrî esto qeza Çemîşgezekî ser, terefan ra çar-panc tenêy merdê,

Kurdanê Dêrsimî, zêde kî aşîranê Qerebalîyan, Feratan û Abasîyan wertê xo de qesêy kerdo ke sifte berzê Xozatî ser.»

Çiturî ke hereketê Şêx Saîdî ame sikitene, dewlete mesela kurd û Kurdîstanî ser o zafêr vinete, seva demê nêzdî û demê dûrî planî kerdî hazirî, aye ra gore kî gamî estî. Vajîme ke dewlete o sire de tayê mordemê xo yê zanawoxî (zonawoxî) rusnay Kurdîstan. Nê mordemî waxto ke şî Kurdîstan de fetelîyay, pêyser amey Anqara, cîya-cîya raporî kerdî hazirî ke problemê kurdan eve çi şekîl bêro halkerdene. Yanî eve çekuyêde bîn, kurdî çiturî binê bandura dewlete kuyêne, asîmîle bibê û ziwan (zon), kultur û îdentîteya (kîmlîk) înan bêro vîndîkerdene. Nê raporan de Dêrsim cayêde taybetî cêno (gêno) û pênîye de kî derheqa Dêrsimî de planê êno hazirkerdene. Na planî ser o, kitavêde resmî de nîya vajîno:

«Oncîya, Serekîya Kurmayê Umûmî (Genelkurmay Başkanlığı) kî na meselî ser o eve dîqqet vinetîvî, raporê ke cîya-cîya dayîran ra amevî, înan ser o qesêy kerdîvî û pênîye de kî fikrê xo hasil bîvî ke Dêrsim gere mecbur bêro îslahkerdene.

Naye ra têpîya prensîbê îslahkerdişê Dêrsimî amey tesbîtkerdene û planêde dergadergî ra amey gîrêdayêne.»[6]

Eke mordem prtaîk de nîyadano kî vêneno ke na plan kamecî esasan ser o amo hazirkerdene:

a) Dewlete heto zu ra wast ke çiqaşî dest ra ame aşîranê Dêrsimî ra xo rê dostan pêyda bikerone.

(4) Naca de «Bidlîs» nivisîyo hama şaşîyêda teknîkî ya. Bêguman o waxt ne îmkanê dêrsimizan bî ke berzêne Bidlîsî ser ne kî çîyêde henênî ser o fikirîyêne.

(5) Mehmet Bayrak, Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1993, p. 280-281

(6) Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, Harp Tarihi Dairesi Yayınları, p. 373

www.alisiyakurd.org

b) Dest kerd ci derheqa sarê Dêrsimî de înformasyono zêde kerd top, yanê faalîyetê îstîxbaratî tayêna kerdî zêdeyî.

c) Hokmatî hetê propaganda ra faalîyetê xo kerd zêde ke heqa dewlete de fikirê sarê Dêrsimî yo negatîf bivurno, dewlete zê doste bido naskerdene. Vasitayanê na propaganda ra zuye (yewe) kî «elewîyênîya Mistefa Kemalî» bîye. Eslê xo de Mistefa Kemal elewî nêbî, dustê elewîyan de xêlê karê xoyo xiravin bî hama oncîya kî hokmatî propaganda kerdê ke o elewî yo, wazeno ke elewîyan bixelesno.

d) Dewlete eve planan, eve dek û dolavan (dolaban) wast ke lezanê (lejanê) mîyanê aşîranê Dêrsimî zêderî kero, ya kî lezanê newan (newû) têra bikero û sarî pêw verdone.

e) Dewlete heto zu ra kî cîya-cîya est tayê cayanê Dêrsimî ser ke sarê Dêrsimî vila kero, her raye parçeyê werte ra wedarone. Vajîme ke 1926 de tayê aşîrê Dêrsimî kî guretî lewê xo û dormê Boxazê Alî (Alî Boxazî) de est ve aşîra Qozan ser. 1930 de na ra kî hucumê tayê aşîranê hetê Pilemuriye kerd.

Eve na tore waxt vêrd ra hata ve 1934 ame. 1934 de dewlete eve namê *Qanûnê Îskanê Mecburî* (Mecburi İskan Yasası) qanûnêde newe vet. Numra qanûnî *2510* a. Qanûnê Îskanê Mecburî, ser ra ve bin prensîbê rasîstîye ser o amevî hazirkerdene; hedefê xo o bî ke hetê etnografîkî ra şeklê Tirkiya (eslê xo de ê Kurdîstanî) bivurno, ziwanan û kulturanê bînan têdîne werte ra wedaro, herkesî bikero tirk. Bêguman, alaqê vetişê na qanûnî û mesela Dêrsimî zuvinî (yewbînan) ra bî.

1935 de dewlete gamêda bîne este û 25ê kanûne (çelê virênî) de eve namê Qanûnê Tuncelî (2884 Sayılı Tunceli Kanunu), qanûnêde newe vet. Eve na qanûn her çî ra avê, namê Dêrsimî vurnêne kerdêne Tuncelî. Seva Dêrsimî *Mufettîşîya Umûmî ya 4.* (4. Umumi Müfettişlik) amêne sazkerdene. Serekê na Mufettîşîye kî General Abdullah Alpdoğan bî. Na qanûnî, heqê huqûqî û heqê mordemîye (insan hakları) têde werte ra dardêne we, her çî fîstêne ra memur û qumendaran dest. Eke înan çi biwastêne, heqa xo bîye ke bikerdêne. Na halî kî ardênê çiman ver ke dewlete Dêrsim de zulmêde newe û girsî dime ra wa.

Naye ra têpîya, na ra kî Dêrsim de îdareyê orfî (sıkıyönetim) ame îlankerdene. Dewlete kerd eskera ke ef vêjîyo, kam ke çekanê xo têslîm

www.zazaki.org

bikero, ci rê ceza çîna. Eve naye sarê Dêrsimî bî di parçeyî. Tayê aşîran vake ke *«O wo ke dewlete ef veto, endî ma ra çîyê nêvana, lazim o ke ma kî çekan bidîme»* û hen kî kerd. Tayê kî dust de vêjîyay. Fikrê înan ra gore, mordemî nêşkîyêne bawerîya xo ve dewleta tirkî bîyaro û çekan têslîm bikero. Ayê ke na fikirî ser o bî vatêne *«Dewlete sifte çekanê ma ma dest ra cêna, uca ra têpîya kî kuna ra wertê ma, ma qir kena».*

Dewlete boyna qereqolî, qisleyî û ray virastêne. Sêy Rizayî kî çiqaşî ke dest ra ame, aşîrê ke tivarê xo dewlete rê çîne bî, ê ardî pêser; pîya qesêy kerd, sond werd ke dest ra zuvinî dêne, çiqaşî ke bese kerd binê bandura tirkî mekuyêne. Naca de mordem gere naye vazo ke, rolê Alîşêrî na kar de zaf giran bî. Qesê Sêy Rizayî û Alîşêrî zu bî. Alîşêrî heto zu ra pîlanê aşîran de qesêy kerdê ke înan îqna bikero, heto bîn ra kî o ve Zerîfa ra wertê aşîran de fetelîyêne, seva hesarkerdişê miletî gureyêne. Kitavê Dayra Hervî (Harp Dairesi) yo ke mi na ra ravêr qal kerdo, o kitav de seva kar û barê Alîşêrî nîya vajîno: *«Miletî ser o, têsîrê propaganda menfî ya ke Alîşero Qoçgîrîyiz keno, zaf bî.»*

Çi esto ke çiqaşî ke Sêy Riza, Alîşêr ve tayêna mordemanê bînan ra xebetîyêne kî, aşîrê Dêrsimî zuvinî ra kewtîvî durî, mîyanê înan de zubîyayîş (yewbiyayîş) çîne bî. Baytar Nûrî Dêrsimî kar û barê ê rozan ser o nîya vano:

«Îstîqbalo tarî endî osêne (asêne). Pîlê aşîranê Dêrsimî bîyêne topî, qesêy kerdêne. Herkesî ferq kerdîvî ke çiqas halêde xiravin der ê. Çi hêf ke çiqaşî ke peroz û pesewe kombîyayîşî bîyêne kî rêîsê aşîran zu fikirî ser o nîyamêne hurê, planêde pîyagurenayîşî yo muşterek nêamêne hazirkerdene.»[7]

No îstîqbalo tarî yo ke Baytar Nûrî vano, fekê pîlanê dewlete ra kî eskera amêne îfadekerdene. Vajîme ke Mistefa Kemalî 1936 de siro ke Meclîs kerd ra, qesêykerdena xo de ca da Dêrsimî û heqa Dêrsimî de nîya vat:

«... Karê ma yê zerrê welatî de merhala muhima muhiman, mesela Dêrsimî ya. Na kulo ke zerrê welatî der o, na kerganeya bêdermane gere bêro birnayêne û pakkerdene, kok ra werte ra bêro wedardene. Cirmê xo çi beno bibo, seva kerdişê na karî, qerarê hewceyî eve lerze bêrê guretene

[7] Dr. Vet. M. Nuri Dersimi, Kurdistan Tarihinde Dersim, p. 267

www.arsivakurdi.org

û selahîyet bidîyone hokmatî.»

A serre payîzî, vatena sarê Dêrsimî ra gore aşma êlule de, teyaran qonaxê Sêy Rizayî (qonaxê didîne yo ke nêjdîyê Sîne de bî) bombe kerd. Wisarê 1937 de kî ordî her het ra dorme ro Dêrsimî guret, kewt Dêrsim. Gama virêne de sarê Dêrsimî zaf cayan de est ra xo ver, eskerî de da pêro. Çi esto ke aşîrê ke soz davî ke çeke berzêne, ci ra taye bêveng bî, tayê kî bîvî di parçey. Numûne: Aşîra Qozan ve pîlê Kurêsan Alîyê Gaxî ra bêveng vinetî, birazayê Sêy Rizayî Rayver Qopî hetkarîya dewlete kerde. Aye ra dime, birazayê xo yo bîn Zêynelê Alîyê Topî kî xapîya, kewt hetê dewlete.

Sêy Rizayî nîyada ke hal rind nîyo, wast ke Alîşêrî birusno dugelanê (duwelanê) teverî.

Çi hêf ke o werte de Alîşêr Efendî ve Zerîfa Xatune ra, destê birazayê Sêy Rizayî Zêynelî û tayê mordemanê bînan ra ame kîstene. Naye ra têpîya Sêy Rizayî ve Şahan Axayî ra zuvinî dî, dergaderg qesêy kerd. Werte ra senikek waxt derbaz bî, eskerî hurêndîya Sêy Rizayî têsbît kerde, dorme ro ci guret. Lazê Sêy Rizayî Şix Hese, Besa cênîya Sêy Rizayî û xêlê kî domanî pîya qir kerdî. Zêde ranêvêrd Şahan Axa kî zê Alîşêrî, eve planê dewlete destê dêrsimizan ra kîşîya. Hetê Demenan de pêrodayîşî devam kerdêne hama eskera bî ke Dêrsim kewtîvî tengêda girane.

O ra dime kî xevere vêjîye ke Sêy Riza Erzingan de amo guretene, hepis o. Era destkewtena Sêy Rizayî ser o hata nika cîya-cîya çî vajîyê. Hokmatî o waxt propaganda kerde ke Sêy Riza bêçare mendo, şîyo têslîm bîyo. Vatenêda bîne ra gore kî Sêy Rizayî wasto ke şêro Yewîya (Zuyîya) Sovyetan (Sovyetler Birliği), ṛaye ra eskerî ferq kerdo, gureto. Çi esto ke na hurdemêna îddîayî kî rast nêosenê. Her çî ra avê, cawo ke Sêy Riza te de kewto ra eskerî dest, raya Yewîya Sovyetan ser o nîyo. Mordem ke biwazo Dêrsim ra şêro Sovyetan, uca nêsono. Heto bîn ra kî mordemê ke ver ra ve pêy lewê Sêy Rizayî de bîyê, ê vanê ke hokmatî eve destê Walîyê Erzinganî mektuve rusna, wasto ke ronîsê, seva haştîye qesêy bikerê. Sêy Riza kî aye ser o şîyo Erzingan. Mehmet Gulmez, kitavê xo «Dêrsim ra ve Darestene Sêyît Riza» de na meselî ser o dergaderg vindeno.

www.arsivakurdi.org

Pênîye de, 18ê teşrîne (aşma payîzîya peyêne) 1937 de dewlete Sêy Riza ve tayê mordemanê bînan ra Xarpêt de dar de kerdî.

Mordem naye eskera vazo ke Sêy Rizayî, dewleta tirkî rind nas kêrdîvî û dêyme bawerîya xo pê nêardêne. Ey wast ke kirmancî wayîrê heqanê xo bê, azad bê, wertê mordemîye de eve rîyo sipê biciwiyêne. Eke biwastêne êy kî bese kerdê ke têslîme dewleta zulimkare bone, bibo wayîrê mal û milkî. Hama êy na rayê nê, raya cuwamêrdîye, raya xoverrodayîşî pê gurete. Rozê êy lazê xo ra nîya vatîv:

«Lazê mi, astarê çê mi, ez ver va dismenî çok ronênan.»

Hen vatîv û pênîye de hen kî kerd.

Na ra darestene ra têpîya, Serwezîrê (Başbakan) Tirkiya nîya vat:

«Ma meselê Dêrsimî werte ra dard we, qedena. Muşkîlê Dêrsimî ra xeleşîyayme..»

Eke kewt serra bîne, bî eskera ke zeke Înonu (İnönü) vano henên nîyo. O sire de serwezîr kî endî Înonu nê, Celal Bayar bî. Zimistan ke vêrd ra wisar ame, ordîyê dewlete rêyna kewt Dêrsim. Dêrsimizan tayê cayan de est ra xo ver, eve cuwamerdîye da pêro. Aşîrê ke 1937 de bêveng mendîv, înan ra kî tayîne tifong est. Vajîme ke Qozan (Qozû) û Kalan (Kalû) nîya bî. Birazayê Sêy Rizayî Zêynel Topî kî 1938 de têpîya eskerî de da pêro. Hama hervo en giran mintiqa Demenan (Demenû) de bî. Hêyderan (Hêyderû), 1936 û 1937 de çekê xo teslîm kerdîvî. 1938 de, ayê ke çeke dest de bî, ê kî dustê eskerî de vêjîyay, da pêro. Eve na hal, dergîya cepheyî se kîlometre ra zêderî bîvî.

Esker bikewtêne kotî, uca dewî vêsnêne, zaf kes kî qir kerdêne. Naye ser o kî Boxazê Alî ra ve Çemê Harçîge, eve des hezaran cênî, domanî, kokimî remavî kewtîv wertê birran. Derê Laçî bîvî sembolê. Sembolê xowerrodayêne, sembolê azadîye. Dismen kî na mesele zanêne. Naye ser o kî dorme ro Derê Laçî guret, uca xo rê kerd hedefêde stratejîk. Mufettîşê Umûmî yê 4., 14ê aşma temmuze de seva taarruzêde neweyî emrêde newe vet. Na emir de nîya vajîyêne:

«Hêydutî (haydutî) pênîya pêyêne de, Derê Laçî de werte ra bêrê wedardene (bêrê qirkerdene). Na hereket kî gere eve lerz û şîddetêde henê bêro kerdene ke hêydutî firsetê remayîşî mevênêne.»[8]

[8] Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, p. 434

www.arsivakurdi.org

21ê aşma temmuze de Derê Laçî kewt ra eskerî dest; eve hezaran cênî, doman, kal û pîrî te de amey qirkerdene. Têpîya hetê Kalan û Abasan (Avasû) de kî hereketo çekdar zaf cayan de şîkîyavî, têsîrê xo bîvî kêmî. Çi esto ke dewlete eve naye mirdê nêbîye. Eskerî est dewan ser, eve des hezaran keso bîn qir kerd. Na sire de, ayê ke xo «bêteref» qewul kerdêne, çê xo de vinetey bî ya kî dewlete rê yardim kerdîvî zeraro zêde dî. Çike înan hen texmîn kerd ke wertê xo û dewlete de problem çîno, naye ra gore kî dewlete ci ra çîyê nêvana.

Celal Bayar, na tertelê pîlî ser o nîya vano:

«Ataturkî rîyê mi de nîyada, vat <Se beno?>. Ez fam ken, gere uca (Dêrsim de M. Ç.) emnîyet bêro temînkerdene. Çi beno bibo vatena xo mi rê wa. Çike reîsê hokmatî ez ûne. Mi vat <Efendîyê mi, kuno sarê mi ke ti qey hen mi de nîyadana.> Ataturkî vat <Ez mesulîyet cên xo ser, dame[9] *Dêrsim ro>, û ma da piro.»* [10]

Sarewedardena Dêrsimî ça nêşîye ser? Mordem bese keno ke na sevevan (sebeban) ser o eve kilmekîye nîya vazo:

1.Sarewedardena Dêrsimî mintiqayêda (cayêde) teng de bîye, na sevev ra kî dewlete rehet dorme ro ci guret, mintiqa fîste ra xo dest.

2.Sarewedardena Dêrsimî, eve destê organîzasyonêde sîyasî nêbîye. Zu merkez ra nêame îdarekerdene, na het ra wayîrê plan û programê nêbîye.

3.Dêrsimizan dest ra zuvinî nêda, parçebîyaye mendî. Aye kî raverîme, tayê aşîran hetê dewlete guret.

4.Hetê amora (hûmara) esker û çekan ra kî werte de ferq zaf bî. Dewlete, eve des hezaran eskerî eştîvî Dêrsimî ser; dest de tifangê makînelî, têyarêyî, topî, tankî, hawanî bî. Ê Dêrsimî ne honde (ende) eskerê xo bî ne kî çekî. Çekê dêrsimizan tifangê pîyadey bî.

5.Ne dugelan ra ne kî kesêde bînî ra veng nêvejîya, eve çekuyêde bîn Dêrsimî tever ra yardim nêguret, têyna mend.

---

(9) Eslê xo de eve Tirkî *«vuracağız Dersimi»* vajîno. No êno mana kîstene, qir kerdene. Hurêndîya *«dame Dersîmî ro»* de mordem bese keno vazo *«Dêrsimî kîseme»* ya kî *«Dêrsimî werte ra wedarîme»*.

(10) Kalman

www.arsivakurdi.org

PÎR Û PİSÎNGE

Arêkerdox: **Mihanî LİCOKİC**

Tiya bî û çinê bî, hebêke pîre û hebêke pisînge bî.Pîre mangay xu doşena, şitê xu ana dîyar, la keyna cay xu vîr a kena, şitî nêkena binê mekebe. Pisînge yena şitê Pîre wena. Pîre şonik şanena ay rê, şonik gineno pero, dimê cay tera beno.

Pisînge vazdana teber û reyna geyrena a, miyanê beryay de Pîre rê lavay kena, vana:

-Pîrê, Pîrê! Dimê min bide, ez pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Pîre vana:

-Şitê min bide.

Pisînge şina verê bize, vana:

-Bizê, bizê! Şit bide, ez bidî pîre, Pîre wa dimê min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Bize vana:

-Min rê velg biyare.

Pisînge şina verê dare, vana:

-Darê darê! Velg bide, ez velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dimê min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Dare vana:

-Şo min rê darî biya.

Pisînge şina verê heddadî, vana:

-Heddad, heddad! Darî bide, ez darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dimê min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Heddad vano:

-Min rê hakan biyare.

Pisînge şina verê kerge, vana:

-Kergê, kergê! Hakan bide, ez hakan bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre,

www.arsivakurdi.org

Pîre dimê min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan:

Kerge vana:

-Şo min rê qût biyare.

Pisînge şina verê kuwarî, vana:

-Kuwari kuwari! Xilt bide, ez xilt bidî kerge, kerge hak bido, hak bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dimê min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Kuwari vano:

-Şo silopêke sil biya, çimey min biteyne.

Pisînge şina verê gay, vana:

-Gawo, gawo! Sil bide, ez sil bidî kuwarî, kuwari xilt bido, xilt bidî kerge, kerge hak bido, hak bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dimê min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan:

Ga vano:

-Şo min rê simer biyare.

Pisînge şina verê mereke, vana:

-Merekî, merekî! Simer bide min, ez simer bidî gay, ga sil bido, sil bidî kuwarî, kuwari qût bido, qût bidî kerge, kerge hak bido, hak bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dimê min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Mereke vana:

-Şo keynan biya, wa serê min de govende bigîrê ku dalpey min de nêrê.

Pisînge şina verê keynan, vana:

-Keyney, keyney! Bîrê serê mereke de govende bigîrê, wa mereke simer bido, ez simer bidî gay, ga sil bido, sil bidî kuwarî, kuwari qût bido, qût bidî kerge, kerge hak bido, hak bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dimê min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Keyney vanê: Ma rê solan bigî.

Pisînge şina verê dikandarî, vana:

www.arsivakurdi.org

-Dikandar, dikandar! Solan bide, ez solan bidî keynan, keyney bêrê serê mereke de govende bigîrê, mereke simer bido, simer bidî gay, ga sil bido, sil bidî kuwarî, kuwari qût bido, qût bidî kerge, kerge hak bido, hak bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dimê min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Dikandar vano: «Şo peran biya.»

Pisînge şina verê xizîna, vana:

-Xizîna, xizîna! Peran bide, ez peran bidî dikandarî, dikandar solan bido, solan bidî keynan, keyney bêrê serê mereke de govende bigîrê ku dalpey nêrê, mereke simer bido, simer bidî gay, ga sil bido, sil bidî kuwarî, kuwari qût bido, qût bidî kerge, kerge hak bido, hak bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dimê min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Xizîna vana xuşş û peran verê pisînge de kom kena.

Pisînge peran kena heqîbe û şina dikan. Peran dana dikandarî û keynan rê solan gêna kena heqîbey xu û şina verê keynan. Heqîbey solan verê keynan de kena veng, keyney solan kenê xu pay û şanê pisînge dima, şinê serê mereke de govende gênê. Mereke zî beryay xu akena, Pisînge heqîbey xu şana ver, kena pirrî simer û şina gay het. Heqîbey simerî verê gay de kena ro, ga simer wenû û silopêke sil keno. Pisînge silopê silî gêna, bena dana fekê kuwarî ro, kuwari qût vera dano heqîbey pisînge. Pisînge heqîbey xu erzena serê milê xu, şina verê kerge, qût verê kerge de kena ro. Kerge qût wena û hakan kena. Pisînge hakan kena heqîbey xu û şina verê heddadî, hakan dana heddadî. Heddad hakan keno hakerûn, weno û darî pisînge rê virazeno. Pisînge darî gêna şina verê dare, darî dana dare. Dare zî pisînge rê velg kena war, pisînge velg kena cemay xu û bena dana bize. Bize velg wena û guwanan şit ra zepetnena, şitê xu doşena, kena elbikêke. Pisînge elbikê şitî gêna û verê xu şana kê Pîre, şit dana Pîre. Pîre dimê pisînge pisînge rê nana pa û pisînge pişt kena, deşt kena, şina kê xalan*.

*Min ena fistanike Licoke de goşdarî kerda.

www.arsivakurdi.org

EY WELATO DELAL

A. Muttalîp KOÇ

Ey welat mi welat delal
Kue û dere, awka zelal
Te de geyrên bejna delal
Şew û ruec ho mi d' o xeyal
Delaaal, delaaal, delaaal, delaaal!

Ez ça ra wa, ça ra omû?
Serî kueyûn, darûn ra omû
Serî awka zelal ra omû
Kurd û Kurdistan ra omû
Delaaal, delaaal, delaaal, delaaal!

Mîyeşnê çerin, bîrî diweşinî
Şitî xwi binî meşk d' tiyeşinî
Mast û pendîr yi çi weş yin
Delaaal, delaaal, delaaal, delaaal!

Kuey û derê yi bîyo derdi
Dişmin te de bi serwirdi
Xortî ma te de bî serhildi
Hesret mi Kurdistan nidî
Delaaal, delaaal, delaaal, delaaal!

Oktobre 1996 Almanya

www.arsivakurdi.org

Nîlufer Akbal:

«LAWİKÎ RUHÊ Mİ ÎFADE KENÎ»

Roportaj: **Seyidxan KURIJ**

***Seyidxan Kurij**: Ma bi xêr, ti eşkena seba wendoxanê «Vate»yî xo bidî şinasnayiş?*

Nîlufer Akbal: Xêr bi silamet. Ez Gimgim (Varto) ra wa. Hetanî lîse mi Gimgim de wend. 1987 de ez ama Stanbul. Ez Stanbul de şîya mektebê muzîkî. Ez na mîyan de şîya mektebê Arîf Saxî û mi naca dersê sazî guretî. Naye ra dime ez şîyane Mektebê Muzîkî yê Tîmur Selçukî, mi îta de dersê muzîkê klasîkî guretî. Cuwa pê mi jû malîm ra di-hîrê serrî dersê vengî (şan) guretî. Raya Ewropa ke bîye ra, ez amane Ewropa û şîyane. Mi di serrî şeherê Almanya Köln de dersê vengî guretî. Ez bawer kena ke ewro ra pê hewcetîya mi bi derse çîna; ez teknîk musane û ez şîkîna xo bi xo bimusê. Ez îndî şîkîna xo perwerde bikerî.

***Seyidxan Kurij**: Qijkekê to di çî to ser o tesîr kerd ki ti muzîkî ser o bixebetî, yan kilaman (dêran) vacî?*

Nîlufer Akbal: Na jû pirsêde zaf rind a. Hetanî ewro kesî mi ra pers nikerde. Waxto ke ez qij bîya Gimgim de televîzyon çinê bî labelê mi zaf goş nêne radyoyî ser. Ez bawer kena gereka zerrê mordemî de bibo, eger mordemî de çîyê bibo, o mordem şîkîno çîyanê rindan bikero. Ez hama 6-7 serre bîya, tek derdê mi, tek waştena mi kilamvatene bîye. Zerrê mi ra amêne. Mi xo bi xo vatêne «Eke ez bimirê namê mi beno vîndî. Gereke ez tenê gure bikerî ke namê mi na dinya de bimano.» Naye ra ez nifikirîyane ke zê hunermendanê bînatî kilaman bivacî, perê mi bibê zaf û çend serrî dime kî kes mi mîyaro xo vîrî. Mi vatêne «Ez karêde henên bikerı ke her tim bimano.». Bêmergê re hesretê mi bî. Na hesreti kî mi ser ro tesîr kerd ke ez hunerî ser ro bixebetîyê. Jû nuştoxê rûsî vano: Viraştene hesudiyayêna heqan (hûmayan) qamçî kena (Yaratıcılık tanrıların kıskançlığını kamçılar).

Mi zaf waştêne ke ez hunermend bî, labelê Gimgim de îmkanî çînê

www.arsivakurdi.org

bî. Malîmanê mi mi rê zaf yardim kerd.

Birayê min ê pîlî saz dêne piro. Ez ê ra saz musane. Çê de ê dêne piro, mi vatêne. Heto bîn ra, şima kî zanenê ma û pîyê mi Qizilbaş ê. Ez cematê Qizilbaşan de bîyane pîl. Qizilbaşan de cemî estê û çê ma de kî cem viraştêne. Hetê Dêrsimî ra pîrî amênê, înan saz dêne piro, deyîşî vatêne.

Nika êno mi vîrî, pîran deyîşê zazakî vatêne; Hezretê Alî ser ro, 12 Îmaman ser ro zazakî deyîşî vatêne. Ez nika ere ê deyîşan cêrena lakîn nişîkîna bifîyê xo dest. Ez zaf poşman a ke ma o waxt ê deyîşî nênivisnayî. Tabî nê kulturî mi ser ro zaf tesîr viraşt.

***Seyidxan Kurij**: İnî deyîşi inkê kirdkî (zazakî) nivacîyên. Gimgim ra, Dêrsim ra zaf dengbêjî estî, yi kilamanê kirdkî vûnî, labelê kes deyîşan nivûnû. Sebêbê xo çi yo?*

Nîlufer Akbal: Kaseta (bandê) min a verêne de deyîşî bî, labele nê deyîşî tirkî bî. Qijkekêna mi ra tesîr mi ser ro mendîbî. Ma dest de ebi zonê ma deyîşî çîn ê. Mi tarzê deyîş de tek jû kilame dîye: kilama «Dilo Yeman» a Alî Şêrî. Na deyîş a. Na mi kaseta xo ya «Mîro» de vate. Eke ez naye ra tepîya deyîşan peyda bikerî, deyîşanê rindan, ke hêtê muzîkî ra kî rind bê ez tabî kî wanena.

***Seyidxan Kurij**: To hetûn êr se kerd, to çi kar kerd, to çi ard werte?*

Nîlufer Akbal: Mi qijkekênîya xo ra kilamî vatêne. Mekteb de mi tim û tim kilamî vatêne. Gimgim de komêde mawa muzîkî bîye, ma şîyêne dewan de konserî dêne.

Ez waxto ke amûne Stanbul, ambazan (hevalan) va «Vengê to weş o, bê ma to rê kasete virazîme». Nayê ser ro ez şîya Unkapanı, mi jû firma de jû kaseta deyîşan viraşte. Uca mi Hasret Gultekîn, Firat Başkale û çend hevalê bînî nas kerdî.

Na kasete ra dime mi hîrê serrî kasetî niviraştî. Mi waşt ke ez huna zaf muzîkî ser ro bixebetîyê, xo tenêna avêr berî hama kasete virazî. Di serrî-hîrê serrî ra tepîya mi ebi namê «*Ben Bir Kadınım*» (Ez Jû Cênik a) jû kasete viraşte. Na kaseta mi popê tirkî bî, labelê tenê kilamê şarî (halk türküleri) kî te de bî.

Waxto ke Tirkiya de kurdkî qedexe bî, Hasret Gultekînî muzîkê kurdan ê enstrumentalî ra jû kasete viraştebî. Kurdkî ke bî serbest, Hasretî

www.arsivakurdi.org

Hunermend Nîlufer Akbal

mi ra va «Bê ma na kasete de kilaman bivajîme.» Ez û Riza Akkoç ma kewtîme studyo, ma ebi namê *Newroz-1* jû kasete viraşte. Na kasete de mi hîrê kîlamî wendî. Kasete ebi nê kilaman amê rotene.

Kaseta Newroz-1'î rind amê rotene. Her kesî va «To kilamî rind vatê.» Na ra mi cesaret giret, şeş aşmî ra tepîya ma kaseta *Newroz-2* kerde pirr. Nê hurdmîn kasetan de kî rayeraberdox Hasret Gultekîn bî. *Newroz-2* de mi tayîna zaf kilamî vatî. Nê hurdmîn kasetan ra dime ez amane naskerdene. Nê kasetan ra dime mi goşdaritoxê xo kî nas kerdî. Mi o waxt ra dime dî ke mordemê şoreşger, demokrat û kurdî goş nanê muzîkê mi ser. Mi xo ra pers kerd: «Ez kam a? Cayê mi kotî yo?» Ez zaf fikiryaya, mi sarê xo na mesela ser ro zaf dejna; naye ra dime mi cayê xo çînît we.

Kaseta min a pêyine «*Mîro*» wo. Kaseta «*Mîro*»yî de mi kurdkî (kurmanckî, zazakî), tirkî û zonê armenîyan ra kilamî wendî. Nika kî ez Strasbourg de teba jû fransize jû kaseta newîye virazena. Ez bawer kena ke na kaseta mi serra newîye (1998) de vejîna.

***Seyidxan Kurij**: To cuwa ver naye tirkî kilamî vatyeni û cuwa pê kî dest kerd ci kurdkî kilaman vûna. Na proses se bî?*

Nîlufer Akbal: Ma henî amêbîme perwerdekerdene (eğitmek) ke ma şerm kerdêne ke ma vacîme «ma kurd îme, ma zaza yîmê». Çimke ma «xirab» bîme labelê tirkî «rind» bî. Tirkan ma henî kerd bî, ke ma vatêne «Ma se çand qalan tirkî bimusîme?» Rind ke ma û pîyê ma çê de

www.arsivakurdi.org

zazakî qesê kerdêne ke ma zanitêne «ha, çiyêde bîn esto». Yanî ma tirkî dîyêne, ma û pîyê ma qe tirkî nizanenê. Vanê ya, mordem kamci zonî rind bizano, ebi ê zonî xo huna rind îfade keno. Huna rind şîkîno derdê xo bîyaro re zon, huna rind kilaman vaco. Çimke maye ra muso. Însan dinya de nak (göbek) ra giredayîyê tek jû însanî yo, a kî dayik a. Maya mi zaza wa. Raştîye hatanî 18 serrîya mi mi nizanitêne ke ez kurd a. Mi vatêne qey ma tirk îme, herhalde ma kowan de cuyîne (yaşamak) coka ma nê zonî musayîme. Ez ama Stanbul, mi mordemî nas kerdî, mi kitab û kovarî wendî; mi zana ke «ha, ma tirk nîme, ma kurd îme, ma zaza yîme». Ma cêrayme xo ser, kulturê xo, zonê xo ser. Naye rê kî ez o waxt ra kurdkî kilaman vana.

***Seyidxan Kurij**: Ti huma zî him kurdkî him tirkî kilaman vûna û to kaseta xo ya pêyini di armenîkî zî kilamî wendî. Ti qê ehend zaf zonan di kilaman vûna?*

Nîlufer Akbal: Ti kî zaf weş zana ke (çimke ti kî zê ma perwerde bîya) ma ebi di şexsîyetan bîme pîl. Ma tim waşto ke ma tirk bîme, labelê ma esasê xo de kurd bîme. Di şexsîyêtê, di nasnameyê (kîmlîgê) ma estê. Ez wazena nê hurdmîn nasnameyanê xo kî vêjî werte, bidê naskerdene. No sebeb ra ez hurdmîn zonan ra kî kilaman wanena. Ez tirkî û zazakî rind zana, kurmanckî kêm zana, armenîkî fam kena la nêşîkîna qesê bikerî. Ez nîya tayîna rind şîkîna xo îfade bikerî, naye ra kî ez ebi zaf zonan kilaman vana. Zonan de dişmentîya mi çîna.

***Seyidxan Kurij**: To hetûn inkê qet Gimgim ra kilamî niwendî. Îmkanê to çînî ki ti şuêrî Gimgim ra kilaman arê dî, inîn ser o bixebetî û kasetanê xo di biwanî?*

Nîlufer Akbal: Ez des serrî nişîyane Gimgim. Serra parî ez şîya Gimgim, bawer bikerê tek jû dengbêj mendbî. Mi o ard kasete kerde pirr. Goş nan ser temam kilamê govend ê, kilamê koy ê. Ma o tur perwerde bîme ke ma gereka tim û tim avêr şîme, ma nêşîkîme peyser şîme. Ez nêşîkîna nê kilaman zê ê biwanî. Ez gereke ser ro bixebetîyê. Na kasete de kilamê rindî estê. Ez înan ra jû kaseta xo ya newî de wanena. Şarê Gimgimî kî Dêrsim ra şîyo. Tenê çend dewê elewîyan estê. Naye ra Gimgim de kilamê zazakî zaf nivacînê. Yê ke estê kî tayînî wendê. Mesela di biray estê, hurdmîna kî kor ê, dînan jû kasete kerda pirr. Mi

www.zerayekurd.org

kaseta dînan arde, goş na ser. Nêmê daye tirkî yo nêmê daye zazakî yo. Ez gereke nînan se bikerî?

***Seyidxan Kurij**: Ti eşkena xebatê xo yê muzîkî ser o ma rê qisê bikirî? Ti waxto ko yew kasete virazena, ti kilamanê xo sinî vîcnena / weçinena?*

Nîlufer Akbal: Mi her dayim vato, mozaîk çîyode rind o. Ez wazena kasetanê mi de zaf kulturî zaf zonî bibê. Muzîko ke sarê mi der o, muzîko ke ez wazena virazê enternasyonal o. Ez wazena dewijî kî goş mi ser nê -o hiss kî tayê bibo-, şarîştanijî kî goş mi ser nê. Na kaseta mi na pêyine de, mi ûsilê rock, caz û otantîkî cerebnayî. Di kilamî mi bi xo viraştî (hem muzîk hem kî tekst ê min ê), jû kilame mi Kemal Astareyî ra gurete, jû kilame Dêrsim ra wa, jû kî wuncîya otantîk a. Yanî hem kilamê otantîkî estê hem kî muzîko modern esto. Bawerîya mi ebi diyalektîkî esta. Dinya de her çî, mordem, heyat vurîno. Na vurîyene tim rind niya, rey-rey kî xirab a. La her çî avêr şono. Teknolojî avêr şono, cemat vurîno, mordem vurîno, kultur vurîno. Ez muzîkê xo de na vurîyene cêna çimanê xo ver. Ez jû raye de îsrar nikena. Ez nivana «mi na raye gureta, ez gereka tim û tim na raye ra şorî». Nika ez şîkîna stîlê muzîkê xo ra Volk-otantîk vacî. Muzîkê mi de hacetê modernî estê û mi kilamî ebi tarzê rojawanî yanî ebi tarzê «şan»î wendî labelê mi hacetê otantîkî kî gurenayî. Mi muzîkê rojawan ê otantîkî ra jû sentez viraşto. La ke ez naye ra dime stîlê henî qayil mebî, ez şîkîna bivurnî.

***Seyidxan Kurij**: Goşdaritoxan kaseta to Mîroy ra zaf hes kerd, xêlê amê ruetiş. Ti ina xebatê xo sinî vînena?*

Nîlufer Akbal: Mi kaseta xo ya «Ben Bir Kadınım» ra dime panc serrî kasete niviraşte. Mi waşt ke ez çîyêde rind bikerê. Ez panc serrî xebetîya, mi kaseta Mîroyî viraşte. Ez bawer kena ke mi çîyode rind viraşt. Mi waşt ke ez tirkî kî goş muzîkê kurdan ser nê. Qeyî ma goş nanîme muzîkê dînan ser, qeyî ê goş ninanê muzîkê ma ser? Kaseta Mîroyî kurdan ra zafêrî tirkan gurete. Rojnameyanê tirkan ra Cumhurîyet, Milliyet, Hürriyet, Aktuel û Radikalî ca da na kasete, na kasete ser ro nivisna. Dêmek mordem şîkîno ebi muzîkî, kulturê xo şaranê bînan re bidêro naskerdene.

***Seyidxan Kurij**: Yew çî zaf dîqqetê mi onceno: Ti durikan (ağıtan), lawikan zaf weş vana. Cay durikan û lawikan cemaat kurdan de çi yo?*

www.stemkurd.org

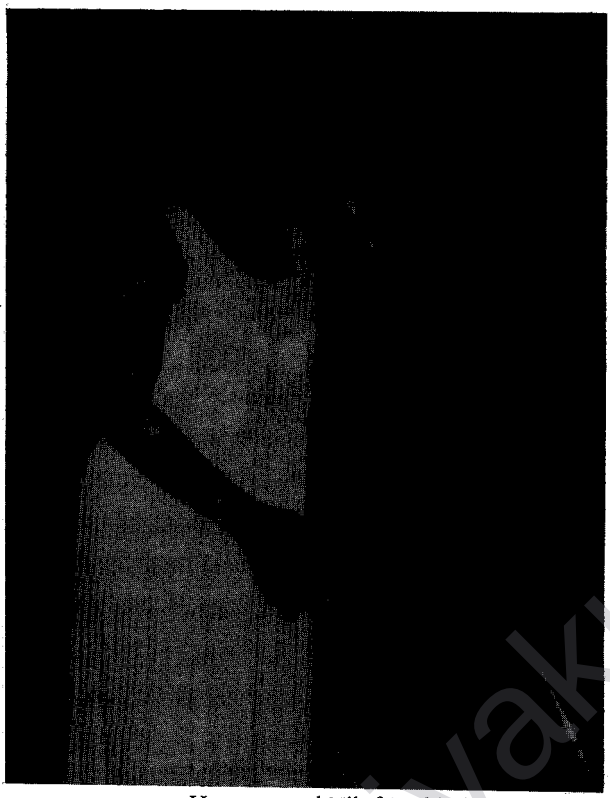

Hunermend Nîlufer Akbal

Qeyî kurdan mîyan de ehend zaf lawikî estî.

Nîlufer Akbal: Cuyê (heyatê) ma jû lawik a. Miletê kurd heta nika ehend zulm dîyo ke, nîşto ro ê zulmî ser ro kilamî vatê. Ez şexsîyetê xo de zaf hissî ya, nîşena ro berbena. Ez bawer kena her hunermend însanêde hîssin (duygusal) o. Eger hîssî çînê bê, mordem nişîkîno hunermend bo. Ez lawikan ra zaf heskena, çimke cuyê (emrê) mi kî jû axit a. Ez bawer kena cuyê her kurde/kurdî jû lawik a. Jû şancî (hunermenda vengî, dêrbaze) vana «ez ebi vengê xo yê ruhî xo ifade kena». Lawikî kî ruhê mi îfade kenê.

***Seyidxan Kurij**: To kaseta xo Mîroy di opera kî ceribnaya û ez zana ti xêlê zî opera ser o xebitîyaya. Ti wazena operaya kurdî virazî? Xebatê tu ini derheq di esta çîn a?*

Nîlufer Akbal: Waxto ke mi dersa opera gurete, armanc a bî ke ez opera bimusê, kurdkî kilama opera biwanê. Kilama xo ya «*Serd o*» de mi cerebna û zaf qayil bî. Kilama «*Serd o*» mi zê opera wende. Zazakî opera re zaf musaît o, labelê ez teyna xo ser nîşîkîna opera virazê. Jû aranjoro kurdo ke opera rind zano, xo opera ser ro rind perwerde kerdo, bibo temelê hazir kero, ez şîkîna biwanî. Têna xo ser, pê zanayena xo ez şîkîna kilaman biwanê, la ez nêşîkîna her çî xo ser bikerê. Ez wazena naye ra dime opera ser ro bixebetîyê, la zaf zor a. Zoro girs o wo ke ez nêşîkîna kurdkî bifikirî.

***Seyidxan Kurij**: Ti him cînî ya û him zî hunermend a. Îta di zorê*

www.arsivakurdi.org

(problemê) to çi yî, asanê (rehetê) tu çi yî, yanî avantaj û dezavantajê to çi yî?

Nîlufer Akbal: Ma pêro zanîme ke zerrê cematê Kurdîstanî de cayê cênike kamcî ca wo, cênikanê ma çi dîyo, çi nidîyo. Nê çand serranê pêyinan de halê cênikanê kurdan tayê (teneyê) bî rind. Tevgerê rizgarîya netewî (ulusal kurtuluş hareketî) ra dime halê cênikanê kurdan binêna bî rind. Ewro xêlê cênikan kî cemaat de cayê xo gureto, labelê na nêna a mena ke cênî xelesîyê ra û problêmê cênikan qedîyê. Heto bîn ra rehetê (avantajê) mi estê. Mi ra ver cênikê hunermendî bî, zaf kî xizmetê dînan bî, hurmetê mi dînan re esto. Cênikê ke muzîkî ser ro îlmî bixebetîyê, sarê xo muzîkî ser ro bidejnê kêm ê; na ewik de ez têyna wa, na het ra ez ebi avantaj a. Zorê mi kî o wo ke, ez zê camêrdan nêşîkîna rehet hereket bikera. Sahaya hereketê mi teng a. Ez nêşîkîna rehet şorê her ca, her kesî de nêşîkîna alaqa ronê, ez nêşîkîna mîyanê şarî de bicêrê, kilaman top kerê. Cematê ma de cayê cênike kifşkerdi yo; cênike gereke çê de bimano, domanan weyî bikero, mêrdê xo re xizmete bikero. Kamcî cênike ke na çembêr ra vêcîya teber, bena «cênika xirabe». Ti binê bihuyîyê ti xirab a, ti qal bikerê ti geveze wa. Waxto ke jû cênika hunermende jû camêrdê hunermendî de pîya bixebetîyo, ma bêrê pîya muzîkî ser ro qesê bikerîme, pîya vêjîme sehne, cade her kes vano «ha, wertê dînan de çîyê esto». Halbukî zaf normal o ke jû cênike û camêrd pîya bixebetînê, pîya hunerê xo îcra bikerê. Her welatî de hunermendê cênikî û camêrdî pîya xebetînê, seba avêrberdena hunerê mîllî ya pîya xebetînê. La o însano ke wazeno qezenç bikero gereke o însan vîndkerdene kî bicêro xo çim. Çimke kulturê ma de zaf edetê feodalî estê ke gereke rew bîyêrî terkkerdene. Mi hetan nika tim û tim vîndkerdene kerde xo çim û mi timî kî qezenç kerd.

***Seyidxan Kurij**: İnî serranê pêyinan di hunermêndê kurdan zaf tewir muzîk ceribnênî. Muzîkê kurdkî di hama hama caz, pop, rock amê cerebnayiş. Ti nika halê muzîkê kurdî sinî vînena?*

Nîlufer Akbal: Edebîyatê man o klasîk zaf dewlemend o, zaf giran o, zaf rind o. Waxto ke ti kilamanê şarî (gelî) ser ro, şanikan, destananê şarî ser ro xebetîna ti naye rind vînena. La gorê na dewlemendîya kulturê ma, muzîkê ma hama mîyanê muzîkê dinya de cayê xo nêgureto.

www.arsivakurdi.org

Na zamanê pêyinî de ez vînena ke zaf çîyê rindî benê. Ez bawer kena ke muzîkê kurdan şono ver bi cayêde rindî. La gereke naye ra ravêr dinya qebul bikero ke na dinya de kurdî estê, zonê dînan esto, kulturê dînan esto, muzîkê dînan esto. Û ma qebul bikerê ke, ma bişîkîme vêjîme televizyonê almanan, îngilizan, amerikanan, televizyonê muzîkî. Ma çîyo rind kerdo, lakîn kes ca nêdono ma; çimke vanê «kurdî terorîst ê». Her kes a çim ra qaytê ma keno. Ma hetê muzîkî de çîyo rind kerdo, ma gereke nika bişîkîme xo dinya de bidîme naskerdene. Eger kurdî dinya de zê miletî bêrê naskerdene, o waxt na raye bena ra. O waxt mektebê muzîkî benê ra, akademî benê ra û zaf çîyê neweyî kî ênê werte. Ez bawer kena ke muzîkê kurdkî zaf cawo hol cêno, çimke dinya hissîyat ra kewta durî, her çî bîyo mekanîk. Waxto ke ti televîzyonanê muzîkî (Mtv, Mc, Viva) qayt kena kî ti bê çîyanê mekanîkî çîyê nivînena. Her çî seba bazarî virazîno. Muzîkê kurdan de hîssîyat qewetin o, hem qeseyanê ci de mesaj esto hem kî melodî tesîrê zerrê însanî keno. Na ra ez bawer kena ke muzîkê kurdan bêro cayêde rind. Însan tim û tim îhtîyacê dê hîss keno. Eger hîss (duygu) qedîya, mordem kî qedîyo.

***Seyidxan Kurij**: Ti halê cînîyanê kurdan nika sinî vînena û gerek cînî kurdan se bikirî ki siba Kurdîstanê azadî di kolê camêrdan mebî?*

Nîlufer Akbal: Nê çand serranê pêyinan de halê cênîyanê kurdan tenê (binê) ver de şî. Mucadeleyê rizgarîya netewî cênîyanê kurdan ser ro xêlê tesîr kerd. Cênike kî hêdî hêdî nê cemaatî de cayê xo cênê. Waxto ke ma tarîxê dinya de û tarîxê rîzgarîya şaranê bînan de nîyadame, vîneme ke waxtê mucadeleyî de cênike tewr virêndîye de, çekê xo dest de, lej (lec, lez) kenê, peşmergan re çekan benê; la xelasbiyayena welatî dima cênike wuncîya kî şona kulinde, kona wertê çar dêsan. Ma de kî no taluke esto. Nika tayê ambazî vanê: «Nika ma hunî şêrî mîyan de, ma ver verî Kurdîstanî bixelesnê ra, dewleta xo ronê, wayîrê nasnameya xo bê, naca ra tepîya ma heqa cênikan kî danîme ci.» Verî çepanê tirkan vatêne: «Ma verî şoreş bikerê, sosyalîzm biyarê Tirkiya, naye ra tepîya heqa kurdan danîme ci.» Senî ke no fikir xelet bî, fikirê nê ambazan kî xelet o. Gereke ewro ra cênike tedbîrê xo bîcêro. Cênike gereke ebi mêrdê xo, birayê xo, ambazanê xo, pîya eynî sevîye de û zê jûbînî her ca de ca bîcêro. Cênike gereke xo nas bikero, cênikîya xo ra

meşarmo, meterso û xo qij mecêro; heqa xo bizano, wayîrê heqa xo vejîyo; xo medo rê pilixnayene. Xêlê komê cênîyan estê, kovarê cênîyan estê; ez texmîn kena zafê cênîyan nê guran ra xebera xo esta. Gerek cênike îtawûn de cayê xo bicêro û tim û tim biwano, xo avêr bero. Gerek cênike cemaatî de her ca de, muzîk de ,tîyatro de, sînema de, polîtîka de cayê xo bicêro.

***Seyidxan Kurij**: Tewr zaf kam dengbêjanê kurdan tu ser o tesîr kerd?*

Nîlufer Akbal: Ti zana mi zaf herê xo nas kerd, mi herê fam kerd ke ez kurd a. Hatanî o waxt mi zaf goş nidêne muzîkê kurdî ser. Vero cû mi ebi Şivan Perwerî muzîkê kurdî nas kerd. Tesîrê Nîzametîn Ariçî mi ser ro bî, çimke muzîkî ra famkerdena (anlayiş) dê ya mi ra nêzdî ya. Wertê min û Nîzametîn Ariçî de zaf çîyê muştereki estê. Ciwan Haco ebi hacetanê rojawanî muzîk virazeno, ez muzîkê dê huna modern vînena. Dengbêjanê klasîkan ra ez goş nana Meyrem Xane ser, Hesen Cizrawî ser û taybetî ez ebi zewq goş nana Mehemed Arif Cizrawî ser. Ez zaf qîmet dana muzîkê Mehemed Arif Cizrawî. Ewro dengbêjanê kurdan ra keso ke tesîrê xo mi ser ro bibo, mi rê bibo nimûne (ornag) çîno. Ewropa ra çend komê muzîkî yê şoreşgerî estê, tesîrê dînan mi ser ro esto. Mesela ez ebi Offra Haza, Sarajevo û Beatles zaf qayîl bena. Ez zaf goş nana muzîkê klasîkî ser. Gorê bawerîya mi gereke hunermendî goşê xo rind perwerde bikerê. Însan ke goşê xo perwerde nêkero, nêşîkîno muzîko weş virazo.

***Seyidxan Kurij**: Ma newe dest kerd ci ebi namê «Vate»yî yew kovare vecenî. Ez nê pîyaqesêkerdişî na kovare di vecena. Wendoxanê «Vate»yî rê çi mesajê to esto?*

Nîlufer Akbal: Zonê ma hatanî nika her daîm pey (pê) de mend. Rîyê kamî ra? Rîyê ma ra. Wertê kurdan de soranî estê, goranî estê, kirmancî (kirdî, zazayî), kurmancî (kirdasî) estê. Ez bawer kena kurmancan ma ser ro xêlê hakîmîyet no ro. Kovar û rojnameyê kurdan - zafêrî dînan- ebi zarava (lehçeya) kurmancî yê. No xebatê şima, ebi zonê ma kovarevetene zaf çîyêde rind o. Ez şima zaf zaf pîroz kena. Ez wazena ke ebi na kovare ez kî zazakîyê xo tayîna avêr berî.

Ê ke na kovare vecenê, dest erzenê nê xebatî, ez dînan re zaf zaf

www.arsivakurd.org

sipas kena. Ez dînan ra pawena ke çîyode rind bikerê, zazakî avêr berê; çimke zazakî re hewcetîya ma esta.

***Seyidxan Kurij**: Zaf sipas kena.*

Nîlufer Akbal: Ez zaf sipas kena.

www.arsivkurdi.org

NA RAY RAYA YEWEYA ZİWANÎ YA

Memed DREWŞ

Nê panc-şeş serranê peyenan de, ziwanê ma de, îllehî zî lehçeya kurmanckî (kirdasî) de xeylê rojnamey, kovarî û kitabî vejiyay. Labelê lehçeya kirmanckî (dimilkî) de heveyê (tanî) kitabî vejiyay, nê kitabî jî pirrê çewtin û kemiyinî bî. Ancî xeylê rojnaman û kovaranê kurdan de ebi lehçeya kirmanckî nuştey vejiyay, nînan de jî kemiyin û çewtinî estbî. Bêguman pêro wina nêbî, nînan mîyan de heveyê bî, zaf zaf rind û rast nusiyaybî. Labelê ê ke ebi çewtin û kemiyinan pirr bî, rastnuşteyan ra zafêrî bî. Coka kesî înan ra weş teva fahm nêkerdê.

Belkî nika heveyê vajê «Ê ke kirmanckî (dimilkî) qisey kenê, yewbînan (jewbînî) ra durî yê, hacetê têkilî çinê, coka nuşteyan ra teva fahm nêbiyê.» Rast o, ê ke kirmanckî qisey kenê yewbînan ra durî yê, hacetê têkilî çinê, bazaro neteweyî (mîllî) binê bandure di bi, îradeyo sîyasî çinêbi û zewbî. Nê pêro rast ê labelê zewbî rastey jî estê. Ê jî kemiyinê roşnvîranê ma kurdan ê. Roşnvîrê şaranê bînan raya şarê xo kenê roşnî labelê roşnvîrê ma yê raya şarî kenê tarî, şar o raya roşnvîran keno roşnî.

Ez wazena tiya yew (jû) parantez akirî. Serra 1995 de, wexto ke ma dest pa kerd ke rojnamey Azadiya Welatî vejê, ma hem roşnvîranê ke kirmanckî zanê, hem jî nuştoxanê kirmancan (dimiliyan) -ê ke telefonê înan ma de bi, ê ke ma silasnayê- ra va: «Riperrê Azadiya Welatî şima rê akerde yê, binusê, şarê mayo ke kirmanckî qisey keno wa biwano û wa lehçeya kirmanckî hera bo!» O wext heveyan na waştena ma qebul

www.sirwakurdi.org

kerdi û va: «Ma do şima rê binusim.» Heveyan jî va: «Ma tirkî binusim, şima agêrnê (açarnê, tadê) kirmanckî ser.» Înanê ke waştena ma qebul kerdi bê yewî (jewerî) kesanê bînan nênuşt, ê yê hewna (hima) jî nênusenê.

Nika tiya kes xo ra pers keno: Nê ke xo ra vanê «roşnvîrê kurdan», kotiyê înan roşnvîrê kurdan o? Ma ke zanim roşnvîr raya şarê xo keno roşn, qandê herakerdin û raverşiyayina ziwanê xo ci dest ra çiçî bêro, ey keno. Labelê ê ma wina niyê. Heveyê nînan newe newe riyê xo agêrna (açarna) hetê şarê xo û rastîna şarê xo.

Heveyê roşnvîrê ma jî estê, xo ra roşnvîr tenya nêvanê, xo ra vanê «tarîxzan», «kurdzan» û zewbî çî jî. Labelê ma ke ewnayim nê tarîxzanan û kurdzananê winayinan ra, ma vînem ke ê ziwanê xo, tarîxa xo nêzanê, şarê xo rind nêsilasnenê û nameyê ke ma cor de nuştê, înan nanê xo ya.

Heveyê nînan vanê «ziwanê xo zanayin û ebi ziwanê xo nuşten rind o», heveyê jî vanê «tevay rast binusiyê û raya şarî roşn bikerê bes o.» Nê çi rê wina vanê? Çimke nê ziwanî zey yew haceta têkilî vînenê coka wina vanê. No rast niyo. Ziwan tenya haceta têkilî niya, haceta têkilî het estbiyayina şarî yo. Yanî yew şar ziwan, kultur û edetan ra yeno silasnayin ke zewbî şar o.

Biewnê şaran ra vanê tirkî, îngilizî, frensizî û zewbî. Ma ke ewnayim ziwanê nînan, ziwanê nînan jî zey ma nameyê înan o. Kes nêşeno frensizan ra vajo îngiliz yan jî tirkan ra vajo alman. Ma kes wina vajo beno? Bêguman nêbeno. Çimke ziwan a nameyê şarî vajiyêno û şarî ebi ziwan a belû benê. Coka ganî (gerek) her kurd ziwanê xo rind bizano. Eke ebi ziwanê xo binuso rindêr beno. Wa ebi zewbî ziwanan jî binusê labelê verî ganî ebi ziwanê xo binusê. Demeyo ke wina bikerê hem şarê ma tarîxa xo, kulturê xo û ziwanê xo museno hem jî ziwanê ma vilêşiyayin û asîmîlekerdin ra xelisiyêno. No kar jî karê roşnvîran o. Senî ke ti şitî amîn mekerê mast yan jî penîr nêbeno, roşnvîrî jî ziwanê xo nênusê û ziwanê xo ser ro nêxebitiyê ne ziwan beno hera ne jî tarîx rast nusiyena. Yanî amînê ziwan û nuşten roşnvîr ê.

Ma hetanî tiya kemiyan ser o vîndertîm. Eke ma nuştena xo wina biramime, ma xebatanê rindan û rûmetinan nêvînem. Çimke nê kemiyan het xebatê rind û ebi rûmet jî estê. Nê xebatê rind û ebi rûmetî,

www.arsivakurdi.org

roj bi roj do kemaneyanê ke ma cor de nuştê kemî bikirê û ê yê kenê kemî. Coka ez o wazena heveyê jî nê xebatan ser o vinderî û nê embazan rê neheqîn mekirê. Çimke nê embazan yew serri ra vêşêr o ke ciyayeyê xo yew kişter nayê û ê yê qandê şarê ma û ziwanê ma xebitiyênê. Bêguman nê embazî verî jî qandê şarê ma, qandê ziwanê ma xebitiyayê labelê ciya ciya xebitiyayê. Yew serri ra vêşêr o ke ciyayeyê xo eştê yew kişti, qandê yewîya (juwîya) ziwanî Stokholm de amey pêser û rastnuşten ser o xebitiyay. Pê pey ra di broşurî û broşuran ra pey kovara ke şima dest de ya vete û ma jî kerdîm wayirê kovare, wayirê haceta têkilî û raya yewîya ziwanî akerdi. Ez jî vana bêrê ma pêro piya nê embazan rê ardim bikim û na ray ra şim. Na ray raya rast a, na ray raya azadîyin a û yewîya şarê ma ya.

8ê êlule 1997

www.arsivakurdi.org

Meleka Memedê Xidê Rey:

«QE DİRAMÊ Cİ RA NÊMEND»

Roportaj: **Kazim TEMURLENK**

***Kazim Temurlenk**: Wazeme ke ravêr to nas kerîme.*

Amik Mele [Amika Mele]: Ez Xêçe [1] ra çêna Memedê Xidê Rey o.

***Kazim Temurlenk**: Amik, 38 de to çik dî, çik nêdî?*

Amik Mele: Dewa ma rê nika Demîrqapi vanê. 38 de esker ame, corê dewa ma Hînîyo Pîl vame, uza çadir sanay ci. O sire pîyê mi muxtar bî. Tam des rojî alayîye uza vinete. Tam des rojî yîno îsanê ma guret berdî, nincî* girê day, qayîs est pê vilî, binê ningo kuyay. Zirçayîsê miletî amênê cêr dewe.

Alayî qumandarî pîyê mi ranêverda. Vake «no sono aqil musneno miletî, milet remeno». Pîyê mi rê vano «axayê na dewe eke kamî yê, bîya ma rê ke ez nî miletî raverdî.» Pîyê mi çî vatbî «axayê na dewe ez o, çiqa ke mordemê mi estê an teslîme to kon, nî miletî raverde.» Hama alayî qumandarî qewul nêkerdbî.

Alayîye mal-gay sare birnêne, werdêne; hergû ca eve xaso, vero bîbî pirr.

Des roj ra dima alayîye uste ra şîye. Pîye mi çî kerdî virendîye alayîye tey berdî.

***Kazim Temurlenk**: Amik, milet ra çekî nêwaştî?*

Amik Mele: Çekî waştî. To nêvana ça day piro? Serva çeko day piro. Çê pîyê mi ra 7 taxim çekî waştî. Pîyê mi ez nêzon çiqa day ci, serva yî bîno apê mi Silêman be Xidir ra rusnay Xarişîge çê Abaşî. Vake «şerê uza ra çeko bîyare». Yî şî Xarişîge, coka xeleşîyay. Neyse eke alayîye şîye, pîyê mi çî tey berd.

Mûwa mi henî lerzna ke, gine cile ro. Ma henî dorme de berbayme.

Ma o sire waro de bîme. Reyna ma nîyada ke esker onca ha wo cor de

---

[1] *Xêçe*, dewade Dêrsimî ya.

www.arsivakurdi.org

yeno. Eke tayê hetê Balikpar ro, tayê çî hetê mezela Dem ra yenê. Tayê çî hetê Vîyala Rayber ro amay. Ma cor bononê çê Xidê Qonc ra nîyadame. Ma nîyade ke raver dewe ra mal vet, dima çî milet pey ra pey vetî. Silêmanê Hesê Gemî ame lewê muwa mi vake:

-Najnî, bê domano bijîme, to be Qere Bolizer ra îta, na dere kurê.

Mua mi vake:

-Qedayê to bijî, esker êno ma vîneno, dayîna nêbeno.

Neyse esker ama, ma çî uza ra dayme arê ardîme lewê îsonî. Ma nîyade ke eve sîzîmo pêro girêdê. O sire kesî tirkî-mirkî nêzanitênê. Tek ju cîna Xidê Îbisî zanitênê, ju çî cîna Xidê Çewtî zanitênê.

Kazim Temurlenk: Yîno tirkî kot ra musaybî?

Amik Mele: Yî hurdmîna Bextêriz bî, uza musay bî. Yanî miletî keşî tirkî nêzanitênê. Reyna ma nîyada ke werte dewe ra du vejîya. Cînî berbay, vake:

-Çê ma şî!

Daka mi vake:

-Çê se kenê, nî ma qir kenê!

Camerd kas ra urznay ra cînî be domano ra çî uznay ra.

Camerdo ma ra raver benê. Ma ke berdme corê mezelonê ma, ma nîyada ke cêr o zirçayîsê ame. Exro ke waya kaliçê mi Xeye bîye, Keyko de zewjîyay bî; uza heşîna pê ke Xêçe qir kenê, urzena ra yena. Vana «ez çî son werte de miron». Eke êna dotê bononê Çê Temujî, uza nanê aye ra.

Eke ma tenê kerdme berz, Xidê Kudî bî, mavenê ma de nîşkîyênê bêro, o kî lewê ma de kîst. Ma berdme, eke Balikpar ra vêrnayme ra, kasî estê, ma ke kerdme uza. Cîna Keçê Momî hona hîrê roj bî kutbî ra, dergusa xo çî virad de bîye; dêmak ke nîşkîyene bêro, nay be aye ra. A henî gindir bîye, kute dere. Eve derguse. Qesê doman û cînîyo qe mi vîr ra nêsonê.

Corê dewa ma Kertê Demîrqapi (2) vane, ma ke berdme uza, zincil û şêmê ke cînîyo ser o, pêro day arê, guretî. Ya, ma ke hona kutbî Balikpar ma nîyada ke cor de di tenî kince şayên ênê. Bîrden zimilîye gine milet

(2) *Kertê Serê Xêçe* ra çî ebe tirkî vanê «*Demîrkapi*» (Demirkapı).

www.arsivakurdi.org

ro, vake: «Muxtar na wo ama, ma xelesneno.» Qe nêsono mi vîr ra. Lewê mi de Lalîka çêna Rayber bîye, hem çêre bîye, hem kî zaf baqile bîye. Destê xo kerd herd ra kerd rîyê xo ra. Cînîyo vake: «Çik o, çik o?» Aye ebe desto tarîf kerd, vake: «Muxtar amo, ma xelesneno.» Pey coy eke Qeremanê Alîyê Silêman be juyê bîn ra bî.

Neyse ma uza ra urznayme ra. Ya, hata o sire ma rê vatênê «sima surgun beme». Eke kutme Çala Sevzike, ma nîyada ke ma raya Xozat ro nêbenê. Uza cîna Qardasî bîye, vake: «Nî ke ma surgun kenê, çayê îta ro benê?» Day piro, est wertê miletî.

Eke ma tenêna kerdme berz, uza cayê dayme ronîstene. Eve matura eskero axwe simitênê, dênê domano, hama girso nêdênê. Cîna Qeqilê Mist vanê cînike bîye, aye feçê esker ra matura onte, vake: «Ma tesanêy ra qir kenê? Ça axwe ma nêdanê?» Uza di eskero dorme ma de eve veng berbayî.

***Kazim Temurlenk**: Yî eskerî kam bî, çayê berbenê?*

Amik Mele: Serva milet berbênê. Çike cînîyo qesey kerdênê, vake vatenê «ez qurbanê cenc-cayîlêna sima bî». Uza ci ra pers kerdbî, exro ke hetê Erzinganî ra bîyo. Ju subayî ostor ser o tekê dê ve lew-pirnikonê yî esker_ro, gonî pirniko ra est. Cor de eskeronê bîno hucum kerd ke berê, bikîserê; nêzon çik bî, nêverday bikîserê. Tavî uza amay ke eskerî bikîserê, îndî yî subay bikîserê aye nêzanon. Tavî camêrd ma ra raver berdbî kerdbî çale. Ma nîyada ke vencê axirmaçîna yeno. Exro ke camêrd qir kerdê. Tavî ma ra nêawseno.

Cînîyo pers kerd vake: «Sima vatenê <sima beme, surgun keme>, çik o sima axirmaçîna na ro?» Vake: «Esqiya kuto virendîya ma.»

Nîya pêro hurdî hurdî vîra mi der o. Tayê ca ke berdme, ma nîyada ke meyîtê warreginayî yo, eke dirveta xo kaleke de wa. Dismala dey çî veta esta ser, hona zê kerge pirteno. Şî ser ke Silê Hesê Gemî yo. Cînî-mînî amay ke şêrê ser, day piro nêverda.

Neyse ma nîyada ke axirmaçîna pul ra vetî. Cînî berbay. Tavî aqilê mi ermîs nêkeno, mi vake:

-Daye çayê berbena?

Vake:

-Axirmaçîna arda ma qir kenê.

www.arsivakurdi.org

Cîna Alê Heşî bîye, vake:

-Cînîyênê! Ewro roza Îmam Sen [Usenî] ya. Nî ma sehîd kenê. Henî bikerê ke pêro xo berzerê pê ser, yîyê ke wes manenê çi va bine de bixeneçîyê.

Îndî ma henî ginayme war o. Çimê mi yakerde yî, hama feçê mi yanêbeno. Nîya rind zanon, feçê mi kilît bibî. Axirmaçînay nîya vanê «gir gir gir». Hîrê birayê mi qizkek estê. Ju hona serrê, ju di-hîre serr, ju kî ponc serr der o. Yî hîrêmîna birayê mi be waya mi, pê ra pê muwa mi de bî. Birayê mino qizkek, hona ke qersûne mi nêgina, qersûne gina muwa mi, mi nîyada ke o wo ciziçê mua mi lîno; qersûne cizikonê muwa mi de gina ci, ama gina be birayê mi, pa cêrda [ra] şîya. Mi nîyada ke o birayê mino bîn çî zaf zirçeno. Tavî aqilê mi nêno ke na qersûne çik a. Mi nîyada ke gine qorê mi, pey ra ginê hermê mi. Onca fekê mi yanêbeno. Zovî nîyadon. Von belka kelpîçe wele wo danê îson ro, çik o. Xo xo re von zanena.

Îndî ke axirmaçîna bîye kemî, ez werte ra usto ra. Kes qe çîno werte de. Kes nêurzeno ra. Mi nîyada ke eskerê werte de fetelîno, şalonê cînîyo sungu erzeno ver çîrr keno, ci ra pero vezeno. Eskerê bînî çî sonê, venga ci danê hama nêzanon ci rê sa vanê. Cînîkê nîya wareginayî ya; çîtika sipîye vilî ser o wa, têde pirrê gonî ya. Şî, ebe potînê xo sarê cînîke peyser est, na ro şênî ser, ci ra çêsikê vet. Ninge kuye pa, onca sere est ser.

Mi nîyada ke yî hurdêmena birayê mi jîvenê. Mi nîyada ke yî meyîto ra gonî hen ke sona. Yî kengeronê husko henî top keno, cêno sono. Onca nêterson. Fam nêkon, mi xo sas kerdo, çik o, nêterson. O esker çî şî. Ju cînîke mi nîyada ke ha wa dest siknena mi, vana xo rone. Ez henî hawa ra fetelîn. Na gonî mi ra xusa-xusa sona. Ez amo, lewê muwa xo de nîşto ro. Esker kî uza bî. Mi va:

-Na muwa min a.

Nîya sale werte de kerdbî letey.

Vake:

-Eke muwa tu ya pero bide ma, ma muwa to wes kerîme.

Eve herre-were mi ra va:

-Peran bidin min ez dîya te wxaş kinî.

Mi va:

www.arsivakurdi.org

-Perey çîn ê.

Vake:

-Hîî, hîî, perê sima kirmanco çînê hê?

Nîya rind vîra mi der o. O esker çî eke şî, mi nîyada ke o birayê mino pîl eke hermo ju berdo, tek ju hencê çerme mendo. O sire terso, gino war o. Weye ma niya kerdme. Tenê mendo onca bîyo be piro ke qor çî berdo, hencê pira mendo.

Henî gino war o. Xêle ke herd de mendo, mi nîyada ke Mena Xidê Mamedî vejîye, Çê Qardas ra, cîna Usenê Temujî vejîye, Ane. Cîna Babayê Sed Esen [Seyîd Hesenî] vejîye, Memê Kekilî vejîya, Efê Alê Pîlî vejîya. Bîyo birayê xuyo qij ro, mi vake hala no se bîyo. Mi nîyada ke tam new cay de dirvetin o. Tavî o qîzkek o, zon nêkeno, awo bîn zon keno. Mi va «Îsmaîlê mi mi de êna, şîme Xêçe?» -Qersun gine mi, dêmak ke qorê mi zof hurdî nêkerdbî. Ningê mi hona ênê mi verî.- Vake «nê nê, to so; ez lewê dake de vindon.»

Elade bome bîye, çê Dewresê Derc ra. A çî Xêçe de bîye, a çî berdbî. Tayê mîya day, çîyê day uza ginaybî war o; aye hona uza xo lor dêne, wese bîye. Mi yî mîy , çî-mîyê day ardî fişt ra, cor de na ser. Yî dirvetîn çî ust ra. Memê Goye bî, o zof dirvetin bî, nîşkîya ma de bêro. Cîna Xidê Pîlî dirvetîne bîye, hona herd de xo gindir kerdêne.

Neyse mi o qiz kerd virada xo, dirvetîn çî ust ra. Kîva Xidê Pîl bîye, aye çî birayê xo dirvetin bî guret, uza ra amayme kutme Çala Sevzîke. Nayê bînî pêro hetê Hînîyê Begî ra sonê, Kêve hetê Demîrqapî ra sona. Vana ez doxrî son. Ez kî yî bîno de amo. Ma amayme, dere esto, Hînîye Becî esto, axwa çêre ci ra yena. Birayê mi hona koçike nêzaneno, axwe don dey, don dey, kon nêkon mird nêbeno.

Yîno ma ca verdayme. Tayê ca ke sonê, nêzanon kam vano «ma domanî ca verday, yacerîme». Onca cêray ya, ma berdîme resnayme xo. Îşte a sewe Kîve yena binê Merxa Demîrqapî, o lazek a sewe lewe de mireno. A mezela dey ha wa lewê merxe de. Kemerê ke wuza yê, mezela yî ser o yê.

Ma amayme serê Xirzij Dujî (3). Uza hewn no ro dirvetino ser, der-

(3) *Xirzij Dujî*, mezrawade Xêçe wa.

www.arsivakurdi.org

hal ginenê war o. Hewnê miletî yeno. Yane dirvetî çî-mî çimê kes de nê-awsenê; îndî buwa gonî ya çik o, kam ke yeno henî gineno war o. Xirzij Dujîyê de Hicigico uza ware de bîye, pêro remê şîyê; Ap Xerz uza mendo. Eke leyê mostî nîya pirrî yê, eve kundîzo most dano dirvetino.

Ane vake:

-Domanê Ap Memedî weşî yê.

Vake:

-Ku yê, ku yê?

Vake:

-Na yê ma der ê.

Ez be o birayê mi, ma berdme leyê most ser, most da ma, da ma.

Vake:

-Apo îsîr, nîya sîmser de so, so bononê Deregol (4) de xo rê vinde.

Cîna Babayê Sed Esen çî mi der a. Mi o lazek kerd quja xo, ge ginayme war o ge uştme ra. Pesewe wa, hama asme wa; asme nîya zê kile wa. Amayme çê Zaîm.

Çê Zaîm de, a salon de ez o cîna Babayê Sed Esen ya, uza ginayme war o. Mi çî tenê puşîyê muwa xo guretê ju çî çîtî guretê; henî pulusnon yî lazeçî ro, lewê xo de non ro. O naleno, ez nalon, cîna Babayê Sed Esenî nalena. Nêzon kamî çê kaliçê mi ra yane Baçê Memedalî ra vato domanê Menesê weşî yê. Yîno Alê Sawê Talî rusno, vato «so, hela kot yê, sala ma rê xevere bîyarê».

Mi nîyada ke Ale Sawê Talî uza de vejîya, vake:

-Xalo îsîr, deka toyî ha yê bine Qelem Durjîyê (5) de, Derê Çeto der ê.

So lewê deka xo yîno. Mi va:

-Ez neşkun şêrî.

Vake:

-Lazeçî bize na Viradê Tezo ra so, taqiz to vînenê.

Lakez nêvindeno. Mi kerd quja xo, berd oda Zaîm ke textî ser o ronî. Zaîm vake:

---

(4) *Deregolî*, mezra Xêçe wa.

(5) *Qelem Durjî*, dewade Dêrsimî ya

www.arsivakurdi.org

-Textî ser o romene, lazek mîj keno.

Mi lazek guret ke hetê Tezo ser şêrî. Uza Hore be domanonê xo ra binê şîlan de bî. Ma dirvetîn bîme, nêguretme binê şîlanî.

Roza bîne Alê Sawî onca ama. Ma ke ci rê vake, vake «bêrê sima berî». Ez berdo eke tejî xeleşîyay vake:

-Xalo îsîr, simser de şêrê derê. Dêka toyî bover a yê, sima vînenê.

Ez se ke kuto dere, ez dîyo. Eke ma dimê, xalê mi amey; ju ez paşt kardo, ju çî birayê mi paşt kerd, ma biro ra fetelnayme. Ma berdme binê Armane (6). Cîna Kekê Dursî amê, dêka mi vake:

-Na tornê mi bere dî-[hî]re rojî weyî ke, eke nêmerdme amayme dewe çi wazena ezo to dêrî.

-«Dirvetin o» vake, «ma nêberîme. Berîme, kotî bikisîme?» Vake: «o dirvetin o, êne ma çî kîsenê», aye çî nêguret.

Ma a sewe şîme bonê çê Seydalîyê Usênê Seydî. Şîme uza. Exro ke a sewe ez hewn de bîyo, axirmaçîna arda Xirzij Dujî de na ro, Zaîmîyî ardê kîstê. Xêçe de onca milet pêgureto ardê kîstê.

Neyse, eke vengê axirmaçîna yeno, pêro urzenê ra remenê. Ez çî hewno ver remon, kun wertê birî, uza kun ra. O birayê mi çî xo ra uza hewn de bîyo. Eke pêro remê, ma uza teyna verdaymê. Eke sonê kunê Cenc Avdel, cîna xalê mi Gulesenî vana: «Weey! Ma domanî ca verday.», peyser cêrena ra êna, fetelîna mi vînena, hama birayê mi nêvînena.

Ma guretme berdme corê Derê Kalê Sipî; qarşiyê kurno de mixare esto Korta Mîyo vanê, xo ra zê bonî yo, çêverê xo gilor o. Ma berdme uza ke miletî te de serê sano pêser. Çim gina ro ma ke gon-monî, têde dirvet ya. Pêro berbenê, zelemele wa. Ez do ronîştene, tenê cilik-milik bî, nêzo kotî kutbî dest. Ez ser o meredno ra. Mi vake:

-Day Heyder bîya virada mi ke.

Milet her ke şî berba. Onca ez berbo. Vake:

-Daye qeda, milet berdo Xirzij Dujî de qir kerdo. Ma terso ra vozdo, lazek hurînd de mendo.

Seke henî va, mi eve a dirvetî xo gindir kerd, xo da herd ro, va:

-Wîy, sima bîrayê mî ca verdo!

Milet pêro çitur kenê pê mi nêşkîne. Eve a dirvêtî von «ez son.»

(6) *Armane*, dewade Dêrsimî ya.

www.arsivakurdi.org

Teselîya xo kut, vake:

-Raverdê, qarsîye kurno de çadir sanê ci, nika ma vînenê.

Ez verdo ra. Exro ke pesewe kamcî raye ra ma şîme ez a raye ra şîyo. Na deka mi sona ningonê Seydalîyê Mustafayê Usênê Zeye, vana:

-«Ez çêna to, to pîyê mi! So» vana, «salê to yî tornonê mi bîyarê.»

Mi nîyada ke ju pey ra veng a mi dano. Vake:

-Bawo îsîr, meso, meso; lazek na wo ardo.

Ez vineto. Medeke ama rest mi, vake:

-Îta binê na kemere de vinde, ez son lazeçî cên yen.

Cêra mi ver ro vake «ti îta vinde, ez son lazeçî an».

Sono fetelîno ke lazek hurînda xo de wo. Tavî new cay de dirvetin o. Serrê û di asmên o. Guret ard ke hande ke zê mêse vingeno. Ma berd o mixare, uza tenê axwe dê ci. Hayîzo bêsol pozenê, pê bêçike danê lazeçî.

Waxto ke hurînda xo vurnenê, mi va «ez ve birayê xo ra îta vindeme». Kerd-nêkerd, «xêr» mi va, «ez ve birayê no ra îta vindeme, ma nême.» Zor bela ma berdme.

Neyse ma berdme cayê, hîrê-çor rojî uza mendme. A gonî-monî hona ma ser re wa. A dirvet-mirveta ma hen ya. Kam yakero? Axwe çîna, tawa çîno. Hande qesa ke kam de ke cizik esto, yî ênê cizik danê lazeçî sonê. Ê mi çîvê non-mon danê mi.

Eve o hal ma amayme Derê Kalê Sipî, lewê Sîrze (7) de Derê Sîsaleke vanê uza. Ameyme uza, dêka mi xalê mi Îsmaîl rusna, vake:

-So, orxane be astirê ra dewe ra bize bê, ma na domano werte kîme îta.

Xalê mi Îsmaîl şî guretî ardî, o sire yî kincê ma vetî, yî goliko de şutî, eşt ra kemero ser. Ma nîyada ke, binê ko de çê Murtê Pembe estê, di tenê ha yê cor de yenê. Amay ke ju apê mi Silêman o, ju kî Alîyê Mew o.

Amay berbay, dirvetê ma kerd ya, sitê sengale da ardene, momî, rono teze, desteka xave arde. Fitil viraşt, verda be dirvetonê ma, piştî. Neyse yîno vake:

-Ma some meyîto dareme we. Hata ke ma amayme dirvetonê domano yamekerê.»

(7) *Sîrze*, dewade Dêrsimî ya.

www.arsivakurdi.org

Milet hurînda xo vurneno sono Mixarê Dera Sipî. Na qorê mi veng kerdo ra mi, gindir bon, son haza, ên haza; mi dest te kutê. Teselîya xo kute, dêka mi vake:

-Gulesenê mi, îta binê na kemere de ronê. Ha wa xo ra mirena.

Binê a kemere de ez no ro, yî terkit şî. Ez a sewe binê a kemere de mendo. Lazek, yîno xo de berd.

Sodir a dêka mi berbena vana:

-So, xo ra ke merda tenê kemero ser o rone, nêmerda çî bize, bê.

Ama ke ez wes o. Nîşt ro tenê berba. Na qorê mi kerd ya, vake:

-Xale îsîr, na qorê to yaker?

Mi vake: Yake.

Kerd ya ke yî fitilî astey ontê ardê ser, astey ginê gosto nazik. Giran giran pê darik vetî. Canê mi henî bî ret. Onca piştî, ez gureto berdo. Heştê ra dima apê mi ma guretme berdme çê. Di asm ra dima birayê mi merd.

***Kazim Temurlenk**: 38'de çê sima ra çand kesî merdî?*

A. Mele: Çê ma ra 7 tenî kişîyay. Heşt tenêy çî çê aponê mi ra kişîyê. O sire Xêçe de 365 teney nufuse de qeyd bîbî, handê yîno çî ketim bî. Wertê 15 deqan de pêro sanay axirmaçîna ver. Xêçe pêro vêsnê, qe diramê ci ra nêmend.

***ciziçê mua mi**: cizikê moa mi, çijeyê maya mi
kaliçê mi: kalikê mi
feçê esker: fekê eskerî
herre-were: kurmanckî (kirdaskî)
lazeçî bize: lazekî bice, lajekî bigîre, lacekî bigîri
nincî: lingî, ningî
sala/salê: sola, mela, boka, înşalla
taqiz: teqaze
va bixeneçîyê: va bixenekîyê, wa bixeniqiyê
vencê axirmaçîna: vengê axirmakîna
virade: virare, veradi, veriki
yanêbeno: ranêbeno, a nêbeno, nêbeno a

www.arsivakurdi.org

DİNYA BAXÇE, HER ZÛN Û KULTUR YEW ÇÎÇEK A

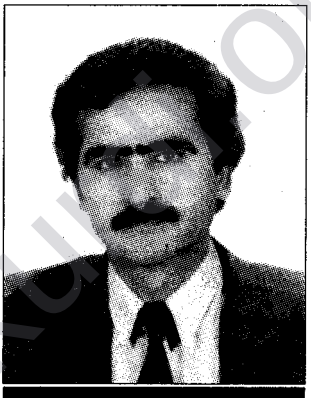

Mehmet UZUN

İn welat di çend milîyet, zûn, dîn û mezhebûn ra şar ciwîyên

Evlîya Çelebî, Kurdîstan di zaf geyro. *Seyahatname* di zaf qalê kurdan û Kurdîstanî kenû. Ez bawer a wendêxî kovarê ma Vate, Evlîya Çelebî sinasninî û belkî zafîn Seyahatnamê yi wendû zî. Ceyûn ki wi tira geyro, in ceyûn ra yew zî sukê Palî ya. Evlîya Çelebî wexto ki yenû Pali (Palu), etnîk, dînî û sosyal mozayîkî suk zaf dîqetê yi ûncenû. Pali zaf ci rî xerîb yew ca yenû. Eyê ra Palî ser o yew şiîr nisenû. Şiîra xu di vûnû:

Bir acayib-i şehre vardım adına derler Palo
Kimi Zaza, kimi Zozo, kiminin de adı Lo (1)

O wext sukê Palî di hem kurdî (zazê û kurmancî) hem armenî û tûnî zî yahudî ciwîyên. Çend dîn û mezhebûn ra însanî bî; bisilmûnê, xiristîyûnî, elevî, yahudî. Ekonomî û sosyal heyat xeylek averşîyaye bi. Pali, yew tîcaret merkezî bi. Pali ra karwûnê tîcaretî şîn heya Bexdad, Basra û ê zerrey. Karwûnê Qere Cemşîdî tarîx di meşhur o. Suk di milet her zûn û lehçe ra qal kerdîyen. Evliya Çelebî, biney zî yarûnêy a, şiîrê xu di armenîyûn ra vûnû «zozo» û kurmancûn ra vûnû «lo lo». Wexto ki milet kurmanckî ven dena yewbînûn, vûna «lo lo», Evlîya Çelebî zî inê sey yew «nûme» degenû.

Tabî miyonî kurdan û armenîyûn di aşey û birarey bî. Kurdîstan di

(1) Evlîya Çelebî, Seyahatname.

www.arsivakurd.org

heta sedserra 19in zî şarî welatî piya weş vîyarnên. Badî polîtîkê osmanîyûn otir kerd ki zaf ceyûn di kuekî armenîyûn ûme. Mintiqa di zaf qetlîamî pîlî virazîyê. Yahudî zî mintiqa ra remey şî. Ekonomî û tîcaret, nifûs û sosyal heyat, dîn û kulturî in miletûn darbeko pîl werd.

Demê osmanîyûn di çend girûngî (gilangî, ray) armenî ûmey qetilkerdiş. Qetlîamî pîlî 1895 û 1915 di virazîyê. Qirkerdişo peyen di, yanî tertelê 1915 di, tirkûn nizdey mîlyon û nêm armenî werte ra daritî wi.

Tarîx re-rey zaf bêbext a, zaf ca nêdûna in meselûnê ûnayenû. La in meseley ca-ca hama ra zî milet miyon di yinî vatiş. İn qetlîamûn û tertelûn di zaf hedîsê estê ki heta in serrrûnê peyenûn zî tesîrî yin dewûm kerdû. İnîn ra yew zî meseley yew keyneka/cinêka armenî ya. Ez wazena in vesîle ya îtya di şima rî zî ina mesela vacî.

Cuwar ra, yanî hetî Mûşî, Bidlîsî û ê ceyûnê bînûn ra armenîyûn dûnî arye, Çewlîg û Xarpêtî ser di hetî rojawanî ya benî. Bîlhessa Pali û Ruey Muradî[2] bî şahîdê kiştişê armenîyûn. Ruey Muradî ver di zaf armenî kişîyê. Pîlûnê mintiqa vatîyen *«Hend cesedî armenîyûn Ruey Mûradî di ûmeynî, yew serr ra zêdi ma nişkên şîyeri verê owkey rueyî»*. Zalimey romûn (tirkûn) bêhed û bêhesab bîya. Qicî, cinî, cûmêrdî, gencî, extîyarî, qefle qefle armenîyûn ûnî Pirdî Palî[3] ser o dûnî mîtralyozûn ver û qir kinî. Guîn û hesirî binî tîye miyon. Ruey Muradî benû sur, surla guîn şinû.

Îttîhad û Tereqqî (İttihat ve Terakki), cuwa pey zî kemalîstûn, in cayûn di aşey û birarey qetil kerdi. Bira nişka biray rî wahar vicîyû. Herindey aşey û birarey bêbextey, ters, kîn û nefretî girot.

Pîra armenî

Vatişî guere, mesela Pîra armenî ûna ya:

«Tertelê armenîyûn a pey, yew keyneka armenî dewê ma di mûnena. Aîley yê ra ço nimûnenû. Ferdî aîley keynek ça di û sinî kişîyinî xu ser o yew meselaya derg a. Şima zûnî hedîsûn sinî dest kerd pê û sinî netîce

(2) *Ruey Muradî*: Tirkî tira vûnî Murat Nehri. Hetê Palî di ina owk ra vûnî «Rue», yanî «nehir». Zazakî di in rueyî ra se vûnî ez bi xu niyozûn. Mi çend însanûn ra zî pers kerdû, tinya vûnî «rue» (nehir), yan zî «owkê ruyî».

(3) *Pirdê Palî*: Kîştey Sukê Palî di, binî qela di, Ruey Muradî ser o yew pird û.

www.arsivakurdi.org

da. Sebeb û netîce çi benî wa bibî, welhasil keynek dew di mûnena. Keynek hama qicik bîya. Sinî ki vacîyena hama hot-hêşt serrê ya û yew dewicî het di mûnena. Guya keynek bena bisilmûn zî. Yan zî dewicî otir zûnî. Çend serrûn a pey keynek dew di zewcîyena. Keyneka armenî, kirdkî (zazakî) musena û bena sey yew cinêka dewici. Qicî yê dew di rasinî. Cinêk zaf jîr û xebitiyayex bena. Dewi di hama her gure dest ra yenû. Qalê aîley xu, deyk-baykê xu, kiştiş û tertelê armenîyûn nikena. Zerrê yê niwazena behs bikirû. Wexto ki zerrey yê zaf bena teng qalê birey xu kena. Re-rey qicûnî xu rî, birey yê çimûnî yê ver di sinî kişîyo û gûn do, eyê vûna. La ro bi ro niwazena ço qalê meselûnê viryenû bikirû. Sinî ki vûnî zaf înad bîya. İna înadey ser o şar yarî kenû û vûnû: Hama dînî xu terk nikerdû.»

Cinêk wexto ki mirena 60-65 serrê ya. Pîr wexto kuwena sekrati ver milet wazena ki ya *«şahadetê xu»* (kelîmê şehadet) biyarû. La Pîr dest pêkena zûnî xu, yanî armenkî qalî kena û ecayîb vengûn vecena. Mileta ki ha ser o hazir a, se kena nikena nişkena bisilmûney ser o yew kelîma bidû ci vatiş. Mela û kesê bînê ki hê ser o şaş mûninî. Çîyo ki tira fehm kenî, tûnî namê ki Pîr vûna, ey î. Pîra armenî, sere di namey birey xu, may û pî xu û cuwa pey zî sewbîna namûnê armenkîyûn vûna. Se qico ki bermenû û kelgiley benû, otir veng vecena.

Şima zûnî miletey ma sinên a. Sinî ki Pîr mirena-nimirena milet dest kena pê û vûna: *«Hûmay ci rî nesîb nikerd, Pîra armenî dînî xu ser o şî...»*

Zûn, kamey û şexsîyetê merdimî yo.

Vatişûn guere, wexto ki merdim kuwenû mergî ver, yan zî talikey mergî vîyarnenû, heyatê merdimî sey fîlm çimûnî merdimî ver a vîyerenû. Merdimê ki qeza vîyarno, însanê ki merg ra geyrey a, yîn ser o in heta xebat bîya. İn merdimûn, miyonî wextko kilm di zaf çî dîwû. Bîlhessa çîyo ki heyatî merdimî di zaf muhîm bîyû, merdim zaf pê deco, yan zî însanê ki merdim zaf tira hes kenû, in çîyûn û in merdimûn veynenû. Yan zî wazenû veynû. Çi çîyo ki binî şuûrê merdimî di mendû, xu dûnû teber.

Tûnî çî estê ki pê zor, xapênayiş û asîmîlasyonî ya ro bi ro werte ra wenidarîyinî, vîn nibenî. Ma vaci ki çîyo ki merdim qicey xu di genû,

www.arsivakurdi.org

çîyo ki deyk-baykî xu ra musenû, aîle û mesela milî, dîn û îtîqat û sewbîna çîyê bînî ûna yî. Zûnî deyk zî in çîyûn ra yew û. Çîyê ki qerekter dûnî merdimî, inîn ra yew zî zûn û. Zûn, şexsîyetî merdimî yo, kamey merdimî ya. Meselê Pîra Armenî di zî yew heta merdim inê veynenû. Pîr, waharê di kameyûn (kîmlîgûn) a. Yew, kameya ki pey ra girota. Di, esil kamey Pîr esta ki nimitê ya. Şar vûnû qey Pîr zûnî xu, eslê xu, kamey xu, xu vîr a kerda. Yan zî zaf çî vîr di nimendû. Binî zulmî, şertûnî girûnûn di însanî tûnî çîyûnê xu rî seki wahar nivicîyinî. Seki kîmlîgê xu bedelninî. La eslê xu di otir nîyû. Hela ki zulim û zordarey darîyena we, yan zî sey heley mergî yew hel di, merdim in hîss û waştey xu dûnû teber. Hela peyen di bîle Pîr kena eşkera ki, ya hama waharê kamey xu, zûnî xu, dîn û îtîqadî xu ya. Yan zî çîko binî şuûrê Pîr di mendû xu dûnû teber.

Qeder û tarîxê miletûnê bindestûn zaf ra tûnî mûnenû pîye. Bîlhessa eyê kirdûn û armenîyûn zaf mûnenû pîye. Wirdî miletî eynî welat di bî muxatabî eynî polîtîka. Qederê ma zaf rey piyabeste bîyû. Wexto ki merdim tarîxî armenîyûn wûnenû, ûnîyenû qederê yin, yew tewir xu zî te de veynenû. Mi wexto ki hîkayê Migirdîç Margosyanî bi nûmê *«De Vaji Margos, Ti Kotî ra yî?»* [4] wend, qicê mi, ciwûnê mi û macîrê mi çimûnê mi ver ra viyerti. Seki ez heyat û kamey xu te de veynî.

Ma derzîn a şima la yî

Zûnayê armenîyûn, kirdûn ra wûnî: *«İnê rind bizûnîyen ki îro eyê ma ya, la siba dorey şima ya. Ma derzîn a, şima la yî.»* Sey yîn vicîya. Tarîx seki nîye in welat di tekerrur kerd û hama ra zî ha kena. Badî armenîyûn a dor ûmey kirdûn. Dewleta tirk dest kerd pê mintiqa bi mintiqa kurd, elevî, sunnî, asûrî, êzîdî, herçî kûm ki tirkûn ra nîyû, kûm ki waharê kamey xu vicîya, yew bi yew qetil kerdî, wêşt yîn werte ra wedarû. Ruey Muradî, Pirdê Palî, newalûnî Dêrsimî, darûbirî Çewligî bî şahîdê qetlîamûn newûn. 1925 di meselê Şêx Seîdî di Xarpêt, Çewlîg û qismen Mûş û Diyarbekir wêran bî. Tirkûn hezarûn a însan qetil kerdî. Eskerî tirkûn Pirdî Palî ser o, cawo ki armenî dê mîtralyozûn

(4) Na hîkaye, hetê J. Îhsan Esparî ya, tirkî ra tadîyê kirdkî (zazakî) û kovara Çira (hûmara 7.) di vicîyê.

www.arsivakurdi.org

ver û qetil kerdibî, ûca di ina rey peyê kirdûn înfaz kerdîyen. Çîyo ki armenîyûn vatibi ca-ca ûme kirdûn vîr: *«Ma derzîna a, şima la yî.»* Çend rind vatibi. La hinî erey bi. Armenî derzîn, kirdî la bî. Derzîn kûmca ra şiyerû la xu dim a bena. Şarî ma vûnû: *«Hûma heyfê biza kuel esterîyûn ra genû.»* Binê zî otir bi. Tirkûn wexto ki armenî qir kerdîyen, şarî sîyer kerdîyen. Nivatîyen yew ruec dor yena ma zî. Heta ca-ca tûnî xayîn û malwerî (5) bî wertaxê in hedîsûn û in tertele di ca zî giroti.

Yew merdimo ki qîmetî xu niyozûnû û xu rî wahar nivicîyû, ço waharî yi nivicîyenû. Cuwa pey, wexto ki kemalîstûn dest kerd pê kirdî qetil kerdî, dinya seyircî mendi. Miletê kirdî qederî xu ya mend.

Şarî ma hedîsey Şêx Seîdî û qetlîamî tirkûn edebîyatî xu di da vatiş. Wêşt ki zalimey û bêbextey tirkûn, safey û xeletey xu muzîkê xu di biyarû zûn:

Pirdî Palî, pirdo text o
Îsmet Paşa vicîyo texto
Pirdî Palî pirdo text o
Îsmet kerro vicîyo texto
İn Îsmet o çi bêbext o
Îsmet kerro çi bêbext o

La tabî erey mendibî û pueşmûney pere nikerdîyen. Zalimey Seyyar Alay Komutanî Elî Heyder Begî dest pêkerdbi. Elî Heyderî, mintiqay Palî di adir neyn pa dewî vêşneyn, qetlîam kerdîyen. Peyê kirdûn tek tek, qefle qefle deyn gulûn ver, kerdîyen zerrê bûnûn û adir neyn pa. Wertey aşmê tebax di hakî şeleqneyn nên binî çengî peyûnê kirdûn a,

(5) *Malwerê armenîyûn:* Terteley armenîyûn di kirdûn miyon di tûnî bî wertaxê in qetlîamûn. Tûnî nîştêxî sebebê inî «dîn» muecninî ra. Reyşt a «dîn» in hedîsûn di muhîm yew sebeb û. La mi guere esil «ekonomî» sebeb û. Zaf axa, beg, mîr û şêxê kirdûn semedê malê armenîyûn a paşt dey polîtîkay tirkûn. Badî qirkerdişê armenîyûn a mal û milkê armenîyûn, erdê yin, in kesûn rî mend. Dewlet zî ûna weştîyen. Yanî in kesûn dest na malê armenîyûn ser. Eyê ra milet miyon di ca-ca inîn ra vûnî *«malwerê armenîyûn»*, yanî «eyînê ki malê armenîyûn werdû».

www.grsivakurdi.org

maddî û manewî îşkence kerdîyen pê û cuwa pey hama berdîyen kiştîyen (6).

Zaf wext miyon ra niviyert. 12 serrî badî meseley Şêx Seîdî ya na rey meseley Dêrsimî vicîye werte. Mintiqa di sereskerê ordî tirkûn General Abdullah Alpdoğan bi. Nûmê yi tarîxê Kurdîstanî di sey *«Qesabê Dêrsimî»* viyerenû. Abdullah Alpdoğan hem kurmay reîsî hem zî zamê Nûreddîn Paşay bi. Nûreddîn Paşa qumandanê orduyê merkezî yê tirkûn bi û her firset di ina vatyen: «Ma eyê ki Tirkiya di vûnî -zo- îmha kerdî, eyê ki vûnî -lo- zî ez yin bin ra qir kena.» (7) Dewleta tirkûn hedîsê Dêrsimî de Abdullah Alpdoğan kerd mufettîşê umûmî û sey generalî şawit Dêrsim. Alpdoğanî zaf ra tûnî vatê Nûreddin Pasay ard ca û Dêrsim di qetlîamko pîl viraşt, Dêrsim di kerra kerra ser o niverdê. Abdullah Alpdoğanî, Dêrsim wêran kerd, kerd palax, adir na pa vêşna.

Qetlîamo sipî

Badî «îsyanûn» a, dewletê tirkûn Kurdîstan di sey Palî, Dêrsim û tûnî ceyûnê bînûn di yew polîtîka xususî rûney. Yew perr a teda û zulim, perro bîn a înkar û asîmîlasyonî dest pêkerd. Yew milet ro bi ro pê kişîş, qetlîam û zulim a werte ra wenidarîyena. La asîmîlasyon, tenkîl û tehcîr mudetko derg di qetlîamûn ra hinya tehlîkelî ya. Eger hedef vînkerdişî yew milet bû, ina polîtîka hinya xidar a. Cuweka zî tûnî alimî inê ra vûnî «qetlîamo sipî» *(the white genocide)*. Îsyanûn a pey in ceyûn ra hezarûn a însanî ma tenkîl û tehcîr bî. Dewleta zordar, kemalîstûnê bêbextûn şarî ma hetî Anadolî di tabîyê mecburî îskanûn kerd. Heto bîn a bi seyûn a rêber û zûnayê kirdûn mecbur bî verî xu da binê xetî (8), ê zerrûn di çimî yin akerdê şî. Hesretî welatî û qewmî yin zerre

(6) Ez ki merdimê ki *Wer* di kerdî gome û adir na pa vêşney, eyîn ser o binisî (Wer yew dewê Palî ya). *Mela Mistefa, Xelê Emûn, Îbram Xelîl, Mehmudê Misfey, Ehmedî Emê Îmûmî* yîn ser o. În merdimî Ardurêk ra bî û hedîsey Şêx Seîdî di ca girotibi. Şarî inîn ra vatîyen «eskerê Şêx Seîdî».

(7) M. Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Dilan Yayınları, Diyarbakır, 1992, r. 151

(8) *Binê xetî*: Kurdan miyon di «xet» di menûn di vaciyena. Yew, meney hudûdî ya. Di, meney raharî ya (bîlhessa raharî trên). Binê xetî ra qest zî «hududê Sûrîye» wo. Wexto ki merdim vacû «binê xetî», in her di meney zî te de estê. Çiki hududê «Tirkiya» û «Sûrîye» pê raharê trên a cê ra birîyenû a. Beynate di xetê trên estû. Merdim biwazû şiyerû Sûrîye ganî (gereg) in xetê trên ra viyerû. Meney «binê xetî» uca ra yena.

www.arsivakurdi.org

di mend.

Hedîsê Dêrsimî ya pey yew demo derg, nizdey hîris serr, Kurdîstan bêvengey di mend. Yew perr a netîce û tesîrî «îsyanûn», ters û zulimî dewlet, perro bîn a polîtîkay înkar û asîmîlasyonî otir kerd ki şarî ma nişka vengê xu vecû. Milet bêtaqet mendibî. Hukmat milet ser o her çî bi. Milet vatîyen: *«Ser a Hûma, bin di hukmat û.»* Yew deme milet û zûnayûn dewlet rî sare ruwena û bêveng mendî. Dewlet zî va qey reyşta mesela hal bîya, yin mesela hal kerda.

Pali, Dêrsim, Çewlîg û ceyûnê bînûn di hukmatî dest kerd pê raharî newê, qereqolî, qey îdarî û eskerî teşkîlatê dewlet a bîneyê newê û sewbîna çîyê bînî virêştî. Mektebûn di, eskerey di, bajarûn û qezûn di, daîrûnê hukmatî di, welhasil her ca di: «Tirkey, dewletê tirkûn, Ataturk» estbî. Se ra heştay-neway *«Mektebê Rakewtişî yê Mintiqan»* [9] Kurdîstan di virazîyê. Hedef û armancê kemalîstûn eşkera bi: Her çî û polîtîkay Dewleta Tirkiye semedê helnayişê miletê ma, qedexe (yesax) kerdiş û wedarnayişê zûn û kulturî şarî ma bi.

İn welat di tûnî neslûn qetlîamî dî, hepis û îşkence dî, tertele û surgunî vîyarnê. La tûnî zî mektebûn di, kar û gurê xu di û sewbîna şekil û ceyûn di bî hedefê polîtîkay înkar, asîmîlasyon û zulimî. Ma vaci ki 1938 ra, yanî hedîsey Dêrsimî ra pey û heta serrûnî 1980yin, nesilo ki reso belkî raşteraşt qetlîamî nîdî; la zulmî komandoy, îşkence, tedêy dewlet, asîmîlasyon, polîtîka ki însanûn zûn û kulturî yin ra durî finena dî û binî şertûn ûnayenûn di resê.

Ez bi xu qicey xu ra hem şahîd û hem zî muxatabê ina polîtîka ya. Heta ez resa zûnayê xu, mi vatîyen qey çîyo ki vacîyenû reyşt û. Pîlûn vatîyen *«Ser a Hûma, bin di hukmat û»,* yan zî vatîyen *«Lêro, darbê hukmatî miaf a».* Dewlet, kemalîstûn, miyonî şarî ma di otir yew ruh ardibi werte ki hukmat çi bikirû heq û, heqlî wû, eşkenû bikirû.

Kilaw, kefya, puşî û çî ûnayene qedexe (yesax) bî. Mektebûn di zazakî (kirdkî) qal kerdiş qedexe bi. Hetta zaf girûngî bajarûn di semedî kirdkî qalkerdişî rî ceza dên.

Ez bawer kena çîyo ki mi sare ra vîyertû zaf ra tûnî zafîn sare ra

---

[9] *Mektebê Rakewtişî yê Mintiqan:* Yatılı Bölge Okulları

www.arsivakurdi.org

vîyertû. Wexto ki ez şîn mektebo viryen (İlkokul), ma rî zazakî qal kerdiş qedexe bi. Tinya zerrê mektebî di qedexe nîyebi, la teber a zî qedexe bi. Melimûn, rahar ra, miyonî dew di zazakî qal kerdiş, ma rî «yesax» kerdibi. Wexto ki ma serî bûnûn di, kuçûn di key kerdîyen, ma dîn ki melimî ma xu nimitû, ho ma teqîb kenû, ma gueştarî kenû. Yan zî miyonî qicûn ra çend tîpê zeîfî vîjnên û vistîyen ma dim a ki pê ma teqîb bikirî. Mekteb di zî ma rî «nesîhetî» kerdîyen, yan zî ma tehdît kerdîyen. Melimûn vatîyen:*«Oğlum, Kürtçe konuşmak yasaktır!»* Gege ma qicûn xu miyon di zî yarî kerdîyen û *kerrê deyn muxbîrûn* ri [10]. Wexto ki eyinê ki melimûn rî xeber berdîyen (muxbîrey kerdîyen) ma heti bîn, ma qicûn xu miyon di yarî kerdîyen û yewbînûn ra vatîyen: *«Oxlim, Kurtçe qûnişma! Kurtçe qûnişmax asaxtir! Sen bilmiyor?»* [11]

Dewleta tirk çinê ra îhtîyacê polîtîka ûnayene vênena?

Îdarecîyûnê tirkûn zûnên çîyê ki şexsîyet û kameyê merdimî virazinî, şekil û qerekter dûnî merdimî zaf muhîmî yê. Waştîyen in çîyûn û qeynaxûnê yin xerab kirî, werte ra wedarî. İn çî, esil di ceyûn ra, yanî di qeynaxûn ra yinî.

Yew qeynax maddî ya, yanî bîyolojîk a. Tayînkerdişî çîyûnê bîyolojîkûn destî merdimî di nîyû. Merdim inîn raharo irsî ra, yanî deyk û baykê xu ra, sulalê xu ra, miletê xu ra genû. Quwetî dewlet niresenû ser ki çîyûn ûnayenû werte ra wedarû.

Qeynaxa bîni zî milî, tarîxî û cemeatkî ya. Însan yew bîyayo (mexluqo) cemeatkî yo. Faktorê ki cemeatî virazinî, miletûn virazinî, tek tek însanûn (ferdûn) zî virazinî. Mileta ki merdim mensubî yê yo, cemeato ki merdim te de benû pîl, sîyasî rejîmo ki merdim pê îdare benû, polîtîkay hukmatûn, dîn û îtîqado ki merdim bawerey xu pê ûnû, tehsîl û terbîyo ki merdim veynenû, hetta welato ki merdim ho miyon di û tabîat û îklîmo ki însan te de ciwîyenû... İnî piyer pîya sosyal yew çevre virazinî û merdim sey ferdî in çewre di resenû, şekil genû. İn çewre şexsîyet û qerekter dûnû însanî. Zûnî deyk, tarîx, kultur, urf û edetê milet, şeklê

---

[10] *Kerrê deyn muxbîrûn ri:* Kî wexto ki niwazinî raşteraşt rî yewî di çî vacî, biney menelî û îndîrekt vûnî.

[11] «Lajî mi, kurdkî qalî mek! Kurdkî qalî kerdiş qedexe wû! Ti niyozûnî?»

www.arsivakurdi.org

ciwîyayişê sosyalî û çî bînî tesîr merdimî kenî û qerekter dûnî ferdî.

Dewleta Tirkiye û îdarecîyûnê kemalîstûn heta îro semedo ki milî û tarixî şexsîyetê miletê ma vîn kerî çi lazim bîyû kerdû. Welatê ma parçe kerdû. Miletê ma, zûnê ma, tarîxê ma, kulturê ma, hetta û hetta şexsîyetê ma parçe kerdû. Ma rî heqî ciwîyayişî (heqê heyatî) bîle niverdo. Înkar, îmha, asîmîlasyon, zulum, zordarê pîyer piya welatê ma di, miletê ma ser o ûmey cerebnayiş û hama zî hê dewûm kenî. Semedo ki esl û feslî ma vinî bû, ma asîmîle bibî, yan zî ma şexsîyetê xu vîn kirî, çi lazim bîyû tirkûn texsîr nikerdû. Îro ina polîtîka hama ra zî ha dewûm kena.

Şaro bêwelat, welato bêşar

Heta inkey tûnîyin semedê miletê ma ya vatîyen *«Şaro bêwelat»*. La otir êsenû ki îro ra pey dest pêkerî, vacî *«Welato bêşar»*. Çiki polîtîka newe ya dewlet wazena ki welatê ma di însan nimûnû/neverdû. Malesef ina polîtîka di xeylek mesafe zî girotû. Welatê ma di muezzzem yew kueçkerdiş esto. Zaf mintiqûn di dewî nimendî. Heta inkey hîrê hezarûn ra zêde dewî veyşney û wêran kerdî. «Şaro bêwelat» ho benû «welato bêşar». Kueçkerdiş hîrê qonaxûn ra vêreno: Dewûn ra ver bi qezûn û bajarûnê Kurdîstanî yew qonax û. Kurdîstan ra ver bi Anadolî qonaxê diyin û. Kurdîstan ra ver bi teber, bîlhessa ver bi Avrupa qonaxê hîrin û.

Eceba yew milet rî erdê baykûn-pîrikûnê xu ra vicîyayîş ra, yanî welatê xu terkkerdiş ra hînya tehlîkelî yewna hedîse estû? Mesele tinya terkkerdişî dar û berî, hêga û bûnî nîyû. Hedîse tarîx, medenîyet, kultur, zûn, milî û tarîxî degerûnî xu ra durîkotişû. Miletîyê ki welatê xu ra vicîyê, yan zî ûmey vetiş, zaf çî xu vîn kerdû.

Dinya baxçe, her zûn û kultur te de yew çiçek a

Ez wazena agêrî vatey Evlîya Çelebî ser: *«Bir acayib-i şehre vardım adına derler Palo / Kimi Zaza, kimi Zozo, kiminin de adı Lo»*. Heqîqat welatî ma di ina bî. İn welato ki ma tira vûnî «Kurdîstan», te de kûm çinê bi, çinê nûme rûmitiş? Êzidî, armenî, asûrî, keldanî û ê bînî şî ça? Sukê Palî di wexto ki «zaza, zozo, lolo» bî, Kurdîstan di ceyûnê bînûn di zî inî bî, yan zî ê bînî bî. Pali, yew mîsal a, in welat di tinya yew quncik û. Demî osmanîyûno peyen di, bîlhessa Îttîhad û Tereqqî ya pey, şarî

www.arsivakurdi.org

welatî yew bi yew ûmê vînkerdiş. Tarîxî û etnîk zengîneya in ceyûn ra, o mozayîk ra çinê verda? Armenî, asûrî û ê bînî çimûnê ma ver di bî *«şaro bêwelat»*, yan zî *«welato bêşar»*. Armenî şî, asûrî şî, êzîdî şî, keldanî şî. İnîn ra ço nimend, niverda. Ma gelo îro dorey kûmî ya?

Dunya sey yew baxçî ya. İn baxçe di her milet, her zûn û kultur yew çîçek a. Merdim yew çîçek zî tira kerû, in baxçe di cey yê belu benû, o ca veng mûnenû. Kurdîstan zî erdî ina dinya ser o yew baxçe wo ki heta inkey zaf gul û çîçekî te de resey. Kurdî, asûrî, armenî, keldanî... Etnîk, kulturel, sosyal mozayîkê in erdî inîn piyer pîya ard werte. Zûn, kultur û medenîyetê ki yin virêştî, parçey medenîyetê dinya wo. La îro in degerûn ra zaf çî nimendî, yanî niverdê. İn welat di zaf gul û çîçekî pilisey, bî wuşk û nimendî. Erdî ma kerdû qerac verdo, hêgayî ma bure mendû.

Tûnî çî estê ki nêêriyinî kî biêrini, nêrueşiyinî kî birueşî. Bazarî in çîyûnî ûnayenûn zî çinî yû. Sey hurrîyetî, welatî, kamey, zûnî... İn çîyûnê ûnayenûn encax kî pê mucadele û xebat a eşkenî bibî waharê yin û encax hûncî in rahar ra kî eşkenî muhafaza bikirî. Ma vaci ki zûn... Her însan muheqeq waharê yew zûnî yo, en kêmî yew zûn qisey kenû. Wexto ki merdim deykê xu ra benû, heqî tercîhkerdişî zûnî bîle kî rî çinî yû. Merdim zûnê deyk û baykî xu, eger her yew zûnko bîn qal kenû her diyînî, yan zî her diyîn ra yewî genû. Beynatê zûn û resayiş, terbîye û şexsîyetî merdimî di mutlaq yew eleqe estû. Nê însan bîye zûn benû, nê zî zûn bîye însanûn benû.

Yew baxçe, te de çend gul û çîçekî biresî, ehend buya weş tira yena û ehend rengê yi bena rind.

www.arsivakurdi.org

SEDSERRA 19ÎNE DE

HALÊ ÎMPARATORÎYA OSMANÎYAN Û VURÎYENÊ NÊ DEMÎ

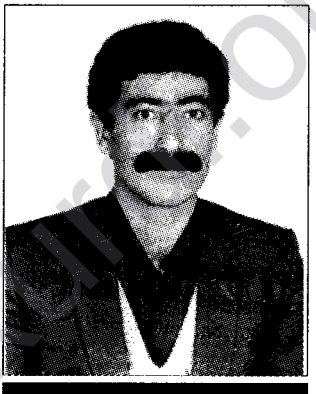

Lerzan JANDÎL

Amnanî welatê ma germin o. Hetê ra roj welatê ma qelêneno, hetê ra jî (kî) [1] zordarîya koledaran[2], îxanet welatê ma qelêneno. Aşma temmuze nê demanê germinan ra tewr gemrinêrî ya. Adiro ke roşnvîrê ma 2yê temmuze 1993 Sêwaz de vêşna bî, huna nêşîyo xo ra. Ebi nameyê (namê) biratîye, şenikîyî, kesên kê cîya fikirînê, kesên ke zafîye ra nîyê, zê zafêrîye nêfikrîne û bawerîya zafîyê ra niyê, ênê vêşnayene, ênê kiştene. Îxaneto ke Alîşêr û Zarîfe Xanime ebi bêbextîye 9ê temmuze 1937 de kîşt, huna nêqedîyo. Ewro jî îxanet ebi metodanê xo yê qirêjinan û newîyan bêsîndor dewam keno. Wazeno ke xo bêsîndor biroşo. Bêsîndor welatê xo, şarê xo biroşo. Bêsîndor xizmetê dişmenî de, seba qedênayêna welatparêzîye, xulamtîye keno. Xoverdayena ke 14ê temmuze 1982 de zîndan de bîyê, kela bawarîya azadîye, huna dewam kena. Labelê na xoverdayena hemdeme ebi bawerîyêde zixme, ebi hacêtanê newîyan û ebi qewetêde girse dewam kena. Êrîşêde Qerekolê Çulfa Alî roja 21ê temmuze 1920î, ebi şewqêde

---

(1) Ez naye ra tepîya nivîsanê xo de tendensê (meyîlê) kombîyenanê ma çiman ver de gêna (cêna). Na êna a mana ke ez seba tenê wendoxan newe bo jî, zor bo jî angorê tendensî nivisnena. Ma vacîme hurendîya «kî» de «jî» hurendîya «jû/ju/zû/zu» de «yew», yan jî zê «yew» (zu) pîya nivisnena.

(2) Naye ra tepîya wendox pêynîya qesayan de «-an», yanê formê zafhûmarîye (zafmarîye) vîneno. Seba rehet famkerdene wendox şîkîno hurendîya «-an»î de «-a» (koledara), «-o» koledaro), «-u» (koledaru) jî biwano. Labelê ez formê zafhumarîye halo ante de tim ebi «-an» nivisnena.

www.arsiyakurd.org

gurr, ebi metodanê newîyan û hemdeman dewam keno. Wuncîya (ancîna, oncîya) na aşme de Peymanê Lozane 23. 07. 1923; Tirkiya, Îran, Îrak û Efxanîstanî mîyan de Peymanê Sa-dabatî 08.07.1936; Kongreya Erziromî 10-13.07.1919 bîyenê muhîm ê.

Nê çîyê corênî bîyenê newe yê. Hama hama her kesî ra ayan ê, her kes pê zano. Labelê dîroka (tarîxa) ma nê bîyenan ra dest nêkerdo ci. Dîroka ma, dîroka şarê kurdî, yan jî dîroka şaranê Kurdîstanî, Îsay ra zaf ver dest kerdo ci[3]. Ma eke dîroka ma ebi hazar serran verê Îsayî dest kerdo ci, ganî ma bizanîme, bipersîme ke dîroka ma çik a? Ma kam îme? Kotî ra amayme? Şîme û şonîme kotî? Dîroka ma kronolojîk senê deman ra derbaz bîya? Tewr muhîm jî dîroka ma de çi avêşîyenî (averşîyayişî) bîyê? Dîroka ma de avêşîyenê kulturî, edebî, sosyal, dînî estbî? Eke estbî, nê kamcî avêşîyen bî?

Bêguman nê persî şîkînê bêrê dergkerdene. Labelê bê dergkerdena nê persan ma ra tayê kesî şîkînê ke bivacê hêya cevabê nê persan pêrînê amo dayene: «Ma cewabê nê persan zanîme. Yanî ma dîroka xo şinasnenîme. Ma qe nêbo dîroka xo kronolojîk zanenîme.»

Ez bawar nêkena. Çinay re?

Seke êno zanayene dîroka ma zê dîroka şaranê bînanê bindestan, ya hetê ma ra tam û raşt niyama nivisnayene ya hetê kesanê xerîban ra kêm û qels ama nivisnayene, yan jî hetê koledaran ra bingê zuran û înkarî ser ro şaş û çewt ama nivisnayene.

Koledaran ebi sedserran, ma ebi nameyê bawarîyan, dînan, ebi nameyê biratîye xapitîme. Serranê peyenan de jî dest kerd ci, ziwanê (zonê) ma, kulturê ma, dîroka ma, nameyê ma, ebi kilmîye ma înkar kerdîme. Yanî ma nêşîkînîme dîroka xo koledaran ra bimusîme. Çimke seba înan (dînan) ma çînîme.

Kesê xerîbê ke dîroka ma nivisna yan jî dîroka ma ser ro nivisno, zaf kêmasî kerdê. Zanayena nînan qels bîya. Zafêrîyê xo mîsyonerê dewletan, mîsyonerê rêwî, leşker û konsolos û.ê.b. bîyê. Nînan jî rêy çîyê nivisno/vato, rêya bîne çîyêde bîn nivisno/vato. Vaten û nivisnayenê

(3) Kintenanê Nevala Çolî de bîyo eşkera ke şarê nê cayan Îsayî ra des hezarî serre ver naca ronîşte bîyê û dest bi citkarîye, weyîkerdena heywanan kerdo.

www.arsivakurdi.org

zaf kesan yewbînan nêgênê (nêcênê). Bêguman na nêna a manaye ke no kedo ke nê mordemekan do (dayo) dîroka ma, no karê înan (dînan) bêqedr o. Teba qelsî û kêmasîyanê înan jî ma nê karan ebi qedr û qimet vînenîme, diroka ma de cayêde giran jî gênê (cênê). Labelê bes niyê. Seba zelalkerden û analîzkerdena dîroka ma nê karî kêmî yê. Çimke herkesi hetê xo ra, hetê înteresanê xo ra, hetê înteresanê dewleta xo ra, dînê xo ra nivisno.

Ma, ma qeyî nêşîkîyayîme dîroka xo binivisnîme? Cewabê na perse ebi bawarîya mi no wo: Sebeta ke şarê ma dîroke de wayîrê otorîteyêde organîzekerde, ma vacîme dewlete yan jî formê dewlete yê bînî zê federasyonî, nêbîyo, derbazê nivisnayena qanunan, fermanan, emran, arêdayêna qançuran (vergîyan) û leşkeran nêbîyo, ma nêşîkîyayme dîroka xo ebi xo binivisnîme. No jî êno a mana ke derheqê dîroka ma de dokumentê niviskî gelê kêmî yê, hama-hama qe çînê. Sîndorê nê çîyanê ke estê jî hundê (handê, qasê) zanayêna niviskarî yê, lokal ê. Nê pêrotîya welatî nêcêne re çiman ver. Naca bingeqesaya «Welatî» tim teng û qij ama dîyene. Angorê bîrûbawarî û armancanê niviskarî ama nivisnayene. Nînan ra ma şîkînîme nameyê «Şerefname»yî bidêrîme. «Şerefname» de niviskarî qasê zanitena xo zanayenê derûdorê xo ebi kronolojî nivisnê. Nê dokumentî de çîyê ebi qedrî estê. Labelê nê çî seba zelalkerdena dîroka ma, analîzkerdena aye (daye) re, ci ra derseguretene re, nêvecenê.

Pêynîya sedserra 19îne de tenê roşnvîranê ma ebi vetena rojnameyan, kovaran û pirtûkan dest eşt nivisnayena dîroka ma. Komele û cematê kê nê serran de amê awankerdene seba zanayena dîroka ma çîyê bingeyî ardî meydan û kerdî.

Sedserra 20îne de ha roşnvîrê kurdî ha roşnvîrê xerîbî bibê, dîroka ma ser ro karê zaf biqedrî kerdê, berhemê zaf xurtî dayî. Ebi kar û kedê nînan zanayêna ma tayîna bîye zixmtêre, xurtêre, hîra û xorîtêre. Hama wuncîya jî kêmasî estê û nê kêmasî huna (hima, hona) jî benê û ê wê bibê. Naye de anormalîye çîna. Ma jî zê zanayan û roşnvîranê zaf şaran nê demî ra derbaz benîme. Sebeta ke meselaya ma naca na niya, ez nê çîyan ser ro nêvindena. Meselaya ma, dozkerden, raştnivisnayen, analîzkerden û her çî ra ver jî nivisnayena dîroka ma wa. Sebeta ke

www.arsivakurdi.org

înstîtutîyonêde ma wo sentral (merkezî) çîno, ganî nivisnayena dîroka ma hetê kesanê ma ra bêro kerdene. Eke nîya bî jî, bêguman kêmasî, xeletî te de benê. Û her çî ra ver jî nivisnayena dîroke de ebi nê metodî bawarîya yewhete, subjektîve zaf ca gêna (cêna). Sebeta ke ma nê şaşîtîyan, xeletîyan mekerîme, bawarîya yewheta subjektîve mekerimê, ganî ma metodanê îlîmî xo rê binge bigîrîme (bicêrîme). Nivisnayena dîroka ma de ganî prensîbê ma, metodê ma, analîzê ma bingeyê îlîmî ser ro awan bê. Labelê kaleka nê metodanê îlîmîyan de ganî ma her het ra azad bîme. Bê azadîye ma nêşîkînîme ebi metodanê îlîmî dîroka xo zelal bikerîme.

Ez naca wazena ke derheqê karê îlîmî de, azadîya wekintoxan (araştırmacı) de û ebi ziwanê kurdan nivisnayene de bawarî û analîzê birêz İsmail Beşikçi rêyna bîyarê re wendoxanê (wendevananê) ma vîrî. Zanawo bêters, dostê kurdanê bindestan birêz İsmaîl Bêşikçi karê îlîmî û azadîya kesanê ke karê îlîmî kenê ser ro niya vano:

«... Sebeta vurnayena nê halanê negatîvan şerto muhîmtir hestkerdena (yoğunlaştırma) wekintenanê îlîmî ya. Hîrakerdena îmkananê kurdkîqesekerdene, ebi kurdkînivisnayene wuncîya zaf muhîm ê...»(4)

«Îlîm, îmkananê Kurdîstanî tayîna rind famkerdene dano ma. Hestkerdena karanê îlîmî, zanayena polîtîke jî kena hîra. Dîskusyonê ke dormê karanê îlîmî de benê, zanayena polîtîke kenê xorî û kenê vila. Ebi naye, zanayene bena qewetêde maddîya girse. Qom, şar, kes beno wayîrê kesîtîye...»(5)

«... Tecrubeyanê hetanî nikayî eşkera ardo meydan. Keso ke Kurdîstanî ser ro, qomê kurdî ser ro wekintenan virazeno, ganî bêsîndor azad bo. Azad bifikirîyo, azad bilewîyo. Kes, seba wekintenanê xo, demokratbîyena şertan, avêşîyena halêde azadî ser ro mevindo. Ebi fikrê xo, ebi lewîyena (hereketê) xo azad bo. Keso ke tim îdeolojîyê resmî, qanunan, talîmatan çiman ver de gêno, tim binê tesîrê nê çîyan der o û angorê nînan xo lewneno, nêbeno keso ke azad fikirîno. Kes, ganî bê binê

(4) Beşikçi, İsmail, Devletlerarası Sömürge Kürdistan, İnstitut Kurde de Paris, Parîs, 1990, r. 156

(5) Beşikçi, İsmail, pnd. (pirtûko ke cor ra nameyê xo derbaz beno) r. 156

www.arsivakurdi.org

têsîrê nê çîyan de mendene, wekintenanê xo bikero. Bêguman ganî ere pêynîya wekintenanê xo jî razî bo. ...»(6)

«... Azadîye teyna kategorîyo ke hemverê dewlete, înstîtusyonanê dewlete, zê polîsî, avukatê dewlete (sawcî), dadgehan êno paraznayene, niya. Azadîye ganî hemverê bawarîyanê polîtîkîyan ê cîyayan jî bêro paraznayene. Kurdî ganî na derheq de tayîna hessas bivinderê. Çimke Kurdîstan welatêde parçekerde û parekerde wo. Împeryalîstan û albazanê (hembazanê) înan ê Rojhilatê Mîyanînî (Ortadoğu) hemverê kurdan polîtîkaya «parçe ke-îdare ke» xebetna. Û ewro jî tenê partîyê kurdî yê polîtîkî yan jî grubê kurdî yê polîtîkî, hetê tenê dewletan ra, no yan jî o sebeb ra, no yan jî o pêm (ölçü) de, ebi no yan jî o şikil de, şîkînê hetkarîye bigêrê. Na hal de, ê kesê ke girêdayîyê na polîtîka yê, sebetanê hetkarîya a dewlete jî, na dewlete krîtîkkerdene (rexnekerdene) ra remenê. No jî halêde ziddê demê îlîmviraştene wo. No seba Kurdîstanî, dozkerdena zanitenanê raştan re beno engel.»(7)

«... Eke hênî yo, kesê ke polîtîka de gurînê (ênê-şonê) û kesê ke îlîm de gurînê ganî yewbînan ra ebi ferqe bibê. Yan jî her kes û înstîtusyono ke polîtîka de gurîno, ganî bawar bikero ke yew sentrumêde wekintene yo azad pêwîst o. Demo derg de, no seba Kurdîstanî feydanê zaf girsan ano. Kes yan jî înstîtusyonê nîyanênî ganî bêrê teşvîqkerdene. Pêwîstîya (îhtîyacê) kamî ere îlîm bibo, o karê îlîmî keno. Pêwîstîya kurdan bi îlîmî zaf a.»(8)

«... Naca raya tewr rinde wuncîya flertanê metodanê îlîmî caarden a. Karakteranê îlîmî yê mûhîman ra yew jî o wo ke pêynîya berheman bêrê eflkerakerdene û nê karî seba krîtîkê bawarîya qomî (kamuoyu), bêrê pêflkêflkerdene.»(9)

Nê vatenê corênî yê İsmail Beşikçi ganî raya karê ma, virendîya metodê ma bikerê ra. Ebi na bawarîye ez wazena ebi çimêde bîn, pencereyêde bînî ra dîroka ma de nîyabidêrî daye ser ro bivinderî.

(6) Beşikçi, İsmail, pnd. r. 157
(7) Beşikçi, İsmail, pnd. r. 158
(8) Beşikçi, İsmail, pnd. r. 159
(9) Beşikçi, İsmail, pnd. r. 160

www.arsivakurd.org

Seke êno zanayene sedserra XVIî sedserra Ronesans û Reformî, sedserra XVIIIîne jî sedserra roştnayene (aydınlanma) bîye. Nê sedserran de avêşîyena teknîkî, dozkerdena hacêtan, makînayan, hîrabîyena kapîtalîste, xurtbîyena burjuvazî, qulbîyene (kul olmak) ra vecîyena mordemî, hemverê dêre de xurtbîyena bawarîya kesî (îndîvîdum, birey) bîyê bingeyê awankerdena dewletanê şarîyan (mîllîyan). Ne teyna dewletê şarîye labelê cengê sinifan jî berhemê nê avêşîyenan o. Şaran û dewletan mîyan de îndî kaleka qedranê, normanê şarîye de, zanitena sinife, întereseya (menfaatê) sinifan, cengê proletarya hemverê burjuvazî bîyî sebebê berhemanê nê sedserran.

Na avêşîyene ra osmanîyan nesîbê xo nêguret. Çimke osmanîyan de ne yew ronesans, ne yew reformêde polîtîk-dînî-kulturî, ne jî yew gamêde teknîkî amê eştene[10]. Na derheq de Împaratorîya Osmanîyan zaf tepîya mende. Roşnvîrîya osmanîyan, zafêrî jî demê pêdeşîyene (apeyşîyene) de, ebi destê osmanîyan, ebi destê padîşayanê înan ame viraştene. Zanayene ebi îlîm nêbîye. Manayêde aqilî, azadîye, kesî çîne bîye. Perwerdekerden û musnayene medreseyan ra teber nêvecîyabî, nêkewtîbî unîversîteyan[11]. Çimke sîstemê kesîtîye, sinifan, şaran hurendîya sîstemê ummetî nêguretbî. Nê sîstemî de jî ebi nameyê Hûmayî (Heqî) dinya û şarî îdarekerdene nêverdêne ke çîyî bêrê vurnayene. Yanî bi kilmîye tesîrê Şoreşê 1789 hetanî payîtextê Împaratorîya Osmanîyan niyamê bî.

---

(10) Padîşah Selimê IIIyîne seba musayena avêşîyena teberî can erzeno. Reis ül-Küttap Atif Efendi (Wezîrê Karê Teberî yê ê demî) ganî înformasyonan bidêro Selimê IIIyîne. Hurêndîya înformasyonan de Atif Efendi filozof û roşnabîranê demê roştnayene ra vano «zindîq» yanê bêhûma, şoreşê Fransizan ra jî vano hereketê «fîtne û fesadî». (Tanilli, Servet, Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz? r. 33-34)

(11) Dârülfünûna ke 1863 de êna awan kerdene bado êna guretene. Sebebê naye jî nê yê: 1-Musnedar Tahsin Efendi, wazeno ke bimusno şagirdanê xo ke heywanî bê hewa nêşîkînê bijiyê. Seba naye jî yew borane (gorgeçîne) keno zerrê yew qawanoze. 2-Cemaleddînê Efxanî jî vano «pêxamberîye yew huner o». Nê her di (hurdmîn) çîyan ser ro na unîversîte êna guretene. (Tanilli, Servet, Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz? r. 128)

www.arsivakurdi.org

Şarê Balkanî û erebî

Labelê sedserra 19ine de tesîrê Şoreşê 1789î rest Rûsya, Ewropaya Rojawanî û Balkanan. Hem ebi tesîrê Şoreşê 1789î, hem ebi hetkarîya rûsî hem jî ebi panslavîstîyeya ke ebi tesîrê dêra (kîlîse) ortodokse awan bîya, şaranê Balkanî dest bi cengê azadîya xo kerd[12]. Rûsya ebi Peymanê Kaynarcaya Qije yo ke 21. 07. 1774 de wertê rûs û Împaratorîya Osmanîyan de amê viraştene, ebi nameyê pêro endamanê (üyeler) dêra ortadokse û seba tebaaya ortadokse pêro (zê yunanan û bûlgaran) heqa mîyancîyênî (aracılık) gurete[13]. Sirban 1804[14] de dest bi sarewedardayene kerd û serrane 1843-1867 de bî wayîrê otonomîyêde girsî[15]. Wuncîya yunanan 1820 de dest bi sarewedardayene kerd. Na ceng de îngilîz û rûsî seba yunanan binê dara osmanîyan de otonomîyêde bi sîndor waştêne. Na ke nêbîye, serra 1827 de Peymanê Londra viraşt û Fransa jî kewte wertê nê karî. Osmanîyan ke şertê nê peymanî qebul nêkerdî û hemverê yunanan adir nêvindarna, wurîzî de mecburê cengêde neweyî bîyê. Ebi nê cengî kewtene, împaratorîye hem Asya de û hem jî Ewropa de gumra hard kerd vîndî û pêynîya nê cengî de serra 1830 de yunanan dewletêde azade awan kerde û îngilîz, fransiz û rûsî ebi notaya ke roja 08. 04. 1830î de dê osmanîyan, garantîya azadîya Dewleta Yunanîstanî gurete binê qerarî. Şarê Mora û Eflak-Boxdanî

---

(12) Dest cikerdena cengê azadîye yê şaranê Balkanî de bê guman tesîrê sîstemê osmanîyan jî zaf bî. Çimke angorê nê sîstemî şarê ke ummete ra nîyê, yanê musluman niyê, kafir ê. Eke nê şarê nîyanênî sare ronê, hukumdarîya osmanîyan qebul bikere, qançurê xo bidêrê, teyna o taw mordem şîkîno tolerans bimusno bîyena dînan. Na jî wertê şaranê nemuslumanan û sîtemî de bîyêne sebebê cîyatîyanê girsan. (Nîya de Dadrian, Vahakn N., Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid, Belge Yayınları, r. 17-19)

(13) Wuncîya angorê maddeyê 16înê nê peymanî, Moldovya, Eflak û sirbî şîkînê na heqe ra derhal îstîfade bikerê. Mîyanê 1774 û 1856î de Rûsya na heqa xo ya mudaxeleye seba paraznayena xirîstîyananê ortadoksan, ebi sîndor bo jî arde ca. (Dadrian, Vahkn N., Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid, Belge Yayınları, r. 21)

(14) Bûlgarîstan 1908 de, Arnawudîstan 1912 de biyî dewletê azadî. Federasyonê Yûgoslavîya, dewleta sirban, xirvatan û slovenan jî 1918 de amê awankerdene.

(15) Sirbîstan serra 1878 de bî dewletêde azad û osmanîyan ra visîya.

www.kurdiyakurd.org

serra 1821 de desb bi sarewedardayene kerd. Yanî destcikerdena cengê azadîya şaranê Balkanî de, tesîrê panslavîstîye û tesîrê rûsî bî bingeyê azadbîyena nê şaran. Naca de tesîrê dêra ortodokse, tesîrê dînî bêhemd zaf est bî.

Hardê Împaratorîya Osmanîyan de hetê ra nê çî bîyêne hetê ra jî Împaratorîya Osmanîyan nê demî de roj bi roj bîyêne nêweş, nêweşîyê xo yên ke estbî jî roj bi roj bîyêne giran. Wuncîya nê serran mîyan de şaranê muslumanan jî sare (sere) dard we. Erebîstan de 1811 ra nat wehhabîyan ebi hetkarîya îngilîzan sare dardbî we. Împaratorîya Osmanîyan ebi walîyê Misirî Mehmed Alî Paşayî sarewedardayena erebanê Suudî danê pelexnayene. Labelê pêynîye de walîyê Misirî Mehmed Alî Paşayî[16] jî serranê 1832-1840 de hemverê Sultanî sare dard we. Cenganê Nîzîb û Adana de leşkerê Mehmed Alî Paşayî û leşkerê împaratorîye danê pêro, leşkerê Sultanî nê cengan kenê vîndî. Yanî Misir teyna nê, Erebîstan jî destê osmanîyan ra vecîno. Çimke îndî keso ke sarewedardayena Suudîyan bipelexno çînê bî.

Hardê erebano ke bindestê împaratorîya Osmanîyan der o hêdî hêdî împaratorîye dest ra vecîno. Serra 1830 de fransizî Cezayîrî, serra 1839[17] de îngilîzî Adenî îşxal kenê û nê hardan kenê wertê hardê kolonîyanê xo.

Wuncîya nê demî mîyan de, serra 1838 de, osmanîyan û îngilîzan peymanê tîcaretî (ticari anlaşma) viraşt. Bêguman tîcaret ebi azadîye beno. Azadîya wayîre mal û milkî bîyene, azadîya seyahatî, azadîya învenstîsyonî (teşebbusî). Eke nê azadîyî çînê bê, tîcaret jî nêbeno. Osmanîyan wuncîya serra 1839 de almanan de peymanê tîcaretî viraşt. Zêrrê nê hengaman de metropolanê împaratorîyê û Ewropa de bawarîyêde «rojawantîye» (batıcılık) vecîyê. Ebi na bawarîye osmanîyan waştêne ke nê devacêrşîyene (acêrşiyayîşî) bivindarnê. Seba nayê jî os-

(16) Walîyê Misirî Mehmed Alî Paşa serra 1804 de zor dano sarayîya osmanîyan û ebi zorê xo beno walîyê Misirî. Mehmed Alî Paşa roj bi roj otonomî û otorîteya xo keno girs û hîra, pêynîye de jî osmanîyan ra visîno.

(17) Fransizan 1885 de Tunus îşxal kerd. Îngilîzan 1882 de Misir, 1899 de Kuweyt îşxal kerd. Lîbya 1911 de hetê Îtalya ra amê îşxalkerdene.

www.arsivakurdi.org

manîyan 03. 11. 1839 de Fermanê Tanzîmatî[18] kerd eşkera. Eşkerakerdena Fermanê Tanzîmatî de rolê peymanê tîcaretî yo ke îngilîzan de amêbî viraştene zaf girs bî. Tanzîmat nê peymanî ra dime êno îlankerdene û eynî serre almanan de jî peymanê tîcaretî êno viraştene.

Çîyo bingeyîyo ke Fermanê Tanzîmatî ardo, qebulkerdena yewtîya nemuslumanan (gayrimüslim) û wayîrê milkî, milkê şexsî bîyen a. Na derheq de İsmail Beşikçi niya vano.

«Naca rûman û armenîyan na heqe ra gumra îstîfade kerd. Sebeta ke na heqe ra îstîfade bikerê her tedbîr guret, dozkerd, xebetna. Nê kesên ke ziwanê (zonê) xerîbî zanitêne, eleqaya xo ebi dewlatanê Ewropaye bî, yanî rûm û armenî, ekonomîyê osmanîyan ser o bî wayîrê cayêde giranî. O dem de halê tirkan, yanî kesên ke elementê bingeyî yê Dewleta Osmanîyan bî, zaf rind nêbî. Ê zafêrî ebi citkarîye û esnaftîye gurîyêne.»[19]

Na sedserre de, pêynîya Cengê Kirimî (1853-1856) de dewletanê girsan Împaratorîya Osmanîyan ra seba aştîye, dewamê Tanzîmatî waşt. Ebi na game aştîye şîkîyêne bêro viraştene. Bê na game aştîye nêbîyêne. Naye ser ro 18. 02. 1856 de Fermanê Îslahatî ame eşkerakerdene. Qewetê Girsî (Îngilîstan, Fransa, Rûsya) ebi naye bîbî kêfweş û naye ser ro roja 30. 03. 1856 de Peymanê Parîsî viraşte. Ebi nê peymanî Rûsya teyna xo ser, heqa ke seba xirîstîyananê Împaratoriya Osmanîyan waştene ra derbaz bî.

Labelê herçiqa ke nemuslimanî ebi nê fermanî kaxite ser ro bîbî wayîrê heqanê newîan jî, raştîye de hem fundamenîstî, hem şerîatçîyî û hem jî laîkê nasyonalîstî hemverê nê îslahatî vecîyayî. Yanî ebi kilmîye, şarê serdestî [20] hem hemverê fikrê yewtîya nemusulmanan û musulmanan û hem jî ebi nameyê şaranê xirîstîyanan mudaxeleya

---

[18] Fermanê Tanzîmatî hetê Mustafa Reşît Paşay ra verê Sarayê Topkapı de ame eşkerakerdene. Sadrazam Mustafa Reşît Paşayî Londra û Parîs de jî elçîtîye kerda. Roja ke Fermanê Tanzîmatî Gülhane de waneno, cênîya xo ra helalîya xo wazeno, hênî çê ra vecîno. Çimke merdena xo ra terseno.

[19] Beşikçi İsmail, Kürdistan Üzerinde Emperyalist Bölüşüm Mücadelesi 1917-1925, l, Yurt Kitap-Yayın, r. 98

[20] Dadrian, Vahkn N., Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid, Belge Yayınları, r. 22, 130

www.arsivakurdi.org

şaranê Ewropaye red kerdî.

Serranê 1866-1869 de Cengê Gîrîte, sarewedardayena şaranê Bosna û Hersekî (28. 07. 1875), bîyenê girsî yê nê demî bî. Qewetanê Girsan ere Împaratoriya Osmanîyan zor kerdêne ke reforman bîyaro ca. Labelê serdestan (egemenler) naca wuncîya dirûtîye kerdêne. Ebi zorê Qewetanê Girsan, kîştena nêzdîyê 15-20 hezarî cênî û domananê Bûlgaran ra dime[21] serra 1876 de qanuno bingeyî (qanunê esasî, anayasa) ame îlankerdene. Nê qanunê bingeyî, ebi nê reforman waşt ke azadîya tîcaretî, wayîrê milkî bîyene, azadîya seyahetî tayîna bibo xurt û na mîyan de yewtîya muslumanan û xirîstîyanan pêyda bikero. Maddeyê 8. bê ferqa dînî heqa hemwalatîye (vatandaşlık) dêne tebaaya Dewleta Osmanîyan. Maddeyê 17. de bê ferqa dînî her kes verê qanunî de yew o, wayîrê eynî heqan û berpirsarîyan (görevler) o. Labelê naca jî dirûtîye ra dest niyamêbî raverdayene. Naca Sultan ebi xelîfetîya xo parêzkarê îslamî yo. Maddeyê 4. de kesîtîya Sultanî bimbarek (kutsal) a û maddeyê 5. de dînê dewlete îslam o. Ebi naye jî gurênayena reforman hetê sultanî/xelîfeyî ra amêne vindarnayene.

Labelê nê vurnayenê ke çerçeweyê «rojawantîye» (batıcılık) de amê kerdene, bingeyî niyê. Teyna şikil de tenê çî amêbî vurnayene, nivisnayene yan jî vatene. Hetê ra bingeyê bawarîya «rojawantîye» niyardêne çiman ver û hetê ra jî serdestanê (egemenler) Dewleta Osmanîyan nê vurnayenî ebi dirûtîye kerdêne[22]. Yanê:

1-Azadbîyen yan jî azadkerdena fikirîyayene, eşkerakerdena bawarîye teyna vatene de mendêne. Mezg û fikrê kesan hemverê sultanî/xelîfeyî, hemverê dîn û medreseyan nêbîbî azad.

2-Nê vurnayenî teyna seba raxelesnayena sîstemê osmanîyan û seba dewletanê Ewropaye amêne kerdene. Sebeta ke mezg û fikir jî azad bo niyamê kerdene. Hama rind êno zanayene ke bê azadbîyena yan jî

---

(21) Dadrian, Vahkn N., pnd. r. 25

(22) Seke serdestanê Împaratorîya Osmaniyan nê vurnayênî ebi dirûtîye kerdêne, hênî jî burokrasîyê împaratorîye, qomê zafêrîye (millet-i hakime, muslumanî) ya împaratorîye ebi nê vurnayena kêfweş nêbî. Hetê ra jî sîstemê împaratorîye seba nê wurnayenan musaît nêbî. Çimke sîstemê ummetî, sultanî/xelîfeyî, dînê îslamî verê nê wurnayenan de engel bî.

www.arsivakurdi.org

azadkerdena fikirîyayene û azadbîyena fikrî hemverê dêre, Rojawanî nêşîkîyêne nê avêşîyenan bikero. Labelê nê çîyê elementerî (esasî) hetê roşnvîranê osmanîyan ra û hetê bawarîya «rojawantîye» ra niyamêne famkerdene.

Wuncîya nê demî mîyan de zê yew reaksîyonî (tepki) hemverê «rojawantîya» ke zafêrî hetê roşnvîran û hetê burokratanê ke waştêne burjuva bê ra amênê paraznayene, bawarîya «panislamîste» vecîye. Çimke bawarîya rojawantîye sîstemê Împaratorîya Osmanîyan nêxelesnabî ra û hardvîndkerdena împaratorîye nêvindarnaybî. Û na bawarîye jî zafêrî hetê şaranê bînan ra amênê paraznayene. Angorê na bawarîya panîslamîste jî sebeta ke Împaratorîya Osmanîyan bişîkîyo devacêrşîyene bidêro vindarnayen, ganî Dewleta Osmanîyan rêyna agêro (racêro) îslam, Quran û şerîatî ser.

Împaratorîya Osmanîyan de avêşîyen û hîrabîyena bawarîya «rojawantîye» de «Osmanîyanê Newîyan» (Yeni Osmanlılar) û «Tirkanê Ciwanan» (Jön Türkler) rolêde girs kay kerd. Bawarîya îslamîye ya ke xo şexsê Abdulhamîdî de îfade kerdêne jî hetê medreseyan û kesanê ke binê tesîrê medresayan de bî amêne paraznayene. Nînan vatêne: «Ma eleqaya xo kulturê rojawanî ra, bawarîya rojawanî ra bibirnîme. Ma bêmê koka xo ser, îslam bimanîme, rojawan ma qedêneno, ma de kay keno.» Bêguman nê vatenan şarî mîyan de tesîrêde girs kerdêne. Cengê nê her di (hurdmîn) bawarîyan mîyan de, eleqaya kesanê ke bawarîya «rojawantîye» paraznêne û şarî bîyêne kêmî, cîyatîya înan bîyêne xorî. Naye ra jî zafêrî Abdulhamîdî kare kerdêne.

Demo ke Împaratorîya Osmanîyan de nê çîyî bîyêne, Ewropa de meseleya şartîye (mîllî) hama hama hal bîbî. Meseleya cengê sinifan, sarewedardayanê 1846-1848 dest kerdbî ci û karkeranê Fransa 18. 03. 1871 ra hetanî 25. 05. 1871 Komunê Parisî îlan kerdbî.

Osmanîyanê Newîyan serra 1876 de Adulhamîdê IIyîne ebi wadê rejîmêde ebi qanunê esasî û meşrûtîyet ard re textî ser. Labelê Adulhamîdê IIyîne ke ame textî ser, bî padîşa, ebi hetkarîya bawarîya panîslamîste Meclîsê Mebusan kerd vila û 30 serre ebi monarşîyê xo Împaratorîya Osmanîyan îdare kerde. Bawarîya îslamîye jî waştêne ke devacêrşîyene bidêro vindarnayene, labelê teyna ebi islamî. Kaleka na

www.arsivakurdi.org

bawarîye de bawarîya osmanîtîye jî vecîye. Aye jî waştêne ke ebi elementanê osmanîye devacêrşîyena osmanîyan bivindarno. Ferqa îslamtîye û osmanîtîye a wa ke îslamtîye teyna îslamî yanî tirkî, erebî, kurdî kerdêne xo virane, hama osmanîtîye elementê osmanîye pêro, yanî sirbî, arnawudî, yunanî, bûlgarî, erebî, kurdî kerdêne xo virane û na bawarîye demê cengê azadîya şaranê Balkanî de tayîna bîyê vila. Labelê şarê Balkanî ke destê împaratorîye ra vecîyayî, na raye hurêndîya na bawarîye de pantirktîye (pantürkizm) guret. Naca çîyê esto ke, nê her di (hurdmîn) bawarîyan yanî panîslamîzm û osmanîtîye (osmanlıcılık) jî hemverê nasyonalîzmî bî û nînan ra osmanîtîye wertê tirkan de vecîyena nasyonlîstîya tirkan herê (erey) fîşte. Na nêna a manaye ke Împaratorîya Osmanîyan şarê bînî asîmîle nêkerdêne. Seke ma awankerdena Alayanê Hemîdîye de jî vînenîme, kaleka bawarîya osmanîtîye û panîslamtîyê de armancê Abdulhamîdî asîmîlekerdena kurdan a jî[23].

Pêwendîyê Almanya û Împaratorîya Osmanîyan

Na sedserre de eleqaya osmanîyan û Almanan jî zaf muhîm a. Ebi peymanê tîcaretî ya serra 1839îne (wertê Dewleta Osmanîyan, Lübeck, Bremen û Hamburgî de), pêwendîyê (eleqa) Almanya û Dewleta Osmanîyan merhalêde bîn gênê û roj bi roj benê xurtî. Serra 1870 de Bismarkî ke yewtîya Almanan awan kerde, Almanya bîyê qewetêde newîye. Hem qeweta aye (daye) ya leşkerîye hem îhtîyacê madenanê binê hardî û hem jî wayîrê bazaranê newîyan bîyene, hîrabîyena Almanya de rolêde girs kay kenê. Abdulhamîdê IIyîne na dîye. Çimke Abdulhamîdê IIyîne îqtîdarê xo dengeyanê teber û zerrî ser ro viraştbî. Abdulhamîdê IIyîne dengeya xo ya teberî eleqaya rûsan û îngilîzan, zerre de jî eleqaya armenîyan û kurdan ser ro awan kerdbî û zanitêne ke no nîya nêşono. Çimke Almaya qewetêde newîye bîye û hemverê rûsan, îngilîzan, fransizan kolonîyan ra pare waştêne. Abdulhamîdê IIyîne Almanaya de eleqagirêdayene de herê nêkewt û kapîtalê almanî, teknîkê almanî amê hardê Împaratorîya Osmanîyan. Hetê leşkerîye de wertê her di împaratorîyan de eleqa roj bi roj bîyêne xurt[24]. No dem de, yanî serra de 1888 de

[23] Ma na meselaye ser ro beşê Alayanê Hemîdîye de hîra vindenîme.

[24] No dem de Almanya hetê ra teber ra hetkarîya sultanê osmanîyan kerdêne

www.arsivakurd.org

fîrmayêde bankayanê Almanya heqa xebetnayena raya asinî (demiryolu) ya Haydarpaşa-îzmîtî gurete. Serra 1889 de Wilhelmê IIyîne yê ke Bismark text ra fişt durî û textê xo kerd zixm, amê Stanbol bî meymanê Abdulhamîdê Iiyîne. Wilhemê IIyîne naca qedr û rûmetêde zaf girs dî. Na amayena Wilhelmê IIyîne de qerarê viraştena raya asinî ya Haydarpaşa-Baxdatî ebi prensîp ame qebulkerdene û peymanê na xete 1903 de amê îmzakerdene. Wilhelmê IIyîne serra 1898 reyna ame Stanbol, naca ra şî Quddus û Şam jî zîyaret kerd. Wilhelmê IIyîne de ebi çimê «raxelesnayoxê (kurtarıcı) îslamê berzî» amêne nîyadayene. Çimke almanan hemverê îngilîzan tesîrê îslamî xebetnêne. Yanî îslamîya emperyalîzmê almanan û rejîmê Abdulhamîdê IIyîne nêzdîyê re yewbînan kerdêne. Ebi naye jî almanan hemverê îngilîzan îmtîyaz û avantajê girsî kerdî xo dest.

Wuncîya nê serran de waştena hîrabîyena Dewleta Almanya, Almanya û Rûsya ardî tê ver. Almanan hemverê Rûsya bawarîya tirktîye xebetnê. Panturkîst (Turancı) bîyena bawarîya tirktîye de rolê almanan zaf o. Yanî almanan panturkîzm hem teşvîq kerdêne û hem jî hetê ey (dê) kerdêne. Almanan tirkê osmanî, yanî îqtîdarê Îttîhad û Tereqqi (İttihat ve Terakki) ver va Asyaya Mîyanîne (Orta Asya) tan (ton) dêne. No bîyêne sebeb ke tirkî û rûsî bêrê tê duşt û naye de jî menfaatê almanan est bî.

Împaratorîya Osmanîyan ke Protokolê Londra (31. 03. 1877) red kerd, çarê rûsan roja 24. 04. 1877 de emrê sîndor ra derbazbîyene da leşkeranê xo û cengê rûsan û osmanîyan dest kerd ci. Pêynîya nê cengî de Împaratorîya Osmanîyan mecbur mende ke aştîye biwazo. Naye ser ro Rûsya roja 03. 03. 1878 ere Împaratorîa Osmanîyan Peymanê Ayastefanosî (San Stefano) da dîktekerdene. Sebeta ke Panc (Ponc) Qewetê Îttîfaqî yê ke binê serokîya Îngilîstan û Avusturya de bî, zerrê nê karî de nêbî, hemverê nê peymanî vecîyayî û zor da Rûsya ke nê peymanî de şertê maddeyanê 9. û 12. yê Peymanê Parisî bêrê çiman ver û angorê

---

hetê ra jî zerre de hemverê karkeran û sosyalîstan ceng kerdêne. Na çerçeve de roja 19. 10. 1878 de Qanunê Sosyalîstan vet. (Fricke, Dieter, Die Deutsche Arbeiterbewegung 1869-1890 VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig)

www.arsivakurd.org

nê şertan nê peymanî rêyna binivisîyo. Peynîye de, roja 13. 07. 1878 de Peymanê Berlînî amê viraştene(25). Angorê nê peymanî jî statuyê dewletêde azade yê hîrê şaranê xirîstîyanîyê Balkanî (sirb, romen û qeredaxî) amê garantîkerdene û bûlgaran jî bin destê osmanîyan de otonomîyê guret.

Sedserra 19îne de armenî

Hardê armenîyan corê hardê kurdan o. Armenî demanê verî de wayîrê padîşatîyanê qijanê azadan bî. Demê osmanîyan de armenî wertê Dewleta Osmanîyan û Îranî de bî lete. Bado eke Rûsya jî Qafqasya û Armenîstan îşxal kerd, na raye armenî wertê Dewleta Osmanîyan, Îran û Rûsya de bî hîrê leteyî. Peynîya cenganê wertê Îranî û Rûsya de, serra 1828 de, ebi Peymanê Turkmençayî, Îranî para xo ya Armenîstanî dê Rûsya û Armenîstan naye ra tepîya wertê Dewleta Osmanîyan û Rûsya de mend.

Sebeta ke armenî xirîstîyan bî, hetê osmanîyan ra nêşîkîyêne bêrê asîmîlekerdene. Dêra armenîyan zanayena şarîya armenîyan de rolêde girs kay kerd. Naye ra jî armenî zaf rew ra wayîrê heşê pîyabîyena şarîye bî (26). Avêşîyenê ke Ewropa û Balkanan de bîyêne, armenîyan ser ro tesîrêde girs viraştêne. Zafêrî jî nasyonalîstîya rûman armenîyan ser ro tesîrêde bêhemd kerd. Sebeta ke dînê armenîyan û osmanîyan yew nêbî, nasyonalîstîya armenîyan wertê Împaratorîya Osmanîyan de wertê Dewleta Rûsya ra tayîna avê şîbî. Heto bîn ra jî sebeta ke armenîyan bikero rûs, tedbîrê ke Rûsya guretêne tayîna zaf giran û ebi zor bî. Hemverê naye Împaratorîya Osmanîyan de zoro ke armenîyan ser ro bî, zê yê rûsî giran nêbî (27). Naye re jî armenîyanê wertê osmanîyan rew dest bi karê Armenîstanêde azadî kerdbî. Labelê no kar Fermanê Tanzîmatî ra dime yanî serra 1839î ra dime tayîna avê şî. Çimke nê fermanî wertê muslumanan û xirîstîyanan de hetê dînî,

(25) Otto von Bismarck, Dokumente seines Lebens, Verlag Philipp Reclam jun Leipzig, 1986. Naca derheqê nê peymanî de vacîno ke ebi nê peymanî qewetanê Ewropa întereseyê xo krîza rojhelatî de ardî were.

(26) Armeniaen Volkemord, Vertreibung, Exil; Herausgeben von Tessa Hofmann und Gerayer Koutcharian, Progrom themen 1 Mai 1987, r. 7

(27) Beşikçi, İsmail, pnd. r. 79

www.arsivakurd.org

ekonomî, kulturî, polîtîka, azadîye, wayîrê mal û milkî bîyene de yewtîye garantî kerdêne. Ebi nê garantîyî armenîyan seba caardena reformạn zor dêne Împaratorîya Osmanîyan û ebi naye jî zanitena armenîyan a şarîyê bîyêne berz. Ebi nê qeydeyî armenîyan dest bi karê xo kerd. Pirtûk, rojname û kovarî ebi ziwanê armenîyan amê vetene. Armenîyan serra 1846 de wertê xo de ebi nameyê «Cemîyeta Şaran» yew cemîyet awan kerd û teyna armenîyan şîkîyêne bibê endamê nê cemîyetî. Serra 1853 de armenîyan Stanbol de «Qanunê Esasî» îlan kerd. Meclîsê armenîyan ê ke angorê nê qanunanê bingeyîyan (esasîyan) amo awankerdene jî serra 1860 de Stanbol de kombîyena xo viraşte. Wuncîya armenîyan 1890 de Qafqasan de Komîteya Taşnakî awan kerde. Labelê programê na komîteye programêde nasyonalîst û hemverê şenikîyanê bînan bî. Zê zaf rayan nasyonalîstîya armenîyan hemverê kurdan û çerkezan zaf bêsîndor bîye. Lewê dewletanê girsan de hênî gerrê kurdan û çerkezan kerdêne ke ti vana qey Împaratorîya Osmanîyan bêsuc û bêguna bîyê. Sarê (Sereyê) xirabîyan pêrîne kurd û çerkezî bî. Pêynîya nê avêşîyenan de armenîyan 20. 06. 1890 de Erzirom de sare dard we. Na sarewedardayena verêne ya armenîyan bîye. Labelê Abdulhamîdê IIyîne hardê Armenîstanî de zaf amêne-şîyêne. Sebeta ke armenî bindestê dewletanê cîya-cîyayan bî û şaranê şenikan de îttîfak nêviraştêne, bê naye jî înan de dêne pêro, cirestena armanca dewletêde azade înan re hênî rehet nêbîye. Naye re jî armenîyanê wertê Dewleta Rûsya gerrê çarî sultanî de kerdêne, armenîyanê wertê Împaratorîya Osmanîyan jî gerrê sultanî çarî de kerdêne. Û eke kara çarî yan jî sultanî nê gerran de bibîyêne, nînan qedr dêne nê gerran û hetê armenîyan kerdêne. 1867 de Rûsya yew muxtira dê Sultanî ke ganî Sultan angorê fermananê 1839 û 1856î Armenîstan de îslahatan bivirazo. Heto bîn ra jî armenîyan seba dewletêde azade îngilîzan ra hetkarîye waştêne û îngilîzan jî Armenîstan de îslahat waştêne.

Labelê îngilîzan nêwaştêne ke hardê osmanîyan bêro parekerdene. Îngilîzan, peymano ke serra 1833 de cengê Mehmed Ali Paşay ra tepîya Rûsya de viraştebî de, yewtîya hardanê osmanîyan û gullanê Stanbol û Çanakkale garantî kerdîbî. Çarî serra 1851 de Împaratorîya Osmanîyan «mordemo nêweş» îlan kerde û waştêne ke hardê daye pare bikero.

www.arsivakurdi.org

Labelê îngilîzan no qebul nêkerd. Îngilîzan nêwaştêne ke boxazî, Armenîstan û Kurdîstan bikuyê binê destê rûsan. Çimke hem malê îngilîzan ebi raya bahrî boxazan ra derbaz bîyene amêne Trabzon, naca ra jî Armenîstan û Kurdîstan ra derbaz bîyêne şîyêne Îran û Asyaya Mîyanîne hem jî tacîranê armenîyan tîcaretê îngilîzan de rolêde girs kay kerdêne. Na girsbîyena kapîtalê tîcaretî, Armenîstan de eleqayê kapîtalîstî avê (aver) berdî. Armenî tîcaret de kurdî jî şuyantîye (şiwaneyîye) û citkarîye de gurîyêne. Heto bîn ra gullî nêzdîyê Bahrê Sîyay bî û Rûsya şîkîyêne naca ra rehet bireso awanê germinan.

Ebi kilmîye, qe dewletêde Ewropaye yan jî Qewetêde Girse, seke azadbîyena şaranê slavî ebi hîmaye û paraznayena Rûsya û azadîya marûnîyanê Lubnanî ebi mudaxeleya Fransaye bî, armenî nêkerdî binê hîmayeya xo û ê nêparaznayî. Sebebê naye hem tesîrê întereseyê înan bî -angorê menfaatê xo, sebeta kê sultanî/xelîfeyî tenge de biverdê û wexto ke armenî bîyamêne qirkerdene, meselaya armenîyan peymanan de ardêne re ziwan- û hem jî tecrubeyo ke nînan şaranê bînan de viraştbî- şarê ke ebi hetkarîya înan bibî azad zê bûlgaran nekewtbî binê bandora înan (Rûsya). Naye re jî Rûsya hetkarîya zulmê Sultanî yê armenîyan ser ro kerdêne. Rûsan hardê xo de Bûlgarîstanêde dideyîne nêwaştêne.

Wuncîya Îngilîstano ke azadîwaştena şaranê Balkan û Afrîkaya Bakurî re hetkarîye (yardım) kerdêne, azadîwaştena şaranê armenî û kurdî re nêkerdêne, ser de jî hetê Sultanî kerdêne û teba osmanîyan pîya sarewedardayenî pelexnayî. Herçiqa ke Peymanê Berlînî de osmanîyan ra paraznayena heqa armenîyan amêbî waştene jî înan şertê naye niyardêne ca. Çimke Armenîstanêde, Kurdîstanêde azad nêyamêne re îşê îngilîzan û almanan. 1894 ra hetanî 1897î armenîyan zaf cayan de sare dard we. Abdulhamîdê IIyîne pelexnayena nê sarewedardayenanê de tim Alayîyê Kurdan, yanî Alayîyê Hemîdîye xebetnayî û ebi naye jî dişmentîya wertê armenîyan û kurdan kerde xorî. Na dişmentîyê hênî bîbî xorî ke zê sarewedardayenanê armenîyanê Sason û Wanî de kurdan ebi aşman hemverê armenîyan ceng kerd. Zaf armenî (cênî, camêrd, zav-zêç) amê kîştene, malê înan amê talankerdene. Nê sarewedardayenanê armenîyan de nêzdîyê di sey hezar armenî ebi ayînanê musluman-

tîye amê kîştene([28]). Eleqayanê kurdan û armenîyan de wuncîya na mesela ser ro vindenîme([29]).

Rûsan jî zê îngilîzan hetê şaranê Balkanî kerdêne, labelê hetê armenîyan û kurdan nêkerdêne. Hetanî Marx û Engels([30]) jî na derheq de zaf cîya nêfikirîyêne. Nînan jî parêznayena hardê Îmaparatorîya Osmanîyan waştêne.

(Dewamê ci esto.)

www.arsivakurdi.org

([28]) Dadrian, Vahkn N., Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid, Belge Yayınları, r. 30-31

([29]) Sebeta ke alaqayanê armenîyan û kurdan beşê Alayanê Hemîdîye de analîz kenîme, pêmê qirkerdena armenîyan û na qirkerdene rolê kurdan ser ro jî nê beşî de vîndenîme.

([30]) Nivisê Marx û Engelsî yê ke serranê 1853-1856 de rojnameya Daily Tribun de amê çapkerde. (Marx-Engels, Doğu Sorunu (Türkiye), Sol Yayınları, Ankara, 1977).

DÊRSİMÎ SER O

Alî Heyder SEVER

Asme û roz û astareyî tê dima vêjînê
bereqînê ve na dîna ser o
Astaronê Dêrsimî ra
Alîşêr, Şahan Axa û Usênê Sêydî rêyna nêvejînê
Bêbextênî hen ke berdî ko ro.

Qewxa giran a ve Demenû ser o
Îvis vano: «Hen ke dame pêro
son û sodir bêlu nîyo ve ma ser o.»
Demenû vanê: «Elçîyê birusnê Axdat
Hala tîja Dêrsimî Sêy Riza çi hal der o.»

Sêy Riza vano:
«Selam kerê Demenû rê
vazê xayînên û bêbextênî
dormê mi gureto
ez werte de meser o.»

Sêy Riza vano: «Sêyidxanê Îdarî ra pers kerê
hala o na halî rê se vano.»
Sêyidxan Axa vano: «Eskerê Mistî va bêro
Rozê ke ma zuvînî kerd Alî Boxaz
a roze va dîna cengê Qozû sêr bikero.»

Eskerî ver çarno ro koyê Zêle
xayîno mîlîs o ve ver o
Xidir Axa vano: «Hêyderonêne
pêro dê ma pêro dîme
ve şeref û namûsê xo ser o!»

Alî Heyder vano:
«Qewxa Dêrsîmî ra ewro şêştî serr a
hama hona qesê dişmen û xayînû ju yo ve ma ser o
Qom û azê ma yê danê pêro
qeso pêyên hona nêvajîyo
ve Kurdîstanî ser o.»

www.arsivakurdi.org

BEYİ SE BENA?

J. Îhsan ESPAR

Hesen Axayê Sayêreki, yan zî hewayo ki şarî pey ey di ti ra vatinî, Hesenê Selîman, çimê xo Sayêreki di akerdbî. Çend serranê eskerey ra teber caran, semedê demeyêkê dergî, na dewi ra durî nêkewtbi. Banê Hesen Axay rojawanê dewi di bi, banê ey ra daşt hinî ban çînê bi. Dêsê qatê corênê banê ey heme ebi kerranê goşeyinan ê sipîyan viraziyaybî. Herçiqas ki kerreyê sipî nika biney lêminî bibî zî qonaxê Hesen Axay hema zî seki durî ra veng bido vajo no ban banê yewdê namedarî yo. Dewi di yewna bano inasarên rojhelatê dewi di banê Huseyn Axay bi. Nê her di banî zî diqanat bî. Da-çewres banê bînî yê ki pêro ardî bî, heybet û heşmetê nê her di qonaxan di mendbî. Bawkalê Hesen û Huseynî zay datîzay yewbînan bî. Xora eki kes Geloyê Xîntî nêhûmaro, hîrê keyan ra teber heme sayêrekijî babêki ra bî. Nê hîrê keyan ra di keyey warizay sayêrekijan û Mela Mehmud zî zamay înan bi.

Heta rojawanî ra cîranê Hesen Axay gorristanê dewi bi. Beyntarê perçînê bostanê Hesen Axay ê verêberî û gorristanî di yew newala tengi estbî. Çarqirnî gorristanî akerde bi. No kaşo ki sayêrekijan kerdbi gorristan rut û repal bi. Çarteluy ra vîşêr sewbîna çî te de zergûn nêbînî. La Sayêreki, nê cayan di dewa tewr weşi, şêni û awî bî. Heme hîrê qirnîyanê Sayêreki di qotê darûberinî pê ver o berz bîbî. Rojawanê dewi di yew neqebo teng miyanê nê qotan di estbi. Rayîrê Sayêreki yo tewr hera nê neqebî mîyan ra şînî. Serey di hêgayanê awîyan ê kemveran seredê nê neqebê tengî resaynî. Dopolê neqebî di yew eyniwo werdiyek bi ki ti ra vajiyaynî Eyniyê Sayêreki. Labelê rojhelat û vakurê rojhelatê dewi deşti bî. Bostananê verêberan ra teber, heme bostanî û darê êmîşî na kişti di bî. Xuşiya awa Eyniyê Derdî pey qirnîdê peyen ê perçînanê bostanan

www.arsivakurdi.org

ra eşnawiyaynî. Çimey Eyniyê Derdî bexçeyê dehlêran ra cor bi. Dehlêran ra cêr çend tuyerê xişnî bîy ki terş û dewar gama ki ameynî heli ser, tiya mexel kewtinî. Sayêrekijan tiya yew goleki bestibî ki bişîyê terş û dewarê xo aw bidî. La semedê awa şimiteni, semedo ki kes bişiyo çimedê eynî bireso, ganî kes yew qaymeyo asê ro ser bikewtinî. Binê nê tuyeran, cay arisiyayişê rayanan, cay terraq û yarîyanê xortan, cay zem û zuranê dewijan, cay koçê qereçî û aşikan, cay qeleçîyan û çerçîyan bi. Seya nê tuyeran şîynî bostananê sayêrekijan ser. Bostanî ebi perçînanê xo yê berzan, tuyeranê binê eynî ra hetanî pey banan, yew gewa heray mendinî. Nê bostanan di tarr û turrî ra teber sayêrî, mişmişêrî, alunçêrî, salincêrî, navlêrî, murwêrî, encilewrî û sewbîna babet babet darê êmîşî estbî. Rojhelatê bostanan, cor ra cêr axpînê Huseyn Axay bi. No hêgayo vengandaye des welçekî ra vîşêr toxîmê ci bî. Rayiro ki dewi ra şînî Eyniyê Derdî ser, pey bostanan di bi. Heta cêrî ra seya daranê êmîşî heta corî ra zî seya daranê mazêran daynî nê rayîrî ser . Tanî cayan di gilê daranê êmîşî û ê mazêran pê resaynî. Aw semed ra ge-ge gama ki cenî şan di eyni ra ameynî, na seya tarî ra tersaynî.

Eyniyê Derdî nê cayan di vengan dabi. Weşey û honikeya awa ey ser o her kes yewfek bi. Çimkî her kesî cerebnaybî. Kesî hindî bieştînî çimedê Eyniyê Derdî, yew deme ra pey şîl şîl bînî. Kesî yew bizêk zî biwerdinî, şimitişê çend wirdêsî awa Eyniyê Derdî ra pey, zerra mêrdimî gêsti xereqiyaynî. Aw semed ra qorrînî awa nê eynî semedo ki nêweşiya înan rê biba şîfa, şimitinî. Nê cayan di gelekî meseley nê eynî ser o vajiyaynî. Hesen Axay cematan di zaf donimî vato ki o şewêk berey gama ki tiya ra viyarto, yew çî hezey ginda linganê ey ver gindirriyayo. Ey verî vato qey dije yo, dim a hêşê xo rind ser nayo ki ney, dije-mije niyo. Ey nêzanayo se biko, ginda ey ver di, o aye dim a hetanî binê tuyeran şîy. Hesen Axay weyca hêşê xo anto pê ser vato «ez hey na bêwa tepîşo, veynî çi ya», senê şiyo nizdî ginda, ewniyayo çîyekî çînê yo.

Huseyn Axay zî yew şewi axpîn aw dayo. Hindi ewniyayo ki aw ey dim a peysay. Ey caran çîyo anasarên nêdîyo, huwey xo xo polî ser nayo û ver bi çimedê eynî şiyo. Hinî gama ki ameyo dehlêran mîyan û xo ra cor ewniyayo, çi veyno! Eki deyedê eynî ser o panc-şeş mehluqatê kilmî

www.arsivakurdi.org

û porgijgalinî, destê înan di yew punca vaşê wişkî veşena, huwenî û kay kenî. Huseyn Axay hêşê xo weş înan ser nayo ki nê mehluqatî çi ray çîyekî nêmanenî. Qevda destê înan hinda yew engişta qeçekan barî ya, viyey înan abiasan. Porê înan gijgalin, ri barîçek û sîya se teney. Huseyn Axay ebi roşneya kila vaşî çimê înanê ki hinda kunîya goçîni bîy, zor dîy. Eki buya vaşê veşatî nêameynî bide ka o bi xo çimanê xo ra bawer nêko. Huseyn Axay yew deme taket-naket kerdo ki şêro heta înan ra ya nê. Tira pey pîzzedê xo di vato «nika nê do bişî se bikî mi», huwey xo xo dest a kerdo û dest bi wendişê Qulwellay kerdo, heta înan ra şîyo; hinî çaxo ki kewtî menzîlê huwedê ey nişka ra vîndî bîy. La buya vaşê veşatî ameya pirnikanê ey. Huseyn Axa ageyrayo şîyo axpîn ki e, aw ha sey verî yena. Ey hinî sey îmanê xo zanayo ki çîyê ki dîbî, cinî bî. Nimajê rew werişto şîyo cay cinan û hêvî kerdo ki vaşê veşatî a herundi di bivîno. Labelê ne vaşo veşate û ne zî welli ewca di dîya. Rayna zî mexrebê gama ki şîyo odedê Hesen Axay, na mesela cematî rê vata. Helbet gama ki vata biney şermayeyo, xo heti vato «nêbo dewijî vajî Huseyn Axay hewn dîyo yan zî şewi axpîn di weswese kerdo û cinî amey çimanê ey ver». Labelê melay dewi Mela Mehmudî, cemat î rê behs kerdo ki ey bi xo zî a herundi di çend ray ê cinê ki Huseyn Axa qalê înan keno dîy. Huseyn Axay ra pey Melay zî ki wina vato, hinî her kesî bawer kerdo ki cinê Eyniyê Derdî estî.

Eyniyê Derdî ser o meseleyê inasarênî rojo rojên ra vajiyênî. Cuwe ra çi cayî çi xerîb, îllehîm zî şewi, gama ki tiya ra vêreno, seki mezelî ver ra bivêro, selewatan ano; ebi inhewa no eyni yew cayo muqeddes hesebiyêno. Muqeddeseya eynî beno ki biney zî namedê ey ra bêra. Salixan gore, yew wext di dewa Binêkoy -na dewi Sayêreki ra nizdî yew se'eti durî ya- ra zerra yew lacekî dekewena yew keyneka sayêrekiji. Labelê semedo ki pişa sayêrekijan biney xişn bena, ebi lacekê binêkoyijî qayîl nêbenî û keyneki nêdanî. Lacek na keyneki ser o aqil firneno û yaban keweno. Hergû şewi ebi hêvîya ki bişîyo muradê xo şad bibo, yeno nê eynî ser, derdê xo eynî rê vano. Labelê eyni zî de rê havili nêkeno û lacek nê eynî ser o mireno. Vatişanê tanînî gore zî yew deme ra pey pîzzey eynî nê bengîyê Binêkoy veşeno û eyni kelimiyêno, lacekî şîret keno. Abi hewa lacek waştara xo remneno û caran nîno nê

hanqaran. Na mesela ebi gelekî sewbîna hewayan zî vajiyêna. Wina fahm beno ki yew bengî nê eynî rê derdê xo vato û cûka nameyê ey bîyo Eyniyê Derdî.

* * *

Seya germini rewna ameybî ortmî ser. Cila Hesen Axay ortmedê tiradayî ser o hezey hergû rojî wextê xo di rabîybî. O zî hezey hergû rojî wextê xo di amebi û nê germê amnanî di doşekê xo yê peşmênî ser o cematkî ronîştbi. Tena xo daybî nazbalîya pemeyina ki riy aye Beyi neqeşnabi û xo ra cêr heta qonaxê Huseyn Axay ra û firêzeyanê daştînan ra ewniyaynî. Serê aşma hezîrani bi. La nika ra mergê dewa Sayêreki zerdî bîbî. Germê amnanî pîzze vilikanê rengînan nêveşnabi. Vilikê nazikî bêwext wişk bîybî; newalî, qotî û dolî bêxeml û xêz mendbî. Buya wesarî ya weşi hinî Sayêreki ra nêameynî. Tena keweyeya verê vayan sey şopa wesarî, ca bi ca heze yew xeyti asaynî. Qutiya eya cixara ya bereqiyaya û adirgey ey kişta ey a raştî di bîy. Weldanka eya tenkeyina ki zerey aye sîya û sot bibi, çokê ey ê raştî ra yew vînce durî bî. Hesen Axay çend cixarey tetunê xo yê newî ra antbî. Cixaraya verîni ra zaf çî fahm nêkerdbi. Cuwe ra tetun biney ziwa kerdbi û di-hîrê cixareyê bînî, antbîy. Heme tetuno ki Mûş ra de rê amebi, ey ver di yew sînîya sifrêni ser o bi. Ey him tetunî ra qirm-mirmê girdî weçînaynî û him zî sênî ser ra vila kerdinî ki bineyna ziwa bibo. Rengê tetunî zerdo tarî bi, weş biriyabi, buya ey zî xirab nêbî. La rayna ebi zerri ba ey nêbi. Zaf hutin bi. Tersê ey o bi ki demewo ki no tetun weş zuwa bibo, do zaf sert bibo, ta'm û lezzet te de nêmano. Ebi nê tersî tetun hêdî hêdî vila kerdinî. Ardinî pirnikda xo ver, buy kerdinî inheta-aheta qelibnaynî û vatinî mela qene'etê ey şaş bibo.

Erînayişê tetunî gureyanê tewr ferzanê ey ra yew bi. Hergû serri, yew wexto beylukerde di, de rê tetun ameynî. Heyana ki tetun erînaynî çend muyê porê rotoxî sipî kerdinî. Sewbîna guran ser o nê, la herçî qaydê tetunî rê pîzze peran nêveşnaynî. Aw semed ra zî rotoxan derdê ey antinî. Hergû serri wextê xo di ameynî mêmaneyda ey. La emsarr gurey gureyinî ameybî Hesen Axay serî ser di, cûka nîşabi ebi zerri ba xo tetun bierîno.

Fewtê lacê Hesen Axay, Serdarî, çend aşman ra ver amebi. Ebi gore

www.arsivakurdi.org

bê vatişê keyayê dewa Binêkoy -Sayêreki hukmatî heti pabestey dewa Binêkoy bî-, Serdar demeyo ki yew rojo yewşeme şono çemî ver ki kincanê xo bişuyo, aw di şono, xeniqiyêno. Termê ey kesî nêdiyo. Çimkî o sînorê Yunanîstanî di esker bîyo. Term aw di şiyo kişta yunanan. Herçiqas ki hukmatî çend ray termê Serdarî waşto zî yunanan timo vato «Ma yew termo inasarên nêdiyo». Na mesela hêşê Hesen Axay nêkewtbî. Serdar mêrdimo asarên nêbi ki aw di bixeniqiyo. Nê cayan di esnawerêko namedar bi. Hesen Axa pey hesiyayo ki yew embazê Serdarî teskere girewto, ameyo keye. Semedê a ra werîşto şiyo dewa ay lacekî ki nizdî Diyarbekirî bîya. Lacekî bin û binaşeyê meselaya awdeşiyayişê Serdarî de rê vata. Lacekî vato: «Demeyo ki ma şî çemî ver, eyam weş bi, tînci 'eynî sey qutiya tetunê to bereqiyaynî; hema xafil ra hewranê sîyayan goşî bel kerdî, verra verra hewrî giran bî, varanî dest pêkerd û laser ame; awa laserî Serdar xo ver şona û berd, serey Serdarî pêlanê laserî mîyan di ge-ge asaynî ge-ge bînî vîndî, mi bawer kerdinî ki Serdar xelisiyêno, la aw çendi ki şînî zaf bînî, yew deme ra pey mi dî Serdar bi vîndî.» Na mesela ra pey zî teseliya Hesen Axay lacî ra nêkewtbi la çîyo ki bişiyaynî biko nêmendbi. Gama ki o dewa lacekî ra ageyrabi, hinî şarî bawer kerdbi ki Serdar raşta zî merdo. Tena dayka Serdarî, Perîxani, destî xo ra verra nêdaybî; nê cayan ra şêx û mela nêverdabi ki nêşîbi heti, ziyari nêmendibî ki nêşibî ser. Melayan qaydê Serdarî rê kitab akerdbi, ewniyaybî ti ra; çend heban nuştey zî kerdbî û vatbi «Lacê to weş o, nizdî ra yew mizgîna xeyrî to rê yena!» La Serdar nêamebi. Nika seki Serdar caran çinê bo. Namey ey bibi «rehmetî». Ode di gama ki dewijî vanî «rehmetî», qesbay Hesenî di seki yew piskoney adirî biveşo.

Perîxana ki mergê Serdarî ra pey yewrayî gan ti ra vejiyabi, zerd û zermilêqi bîybî miyanberanê heyati ra ebi fesali heta Hesen Axay ra amey û hema hêdî goşedê pelasê desekinî ser o ronîşti. Dejî ver serey xo ebi yew qenta sîyay pêt bestbi. Hesen seki bindi aye nêvîno, firêzanê daştînan ra ewniyaynî. Perîxani, mergê Serdarî ra ver zî derdini bî. Hesen Axay caran a nêkerdbi herunda mêrdiman. Ebi seredê ziwanî aye reyra qisey kerdinî. Çimê Hesenî di a seki xelaqa nê keyî ba. Perîxani hetanî nê serranê peyenan zî pawitinî ki Hesen wesnî biyaro aye ser.

www.arsivakurd.org

Hergû raya ki Hesenî estorê xo yo qirr biantinî teber û dewi ra bivejiyaynî, dewijan vatinî «Dat Hesen na ray veng nîno!» Perîxani 'emrê xo hetanî ewro ebi tersê ki rojê wesnî yena ser viyarnabi. Nê serranê peyenan biney tersê aye şikiyabi. Hinî wexto ki Serdar û Bengî pîl bîbî, aye bawer kerdinî ki Hesen do qeçekanê xo ra bişermayo. Demeyo ki her di lacê xo zî zewejnaybî paştey aye hîna pêt bîbî ki Hesenî hinî fek zewajî ra verra dayo. Kesî nêzanaynî Hesen çi rê endi xedir û te'da Perîxani keno. La aye gama ki derdê xo vatinî, timûtim wina vatinî: «Bawkê mi ez gonî ver a daya Hesenî, ez dişmen o, o mi di dişmeney keno.» Nê vatişê aye di tikê raştey bî. Datê Hesenî Selîm û datê Perîxani Evdo pîya şîbî seyd, tifing destê Evdoy ra raginabi û Selîm kişiyabi. Demeyo ki no welecax qewimiyabi, hema ne Perîxani ne zî Hesen dayka xo ra bîbî. Dim a pêameybî û semedo ki na dişmeney bincaran mîyan ra wedariya, bawkê Perîxani Perîxani daybî Hesenî.

Perîxani Hesenî ra vatinî «Axa». No vatiş, weş bê Hesenî şînî. Beno ki aw semad ra yanî semedo ki nê vatişî bieşnawo, tehemmulê qisekerdişê Perîxani kerdinî. Wexto ki a nê hewadê ey ser kewtibî, hinî nêtereknabi û timûtim wina vatbi. Hewayo ki tanî sayêrekijan vatinî, axayeya Hesenî hesabê Perîxani zî ameynî, gama ki o axa bibînî a zî bînî xatuni. La bextê Perîxani sîya bi, qereçîyan ra teber caran yewî ti ra nêvatbi «xatuni». Hesenî vatedê «axa»y ra hes kerdinî. Ey zî demewo ki qisey bikerdinî, mesela vatinî filankesî mi ra va «Axa ti se vanî?» «Axa to a mesela se kerdi?» Bêguman demeyo ki fekê şarî ra xo ra vatinî «axa» ya zaf lezi vatinî ya zî nêmey na kelîma werdinî, nêvatinî, ebi inhewa waştinî bido zanayiş ki ey rê na mesela zaf muhîmi nîya. Biney zî ebi no hewa namey axayey ey xo ra na û de rê zî mend.

Pîzzey Perîxani dekerde bi, labelê nêzanaynî senê dest bi xeberanê xo bika. Ca bide nêkewtinî, nêşaynî texmîn bika ki Hesen do xeberdayişê aye ra pey se biko. Gelo do hêrs bibo û biqîrro, werdo piro do, yan nê guran hemînî pîya biko. Perîxani yew deme wina fikiriyay, dim a qerar da ki xeberî bida, va:

-Axa, zanî nê daîtzanê to ebi qalanê xo kiştê mi qulî kerdî. Ti çîyê pey nêhesiyênî! Ez hinî nîşna nê derdî bianca! Ez serey xo bigîra kam heta rageyra? Gama ki ez şona bêrî, gama ki ez şona eynî ser, herçî

www.arsivakurdi.org

demeyo ki ez di ceniyan pêheti vînena, verîyo ki ê mi veynî vengê înan yeno mi, qali qala ma ya. Ez çend rayî qalanê înan ser ro ginaya, qala Beyi ra vîşêr Sayêreki di sewbî qali çîn a. Herkes pê perseno veynî Beyi se bena? To ra zî veng nêvejiyêno, to xo kerr kerdo!

Ebi nê qiseyanê Perîxani, mesela Beyi raya verêni key Hesenê Selîman di eşkera bîybî. Hesen bi xo, rojo ki xebera Serdarî peyhesiyabi, Beyi ra vîşêr çîyêna nê fikiriyabi. A, şew û roj hêşdê ey di bî. Hetî ra Serdarî rê veşaynî hetî ra zî halê Beyi ey çiman ver ra nêşînî. Zaf şewî hetanî dîkvengdanî hayî bi, xo cili mîyan di inheta-aheta tadaynî exxaynî-puffaynî. Destê ey nêgirewtinî karêk biko, zerra ey dîna ra serd bîybî. Na mesela yew meselada wurdêki nêbî. Veyva Hesenê Selîman a cahîli û ciwani ya ki hema rasterast heney veyekey destanê aye ra nêşibi, viyay mendibî. Herçiqas ki na mesela hêş seredê Hesenî di nêverdabi zî ey bin di nêardinî xo ser. Seki yew meselada inasarêni çinê ba. Labelê nika Perîxani 'elem eşkera nameyê Beyi dabi û ti ra persaybî veynî o se vano. Zoran ver yew zimî dekewtbî mezgê ey; çimê ey ê ki xora biney beloqî bî, to vatinî veynî nika çala xo ra perrenî, qirmiçê çaredê eyê verinî bineyna xurînî bîy. Engiştê ey ê ki duyê cixara ra zerd bîybî lerziyaynî. Çend rayî binê çiman ra seki kiştoxê bawkê xo ra biewniyo Perîxani ra ewniya, Perixani çimê xo taday xo ver di neqşê pelasê desekinî ra ewniyay. Ey bê ki vengê xo biko zor da cixara, duy cixara seredê ey ser ra bi heze yew tilpê hewrî.

Perîxani hetanî ki roj şi awan, vengê terş û dewarî mîyanê dewi ra ame, hetanî ki vengê Badînî, Bengî û Ziravi hewş di ame, pabeyê Hesenî vinderti ki o çîyê vajo. La Hesen to vatinî qey kerra ya, vajor nêbi; cixaraya yewi tefînay a bînî panay hetanî ki binê dîna tarî bi.

* * *

Cemat vila bibi. Şewi hima hima ki nême bîybî. Bawkê Beyi, Huseyn Axa, kişta datîzadê xo Hesenî di ronîştbi. Huseyn çi wext beno o zano, gama ki biameynî cematê Hesen Axay -cemat ya key Hesenî ya zî key Huseynî di pêser bîynî- yeleg û şalwarê xo yê wedaritey xo ra daynî û kilawa sipî ya ki yew dostî de rê Hac ra ardbî xo ser naynî. Emşo zî wina kerdbi. Hesen zî demewo ki bişînî keydê ey wina kerdinî. Înan ebi inhewa qedr û qiymet daynî yewbînan. Înan rûmetê yewbînan tena ebi

www.arsivekurdi.org

inhewa nêzanaynî, sewbî zî zanaynî. Mesela ma vajî eki tê reyra bişînî yew keye, Hesenî waştinî ki Huseyn, Huseynî zî waştinî ki Hesen verî şêro zerre û ebi inhewa ge-ge yew deme yewbînan çarnaynî. Demeyo ki înan ra yew biameynî zerre zî yew deme destê xo daynî paştîya yewbînan ki veynî kam hîna cor ra roşeno. Eki her di cemat di ronîşte bibînî û piya werd biwerdinî, yewî îllehîm ê bînî ra waştinî ki o verî dest bi werdişê werdî biko. Nê 'edetê înan ra hinî dewijî 'ecizaybî. Ge-ge qeçekan demeyo ki kay kerdinî, sey înan kerdinî. Herçiqas ki herdi zî amverê yewbînan bî, yewbînan ra vatinî «dato». Hetta ge-ge Hesenî vatinî «Dat Huseyn Axa». Demeyo ki qala 'emrî bibîynî, Hesenî vatinî: «Herbê Şêxî di, ez des-duyes serre biya, Dat Huseyn mi ra şenikêr bi. De ma hima nîşaynî tifing biçarnî.»

Kesî nêzana emşo raya çendin a ki Hesen destê xo erzeno qutiya tetunî labelê yew koyey qotê cixaran weldanki di asaynî. Asmînê lacîverdê tarî ra estarey çiringaynî. Velgo ki koman ra wişk bibi ebi ameyişê vay ge-ge veng vetinî. Pêlanê vay reyra, bostanê verêberî ra buya xiyaran vila bînî. Mela Mehmudo ki banê xo ser o rakewte bi, hel û gami kixaynî seki biwazo vajo «zanî ez hima hayî ya». Hesen Axayo ki mergê Serdarî ra pey hewnê şewan piro heremiyabi hetanî nêmey şewi roniştînî. O verî zî rew kişta nêkewtinî. Çimkî sey dewijanê bînan ey zaf kar û gure nêkerdinî. La Huseyn Axay citi, çînayişê terkan, birnayiş û piştişê rezan, awdayişê hêga û bostanan ra bigîre hetanî velg birnayişî heme gurey kerdinî. Hesen, serra ki esker ra newe amebi netêda, kesî nêdîbi ki Sayêreki di citi kerda, şîyo velg yan zî bostan aw dawo. Nê meselan di tib'etê ey ê Huseynî ra ciya bi. O, semedo ki yewek bi, malê ey ê Huseynî ra vîşêr bi. Malo ki Huseynînî kerd bi çar barî, ê ey tena bi. Hetta bawkê Huseynî û datê ey zî di biray bî, malê înan rayêk zî ewca di bibi di barî. Heta malî ra dewi di ey ra pêtêr kes çinêbi. Hêgay ey tanî Mela Mehmudî tanî zî zamay bînî, Şerefdînî ebi nême ramitinî. Hesen Axay, tena bostanê verêberî û bostano bîn weye kerdinî. Hal û wextê ey weş bi. Perey tetunî ey, perey sol û sabunî timûtim taneka ey di bî. Zimistanan odey ey timûtim dekerde bi, qutiya ey di tetunê Mûşî timo çirisiyaynî.

Herçiqas ki Hesen nêano xo ser zî seki teluyan ser o ronîşte bo. Çimkî

www.arsivakurdi.org

Huseyn wextê kar û gurî caran wina hetanî na se'eti nêronişîtnî. Ey fam kerdbi ki Huseyn wazeno ey reyra çîyêdê pinanî qisey biko. Pîzzedê xo di va «Îllehîm wazeno derheqê Beyi di çîyê vajo». Tewi girewtbî, nêzaynî se biko. Gama ki Bengî zî warişt şi zerre, Hesen hina vîşî qewqeziya. Çîyo xirab o bi ki Huseyn çi vajo, o nîşno vajo «ney». Labelê «e» û «ney» ra teber, o fikiriyaynî do senê qalê Beyi biko. Hesen semedo ki vernî qalanê Huseynî ro bigiro, va:

-Bîlalo kerway mi a şewi amebi tiya. A şewa ki ti biney bêkeyf bî, ma rê biney qalê Cemal Gurselî kerd. Hewayo ki vatinî, gama ki o esker bîyo Gursel qumandanê alaya ey bîyo. Raşta Dato, ti vanî Gursel se keno Beyar û Menderesî? Yewna hewadîso xam ma rê va. Vatinî polê ma ra mêrdimê namedarî, begî, axay û şêxî pêro têra piştî berdî. Kes nêzano berdî ça. Key Şêx Elî Efendîyê Palî ra zî tanî berdî, salixan gore înan ra qorrî berdî Sêwaz, la raşteya na mesela kes nêzano.

Qalê Hesenî yê peyenî rasta zî xamî bî. Xayîley Huseynî ebi nê qalan seki vila bo, va:

-Na çi qal a dato! Qey Key Şêx Elî Efendî se kerdo, çi rê înan benî?

Zanaynî ki hukmat înan ra hes nêkeno, la rayna zî weş fam nêkerdinî ki Gursel gama ki Menderesî text ra ano war, çi rê şêx û axanê kurdan beno erzeno pey berê hepsî. A gami o vateyê Efendî ame ey vîrî. Efendî înan rê rojê qalê kurdey kerdbi, vatbi: «Her kes wa xo rê yew tifingo mawzer bierîno!» Sewbîna gelekî çîyê ki kesî rê lazim benî hûmaritbî, peynî di vatbi: «Ma pabeyê rojê xo yî!» Labelê waşt na mesela bincaran xo vîr a biko, zanaynî ki Hesen zî pabeyê ey o, va:

-Dat Hesen, ez vana esker pîs o, wijdanê eskerî çînê yo. Zerra înan çi biwaza wina kenî Menderîsînî! Ez nêzana nê hukmatî çi rê rika xo bi Key şêx Elî Efendî besta. Hûmay mela înan rê nêverdo!

-Heşada to ra Dat Huseyn, no Menderes xora yewdo teres bi. De se kenî bide wa bikî!

Hesenî wina va, la dim a fikiriya û pîzzedê xo di va: «Na tereseya Menderesî mi kotî ra veti. Nika ez çi zana mêrdek teres o yan camêrd o. E, nê her di vatey, yanî Menderes û teres pê manenî labelê zaf vatey estî ki pê manenî, qey beno mêrdim hema çi fek ra bêro dat Huseynî ra vajo!» Herçiqas wina fikiriya zî nişka ra yewna çîy ame vîrî. Semedo ki

www.arsivakurdi.org

nika bineyna xo ra emîn bi, vengê xo tikêna berz kerd û va:

-Dato, ez vana eki teres nêbînî ka nêverdo ki Gursel ey text ra fîno!

No vatişê ey kewt hêşdê Huseynî zî, la 'edetê Huseynî nêbi ki gureyo ki gurey ey nêbo, têkil bibo.

Hesenî xeberî daynî la ca bide nêkewtinî, qewqeziyaynî; Huseynî zî têver naynî-rijnaynî, nêzanaynî senêwa dest bi qiseyanê xo biko. Helbet Huseynî rê zî weş nêbi ki derdê Hesenî têwdo. Dîna di yewna mêrdimo ki ey endi xatirê ci zanaynî çinê bi. Hesen biameynî, lacê eyo yewek dest ra bigirewtinî serre bibirnaynî ka vengê xo nêko. La nika keynaya ey viyay mendibi. O tersaynî ki yew qali-mali bêra aye ser. Naşt-daşt ra tanî qalî ey goş ra kewtbi, pey dejabi. Nika ganî înan çîyê bikerdinî, no bela ra ebi risipêney bixelisiyaynî. Hûmay nêko eki çiyêdo xirab biqewimiyo, şerefê înan beno panc perey. Înan her diyan zanaynî na mesela mesela namusî ya. La gama ki ridê Hesenî ra ewniya ki sey şewi tarî bîyo, qiymişê ey nêbi. Pîzzedê xo di va «Birîna ey hema teza ya, ez do rojîna vaja, wa emşo bimana». Demeyo ki Huseynî quti û adirgey xo dekerd taneka xo û va «Dato, ma şewi qedênay» yewrayî riy Hesenî roşn bi; seki yew bar viyedê ey ser ra roniyo, sivik bi û va «Qey Dat Huseyn hema rew o». Huseyn xo ra cor asmîn ra ewniya va «Dato ney, ney willay, ma şewi qedênay». Sey hergû rojî, Hesen ey reyra raymend hetanî verê berdê teberî.

Beyi, ode di paştî ser o qelebiyaybî; her di polê xo dekerdbî binê sereyê xo, gileyê xoyê nimitey akerdbî, poro kej robibi polanê aye ser û biskî ameybî ridê aye yê barîçekî ser. Leşa ayeya derga barî ya ki şewtêka terni mendinî hima hima ki nivînî mîyan di vîndî bîybî. A ebi nê haldê xo yew veyeka qestikêni mendinî. Xora lingê aye yê ki gozeki ra cêr virran bî eki kesî ra nêasaynî, kesî bawer nêkerdinê ki yew ganî nê nivînî mîyan di esta. Yew deme bê ki xo tê bida verî Perîxani ra dim a Badînî ra ewniyay, her di zî hewndo şirîn di bîy. Gama ki çimê aye banderê tarîyeya odî bî rayna xo ra cor maxan ra ewniyay. Nîno vîrî ki nê çend aşmanê peyenan di çend ray maxê nê odî hûmaritîbî. şiklê hemînî ra yew bi yew ewniyaybî. Kam çewt a, kam bari, kam qalin a, çend girey kam maxi di estî heme zanaynî. Yew deme semedo ki nimaj xo di biyara waştbi mirdaqan zî yew bi yew bihûmara. Dim a xo ra

www.arsivakurdi.org

tersaybî, vatbi «Ez wina bika ez do aqil bifirna û sey Geloy yaban bikewa».

No odeyê veyekaya aye bi. Qutî û lîlikê veyekeya aye no ode di bî. Verê no ode mêneb bi, aw semed ra te de paca çinê bî. Yew deme ra ver ariş, zixêre, toxim, şîrne, firaqê vêşî, niqr, lêyê mehsirî, tarr û tûrro wişkkerde û nivîno vîşî heme tiya di bîy. Nika zî yew lindanî ser o tayê çiyî-miyê vîşî ronayey bî û yew hîzara keyeni piradaya bî. Bengî semedo ki verê Serdarî zewijiyabi odewo pacayin ey rê kewtbi. A ki bîybî veyeki Serdarî yew quli dêsi di akerdbî. Nika biney roşnayî ameynî zerre. Hetanî ki Serdar nêşibi esker, inca, no keye di Beyi rê cawo tewr weş bi. Keyeyê aye bi, cawo ki te de hewîya aye ameynî, cîfê aye veciyaynî. Demeyo ki berê xo pabidaynî, îllehîm zî gama ki Serdar zerre di bibînî, kes lezalez nêameynî zerre. Meselaya Serdarî ra pey Perîxani û Badîn zî bîybî şirîkê odedê aye yê arizî, şewi tiya di rakewtinî. Perîxani nêvatinî, la semedo ki Beyi bipawa nivînê xo ardbi û tiya ravistbi. Beyi rewna te de tey vetbi ki şewi ge-ge Perîxani werdena û destê xo cilda aye ra çarnena veynî a cil di ya yan nê. Aw semed ra a bêwext nêşînî destawi, eki Perixani a cili mîyan di nêdînî dîna xo hesnaynî.

Yew xuy Perîxani yo zaf xirab bi, şewan xirraynî. Xirrayişê aye ge-ge endi vîşî bînî ki Beyi gêj bînî, serey aye masaynî. La key Perîxani awan bo, emşo zaf veng ti ra nêvejiyêno. Endi bêveng a ki fişşiya Badînî zî yena Beyi. Qiseyê Perîxani yê şanênî hêşdê aye ra nêveciyênî. Demeyo ki Perîxani Hesenî di xeberî dabi aye zî xo dabi pey berdê heyati û a goştaritibî. Dim a gama ki bawkê aye amebi û hetanî nêmey şewi roniştbi, aye fam kerdbi ki no gure di yew gure esto. La gama ki Perîxani ameybî zerre, Beyi ridê vistiriya xo ra fam kerdbi, derheqê aye di bawk û vistewrî çîyê qisey nêkerdbi. Nika aye qiseyê Perîxani yew bi yew ardinî xo vîrî û nêzanaynî bêvengeya vistewreyê xo senê tefsîr bika. Gelo o çi fikiriyêno? Mesela ey di qediyêna, kam şîno miqabilê ey çîyêna vajo! Beyi bi xo çi wazena gelo? Wazena fekê vistewreyê xo ra çi bieşnawa? O se vajo keyfê aye yeno? A bi xo zî nêzana. Labelê yew çî zana, Serdar rasta zî çînê yo. Kam se vano wa vajo Serdar aw di xeneqiyayo û a viyay menda. Helbet nîşaynî kesî ra nê fikrê xo vaja, çimkî dewijan ca di vatinî «Beyi xo rê mêrde geyrena!» Rojê gama ki

dayka aye waştibi fekê aye sax bika veynî a se vana; aye dayka xo ra zî çîyê nêvatibi, bêveng a goştaritibî, hesrî war kerdîbî û tira pey yew hesri antibi û wariştibi ameybî keye. Nika, perso ki no yew demeyo peyen a xo ra persena rayna persaybî «ez se beno?» Cewabê nê persî aye nêzanaynî, çîdo hina xirab o bi+ ki nîşaynî yewna kesî ra zî bipersa.

(Dewamê ci esto.)

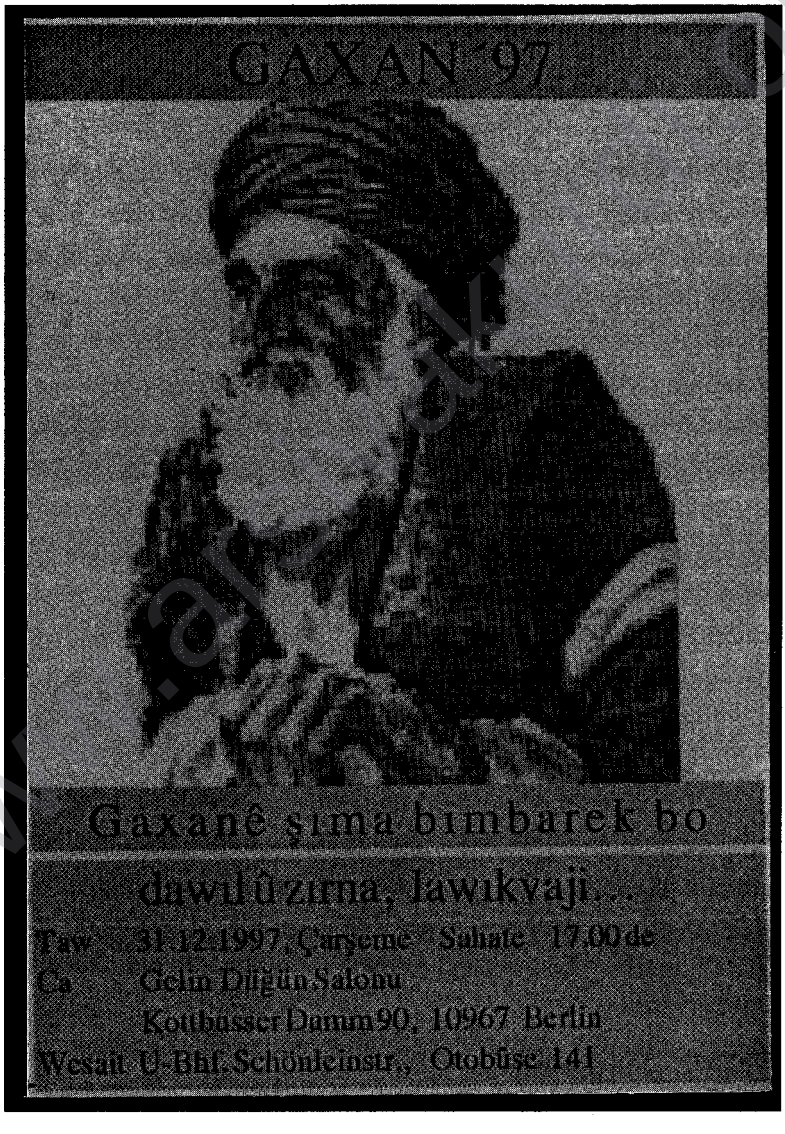

MÊRXAS

Warî koncî qebîliyêtî ya ez, mêrxas?
Wexta têkoşîn û dubendiyî ebedî riyê mi girê danî
heger ez westa ya,
behran di qeratunêko efsanewî ya,
şerwan a çentê xwi di bi adir,
nermiyê xwi di qestikînêk a,
beno ku lingê kwî ya binî horî di,
dinyê astwernasî ya, te di perî balafirî ya,
qelbî gwînî dalpêk a.
Yanî çi?

Memo DARRÊZ

GUL

Gulê ti koncî gul a?
şepal ti ya, warê roşnayî di?
Wisar amo vêwika xemilnayi
ti çi ra çelmisayi ya êro?
Kamî ti ra vato se, warê derd û kulan?
Derê* miyanî çimanî xwi bikilne*!
Dîwanî reyhanan o emşo.

Memo DARRÊZ

www.arsivakurdi.org

GULA SUR

Rî mi bi gula sur bû pir emşo
hêvî kena çilê ti wa

keskiyê ti zê kevzî* bî wextêk
feqîr nîzana rindiyê ti ça wa

deqêk mi rê hesret a bê ti
kam zano rengî ti wo darçîn se keno

raverd wa ruhî mi
çog bido delaliyê ti ver
reyhan a
aşma newî

hejiyeno* ruhî mi
zê vilikê wisarî
ez lew nana ti re*
zê merga mergizanî* ya
fekî ti

mi dir berz ke
şûşê xwi
alav dana nê zerran*
şew amî
şewa narîn a
awî yo der û dormali* di
baxçê fêkî

îtiya di dar û ber kesk o
dano pero qelbî mi
zê maşûqî baxçê şîîran.

Memo DARRÊZ

www.arsivakurdi.org

EZ

Ez ça wa vanî
der û beran re
sarê koyan di

vengî mi yeno şima
binî qîlan* di bermena ez
zê vêwika nêwî
sarê mi pişto
kerra ser di hiziriyena
kerra kêfşîn a ê mi
şima ver re viyêrtî ra
te di esta qulêki
monena ê Yadî
Yadîn Paşa yo ku
bixwi merdo la vengî yi gêreno
zê bilbilê şewe
binî linganî mi di
awazî yenî
awazê xeşîm* î
mi re* mepersê
«Derê* yi ê kamî yê?»
Ez ci nêresena
şîyayişî versiyê yin di
bermi esto ku
mi nêwazeno

ez şima re nizdî ya
zê çilkê şilî ya sipî
tarî hemo nêamo îtiya
în waran di leglegî veng denî
serî xîçan re.

Memo DARRÊZ

---

bikilne: ebi reng bixemilne
derê: 1)tirê, gelo, eceba 2)hadê, haydê
dormali: dormar, dormare
hejiyeno: leqeno, recifiyêno
kevz: (tirkî di «yosun»)
lew nana ti re: lew nana pa, lew pa dana, maç kena, muçî kena, paç kena
mergizan: merguze
nê zerran: nê cayan
qîl: tepe, gil
re: ra (mi *re* meperse: mi ra meperse)
veng denî: veng danî, veyn danî, ven danî
xeşîm: xam, bêtecrube

www.arsivakurdi.org

«VATE»YÎ SER O KOMBÎYAYÎŞ VÎRAZÎYA

13 îlone 1997 roca şemîye, Berlîn de seva naskerdendayêna**Vate**yî kombîyayîşê ame virastene. Na kombîyayîş, hetê Mûnzûr Çemî, Çekoyî û L. Ballikakayî ra amevî amadekerdene. Kombîyayîşî verva şan, saate 16.00 de dest kerd ci. Nêzdîyê 50 pêyayî oca de bî topî.

Kombîyayîş de temsîlkarê Vateyî yê Almanya Mûnzûr Çemî qesêy kerd. Na kovare çik a, qey vecîna, se vecîna? Mûnzûrî, qesêykerdişê xo de na mesela ser o vinet, wast ke cuwavê nê persan bidone. Eyî eve kilmekîye vat ke «Dewleta kolonîyalîste eve zonê ma nuştene kerda yasaxe, o sevev ra kî hata nika kirmanckî (dimilkî) de zaf senik çî amo nusnayêne. Hetê îmla û gramerî ra problemê zonê ma hal nêbîyê. Vatenê ma, sanikê ma, kilamê ma û çîyê bînî yê folkorîk û tarîxî nêamê werte. Ewro têsîrê asîmîlasyonî, zon û kulturê ma ser o bîyo zêde. Ma kewtîme halêde henê ke ya zonê xo rê wayîr vêjîme, o vîndî nêbeno, ya kî ci rê wayîrîye nêkeme, werte ra darîno we. Vate na kar de gamê ya. Na kovare ancax eke sarê ma dest ra ci do, ci rê wayîr vêjîyo, bese kena ke fonksîyonê xo bîyaro hurêndî. Herçî ra avê mordem gere zonê xo qesêy bikero, eyî ra domananê xo misnone. Na kî bese nîya, hewce wo ke mordem eve zonê xo wenden û nusnayêne bimiso. Eke şima wendox û dostî hetkarîya Vateyî bikerê, pede pede gamê bînî kî ênê estene, seva avêşîyayêna zon û kulturî roj bi roj kar avê sono.»

Qesêykerdene ra têpîya, persî amey perskerdene û non ame werdene, ayê ke wast kovarî hêrînayî. Kombîyayîş dormê saate 18.30 de qedîya.

BÎRGULE

Berlîn, Almanya

KURDÎ STOKHOLM DE SEMEDÊ VATEYÎ RA KOM BÎ

Redaksîyone kovara Vateyî semedo ke Vateyî bido naskerdene, 9ê menga (aşma) tebaxe 1997 de Stokholm de kombiyayîşêk organîze kerd.

Redaksîyonî verê verkan kurdê ke ebi lehçeya kirmanckî (zazaki) qisey kenê û çorşmeyê (dormareyê) Stokholmî de manenê dawetê nê kombiyayîşî kerdî. Înan ra teber redaktorê kovaranê kurdkîyan û wayîrê weşanxaneyanê kurdan zî dawetkerde bîy. Herçiqas ke kombiyayîş demeyêk kilm de amebi organîzekerdene zî çi kirmanc çi kurmanc (kirdas), heskerdoxanê kulturê kurdan ra gelek kesî nê kombiyayîşî de amade bîy.

Serredakrorê kovara Vateyî embaz Malmîsanijî derheqê na kovare de melûmatêdo kilm da cematî. Ey behs kerd ke fikrê vetişê na kovare, Kombiyayîşê Kirmanckî (Zazakî) yê Diyine (28-21ê adare 1977) de ameyo qebulkerdene. Dim a da zanayene ke Vate kovarêka kulturî ya û do ziwan, edebîyat, kulturê kurdan rê xizmet bika. Him kesê ke redaksîyon de yê him zî ardimkerdoxê kovare herçiqas ke wayirê fikranê sîyasîyan ê ciya-ciyan ê zî na çarçewe de piya xebetiyênê.

Malmîsanijî peynîya qisekerdişê xo de waşt ke wendoxî paştî bidî na kovare û ci rê wayîr biveciyê.

Qisekerdişê Malmîsanijî ra pey goşdaritoxan ra çend kesî derheqê kovare de persan persay yan zî fikrê xo vatî û na gama erjaya pîroz kerde.

Kombiyayîşî dima zaf kesan kovare erînay yan zî bîy abone.

www.arsivakurd.org

LAWUKA «ERÊ ÇÊN ÇÊNÊ» Û SA HEYDER

Huseyîn KİZİLARSLAN

Sa Heyder (Sayder) birazayê Qazî Çimsefîlî yo. Rojê, Sa Heyder ve birazayê xo Îsmaîl Germike ra urzenê ra sonê hetê Pilemuriye ke sole bihêrnê. Qatirûnê xo cênê danê ra çê Seydû. Çê seydû çê saîran o*, hetê Dêrsimî de cematî kerdênê.

Sa Heyder ve birazayê xo ra yenê nezdîyê dewe, Sa Heyder uza zû çêneke vêneno. Çêneke zaf rindeke bîya. Porê xo sur biyo. No ke a çêneke vêneno, qeydê vezeno ra ci vano ke:

«Erê çên çênê, rindeka mi,
Ma ke ameyme verê çêverê sima
*Ti çayê di gamî ver va ma nêama?»***

Îsmayîlo qiz terseno, vano ke:

-Miletê îtay beno top, dano ma ro.

Zerîya Sa Heyderî kuna na çêneke. Sa Heyder hata Pilemuriye qeydê «Erê Çên Çênê» vano. Sola xo cênê, peyser cêrenê ra, yenê dewa çêneka porsure.

Sewdayêde girane ginena zerê Sa Heyderî, Sa Heyder vano:

-Biraza, ma some çê a çêneke.

Îsmaîl nêwazeno. Sa Heyder vano ke:

-Ti ke uza nêşêrê, di qeydû kî to ken orte.

Sonê benê meymanê çê çêneke. Ay ke çêneke cenîya pîrê çê pîyê Sa Heyderî nêbîya! Yanê ana xo ya, Ana Xecike.

Ana Xecike, Pîrî ra vana: «Sa Heyder hewa esto mi ser; ci ra vaze, va ma rê lawuka Xecike vazo.» Sa Heyder sermayeno û xo nano peyê Îsmaîlî.

Bava vano ke «Vaze.»

www.arsivakurdi.org

Xecike vana ke: «Gereke na dinya de hewayê însanî bivazîyo. Ez ke merdûne, hewayû se bikerî?»

Sa Heyder, hewayê Xecike vano. Ana yena, lew nana luskanê Sa Heyderî ra; vana: «Ez ke çêneka azove bibîyenê, ez to de amênê.»

***

Zamano ke Ûrus ame Dêrsim û miletê ma Ûrusî de da pêro, saîrê Kirmanciye Sa Heyder bî dirvetin, ju hewa est xo ser; o ra dima kî şehîd bî. Sa Heyder vano:

Piro de piro dîme
Şerefê û namusê Dêrsimî bîya xo vîr.

*Çê Seydû ra Çê Saîran (Çê Şaîran) kî vajîno.

*Zilfî, lawuka «Erê Çên Çênê» zê lawukade anonîme nuşta; labelê na lawuke anonîm niya, yê Sa Heyderî ya. (Niyade/biewnîre, Hêvî kovara çandîya gîştî, Parîs, no: 1, Îlon 1983, r. 93-94)

www.arsivakurdi.org

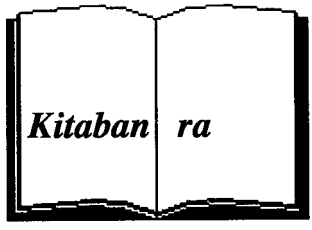

ZEWAJÊ GULÎZARE YO SİYA

MALMÎSANİJ

«Gulê digo Hecî Mûsa Bego qurban, ez gune me, ez gune me
Ez axçîk im, ez file me
Ez pûlik im, bêfayde me
Ez ne liyaqê Hecî Mûsa Begê xwe me
Gulê digo Hecî Mûsa Bego qurban, tu min serjê kî bi dûzanan
Tu goştê min rakî bi kelbetanan
Ez tu car nayêm ser dînê musulmanan
Gulê digo Hecî Mûsa Bego qurban, ez Gulê me, Gula dîn im
Ezê rabim dawa xwe li nava xwe bileftnim
Rêka İstanbûla şewitî bigirim, bikudînim
Ezê textê Sultan Reşad bigirim, bihejînim
Ezê heft diwêle ecnebî bi xwe û Hecî Mûsa Begê bihesînim»

Keyna (çêna) Axacan Egopî Gulîzara ke tiya de ez wazena behsê aye bika wextê xo de kurdan miyan de ebi nameyê Gulê namedare bî. 1889 de, yanî se û heşt serrî ra ver Mûsa Begê lajê Mîrza Begî şewêk (yew şewe) se û pancas mêrdimê xo erşawitî (şawitî, rusnay) dewanê armenîyan ra Xartze ser. Xartze beyntarê Mûşî û Xelatî (Ahlat) de, deşta Mûşî de bî. Merdimê Mûsa Begî tarîyê şewe de şîy eşt dewe ser, tifingî dewijan ra nay, kutî, tanî (tayê) birîndar (dirbetin) kerdî, malê înan talan kerd û Gulîzare zî remnay berde teslîmê Mûsa Begî kerde. Birîndaranê armenîyan ê a şewe ra çend tenî zî merdî.

Nê hedîseyî ra ver zî Mûsa Begî tada armeniyan kerdnî. Semedê na

www.arsivakurdi.org

tada ra armeniyan ra Ohanî û datê (dedê, apê) Gulê Mîhranî (Mîroy) gerreyê Mûsa Begî hukmatî de kerdbi. Nê gerreyî dim a, Mûsa Begî şewêke Ohan ebi veşnayîş kişt.

Wexto ke aye remnenê Gulê hima keynekêda çarês (des û çar) serra bena. Remnayişî ra pey merdimê Mûsa Begî aye benî teslîmê ey kenê. A bermena û wazena ke ê aye vera dê, çi fayde ke Mûsa Beg aye vera nêdano û wazeno aye de bizewicîyo. Herçiqas ke Mûsa Beg o wext wayirê çar cenîyan biyo zî waşto na keyneka teza zî ebi zor bigîro.

Gulê keynekêda rikin û qerardare biya, Mûsa keno nêkeno ey nêwazena. Mûsa wazeno ke a biba misilmane zî. «Ez» vana Gulê, «eke se serre zî to heti bimana, ez armenî [xirîstiyan] ya. Ti wazenî mi gan bo ganî biveşne zî...».

Rojê datê Mûsa Begî Mehemed vano «Mûsa! Çar cinîyê to estê. Na keyneke to rê munasib niya. Aye bide birayê xo Cezayîrî.» Labelê Mûsa qebul nêkeno. Peynîya peynîyan şêxê Kufra û eşîra Belekan dekewenê mesele miyan û Mûsa Begî razî kenê ke o Gulê bido birayê xo Cezayîrî.

Gulê zorkanî (ebi zor) danî Cezayîrî. Nizdî hîrê aşman ey heti manena. Bena cinîya ey. Zaf ezêt vînena. Him maddî him psîkolojîk. De ay hesab bikê ke a keynekêda tern û ciwan a, ebi zor remnaya, kerda cinîya xo, tada aye kenê, wazenê aye zorkanî bikî misilmane. Heta nameyê aye zî vurînayo (bedilnayo), kerdo Fatma.

Meseleya Gulê derg a. Demeyê ra pey semedo ke merdimê Gulê gerreyê Mûsa Begî û birayê ey Cezayîrî hukmatî heti kenê. Mesele Îstanbul zî resena. Tanî armeniyê Îstanbûlî Gulê rê wayîr vejiyênî. Hetê ra zî tanî êlçî û temsîlkarê dewletanê Ewropa na mesele ser o vindenê. Wina beno ke peynî de walîyê bedlîsî zî mesele ser o vindeno û wazeno Gulê şêro Bidlîs, mehkema. Cezayîr nêwazeno Gulê bierşawo (bişawo, birusno) labelê Gulê zî taktîkê xo vurînena û Cezayîrî xapênena, vana eke ez şêra mehkema zî ez fek to ra vera nêdana. Ez êdî to ra hes kena, ez ciniya to ya û ebi zera xo ez to heti vindena neki ebi zor. Ez êdî misilmana ya. Eke ez şêra mehkema zî ez îfadeyê xo wina dana.

Naye ra pey Gulê benê mehkemaya Bidlîsî. Weyra (uca) çi zera Gulê de esto Gule ey vana. Yanî raşte vana, vana ke înan ez zorkanî remnaya, ez Cezayîrî nêwazena, ez wazena ke şima mi teslîmê mara (maya) mi

www.ersivakurdi.org

bikî. Mehkema mecbûr manena aye teslîmê mara aye kenê.

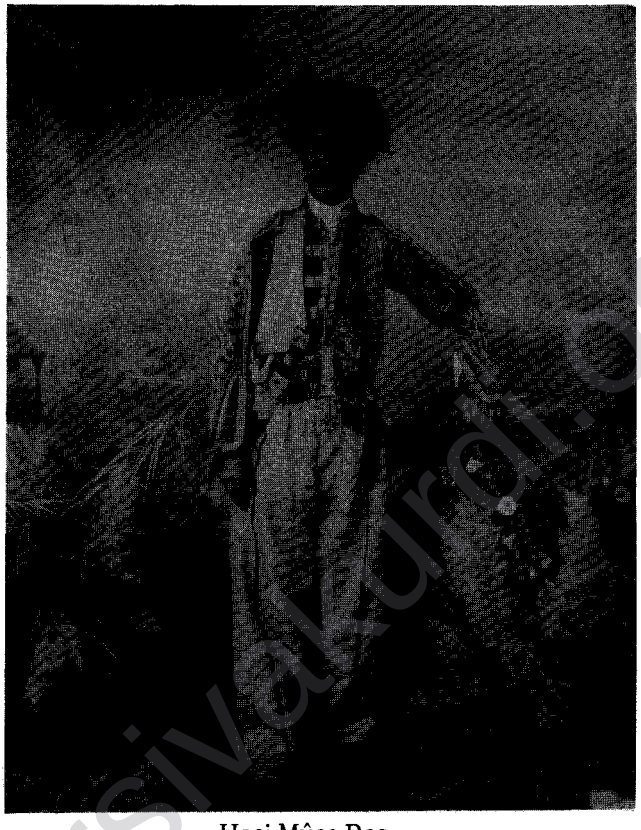

Haci Mûsa Beg

Demeyêk ra pey Îstanbul de zî mehkema abena, Gulê şona Îstanbul. 26ê hezîrana 1889 de Mûsa Beg zî şono Îstanbul, weyra mehkema beno. Verî mehkema nêşîna (nêeşkena) sucê ey tesbît biko û no semed ra zî ceza nêweno, labelê ebi ardimê armeniyanê Îstenbûlî Gulêyînî newe ra gerre kenê. Mehkemeya Gulê û Mûsa Begî hîrê serrî ramena, peynî de hukmat cezaya surkunkerdişî dano Mûsa Begî û ey surgunê Mekkeyî kenê. Mûsa Beg, kurdan miyan de hîna zaf ebi nameyê Hecî Mûsa Begî yeno naskerdene. Wina fam beno ke ebi surgune Mekkeyî biyo Hecî. Hecî Mûsa Beg serrêke (yew serre) Mekke de surgun de maneno, dim a agêreno welat.

Cezayîr zî di serrî hepsê Mûşî de maneno û weyra mireno.

Mehkemeya Îstanbûlî ra pey Gulê agêrena Mûş û Kéram der Garabédyanî reyra (ebi ey) zewiciyêna. 1908 de Kéram beno mebusê Meclisê Dewleta Osmaniyan. Kéram û Gulê rê yew keyna bena: Arménouhie Kévonian. Arménouhie ke pîl bena, bena nuştoxe. Roj yeno ke a xatirayanê (vîrameyinanê) dayka xo Gulîzare (Gule) nusena. Xatirayê Gulîzare ebi armenîkî 1946 de Parîs de çap bîyê. 1993 de tercumeyê franskî yê nê xatirayan vejiya. Melumato ke mi cor ra da, mi nê kitabê

www.arsivakurdi.org

fransî ra girewt. Bêguman melumato ke mi dayo kilm o û keso ke biwazo no xusus de hîna zaf çî bizano ganî nê kitabî biwano.

Gule xatirayanê xo de behsê yew Behrî Paşay kena ke Îstanbûl de Mûsa Begî rê ardim kerdo. Cayê vana «son oncle Bahri Pacha», yanî «datê xo» (yan zî «xalê xo»), cayê de zî vana «proche parent de Moussa bek» «merdimê Mûsa Begî yo nezdî». Ez emîn nîya labelê îhtîmal esto ke no kes Behrî Paşa yo Bedîrxanî bo. Abi asan (ebi no şikl) behsê yew Kamil Begî zî kena û vana merdimê Mûsa Begî yo. Tiya de zî Kamil Bedirxan yeno mi vîrî, labelê no tenya texmînêk o.

Meseleya Gulê û Mûsa Begî wextê xo de vengan dabi. Tanî gazeteyanê armenîyan û ewropayijan na mesele ser o nuştbi. Ebi paştîgirewtişê ewropyaijan zî armenîyan na mesele ser o gelekî propaganda kerdibî.

Yewna çiyo balkêş zî o yo ke him fotografê Mûsa Begî him zî yê Gulizare sey (zê) kartpostalî vejiyaybî. Binê fotografê Hecî Mûsa Begî yê ke 1895 de anciyabi de nusiyayo «esilzadeyê kurd» (kurdish noble). Semedo ke bin de name nenusiyayo zaf kesî nêzanaynê ke no Mûsa Beg o.

Gulê xatirayanê xo de vana «Fotografê min û maya min o ke ma ebi kincanê (cilanê) millî antbi, Îstanbûl de yew mecîdîye ra roşiyaynî...»

Ganî ez naye zî vaja ke kitab fekê Gulîzare ra newe ra nusiyayo û zaf cayan de ebe kelîmeyanê heqaretî behsê Mûsa Begî keno. Ne tena behsê Mûsa Begî, zaf cayan de behsê kurdan zî ebi kelîmeyanê inasarênan beno. Ma vajî cayê de gama ke behsê Mûsa Begî kena vana «o kutik». Zaf cayan de kurdan ra vana haydût, keleş yan zî dizd.

Bêguman semedo ke zaf neheqîye û tada înan ra diya merdim fam keno ke kînê xo Mûsayî, Cezayîrî -a vana Cazo- û merdimanê înan rê esto (datê Gule zî ebi destê yew merdimê Mûsa Begî kişiyayo). No xusus de hetanî cayê heqê aye zî esto, labelê kurdî heme layiqê ê sifetanê xiraban niyê.

Çîyêdo bîno balkêş zî o yo ke meseleya Gulê û Mûsa Begî biya dêre (kilame). Na kilama kurmancî (kirdaskî) de neheqiya ke bi Gulê biya yena îfadekerdiş. Varyantêdê na dêre (kilame) zî Dr. Nacî Kutlay nuşta:

www.arsivakurd.org

«Wayê wayê, wayê wayê
Berf dibare tevî bayê
Wayê wayê, wayê wayê
Ez Gulo me, ez Gulo me, Gula dîn im
Dawa dêrê tevî delme xwe diwalînim
Ez rêga Estenbolê bigrim biqedînim
Ezê destê xwe bavêjim textûpayê Siltan Evdilhemîd bihejînim
Ege halê min pirsîye xwe li pirsî
Ege halê min nepirsî
Ezê duwanzde duwelê xaçparêsa, heqê dînê xwe de pêhesînim
Wayê wayê, wayê wayê
Gulê têye ji Xarpetê, ji nav aşa
Tilî pêçîyê Gulo mêze dikî ji gustîl û ji hûr qaşa
Wayê wayê, wayê wayê
Gulo digo, Hecî Mûsa min nekuje, ez gune me
Wele ez aşiqê dînê xwe me
Tu kurmanc î, ez fille me
Wayê wayê, wayê wayê
Hecî Mûsa tu goştê min bidî ber kerpetana
Tu serê min kur kî bi gûzana
Ez serê xwe nadime ser balgîngê mêrê musulmana»

Hewayo Dr. Nacî Kutlay nuseno [1], Av. Dr. Canîp Yıldırım demeyo ke 1950 ra pey Fransa de doktora huqûqî ser o xebitiyêno, rojê mêmanê embazêk xo yê armenî beno. O keye (çê) de cinîya pîre zî hazir bena. Na cinî vana «ez Guloya cinîya Hecî Mûsa Begî ya». Nuşteyê torna Gulê Anahide Ter Minassian gore, kêna Gulê Arménouhie Kévonian no şeştî serrî zafêr o ke Parîs de manena.

Ma Gulê uca ca de verdî:La Hecî Mûsa Beg dim a se bi? Meseleya ey zî çend hetî ra balkêş a. Hecî Mûsa Beg 1924 de endamê (azayê) Azadî

[1] Naci Kutlay, «Hecî Mûsa Beg û Guloya Ermenî», Wan (kovara Yekîtîya Nivîskarên Kurd), Stockholm, no: 4 (1992), 3-5

www.arsivakurdi.org

(tanînî gore Civata Xweseriya Kurd) bi. Herbê Şêx Seîdî ra pey îdare-kerdoxanê Tirkiya o 1925 de surgun kerd, erşawit Aydın. Weyra ra rema şi Sûrîye. Sûrîye de bi endamê Xoybûne. Gama ke serewedaritişê Agrî dest pêkerd, Xoybûne waşt ke ey û Kor Huseyn Paşay bierşawo Agrî. Demeyo ke kerd ke agêrê şêrê Agrî, Îngilîzan Mûsul de ê tepîştê û apey erşawitê Sûrîye. Hecî Mûsa Begî uca dinya xo bedilnay (wefat kerd) (2). Winî fam beno ke Hecî Mûsa Beg serranê peyenan ê emrê xo de êdî Mûsa Bego verîn nêbi, êdî vurîyabi (bediliyabi) labelê gure gure ra viyartbi.

Arénouhie Kévonian, Les Noces Noires de Gulizar, Éditions Parenthèses, 1993, 166 riperrî

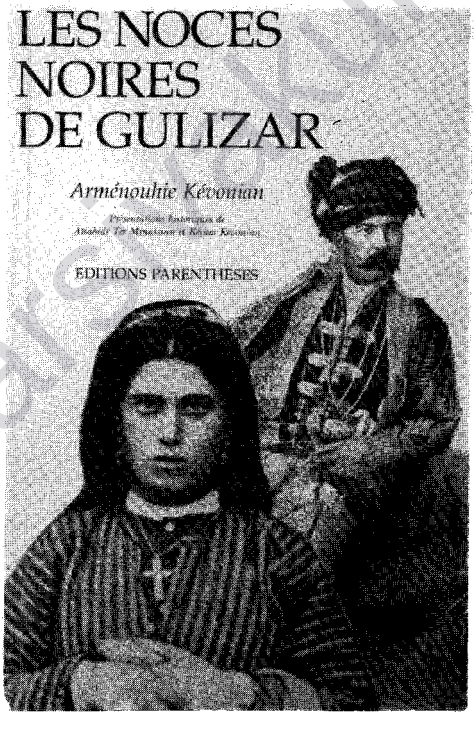

(2) Semedê hîna zaf melûmatî biewnîrê: Malmîsanij, Said-i Nursi ve Kürt Sorunu, Doz Yayınları, İstanbul, 1991, r. 94-96

www.arsivkurdi.org

DICTIONNAIRE KURDE (KURMANDJI)-FRANÇAIS* - II

Ferhenga Kurdî (Kurmancî)-Frensî-II

Celadet Alî BEDİRXAN

www.arsivakurdi.org

***Abréviations**

cf. (confér.): comparez
etc. : et caetera (et cetera)
f. : féminin
intr. : intransitif
m. : masculin
pl. : pluriel
tr. : transitif

Suffixes

-ce : suffixe féminin (ex. doux, dou**ce**)
-che : suffixe féminin (ex. frais, fraî**che**)
-e : suffixe féminin (ex. court, cour**te**)
-ère : suffixe féminin (ex. prisonnier. prisonni**ère**)
-euse : suffixe féminin (ex. joueur,jou**euse**)
-ève : suffixe féminin (ex. bref, br**ève**)
-le : suffixe féminin (ex. corporel, corpore**lle**)
-ne : suffixe féminin (ex. bon, bon**ne**)
-se : suffixe féminin (ex. délicieux, délicieu**se**)
-te : suffixe féminin (ex. muet, muet**te**)
-ve : suffixe féminin (ex. hâtif, hât**ive**)

M

ma : particule interrogative, mais, donc, est-ce donc

macûn, m. : pâte, f.

maç, f. : baiser, m.

maç kirin : baiser

maçik, f. : cf. **maç**

maço, f. : cf. **maç**

mad, m. : teint, m.; mine, f.; humeur, f.

Madê wî çûye. : Il a pâli.

mad kirin : bouder

Madê min jê maye. : J'en suis dégoûté.

made, f. : article, m.; paragraphe, m.

madek, f. : buffle femelle

madekirî : maussade

maden, f. : minerai, m.; substance, f.; métal, m.; mine, f.

madenî : métallique

madenkerî, f. : métallurgie, f.

madxwez : joyeux, -se; agréable

mafir : puisque, comme

mahir : habile

mahirî, f. : habileté, f.

mahî, m. : os, m.

mahon, m. : manche de couteau fait de bois de vigne.

mahşel, f. : treille, f.

mahû, f. : laie, f.

mak, f. : mère, f.; femelle

makaş, f. : louche, f.

maker, f. : ânesse, f.

makêş, f. : passoire, f.

mal, f. : domicile, m.; maison, f.; tente, f.; foyer, m.; famille, f.

Mala te ava. : Merci.

mala xwedê : temple, m.

mala zaro : matrice, f.

ber bi-mal bûn : être proéminent

mal, m. : bien, m.; fortune, f.; propriété, f.

malavayî, f. : travail fait à titre gracieux

malbat, f. : famille noble

malbatî, f. : noblesse, f.

malbelaş : bon-marché

malbelaşî, f. : bon-marché, m.

malcehnû, f. : matrice de la jument

maldar : riche

maldarî, f. : richesse, f.; fortune, f.

malêle, f. : pic, m.

malik, f. : 1)hutte, f.; tannière, f. 2)vers, m.

maliste, m. : peintre, m.

malistin (bimale) : peindre

maliştе, m. : balayeur, m.

maliştin (bimale) : balayer

malmalok, f. : danse kurde

malmêvan, f. : hôtel, m.

malxelîtik, f. : trousse à fusil

malxêr, f. : sorte de fusil

malxwê, m. : chef de village

malzarok, f. : matrice, f.

mam, m. : oncle paternel

mamhoste, m. : maître, m.

mamik, f. : enigme, f.

mamir, f. : poulette, f.

mamirx, f. : oiselet, m.

mamîtî, f. : qualité d'oncle paternel

mamok, m. : variété de prune

mamox, m. : cf. **mamok**

mamoze, f. : cousine (fille de l'oncle)

man (bimîne) : rester, demeurer

mana, f. : signification, f.; sens, m.

bi mana ... hatin : signifier

www.arsivakurdi.org

mana kirin : expliquer, interpréter
manewî : spirituel, -le
mang, f. : cf. **meh**
mange, f. : vache, f.
mangêr, f. : herse, f.
manîdar : significatif, -ve
mank, f. : cf. **mange**
mantîn, f. : sorte d'étoffe de soie
maqûl, m. : chef de clan
mar, m. : serpent, m.
marê kerane : sorte de gazelle
maran, f. : cave, f.
mareke, f. : selle, f.
margil, m. : oiseau
margîr, m. : cf. **margil**
margîsk, m. : vipère, f.
marî, f. : femelle de certains oiseaux
marmarîşok, m. : cf. **marmarok**
marmarok, m. : lézard, m.
marmasî, m. : anguille, f.
marmij, m. : sangsue, f.
mase, f. : table, f.
masî, m. : poisson, m.
masî girtin : pêcher.
Les noms de poissons sont les suivants: **masiyê balix**, **masiyê berat**, **masiyê bizrî**, **masiyê cewr**, **masiyê çelekî**, **masiyê filehî**, **masiyê kûlûçimar**, **masiyê mirtalek**, **masiyê pola**, **masiyê reşik**, **masiyê ricûk**, **masiyê sergolik**, **masiyê sering**, **masiyê simbêlek**, **masiyê şebot**, **masiyê şelq**, **masiyê terîwî**, **masiyê zere**, **masiyê zerik**
masîvan, m. : pêcheur, m.
masîvanî, f. : pêche, f.
masîvanî kirin : pêcher
mast, m. : lait caillé, m.
mastek, f. : entonnoir, m.
mastewa, f. : soupe de lait caillé
masûr : anguleux, -se
masûr, f. : contusion, f.
maş, m. : avoine, f.
maşandin (bimaşîne) : dissoudre, ronger
maşe, f. : pincettes, f. pl.
maşik, m. : végétal
maşiyan (bimaşe) : cf. **maşîn**
maşîn (bimaşe) : fondre, se dissoudre, s'éroder
maşot. f. : chenille, f.
mat : mat (échecs), abattu, -e
mat kirin : décontenancer
mate, m. : nitrate d'argent, cautère, m.
matem, f. : deuil, m.
matore : vaurien, -ne
mawîzer, f. : fusil mauser
max, m. : intervalle séparant les poutres l'une de l'autre
mayan, f. : présure, f.
mayanok, f. : végétal
mayende : éternel, -le
mayîn (bimîne) : cf. **man**
mazbir, f. : maladie des ovins
mazî, m. : chêne, m.; gland, m.
mazîçînî, f. : cueillette des glands
mazmaz, m. : bélier de deux ans
mazor, m. : nervure de la lame du poignard
mazûvan, m. : hôte (qui reçoit)
mazûvanî, f. : hospitalité, f.
me : nous (cas oblique de **em**)
meaş, m. : salaire, m.
mebeh : vaste
mebrûm, m. : sorte de toile

www.arsivakurdi.org

mecbûr : obligé
mecbûr kirin : obliger
mecbûrî : obligatoire
mecer, f. : sorte de fusil
mecrefe, f. : seau, m.
mecûce : triste, maussade
medeniyet, f. : civilisation, f.
medih, f. : louange, f.; éloge, m.
medih dan : louer
medih kirin : louer
medihandin (bimedihîne) : louer
medihîn (bimedihe) : cf. **medihandin**
medreb, f. : rizière, f.
medrexe, f. : barre de la bêche servant à appuyer le pied
mefer, f. : passage, m.; issue, f.
mefşen, m. : planche à laver les cadavres
megen, m. : centre, m.
megenê ezmên : étoile polaire
meh, f. : 1)lune, f. 2)mois, m.
mehandin (bimehîne) : détruire, effacer
meharet, f. : habileté, f.
mehbûs : prisonnier, -ère
mehcet, f. : besoin, m.; nécessité, f.
mehder : intercession, f.
mehder kirin : intercéder
mehdervan, m. : intercesseur, m.
mehdervanî, f. : intercession, f.
mehdik, f. : berceau, m.
mehes, f. : brosse, f.
mehez, f. : cf. **mehes**
mehfûr, m. : tapis, m.
mehfûrkarî, f. : confection de tapis
mehik : mensuel, -le
mehik, f. : mensualité, f.; menstrue, f.
mehir, f. : dot, f.
li xwe mehir kirin : épouser
Mehra wan hate kirin. : Leur mariage a été célébré.
mehirkî : banal, -e
mehî, f. : mensualité, f.; loyer, m.
mehîn, f. : jument, f.
mehînî, f. : pouliche, f.
mehîr, f. : soupe de lait caillé et d'orge
mehkeme, f. : tribunal, m.; procès, m.
mehmehok, f. : végétal
mehmel, f. : litière, f.; tablier, m.
mehnek, f. : jument de selle
mehrî, f. : articulation, f.
mehrûk, f. : cf. **mehrî**
mehsek, f. : serpe, f.
mehser, f. : flaque, f.
mehsere, f. : pressoir, m.
mehter, m. : palfrenier, m.
mehû, f. : laie, f.
mehûj, f. : raisin sec
mehwan, m. : cf. **mêvan**
mehwar, f. : 1) endurance, f.; patience, f. 2)façon, f.; style, m.
mehzûn : triste
mejî, m. : cerveau, m.; cervelle, f.; moelle, f.
kîska mejî : méninge, f.
qalika mejî : crâne, m.
qoqika mejî : cervelet, m.
mekir, f. : ruse, f.
mekîne, f. : machine, f.; appareil, m.
mekîna dûrûnê : moisonneuse
mekîna tovkirinê : semoir, m.
mekîna ajotinê : tracteur, m.
mekîna dêranê : batteuse, f.
mekîna hêranê : moulin mécanique
mekîna dûrûtinê : machine à coudre

www.arsivakurdi.org

mekteb, f. : école, f.
mektûb, f. : lettre, f.
mela, m. : mollah, m.
melaq : flatteur, -euse; hypocrite
melatî, f. : qualité de mollah
melben, f. : fichu de tête
melbûk : occupé, -e
meles, m. : sorte de toile
melevan, m. : nageur, m.
melevanî, f. : nage, f.
melevanî kirin : nager
melhef, f. : tulle, m.
melheze, f. : observation, f.; remarque, f.
melheze kirin : observer
melhêb, m. : fourche, f.
meliqîn (bimeliqe) : cf. **merikîn**
melisandin (melisîne) (xwe) : se tapir
melisîn (bimelise) : se tapir
melixandin (bimelixîne) : cacher, dissimuler
melixîn (bimelixe) : se cacher
melkeb, f. : panier, m.; garde-manger, m.
melkemût, m. : l'ange de la mort
melûk, m. : poignée d'épis
melûl : affligé, -e
memik, m. : sein, m.; mamelle, f.
memleket, m. : pays, m.
memnû : défendu, -e; interdit, -e
memûz, m. : éperon, m.
men : stagnant, -e
mencel, f. : marmite, f.
mencelok, f. : crochet, m.
mend : cf. **men**
mend, f. : végétal
mendal, m. : enfant, m.
mendîn : fort, -e; robuste
mendîne, f. : force, f.
menê, f. : interdiction, f.
menê kirin : interdire
menqel, f. : réchaud, m.
mensef, f. : pot, m.
mentiqe, f. : région, f.
meqam, m. : rang, m.; mode musical; sanctuaire, m.
meqbûl : apprécié, -e; bon, -ne
meqes, f. : ciseaux, m. pl.
meqesok, m. : oiseau
meqlik, f. : poêle, f.
mer, f. : pelle, f.
mer dan : déblayer
merajo, f. : asperge, f.
meran, f. : jasmin, m.
merandin (bimerîne) : secouer, agiter
meraq, f. : goût, m.; curiosité, f.; souci, m.; intérêt
meraqlî : soucieux, -se; intéressé, -e
merasin, f. : étiquette, f.; cérémonie, f.
meravî, f. : poule d'eau
merayî : flatteur, -euse
merayî kirin : flatter, aduler
meraze : un an de l'âge du chien
Ev sa sê meraze ye. : Ce chien a trois ans.
merbend, f. : entrave, f.
merbex, f. : canalisation, f.
merbêr, f. : bêche, f.
mercan, m. : 1) corail, m. 2) oiseau
merd : généreux, -se
merdal : sale, crasseux, -se
merdan, f. : maillet, m.
merdane, m. : rouleau, m.
merdekar : entreprenant, -e; actif, -ve
merdemêr : généreux, -se

www.arsivakurdi.org

merdemêrî, f. : bravoure, f.; courage, m.; générosité, f.
merdîwan, f. : escalier, m.
mered, f. : lucarne, f.
merejo, m. : asperge, f.
merek, f. : grange, f.
merez, f. : maladie, m.
merezdar : malade; atteint d'une maladie incurable
merezdarî, f. : maladie incurable
merg, f. : 1) âme, f.; vie, f.; esprit, m. 2) mort, f.
merge, f. : oignons frits au beurre
mergone, m. : rouleau, m.
merheba : salut
merhem, f. : baume, m.; pommade, f.; remède, m.
merhemet, f. : pitié, f.; compassion, f.
merhemetkar : compatissant, -e
merif, m. : cf. **mirov**
merikandin (bimerikîne) : gâter, corrompre
merikîn (bimerike) : pourrir, se gâter
meritandin (bimeritîne) : érafler
meritîn (bimerite) : s'érafler
meriz, f. : cf. **merez**
merîfatî, f. : parenté, f.
merkeb, f. : bateau, m.
merkez, f. : centre, m.; situation, f.
merkut, m. : cf. **meykut**
mermer, m. : marbre, m.
mermûl, m. : défense de sanglier
mersef, f. : plateau, m.; marmite, f.
merş, f. : kilim de grandes dimensions
merş, f. : cf. **meş**
merşemûn, m. : patriarche nestorien
merdiyaq, f. : poutrelle, f.
mertal, m. : rondache, f.
mertalgêr : habile au maniement de la rondache
merx, f. : pin, m.
merzel, f. : cimetière, m.
merzone, m. : variété de raisin
mesder, f. : 1) source, f. 2) infinitif, m.
mesdere, f. : modèle, m.
mesef, f. : piège à oiseaux
mesihandin (bimesihîne) : essuyer, effacer
mesîl, f. : ravine, f.; rigole, f.
mesken, f. : demeure, f.; habitation, f.
mesna, f. : citerne creusée dans le roc
mesqel, f. : polissoir, m.
mesref, f. : dépense, f.; frais, m. pl.
mesrefker : dépensier, -ère
mest : 1) ivre 2) plat, -e
mestî, f. : ivresse, f.
mesûl : responsable
mesûlî, f. : responsabilité, f.
mesxere : ridicule
mesxeretî, f. : ridicule, m.
meş, f. : marche, f.; démarche, f.; allure, f.; pas (allure), m.
meşan (bimeşe) : marcher
meşandin (bimeşîne) : 1) faire marcher; mettre en marche 2) favoriser
meşele, f. : flambeau, m.
meşiyan : cf. **meşan**
meşîn (bimeşe) : cf. **meşan**
meşfen, f. : table à laver les cadavres
meşhele, f. : cf. **meşele**
meşhûr : célèbre
meşhûrî, f. : célébrité, f.
meşînî : ovin, -e
meşk, f. : récipient de cuir, outre, f.
Les differentes sortes de **meşk** sont: **hîz**, **hevan**, **kun**, **eyarşîr**, **eyarê penîr**,

www.arsivakurdi.org

dewîşk, ramik, dêwl, çekur.
meşkîn : musqué, -e
meşkîn : tranquille, docile
meşknjî, f. : sabotage, m.
meşlûl, m. : pâte de raisiné
meşneqe, f. : potence, f.
meşrû : légitime, m.
meştel, f. : pépinière, f.
met, f. : tante paternelle
metbex, f. : cuisine, f.
metelok, f. : proverbe, m.
metere, f. : outre de toile; gourde, f.
metik, f. : cf. **met**
methelok, f. : cf. **metelok**
metran, m. : évêque, m.
metrebaz, m. : maquignon, m.; charlatan, m.
metro, f. : mètre, m.
mevilandin (bimevilîne) : enduire, teindre
mevilîn (bimevile) : s'enduire, se teindre
mevred, f. : lime, f.
mewc, f. : vague, f.; onde, f.
mewîj, f. : raisin sec
mewîj, f. : cf. **mêwîj**
mexare, f. : grotte, f.; caverne, f.
mexaze, f. : cf. **mexzen**
mexel, m. : gîte, m.; endroit où les bêtes passant la nuit
mexel girtin : gîter
mexel hatin : gîter
mexer, m. : plaine, f.
mexîn, m. : vanier, m.
mexlêlat, f. : cornichon, m.
mexlût : mêlé, -e
mexlûte, f. : mélange, de farine de blé et d'orge
mexmel, f. : serviette, f.
mexmelat, m. : rave, f.
mexmer, f. : baquet, m.
mexrib, f. : couchant, m.; Occident, m.; soir, m.
mextel, f. : théatre d'un meurtre
mextî, m. : champ de pestèques, de melons etc.
mexzen, f. : magazin, m.; dépôt, m.
mey, f. : vin, m.
meya, f. : mule, f.
meyan (bimeye) : se cailler
meyandin (bimeyîne) : cailler
meyav, f. : cours d'eau tranquille
meybang, m. : cabaret, m.
meydan, f. : place, f.; champ de course
meyger, m. : échanson, m.
meygerîn, f. : taverne, f.
meyik : effeminé, -e
meyistan, f. : taverne, f.
meyizîn (bimeyize) : regarder
meyizandin (bimeyizîne) : faire voir
meyîn (bimeye) : cf. **meyan**
meyîr, f. : soupe de yoghourt
meykut, m. : maillet, m.
meyl, f. : penchant, m.
meyldar, m. : partisan, m.
meyldarî, f. : parti, m.
meymûn, m. : singe, m.
meyter, m. : palfrenier, m.
meyxane, m. : cabaret, m.
meyxoş : aigre-doux, -ce
meyxwer, m. : ivrogne, m.
mezaxtin (bimezixe) : détruire
mezel, f. : 1) chambre, f. 2) tombeau, m.
mezelo : collant, -e
mezelok, f. : chambrette, f.
mezloq, f. : arbre
mezin : grand, -e; important, -e; aîné, -e

www.arsivakurdi.org

mezin bûn : grandir
mezin kirin : agrandir, flatter, exagérer
mezin, m. : chef, m.
mezinahî, f. : grandeur, f.; qualité de chef
mezinandin (bimezinîne) : cf. **mezin kirin**
xwe mezinandin : s'enorgueillir
meznûn : prévenu, -e; accusé, -e
mezre, f. : hameau, m.
mezregeh, f. : pelle à four
mezrî : pittoresque
mezrîb, m. : gouttière, f.
mezrone, m. : variété de raisin
mezxene, f. : maison louée par chambres
mê, f. : femelle, f.
mê : féminin, -e
mêcbêtî, f. : aide, f.; subvention, f.
mêçît, f. : mosquée, f.
mêjandin (bimêjîne) : allaiter
mêjî, m. : cervelle, f.
mêjûk : animal qui ne veut pas allaiter son petit
mêjmêjok, f. : végétal
mêkew, f. : perdrix femelle
mêkut, f. : cf. **meykut**
mêlak, f. : poumon, m.
mêlam, f. : arbre
mêmûr : cf. **memûr**
mêr : courageux, -se; brave
mêr, m. : homme, m.
mêr kirin : se marier (femme)
mêrane : courageusement
mêranî : virilité, f, courage, m.; bravoure, f.
mêrg, f. : prairie, f.
mêrge, f. : ragoût de viande et d'oignons
mêrgeşe, f. : pré, m.
mêrhov, m. : cf. **mirov**
mêrik, m. : 1) bonhomme, m. 2) Satan
mêrînî, f. : cf. **mêranî**
mêrkuj : sanguinaire
mêrkujî, f. : meurtre, m.; assassinat, m.
mêrnas : connaisseur, perspicace
mêrnasî, f. : perspicacité, f.
mêrxas : brave, valeureux, -se
mêrxasî, f. : bravoure, f.; vaillance, f.
mêsab, f. : endroit où l'on place la perdrix servant d'appelant
mêş, f. : mouche, f.
mêşa hingivî : abeille, f.
mêşik, f. : moucheron, m.
mêşîn : doux, -ce; tendre
mêşînî, f. : douceur, f.
mêşkuj, f. : chasse-mouches, m.
mêşref, f. : couverture, f.
mêtin (bimêje) : têter
mêvan, m. : hôte, m.
mêvandar, m. : hôte (maître de maison)
mêvandarî, f. : hospitalité, f.
mêvanhewîn : hospitalier, -ère
mêvanî, f. : cf. **mêvandarî**
mêvankî : en qualité d'hôte
mêvankî rûniştin : être accroupi
mêvanxane, f. : hôtel, m.
mêw, m. : souche, f.; cep, m.
mêwik, f. : bouton, m.
mêwrizî : dégénéré, -e
mêxek, f. : giroflée, f.
mêxweş : cf. **meyxweş**
mêzandin (bimêzîne) : regarder
mêze, f. : goût, m.
mêze kirin : goûter, regarder
mêzer, f. : couverture, f.
mêzin, f. : 1) balance, f. 2) Balance (constellation)

www.arsivakurdi.org

mêzîn (bimêze) : cf. **meyizîn**
mêzîn, f. : cf. **mêzin**
miaf : dispansé, -e; exempt, -e
miaş, m. : salaire, m.; traitement, m.
miawin, m. :aide, m.; assistant, m.; adjoint, m.
mibah : licite
mibhem : vague
mical, f. : endurance, f.
micid : sérieux, -se
miç : cave, f.
miç kirin : enfoncer, fermer
miçandin (bimiçîne) : fermer la main
miçikandin (bimiçikîne) : tarir
miçikîn (bimiçike) : se tarir
mide, f. : délai, m.; terme, m.
midefie : défense, f.
midefie kirin : défendre
midîr, m. : directeur, m.
midîrane : impérieux, -se
miema, f. : énigme, f.
mifetiş, m. : inspecteur, m.
mifirdî, m. : gendarme, m.; garde, m.
miflis : failli, -e; miséreux, -se
mifrize, f. : détachement, m.
mifsik, f. : passoire, f.
mift, f. : vétille, f.
mifte, f. : clé, f.
mih, f. : brebis de trois ans
mihab : hélas
mihacir : émigrant, -e
mihacir bûn : émigrer
mihacir kirin : déporter
mihacirî, f. : émigration, f.; déportation, f.
mihane, f. : cf. **behane**.
mihas, f. : étrille, f.
mihas kirin : étriller
mihasebçî, m. : comptable, m.
mihebet, f. : affection, f.
mihendiz, m. : ingénieur, m.
mihez, f. : cf. **mihas**
mihlet, f. : délai, m.
mihrab, f. : mihrab, m.
mihranî, f. : sorte de poire
mihrik, f. : cf. **movik**.
mihrivan : affectueux, -se
mihrivanî, f. : affection, f.
mihtac : qui a besoin de
mihvan, m. : cf. **mêvan**
mihvanî, f. : cf. **mêvanî**
mij, f. : brouillard, m.
mijandin (bimijîne) : cf. **mêjandin**
mijane, f. : timon, m.
mijgul, f. : cils de la paupière inférieure
mijik : brouillard léger
mijmijok, f. : 1) cire, f. 2) végétal
mijok, m. : moelle, f.
mijûl : occupé, -e
mijûl bûn : s'occuper, discuter
mijûl kirin : occuper
mijûlayî, f. : occupation, f.
mikafat, f. : rétribution, f.; récompense, f.
Mikaîl : Michel
mikare, m. : poinçon, m.
mikewn : usagé, -e
mikur : qui avoue
mikur hatin : avouer
mikulok, f. : irritation, f.
mikûs, m. : visage, m.
ji mikûs ve : face contre terre
mikûsdayî : refrogné, -e
mil, m. : 1) épaule, f. 2) côté, m.; parti, m.
milê ... girtin : prendre parti pour

www.arsivakurdi.org

Mil : L'un des grands groupes dans lesquels se répartissent les tribus kurdes.
milale, m. : gerbe, f.; botte, f.
milayim : doux, -ce
milet, m. : nation, f.
milethebîn, m. : patriote, m.
milethebînî, f. : patriotisme, m.
milêb, f. : fourche, f.
milêba, m. : fermier travaillant pour un tiers de la récolte
milêbatî, f. : contrat de **milêba**
milêbayî, f. : cf. **milêbatî**
milêbok, f. : fourchette, f.
milgir, m. : partisan, m.
milgirtî, m. : cf. **milgir**
milhêb, f. : fourche, f.
milî : national, -e
milk, m. : bien, m.; domaine, m.; propriété, f.
milkis, m. : balai, m.
milkisk, m. : cf. **milkis**
miltezim, m. : fermier percevant la dîme pour le compte du gouvernement
milyaket, m. : ange, m.
mimkin : possible
min : cas oblique de **ez**
minare, f. : minaret, m.
minaseb : convenable
minasebet, f. : relation, f.; convenance, f.
minawre, f. : manoeuvre, f.
mincel, f. : seau, m.
minet, f. : grâce, f.; faveur, f.
minetkar : obligé, -e
minik, m. ou f. : sirop de manne
minminîk, f. : papillon, m.
minşar, f. : scie, f.
miqabil : opposé, -e; vis à vis
miqate : attentif, -ve
miqdar, f. : quantité, f.
miqedes : sacré, -e
miqeresî, f. : antagonisme, m.
miqilk, f. : poêle, f.
miqrob, f. : microbe, m.
miqlik, f. : cf. **miqilk**
miraciet, f. : recours, m.
miraciet kirin : recourir
mirad, m. : désir, m.
miraî : hypocrite
mirandin (bimirîne) : faire mourir, éteindre
mirar : cadavre, m.; charogne, f.
mirar bûn : se décomposer, crever
mirarî, f. : perle, f.
miraz, f. : désir, m.; intention, f.; but, m.
mircan, m. : corail, m.
mirç, f. : bruit de baiser
mirçiqandin (bimirçiqîne) : froisser, rider
mirçiqîn (bimirçiqe) : se froisser, se rider
mirdar, : sale, répugnant, -e
mirdyak, m. : planche, f.
mirdik, f. : pellicule, m.
mirdî, f. : gaffe, f.
mirêk, f. : miroir, m.
mirêkar : désireux, -se
mirêkar bûn : désirer
mirêkarî, f. : désir, m.
mirên, f. : murmure, m.
mirik, f. : rhume, m.
mirin (bimire) : mourir
mirin, f. : mort, f.
li ber mirinê bûn : être à l'agonie
mirî, m. : mort, m.
mirîd, m. : cf. **mirûd**
mirmirîn (bimirmire) : murmurer

www.arsivakurdi.org

mirîşk, f. : poule, f.
mirîşka avê : poule d'eau
mirîşkor, f. : bécasse, f.
mirîşo, m. : laveur de cadavres
mirmirk, f. : moucheron, m.
mirov, m. : homme, m.; individu, m.
mirovanî, f. : parenté, f.
mirovatî, f. : cf. **mirovanî**
mirovok, m. : gringalet, m.
mirtal, m. : cf. **mertal**.
mirûç, m. : visage, m.
mirûç kirin : se renfrogner
mirûd, m. : 1) cf. **mirûç** 2) disciple, m.
mirûz, m. : cf. **mirûç**
mirûdkirî : renfrogné, -e
mirwarî, f. : cf. **merwarî**
misas, f. : aiguillon, m.
misdan (misbide) : masser, frotter
misebik, m. : variété de raisin
misêwa : égal, -e
mishef, f. : livre saint
misilman : musulman, -e
misilmanî, f. : islamisme, m.
Misir, f. : Egypte, f.
misirlî, f. : fusil à baguette
misîbet, f. : calamité, f.
misîn, m. : aiguière, f.
misk, f. : musc, m.
miskîn : misérable, chétif, -ve
miskînî, f. : faiblesse, f.; paresse, f.
miskînî kirin : paresser
misqal, f. : unité de poids (5 grammes)
misrî : égyptien, -ne
misrî, m. : variété d'acier
mist, f. : poignée, f.; chargeur, m.
mismede, f. : brouillon, m.
mistî, f. : talisman, m.
miswak, f. : végétal dont on se sert pour se brosser les dents
mişar, f. : cf. **minşar**
mişar kirin : mesurer
mişare, f. : cf. **mişar**
mişarxane, f. : scierie, f.
mişe : abondant, -e
mişewiş : brouillon, -ne
mişewişî : désordre, m.
mişewşî, f. : soupe de lentilles écrasées
mişext : réfugié, -e
mişhet : soucieux, -se
mişk, m. : souris, f.
mişkekor, f. : taupe, f.
mişkî, f. : cf. **misk**
mişmer, m. : objet trouvé
mişmiş, f. : abricot, m.
mişmişandin (bimişmişîne) : tâtoner
mištaxe, f. : endroit où l'on prépare le raisiné
mişterî, m. : 1)client, m.; acheteur 2)Jupiter (planète)
mişwar, f. : allure, f.
mişweş, m. : lentille, f.
mit, m. : tertre, m.
mitale, f. : réflexion, f.; examen, m.
mitêl, m. : matelas, m.
milik, m. : talus, m.
mitrib, m. : baladin, m.
mivro : estropié, -e
mivred, f. : polissoir, m.
miwazene, f. : équilibre, m.
miweqet : temporaire
mixabere, f. : communication, f.
mixabin : hélas
mixaf, f. : soufflet, m.

www.arsivakurdi.org

mixalif : opposé, -e; contradictoire
mixbir, m. : informateur, m.
mixemin, m. : estimateur, m.
mixmixandin (bimixmixîne) : écraser
mixmixîn (bimixmixe) : s'écraser
mixmixk, f. : 1) champ de melons, de pastèques etc. 2) canal lacrymal
mixtar, m. : maire, m.
mixtî, f. : cf. **mixmixk-1**
mixwaltî : cousin, -e (fils ou fille de la tante maternelle)
mixên, f. : grondement, m.
miyêw, f. : cep, m.
miz : aigre
mizakere, f. : délibération, f.
mizakere kirin : délibérer
mizawir : intrigant, -e
mizaxe, f. : huche, f.
mizeyt, f. : endroit où l'on fait sécher le raisin
mizêç, f. : appétit, m.
mizgeft, f. : mosquée, f.
mizir : nuisible
mî, f. : brebis de trois ans
mîad, f. : terme, m.; rendez-vous, m.
miçikandin (bimîçîkîne) : baisser (1)
mîde, f. : estomac, m.
mîjo : à la mamelle
mîl, f. : sonde, f.
mîmar, m. : architecte, m.
mîmarî, f. : architecture, f.
mîna : comme
mîna hev : semblables
mînekar : désireux, -se
mîr, m. : émir, m.
mîrane : princier, -ère
mîranî : cf. **mîrane**
mîranî, f. : danse kurde
mîrat, m. : 1) héritage, m.
mîrat kirin : hériter, exploiter
2) **mîrato!** : mon pauvre!
mîratgêr, m. : exécuteur testamentaire
mîrav, m. : répartiteur de l'eau
mîratxwer, m. : héritier, m.
mîrek : prince non régnant
mîrekar : cf. **mînekar**
mîrik, f. : végétal
mîrî, f. : tribut payé à l'émir
mîrînî, f. : principauté, f.
mîrîtî, f. : émirat, m.
mîrkut, m. : cf. **meykut**
mîro, f. : fourmi, f.
mîrza : monsieur
mîstin (bimîze) : pisser
mîtel, f. : matelas, m.
mîz, f. : urine, f.
mîz kirin: uriner
mîzel : qui pisse au lit
mîzesrînek : qui a une rétention d'urine
mîzkerî, f. : urinoir, m.
moç, f. : écuelle, f.
moçik, f. : cf. **mûçik**
mode, f. : mode, f.

(1) Celadet Bedirxanî na kelîme wina nuşta: «miçikandin (bimîcîkîne) : baisser». Eke merdim rêzkirdişê alfabetîkî bifikiriyo, ganî kelîmeya «mîad»î dim a kelîmeyêka ke ebi «mî» dest pêkena biameynî. Labelê «miçikandin»a ke Celadetî nuşta ebi «mi» dest pêkena. Parantezî miyan di zî Celadetî «bimîcîkîne» nuşto. Beno ke nuştişê Celadetî de -nuştişê nê kelîmeyan de- şaşey zî bibo. Celadetî senî nuşto mi zî wina nuşt, labelê mi herinda «bimîcîkîne» de «bimîçîkîne» nuşt.

www.arsivakurdi.org

mode kirin : tresser
model, f. : modèle, m.
modik, f. : oeuf de plâtre
mofirk, f. : jointure, f.; articulation, f.
mole, f. : crépi, m.
mole kirin : crépir
momî, m. : cf. **momîn**
momîn, m. : foulard de tête
mon : lâche
mone : vague
mor, f. : 1) sceau, m.
mor kirin : sceller, approuver
2) myrte, m.
mor : mauve
moran, f. : brouillard, m.
morik, f. : perle de verroterie
morên, f. : grondement, m.
morên ... dan : gronder
morî, f. : 1) perle de verroterie 2) guidon du fusil
moşene, f. : traîneau de bois servant à dépiquer le blé
motac : cf. **mihtac**
motî, f. : raisiné, m.
movik, f. : articulation, f.; jointure, f.
movikên piştê : colonne vertébrale
mox, m. : moelle, f.
moxil : tamis, m.
moxî : moelleux, -se
moz : frelon, m.
moza sor : frelon, m.
moz : banane, f.
mozqirtik, f. : guêpe, f.
mozanî, f. : fusil à pierre
mozik, m. ou f. : taureau ou vache de deux ans
mû, m. : poil, m.
mûcîze, f. : miracle, m.
mûç, m. : 1) écumoire, f. 2) tumeur, f.
mûçik, f. : pince à épiler
mûçik kirin : épiler
mûçing, f. : cf. **mûçik**
mûçingok, f. : pincette à épiler
mûjang, m. : cil, m.
mûjelang, m. : cf. **mûjang**
mûm, f. : 1) cire, f. 2) bougie, f.
mûmdank, f. : chandelier, m.
mûnc, f. : malédiction, f.
Mûncek li serê te. : Sois maudit.
mûr : distrait, -e
mûrî, f. : fourmi, f.
mûrîreşk, f. : fourmi noire
mûrîzerk, f. : fourmi rouge
mûsikar, m. : musicien, m.
mûsiqî, f. : musique, f.
mûwçan, m. : épileur, m.
mûxil, f. : tamis, m.
mûyîn : tamis fait de crin

(Dewamê ci esto.)

www.arsivakurdi.org

WENDOXAN RA

Wendoxanê ma ra tanînî (tayînî) ma rê mektub nuşt û ma ebi mektubanê xo şa kerdê. Mektubê ke ma rê ameyê yan ebi kirmanckî (zazakî) yan zî ebi tirkî yê. Ma cêr ra mektubanê kirmanckîyan neşr kenê.

Mektubê tirkî yê ki ma rê ameyê nê kesan nuştî: *Mûnzûr Çiçek* (Pulur, Kurdistan), *Coşkun Dogan* (Bursa, Tirkiya), *Suleyman Matur* (Bartın, Tirkiya), *Ramazan Cucu* (Melbeck, Almanya), *Engîn Şîmşek* (Hannover, Almanya), *Forrest E. M'Munn* (Awustralya), *Mustafa Akgun* (St. Gallen, Swîs), *Faîk F. Firat* (Kiel, Almanya)

Ma wendoxanê mektubnuştoxan hemînî rê zaf sipas kenê û înan ra mektubanê hîna dergan pawenê. Wendoxê ke kirmanckî (zazakî) zanê eke ma rê kirmanckî binusê ma hîna şa benê. Beguman kesê ki kirmanckî nêzanê şînî (eşkenê) ebi sewbî ziwanan zî binusê.

Mektubnuştoxanê cêrînan ra Mamo Cûmî bi xo kurmanc o yanî kirdas o û kurdîstana bindestê Sûriye ra yo. Zeki şima vînenê o zî kirmanckî musayo.

Vate

***

1. 9. 1997

Xebatkarê kovara *Vate* yê erjayeyî,

Silam şima rê

Mi reklamê kovara Vate, rojnameyê hewteyin Azadiya Welatî di dî, zaf kêfê mi ame. Hema destê mi nêkewta, mi nêwenda; feqet nivîso ki Azadiya Welatî di nusiyayo [vano ki] nivîskaran ra herkesî gore bê fektê cayanê xo nuşto. Eno dis yew xebat gelekî rind o. Û faydey ey zî ko zaf bibo.

Eno nivîsê mi zazakî ser o yewin o. Mi hetanê nika yewekî rê qet zazakî yazi nênuştbi.

Mi di serrî ra ver, semedê musayîşê kurmancî, başley girewtişê Azadiya Welatî kerd. Ay çax (wext), Azadîya Welatî di, di hewteyan di yew nivîsê zazakî

www.arsivakurdi.org

vejiyaynî. Ay yazî zî yaziy Lerzan Jandîlî bî. Mi qet ey ra çî fam nêkerdnî.

Derheqê rastnuştişê kirdkî di kombiyayîşê Stockholmî ra dim a mi xo da zaravayê xo ser zî. Semedê banderbeyîşê zonê maderî xo, mi hina zaf xeyret kerd. Mi ferhengê Malmîsanijî «Zazaca-Türke Sözlük» girewt. Eno beyntar di wendiş û nuştişê kurmancî ez weş bander biyo.

Musayişê kurmancî di ferhengê Îzolî mi rê zaf fayde kerd. Verî mi her yazi ra des hebî kelîmey vetinî, pey ferhengî bander bînî û mi ezber kerdnî. Enewa enewa nika ez bê ferheng eşkeno kurmancî biwano.

'Eynî enî metodî reydi, girewtişê ferhengê «Dimilkî-Tirkî» ra pey, mi hina vîşî nivîsê zazakî ra tam girewt.

Kombiyayîşê Stockholmî ra dima, Azadiya Welatî zî her hejmarê xo di ca da nivîsanê zazakî. Ez nika tekstanê zazakîyan weş şîno biwano û fam biko. Eno famkerdiş di ferhengê Malmîsanijî mi rê zaf fayde da.

Kombiyayîşê Stockholmî û wendişê ferhengê zazakî ra pey ez nika nivîsanê Lerzan Jandîlî têdi fahm keno. Ez şima ra wazeno ki şima kovara Vateyî meng di hewî vejê û raykê îta.

Ez Hûmay ra wazeno ki enî xebatê ki şima ser zonê ma di, çandê ma di, huner û edebîyatê ma di kenê, wa şima muwefeq biko û xebatê şima di şima rî hetkar bo.

Ena gami bimanê weşî di.

Serdar Bedirxan

Diyarbekir

***

Silam şima rê xebatkarê kovara *Vate*,

Eno mektubê mi yê diyin o ki ez şima rê nuseno, hema kovara Vate destê mi nêkewta, mi nêwenda feqet eno dis yew xebat zaf erjaye yo.

Mi mektubê xo yê yewin di nuştbi: ferhengo ki Malmîsanijî hedirnawo, ez ey reydi şîwanê ma yê bînan zî musayo.

Şima zî teqdîr kenê ki musayişê ziwanan di cayê ferhengan zaf o. Coka ez şima ra wazeno ki şima yew ferhengê «tirkî-dimilî», pêserameyîşî reydi bihedirnê. Yew bi yew kelîman ser o meylê xo tesbît bikê yan zî karşilikê her kelîmaya tirkî di şîweyanê ma yê bînan binusê. Eneway reydi wa wendoxî şîweyanê ma yê bînan zî bander bê û bieşkênê nivîsanê kirdkîyan têdi fahm bikê. Ma vajê karşilikê kelîmaya,*yaralı*: birîndar, dirbetin;*yeşil*: zergûn, kesk, hewz.

www.arsivakurdi.org

Sewki şima vajê «eno dis yew ferheng zaf ked û wext wazeno», ay çax her kombiyayîş di çend kelîman ser o vindirê, ma wendoxan Azadiya Welatî reydi pey bihesnê.

Lerzan Jandîlî Azadîya Welatî di, yew nivîsê xo di ene ra lomey kerdnî, vatinî: «Nuştoxê ma dewa xo ra, şaristanê xo ra nêvejiyênê teber, yanî şîweya xo ra vêşêr ca nêdanê şîweyanê bînan û ê xo tena rast veynenê.» Ez zî nuştoxanê kovara Vate ra eno vano: Wa her nuştox şîweya xo reydi ney, wa yewna şîwe reydi binuso. Ma vajê nuştoxê pîranijî wa şîwey Çewlîgî, nuştoxê dêrsimijî wa şîwey Pîranî, nuştoxê çewlîgijî zî wa şîwey Sêwregi reydi binusê. Ebi enewa wa pey nuştoxan rê şîwey bînî xudig [xudik] nêrê ki ameyîşê têlewe di, pey meylê xo hina weş bieşkênê tesbît bikê, yanî zorey zaf nêro meydan.

Ez ena sixintî di yo ki ez pîyase di kitabanê kirdkî yan zî tekstanê kirdkî nêveyneno ki bigîro biwano. Çend rojan ra ver, mi yew kitabo kirdkî di. Kitabê Kemal Estare[yî] «Cer Hard Cor Asmen». Seki şima zî zanê, nuştoxî kitabê xo sewbîna elfaba reydi nuşto. Mi kitab gelek fam kerd. Dim a eno qene'et mi di peyda bi ki yew alfaba ginî [ganî] ca bido ay sewtan ki şar vatişê kelîman miyan di vano. Yanî sewto ki kelîman miyan di vajiyêno, ginî yazî miyan di zî binawniyo (bêro nawitiş). Şima hina weş zanê labelê ez ena bawerî di yo ki sewto ki ma vanê, ginî binawniyo. Ma vajê, sewtê 'eyn, gheyn, xh.

Tirkî eno 70 serrî yo ki elfabaya latînî gurênenê gina zî herfa 'eyn, taybetî tekstanê dînîyan di, bêhemdî reydi zî bibo nusenê û şarê înan zî îsti'mal keno.

Yew salixê (tewsîye) mi zî şima rê eno yo: Senî ki zemîranê kesîyan di di grubî estê, 'eynî awa zî zemîrê kesî [yo] ki şima meylê xo kelîmaya «xo» ser o tesbît kerdo, eno zemîrê kesî zî gruba yewini di «xo», gruba diyini di «xwi» bibo, nêbeno? Ma vajê:

Mêrdekî ebi destê *xwi, xo* vist bela.

Cilanê *xwi* reydi *xo* vist awki zerre.

Keyneki lîlik di *xo* ra ewniyay, gijikê *xwi* apey da; dim a lîlikê *xwi* zerey çantey *xwi* di rona, *xo* bi *xo* duşmîşey.

Xebatkarê erjayey,

Mi enê kêmaqil û kêmzanayişê xwi reydi şima rê eno mektub nuşt û enî salixî day. Raşta ey mi sirf qandê nuştişî nuşt. Çimkî ziwanê xo yê zikmakî reydi nuştiş mi rê zaf keyf dano.

Bimanê weşey di.

Hûmay xebata şima di şima rê hetkar bo û (.....) rayirê raştî zanayîş bido.

Serdar Bedirxan
Konya, Tirkiya

Ez wazena aboneyî kovara*Vateyî* bî. Verê aboneyî de şima [şî]kenê mi rê çend hebî kovarî biruşnê. Nika ra serva alîkarîya şima teşekkur kena.

Necla Morsumbul
İçel, Tirkiya

***

27. 9. 1997

Xêr amê **Vate**.

Ma ra kî xêr bo.

Gure [û] karê Vate sima rê xêr bo. Jû kemîya ma sima xeleşnenê, zonê ma de pêserkî [kovare] vezenê. Ez kî van ke na perlodîya sima bijêrî, biwanî. Mi rê na perlodî sima birusnê, zaf sa bon.

Sima ra Vateyî wazon. Mi rê birusnê.

Xatir be sima de bo.

Hasan Ordukaya
Ankara, Tirkiya

***

Camusqirane
(Payîzê wertî) 97

Ezîz ...,

Ez wazen ke *Vate* biwanî û *Vate* rê abone bî.

Kitavê Vate ra pîya qoçane (makbuz) ke kotî mi dest, ez sima rê ceremê Vate hema rusnen.

Xêrîye ra, wes û war bimanê.

T. Şahîn
Laufen, Swîs (Îsvîçre)

12. 09. 1997

İmbazanê erja,

Mi Armanci di wend ki *Vate*, kovara kirmancî, nêzdî di vejiyêna. Kêfa mi zehf amo; ez zî xeylî hes keno ki kirmancî aver kueno. Ganî şima Vate ser o rind bixebitnî; ina gamêda girîng a. Nika di ez şima spas keno.

Ez wazeno abonê Vateyî bo. Namnîşana mi in a. (.....)

Silavanê welatînî li şima bî.

Mamo Cûmî
Lille, Fransa

***

27. 10. 1997

Birayê erjayey,

(.....)

Mi namnîşana to vîndî kerd, no semedo ra ez na nama diwin namnîşana konî ser o erşeweno.

Nika nuştiş û wendişê kirdî mi ra hêsan î labirê qisekerden hon çetin a. Ez hêvî keno yew roji kirdiya mi aver bişêro; heto bîn ra ez wazeno bivajî kî ke raziwana kirdî rind zano. Beno ke jû roji ez raziwanêda kirdî amede bikero.

Ganî ke şima gure û karê xo yî *Vatey* tim aver berî, na yew karê girîng o.

Layo bîn ra zî, her çîyo ke bi kirdî bêro vilakerden, ez zaf hez keno ke biwano. (.....)

Silavên min li we bin.

Mamo Cûmî Lille, Fransa

www.arsivakurdi.org

FERHENGÊ TİRKÎ-KİRMANCKÎ (ZAZAKÎ)

TÜRKÇE-KIRMANCCA (ZAZAÇA) SÖZLÜK

MALMÎSANİJ

Ver bi ferhêngê standardê kirmanckî

Standardîzebiyayişê kirmanckî (zazakî) wextêdo derg û xebatêda zafe û zanaya wazeno. Merdim ganî cayê ra dest pêbiko û hêdî hêdî na xebate aver bero. Ez ebi no fikr dest bi amadekerdişe nê ferhengî kena û hêvî kêna ke nuştoxan rê faydeyê ey bibo. Gama ke mi vera kelîmeyanê tirkîyan kelîmeyê kirmanckî nuştî, mi tanî formî tercîh kerdî û formê bînî nênuştî. Ferhengê Dimilkî-Tirkî/Zazaca-Türkçe Sözlük de mi çende ki şîya mi varyantê ciya-ciyayê kelîmeyan nuştîbî. O wext mi waştbi ke ez formanê ciya-ciyayan ê kelîmeyan tesbît bika, binusa. Çimkî ganî nê formî tesbît bibê ke ma xezîna ziwanê xo bişinasnî. Heta ewro çendna ferhengê kirmanckî vejiyay û sayedê nê ferhengan de nika ma kelîmeyanê kirmanckî hîna weş şinasnenê. Labelê ziwanê nuştişî de merdim nêşîno ebi nê forman hemînî binuso, ganî merdim tanînî weçîno (vîjno) û formanê standardan tesbît biko. Eke wina nêbo ziwan caran standard nebeno û ziwanê nuştişî cayê xo nêgêno. Ma vajî kelîmeya «însan»î ya erebkî, kirmanckî de ebi nê forman vajiyêna:

însan, însa, îsan, îsa, înson, înso, îson, îso, însûn, însû, îsûn îsû

Yan zî ma vajî kelîmeya «embaz»î ebi nê forman vajiyêna:

embaz, hembaz, 'emaz, 'imaz, imbaz, enbaz, inbaz, ombaz, albaz, alvoz, olvoz

Keso ki biwazo binuso mecbur o ke nê forman miyan ra yewî weçîno. Nêke eke her kes tewirêna binuso ziwanêdo muşterek û edebî senî virazi-yêno? No semed ra mi nê ferhengî de tanî formî weçînay û nuştî. Fikrê mi gore nuştişê kirmanckî (zazakî) de nê formî binusiyê hîna baş beno.

Ez wazena çend xususanê bînan de zî wendoxan haydar (agahdar) bika:

1) Kirmanckî de heme mesderê (înfînîtîfê) fîîlanê ke ebi «-ene» qediyênê makî yê. Mesderî, şîweya Dêrsimî de ebi «-ene» (-ênе), şîweyanê bînan de ebi «-iş» (-is, -yîş) qediyênî labelê mi tiya de formê «-ene» (ênе) nuşt. (Mesderê ke ebi «-iş» (-is, -yîş) qediyênê nêrî yê.)

www.arsivakurdi.org

2) Kirmanckî de her name û sifet yan nêrî (masculin) yan zî makî (féminin) yo. Suffîksê makî «-e» (-i) yo. Mi tiya di formê nêrî yê tanî nameyan û sifetan nuşt, dim a vîrgul rona û vîrgulî dim a zî «-e» nuşt. Yanî eke «-e»yê na kelîme dim a ame, bena makî. Nimûne:

ağır : giran, -e
Yanî «giran» nêrî yo, labelê «girane» makî ya.
okuyucu : wendox, -e
Yanî «wendox» camêrd o, labelê «wendoxe» cenî ya.

Kilmnuştey
(m) : makî (féminin)
(n) : nêrî (masculin)

Suffîksî
-e : suffîksê makîye (maykey)

A

acele : leze (m), lezkanî
açmak : wekerdene, akerdene (akerdiş), rakerdene
açık : wekerde (n), wekerdîye (m); akerda (m), akerde (n); rakerde (n), rakerdîye (m)
ad : name (n)
ada : girawe (m)
adam : merdim, -e, mordem, -e
adım : game (m)
Adıyaman : Semsûr
Afrika : Afrîka (m)
ağaç : dare (m)
ağır : giran, -e
ağırlık : giranîye (m)
ağız : fek (n)
ağlama : bermi (n); bervis (n), barri (n), bermayîş (n), bervayîş (n)
ağlamak : bervayene, bermayene
ağustos : tebaxe (m)
ak : sipî, sîs
alan : bare (n), ware (n)
Alevi : elewî
alfabe : elfaba (m), alfabe (m)
almak : girewtene
Almanya : Almanya (m)
altı : şeş
altmış : şeştî
amca : dat (n), ded (n); ap (n)
Amerika : Amerîka (m)
Amerika Birleşik Devletleri : Dewletê Yewbiyayey ê Amerîka
Ankara : Anqara (m)
Antarktika : Antarktîka (m)
ara : miyan, mabên, beyntar, beynate
aradaki : miyanîn, -e, beyntarî
aralık : kanûne (m)
Arap : ereb
Arapça : erebkî

www.arsivakurdi.org

asla : caran, çi ray, bin ra
Asya : Asya (m)
aşağı : cêr
ateş : adir
atmak : eştene, çeng kerdene; vistiş
Avrupa : Ewropa (m)
Avusturya : Awusturya (m)
Avusturalya : Awustralya (m)
ay (30 gün) : menge (m), aşme (m)
ay (gökteki ay) : aşme (m)
aydın (aydın kişi) : roşnvîr, -e
aydınlık : roşn (n), roşt, şewq (n), sewle (n)
ayrı : ciya
  ayrı ayrı : ciya-ciya
az : tanî, tikê, biney; kêm, kemî; senik
Azerbaycan: Azerbaycan
Azrail : gangêr (n), Ezrayîl (n)

B

bacı : waye (m), ware (m)
bahar : wisar (n)
bakmak : ewnîriyayene, winyayene; nîyadayene
bakan : ewnîriyayox, nîyadayox
bakan : wezîr, -e
balık : mase (n)
başkan : serek, -e
başkent : paytext
başlamak : dest pêkerdene
başşehir : paytext (n)
batı : rojawan (n)
bayram : roşan (n)
bazan : ge-ge, rey-rey
bazı : tanî
Belçika : Belçîka (m)
ben : 1) ez 2) mi, min
Berlin : Berlîn
beş : panc
beyaz : sipî, sîs
bilen : zanaya (m), zanaye (n); zanayox, -e
bileşik fiil : fîilo piyabeste
bilgili : zanaya (m), zanaye (n)
bilmek : zanayene
bin : hezar
Bingöl : Çewlîg
bir : yew
  birer birer : yew bi yew
birbiri : yewbînî, yewbînan
birinci : yewin, -e
birkaç : çend
birleşik : yewbîyaye
birleşmek : yew bîyayene
birlik : yewîye
Bitlis : Bidlîs
biz : ma
böyle : wina
bu : no (n), na (m)
bugün : ewro
bugünkü : ewroyin
bura : inca, naca, tiya
burası : inca, naca, tiya
büyük : 1) gird, -e; girs, -e, xişn, -e 2) pîl, -e

C

cam : cam (n)
canlı : ganî; weş, -e
cephe : cephe (n)
cuma : îne (n)
cumartesi : şeme (n)

Ç

çabuk : leze (m), çapik, rew, sivik
çalışmak : xebitiyayene, gureyayene
çarşamba : çarşeme (n)

www.arsivakurdi.org

çarşı : 1) çarşu (n) 2) sûke (m)
çekme : kaş kerdiş, antiş
çekmek : kaş kerdene, antene
çeşit : babet; tewir, tur
çeviri : tadaye (n), agêrnaye (n), açarnaye (n), tercume (n)
çeviren : tadayox, -e; agêrnayox, -e; açarnayox, tercumekerdox, -e
çeyrek : çêrege (m)
Çin : Çîn
çoban : şiwane (n), şiwana (m)
çoğul : zafhûmar
çoğunluk : zafane, vêşane
çok : zaf, gelek, xeylê, vêşî, bol, zêde
çünkü : çimkî

D

daha : hîna
damat : zama (n)
Danimarka : Danîmarka (m)
dayı : xal (n)
de : zî, jî
-de : de, di, der, dir, di ... de, ede ... de
defter : defter (n)
değerli : erjaye (n), erjaya (m)
-den : ... ra, ... ro
demek : vatene
denemek : cerebnayene
dergi : kovare (m)
derleme : arkêrdiş
derlemek : arêkerdiş
derlenen: arêdaya (n), arêdaye (m)
derleyen : arêkerdox, -e
dernek : komele (m)
ders : ders (m)
devam etmek : ramitene, dewam kerdene
devlet : dewlete (n)
dışarı: teber
diğer : bîn, -e
dil : ziwan (n)
dile getirmek : îfade kerdene, vatene
din : dîn (n)
diş : dindan (n)
dişil : makî
Diyarbakır : Diyarbekir
doğa : tebîet (n)
doğu : rojhelat
doksan : neway
dokuz : new
domuz : xoz, -e
dört : çar
düşmek : kewtene
düşünce : fikr (n)
düşünmek : fikiriyayene

E

-e : be ...
-e doğru : ver bi ...
edat : edat, prepozîsyon, postpozîsyon
eğer : eke
eğilim : meyl (n)
ekim : oktobre (m)
ekmek : nan (n)
ekseriya : zafane, vêşâne
eksik : kêm, kemî
eksiklik : kemane, kêmasênî
el : dest (n)
el : şar (n)
Elazığ : Xarpêt
elbise : kinc (n), cile (m), çek (n), çina
elli : pancas
en: tewr

www.arsivakurdi.org

en dıştaki: tewr teber
en önce: verê verkan
epey : gelek, xeylê
eril : nêrî
erkek kardeş : bira (n), birar (n)
Ermenistan : Armenîstan (n)
Erzincan : Erzingan
Erzurum : Erzirom
eskî: verên, -e
etki : tesîr (n)
etkilemek: tede kar kerdene
eylem : 1) kar (n), fîil (n) 2) çalakî (m)
eylül : êlule (m)

F

fail : kerdox, -e
fakat : la, labelê
farklı : ciya
Farsça : fariskî
fazla : zaf, vêşî, bol, xeylê, zêde
fiil : fîil (n), kar (n)
fikir : fikr
Finlandiya : Fînlanda (m)
Fransa : Fransa (m)

G

garanti: garantî (m), temînat (n)
gazete : rojname (m)
gece : şewe (m)
gelişmek : xurt bîyayene, aver şîyayene
geliştirmek : xurt kerdene, aver berdene
gelmek : amayene, ameyîne
genç : ciwan, -e; xort (n)
genellikle : zafane, vêşane, bolkî
gerek : ganî
geri : apey, tepya, peyser, pey de
gibi : sey, zê, heway
gitmek: şîyayene
giysi : kinc (n), cile (m), çek (n), çina
göz : çim (n)
grup : grûbe (m), qefle (n)
gün : roje (m)
güneş : roj (n)
güney : başûr
güneybatı : başûrê rojawanî
güneydoğu : başûrê rojhelatî
güvence : garantî (m), temînat (n)
güvenmek : bawer kerdene, bawer bîyayene
güvey : zama
güz : payîz (n)
güzel : rind, -e

H

haber : xebere (m)
haberdar: xeberdar, -e
habersiz: bêxeber, -e
hafta : hefte (n), hewte (n)
hakkında : derheqê ... de
halk : şar (n)
harf : herfe (m)
hayli : gelek, xeylê
hazır : amade (n), amada (m); hazir, -e
hazır olmak : amade bîyayene, hazir bîyayene
hazırlamak : amade kerdene, hazir kerdene
hazırlayan: amadekerdox, -e; hazirkerdox, -e
haziran : hezîrane (m)
hece : hece (m)
hem: him
hepsi: heme, pêro, têde
her : her
her ne kadar : herçiqas
hızlı : leze (m), sivik
hızlıca : lezkanî

www.arsivakurdi.org

hiçbir zaman : caran, çi ray
hikaye : novel (m)
Hindistan : Hindîstan
hissetmek: tey vetene (tey vetiş)
Hollanda : Hollanda
horoz : dîk (n)
hoş : weş, -e
hunhar : gonîwer, -e; gûnîwer, -e

I

Irak : Îraq

İ

içmek (su vs. için) : şimitene, fir kerdiş
içmek (*sigara vs. için*) : şimitene, antiş, qirşayîş
idare : îdare (n)
ifade etmek : îfade kerdene, vatene
iki : di
iktidar : îqtîdar
il : şaristan, bajar
ilçe : qeza
ile : bi, ebi, bi, bi ... ra, bi ... ya, pey, pê
ileri : aver
ilerlemek : aver şîyayene
ilerletmek : aver berdene
ilgeç : edat, prepozîsyon, postpozîsyon
ilk : verên, -e; yewin, -e
ilkbahar : wisar (n)
ilkin: verî
ilkönce: verî, verê verkan
îmkan : îmkan (n)
imla : rastnuştene (m), îmla (m)
inanç : bawerîye, bawerî
inanan : bewerkerdox, -e
inanmak : bawer kerdene, bawer bîyayene
indirmek : 1) ronayene 2) peye kerdene (peye kerdîş), 3) war nayene (war nayîş)
inek : manga (m)
ingilizce : îngilizkî
İngiltere : Îngilîstan
insan : merdim, -e; mordem, -e; însan -e
inşa etmek: viraştene
İran : Îran
iri : gird, -e; xişn, -e
isim : name (n)
İsrail : Îsraîl (n)
istemek: wastene, waştene
İsveç : Swêd (n)
İtalya : Îtalya (m)
izlemek : 1) taqîb kerdene, dima şîyayene 2)ewnîriyayene, winyayene; nîyadayene
izleyici : 1) taqîbkerdox, -e; dimaşîyayox, -e 2)ewnîriyayox, -e; nîyadayox, -e

K

kaç : çend
kadın : cinî (m), cîniye (m)
kahverengî : şalên, qeweyî
kalem : qeleme (m)
kalmak : mendene
kamuoyu : fikrêumûmiya (Ar.)
kan : gonî (m), gûnî (m)
kan emici : gonîwer, -e; gûnîwer, -e
kanat : perr, perrazi (n), parzane (n), pel (n)
kara : siya, qer
kardeş *(erkek kardeş)* : bira (n), birar n)
kardeş *(kız kardeş)* : waye (m), ware (m)
karşı : vera, verva
kasım : teşrîne (m)
kaynak : çime (n)
kaza : qeza
keçi : bize (m)
kelime : kelîme (m), çekû (n)

www.arsivakurdi.org

kendi : xo
kent : şaristan (n), bajar (n)
kesme : birnayîş (n), qesnayîş (n)
kesmek : birnayene, qesnayine , cira kerdene (dira kerdiş)
Kıbrıs : Qibris
kırk : çewres
kırmızı : sûr
kısa : kilm, -e; kirr, -e
kısaltma (yazıda) : kilmnuşte (n)
kış : zimistan (n)
kıta : qita (m), kontînente (m)
ki : ke, ku
kişi : kes
kitap : kitab (n)
konuşmacı : qeseykerdox, -e; qalîkerdox, -e; xeberîdayox, -e
konuşmak : qisey kerdene, qesêy kerdene; qalî kerdiş, xeberî dayîş, mijûliyayîş, vajor biyayîş
koşul : şert (n)
koymak : ronayene, nayene
köy : dewe (m)
kullanmak : xebitnayene, gurênayene
kurt : verg (n)
kuşku : guman (n), şik (n)
kuşkusuz : bêguman, bêşik
kutlamak : pîroz kerdene
kutsal : pîroz, -e
kuzey : vakur
kuzeybatı : vakurê rojawanî
kuzeydoğu : vakurê rojhelatî
küçük: qij, wurdêk, hurdî
Kürdistan : Kurdîstan
Kürmanc : kurmanc, -e; kirdas, -e
Kürmancca : kurmanckî, kirdaskî, kirdasî
Kürt : kurd, -e
Kürtçe : kurdkî

L

lakin : la, labelê
lehçe : lehçe
Londra : Londra

M

mart : adare (m)
mastar : mesder (n), înfînîtîf (n)
mavi : kewe
mayıs : gulane (m)
mektup : mektube (m)
mevsim : mewsim (n)
mezhep : mezheb (n)
millet : milet (n), netewe (n)
milli : millî, netewî
milyar : mîlyar
milyon : mîlyon
misal : nimûne (m)
muska : nuşte (n)
Muş : Mûş
Müslüman : misilman, -e

N

nahiye : nahiye
ne : çi, çina, se
ne kadar : çiqas, çend
nisan : nîsane (m)
nokta : deqe (m), nuqta (m)
Norveç : Norweç (n)

O

o : 1) o (n), a (m) 2) ey (n), aye (m)
ocak (ocak ayı) : çele (n)
okuma : wendiş (n)

www.arsivakurdi.org

okumak : wendene
okumuş: wenda (m), wende (n)
okuyucu : wendox, -e
Okyanusya : Okyanûsya (m)
olanak : îmkan (n)
olmak : bîyene, bîyayene
olumlu : bîyaye, musbet
olumsuz : nêbîyaye, menfî
on : des
on bir : yewendes
on iki : diwês, duyes
on üç : hîrês
on dört : çarês
on beş : pancês
on altı : şiyês
on yedi : hewtês
on sekiz : heştês
on dokuz : newês
onlar : 1) ê 2) înan
ora : uca, wica
orası : uca, wica
Ortadoğu : Rojhelato Miyanîn
otuz : hîris

Ö

öküz : ga (n)
ölmek: merdene
ön: ver, vernî
önek : prefîks (n)
önlem : tedbîr (n)
örnek : nimûne (m)
öteki: bîn, -e
öykü : novel (m)
öyle : winî

P

para: pere (n)
Paris : Parîs
parmak : bêçike (m), engişte (m), gişte (m)
pazar : yewşeme (n)
pazartesi : dişeme (n)
perşembe : panşeme (n)
Rusya : Rûsya (m)

S

sağ : ganî; weş, -e
sahife : riperr (n)
sahip : wayîr, -e
sahte : qestikên, -e; sexta (m), sexte (n)
salı : sêşeme (n)
saptamak : tesbît kerdene
sarı : zerd, çeqer
savaş : ceng (n)
sayfa : riperr (n)
sayı : hûmare (m)
sayısız : bêhûmar
saymak: hûmaritene (hûmaritiş)
sekiz : heşt
seksen : heştay
sen : 1) ti 2) to
sene: serre (m)
sezmek: tey vetene (tey vetiş)
sıfat : sifet (n)
Siirt : Sêrt
siyah : siya, qer
siz : şima
soğan : pîyaz (n)
son: peynî (m), peyen, -e
sonbahar : payîz (n)
sonek : suffîks (n)
sonra : dima, ... ra pey, tepîya, badî
sormak : persayene, pers kerdene
soru : pers (n)
sosyal : cematkî

www.arsivakurdi.org

sömürge : kolonî (m)
sömürgeci : kolonîker, -e; kolonyalîst, -e
söylemek : vatene
söylenmek : vajiyayene
söz : vate (n), qisa (m), qesa (m); soz (n)
sözcük : kelîme (m)
Stockholm : Stokholm
su : awe (m), aw (m)
suni : viraşte (n), viraşta (m); qestikên, -e
Suriye : Sûrîye (m)
Suudî Arabistan : Erebîstanê Seûdî
sürmek : ramitene

Ş

şahıs : kes
şahıs zamiri : zemîrê kesî
şart : şert (n)
şayet : eke, ke
şehir : şaristan (n), bajar (n)
şekil: form (n), şikl (n)
şimdi : nika, newe
şimdiki : nikayin, -e
şimdiki zaman : demeyê nikayine
şubat : sibate (m), gucige (m)
şüphe : guman (n), şik (n)
şüpheli : gumanin, -e; şikin, -e
şüphesiz : bêguman

T

tabiat : tebîet (n)
tamam : temam
Tanrı : Hûmay (n), Heq (n)
tarih : tarîx (n)
tedbîr : tedbîr (n)
tekil : yewhûmar
temînat : garantî (m), temînat (n)
temiz : pak, -e
temmuz : temmuze (m)
tesadüf : rastameyîş, tesaduf
tespit etmek : tesbît kerdene
toplamak : kom kerdene, pêser kerdene, arê dayene, arê kerdene, top kerdene
toplanmak : kom bîyayene, pêser bîyayene, arê bîyayene, top bîyayene
toplantı : kombiyayîş (n)
toplum : cemat (n)
toplumsal : cematkî, sosyal
Tunceli : Mamekiye, Dêrsim
tuzak : dame (m)
tür : tewir, tur
Türk : tirk
Türkçe : tirkî
Türkiye : Tirkiya
türkü : lawike (m), kilame (m), dêre (m)
türkücü (türkü söyliyen) : dêrbaz, -e; dengbêj, -e

U

ufak : hurdî, wurdêk, qijek
ulus : milet (n), netewe (n)
ulusal : millî, netewî
Urfa : Riha
uyduruk : pêarde (n), pêarda (m),
uygun : destdaya (m), destdaye (n); beremenda (m), beremende (n); munasib, -e
uygun olmak : dest dayene, munasib bîyayene
uzun : derg, -e
uzun uzadıya : derg û dila

Ü

üç : hîrê
ülke : welat
ümit : hêvî (m), ûmid
ümitli : hêvîdar, -e

www.kurdiyakurdi.org

ümitsiz : bêhêvî, bêûmid, -e
üniversite : unîversîte (m)
üzerinde : ser o
üzerinde durmak : ser o vindertene

V

vakit : deme (n), wext (n), zeman (n)
vatan : welat (n)
vermek : dayene
vilayet : şaristan (n), bajar (n)
Washington : Waşîngtin

Y

ya : yan
ya ... ya : yan ... yan
yaka : girane (n)
yapay : viraşte (n), viraşta (m); qestikên, -e
yapmak : 1) kerdene 2) viraştene 3) hinkerdiş
yaprak : perr (n), pelg (n), pel (n), velg
yargılamak : mehkema kerdene
yargılanmak : mehkema bîyayene
yaz : hamnan (n)
yazar : nuştox, -e
yazı : nuşte (n)
yazının kaynağı : çimeyê nuşteyî
yazılı : nuşta (m), nuşte (n)
yazılı kaynak : çimeyo nuşte
yazılma : nusiyayîş, ameyîş nuştiş
yazılmak : nusiyayene, ameyîne nuştene
yazma : nuştiş (n)
yazmak : nuştene
yedi : hewt
yeni : newe (n), newa (m)
yer : ca (n)
yerleşmek : ca girewtene
yerleştirmek : ca dayene
yeşil : hewz, kesk, zergûn
yetmiş : hewtay
yıl : serre (m)
yılan : mar (n)
yılbaşı : serrnewe (n)
yirmi : vîst
yosun : kevz
yönetim : îdare (n)
Yugoslavya : Yûgoslavya (m)
yukarı : cor
yumurta : hak (n)
Yunanistan : Yunanîstan
yurt: welat (n)
yurtsever : welatperwer, -e; welatsînayox, -e
yüce : berz
yüksek : berz, -e
yüz (sayı) : se
iki yüz : di sey
üç yüz : hîrê sey
dört yüz : çar sey
beş yüz : panc sey
altı yüz : şeş sey
yedi yüz : hewt sey
sekiz yüz : heşt sey
dokuz yüz : new sey

Z

zaman : deme (n), wext (n), zeman (m)
zamir : zemîr (n)
zarf : zerfe (m)
Zaza : kirmanc, kird, zaza, dimilî
Zazaca : kirmanckî, kirdkî, zazakî, dimilkî, dimilî
zindan : zîndan (n)
zîyade: zêde, vêşî

www.arsivakurdi.org

KİTABÊ KİRMANCKÎ (ZAZAKÎ)-II

30) Mesut Özcan, Zazaca-Türkçe Sözlük, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997, 234 r.

31) Gunilla Wolde, Emma Şina Tixtordê Dindanan Heti, Tadayox: Haydar Diljen, Weşanxaneya Apec, Stockholm, 1997, 22 r.

32) Gunilla Wolde, Tûte yo Pasta Virazeno, Tadayox: Haydar Diljen, Weşanxaneya Apec, Stockholm, 1997, 22 r.

33) Gunilla Wolde, Tûte yo Şino Teber, Tadayox: Haydar Diljen, Weşanxaneya Apec, Stockholm, 1997, 22 r.

ALFABE

	Kirmanckî (Zazakî)	Tirkî
A a	adir, asin, Almanya	adam, at
B b	bira, ban, Bidlîs	büyük, bir
C c	ca, cêr, cor	can, cadde
Ç ç	çim, Çewlîg, Çemişgezek	çap, çöp
D d	dest, Diyarbekir, Dêrsim	dal, dayı
E e	ez, Erzingan, Erzirom	el, gel, del
Ê ê	êrxat, êlçî, êqbal	-
F f	fek, fariskî, Fransa	fare, fıstık
G g	ga, giran, Gimgim	göl, güven
H h	her, heş, Hollanda	hemen, hava
İ i	bin, kirmanc, solin	ısırmak, ışık
Î î	îsot, Îran, talya	iş, it
J j	jêhat, jan, Japonya	garaj, jandarma
K k	kitab, kar, Kurdîstan	kalkan, küçük
L l	lal, lazut, Licê	limon, leke
M m	ma, mase, Mûş	mavi, maya
N n	nan, newe,	ne, neden
O o	of, oda, ordu	olmak, olmaz
P p	payîz, Pîran, Pali	parmak, pınar
Q q	qeleme, qumaş, Qibris	-
R r	rind, radyo, Riha	resim, rüzgar
S s	sipî, simer, Sêwregi	serin, sarı, süs
Ş ş	şima, şeş, şaş	şişirmek, şişman
T t	ti, tarîx, Tirkiya	tatlı, tavşan
U u	utî, uca, ucret	ütü, ücret
Û û	ûsul, Ûrris, Ûrrim	uzak, unutmak
V v	verg, velg, vate	var, ver
W w	wisar, weş, welat	-
X x	xirab, Xarpêt, xurbet	-
Y y	yaban, yar, yadîgar	yayla, yol
Z z	zaf, zerd, zaza	zeybek, zavallı

www.arsivakurdi.org

Korgeneral Alpdoğan Dêrsim de

www.dersimkardes.org

Vate

Kovara Kulturî

Hûmar: 2

Payîz, 1997

Serredaktor:
Malmîsanij

Redaksîyon:
Haydar Diljen, J. Îhsan Espar,
Cemîl Gundogan, Malmîsanij, Mehmet Uzun

Ardimkerdoxî:
Osman Aytar, Yildiray Beyazgul,
Çeko, Mûnzûr Çem, Memo Darrêz,
Nîhat Elî, Lerzan Jandîl,
Huseyîn Kulu, Seyîdxan Kurij,
Robîn Rewşen, Kamer Soylemez,
Kazim Temurlenk, Şukrî Urgun

Temsîlkarê Almanya:
Mûnzûr Çem
Faks: +49 - 30 - 611 18 39
Faks: +49 - 30 - 615 52 31

Seveta aboneyîye û têkîliye (Almanya de):
L. Ballikaya
C/O Vereinstadtteil VHS e.v.
Postfach 62 07 46
10 797 Berlin/Almanya

Temsîlkarê Norveçî:
M. Darrêz
Box: 2545
7001 Trondheim/NORVEÇ

Temsîlkarê Hollanda
Ferhad Amedî
Delfzyl Str. 81
6835 CM Arnhem/HOLLANDA
Tel: +26-323 26 95

Şertê aboneyîye:

Welat	*serrêk*	*6 aşmî*
Tirkiya:	40 DM.	20 DM.
Almanya:	40 DM.	20 DM.
Swed:	250 SEK.	125 SEK.
Dugelê bînî:	70 DM.	35 DM.

Vayî: 10 DM./50 SEK.

Îlan:
Riperrêk: 200 DM./1000 SEK.
Nêm riperr: 100 DM./500 SEK.
Çarêgriperr: 50 DM./250 SEK.

Çap: Apec Tryck & Förlag, Stockholm

ISSN:1401-2995

Postgiro:
Kurdiska Kultur och Språkföreningen
475 16 98-4 SWEDEN

Adres:
Î. Espar
Odd Fellowvägen 29
S-127 32 Skärholmen/SWEDEN

Berpirsiyariya her nuştî yê nûştoxî/nûştoxe bi xo ya.

www.arsivakurdi.org

www.netewe.com

TEDE

Wendoxan rê 3
Derheqê Kirmanckî (Kirdkî) de Kombiyayîşê Hîrêyine 5
Mûnzûr Çem
«Ez Ver va Dismenî Çok Ronênan» 13
Mihanî Licokic
Pîr û Pisînge 23
A. Muttalîp Koç
Ey Welato Delal 26
Seyidxan Kurij
Nîlufer Akbal: «Lawikî Ruhê Mi Îfade Kenê» 27
Memed Drewş
Na Ray Raya Yeweya Ziwanî ya 37
Kazim Temurlenk
Meleka Memedê Xidê Rey: «Qe Diramê Ci ra Nêmend» 40
Mehmet Uzun
Dinya Baxçe, Her Zûn û Kultur Yew Çiçek a 49
Lerzan Jandîl
Sedserra 19îne de Halê Împaratorîya Osmanîyan û Vurîyenê Demî 59
Alî Heyder Sever
Dêrsimî Ser o 76
J. Îhsan Espar
Beyi Se Bena? 77
Memo Darrêz
Memo Darrêzî ra Şîîrî 89
Bîrgule
«Vate»yî Ser o Kombîyayîş 92
Huseyîn Kizilarslan
Lawuka «Erê Çên Çenê» û Sa Heyder 93
Malmîsanij
Kitaban ra 95
Celadet Alî Bedirxan
Ferhenga Kurdî (Kurmancî)-Frensî-II 101
Wendoxan ra 114
Malmîsanij
Ferhengê Tirkî-Kirmanckî (Zazakî) 118
Kitabê Kirmanckî (Zazakî)-II 128
Alfabe 129

www.arsivakurdi.org

www.netewe.com

WENDOXAN RÊ

Wendoxê delalî,

Ma ebi hûmara diyine (ikinci sayı) selam danî (dame) şima. Hûmara verêne dim a gelek kesan eleqedarîya xo misnay (nawite); ebi mektube, telefon, faks yan zî qisekerdiş fikr û waştişê xo day zanayene. Fikr û krîtîkê (eleştiri) şima, çi biyaye çi nêbiyaye, yanî çi musbet çi menfî bibê, serî û çiman ser. Hetanî ke ma dest ra bêro ma goşê xo danî şima ser û xebitiyênî ke ebi vateyanê şima vateyê xo roj bi roj hîna weş û hîna zelal bikî.

Her mektuba şima ma rê mesajêk, paştîgirewtişêk (poştîguretenê) û ardimêko fikrî yo. Mektubê ke zînadanê Tirkiya ra ameyê wayîrê manayêka hîna taybetî (susûsî) yê. Nê mektubî pey beranê (çêberanê) kilîtkerdeyan ra, pey «hewt koyan û hewt royan» ra nusiyayê labelê bûya mucadeleyî û xoverrodayîşî (direniş) înan ra yena. Bûya kesanê hêvîdaran, bûya hesreta milet û welatî, hesreta dost û birakan, hesreta ziwanê (zonê) dayke.

Mektuban miyan de zê yê Serdar Bedirxanî tanî mektubî zî estê ke misnenê (nawnenê) ke Diyarbekir de û cayanê bînanê welatî de kesê hessasî, kesê ke perîyodîkanê kurdkîyan ebi diqqet taqîb kenê, kesê ke rûmetê ziwanê şîrînê dayke zanê û no ware de fikiriyênê, wazenê çiyêk bikê estê. Hêvîya ma esta ke meşti do kesê inasarênî (winasî) hîna bibî zaf.

Dewam bikênê ma rê binusênê, kemane û şaşîyeya ma rê vajênê.

Wendoxê erjayey,

Demeyê vetişê na hûmara Vateyî, raştê serra şeştîyine ya Xoverrodayîşê Dêrsimî yeno. Şeştî serrî ra ver, şarê Dêrsimî yê mezlûmî vera gonîweranê bêbextan xo ver ro da. Pîranî û Zîlan û Agrî dim a

www.netewe.com

kurdê Dêrsimî amey qirkerdene, dewî û şaristanê ma amey veşnayene. Îdarekerdoxanê medenîyan (!) ê Tirkiya kalê şeştî-hewtay serreyê zê Seyîd Rizay dar de kerdî. Dar û ber gonî û gonaşîre de xemilnay. Şeştî serre ra pey ewro zî laj û keynayanê (laz û çênayanê) kurdan zê xoverrodayîşan û qirbiyayîşanê bînanê kurdan, ê Dêrsimî zî xo vîr a nêkerdo. Ma rûmet (qîmetê) danî xoverrodayîşê Dêrsimî û şehîdanê Dêrsimî ebi hurmet anî era xo vîr. Na hûmara ma de nuşteyê Mûnzûr Çemî, roportajê Kazim Temurlenkî û şîîra Alî Heyder Severî derheqê xoverrodayîşê Dêrsimî de yê. Nuşteyê ma yê bînî zewbîna wareyan di yê û hêvî a ya ke ebi zer ba şima bê.

Ebi hêviya hûmaranê hîna pêtan (zengînan) û rojanê hîna weşan.

Vate

www.arsivakurdi.org

www.netewe.com

DERHEQÊ KİRMANCKÎ (KİRDKÎ) DE KOMBİYAYÎŞÊ HÎRÊYİNE

Bielefeld, 1-3yê tebaxe 1997

Roja 1ê menga (aşma) tebaxe de, şaristananê Almanya ra Bielefeld de kirmanckî (kirdkî, dimilkî, zazakî) ser o kombiyayîşê hîrêyine dest pêkerd û hîrê rojî (1-3yê tebaxe) ramit. Nê kombiyayişî de nê şiyês kesî amade bîy:

Yildiray Beyazgul (Gimgim)
Aydin Bîngol (Gimgim)
Mûnzûr Çem (Dêrsim)
Hûmanê Çîyan (Depe)
Haydar Diljen (Sêwregi)
J. Îhsan Espar (Pîran)
Cemîl Gundogan (Dêrsim)
Lerzan Jandîl (Gimgim)
Elîf Kiliç (Dêrsim)
Çeko Kocadag (Gimgim)
Huseyîn Kûlû (Dêrsim)
Seyidxan Kurij (Çewlîg)
M. Malmîsanij (Pîran)
Selîm Mûrat (Pali)
Kamer Soylemez (Dêrsim)
Harun Turgut (Pali)

***

Nê kombiyayişî de amadebiyayoxî nê di meselan ser o vindertî û meylê xo tesbît kerdî:

- Nameyê welatan, dewletan û paytextan
- Îzafe (ebi tirkî «tamlama») û halê wayirbiyayişî (génitif)

Meylê kombiyayîşî gore, nameyê dewletan, welatan û paytextan nê yê:

www.netewe.com

NAMEYÊ WELATAN, DEWLETAN Û PAYTEXTAN

Tiya de vêşane (zafane) nameyê dewletan û paytextanê înan nusiyayê (ameyê nuştene), labelê nameyê tanî (tayê) welatanê bêdewletan yan zî welatanê otonoman zî nusiyayê.

I-AFRÎKA

kirmanckî (kirdkî)	*îngilizkî*
dewlete/welat, paytext	**dewlete/welat, paytext**
1. Afrîkaya Başûrî, Pretorya	1. South Africa, Pretoria
2. Afrîkaya Miyanîne, Bangî	2. Central African Republic, Bangui
3. Angola, Lûanda	3. Angola, Luanda
4. Benîn, Porto-Novo	4. Benin, Porto-Novo
5. Botswana, Gabaron	5. Botswana, Gaborone
6. Brundî, Bujumbura	6. Brundi, Bujumbura
7. Bûrkîna Faso (Voltaya Corîne),Wagadûgû	7. Burkina Faso, Ouagadougou
8. Çad, Ncamena	8. Chad, N'Djamena
9. Cezayîr, Cezayîr	9. Algeria, Algiers
10. Cîbûtî, Cîbûtî	10. Djibouti, Djibouti
11. Erître, Asmara	11. Eritrea, Asmara
12. Etyopya, Addîs Ababa	12. Ethiopia, Addis Ababa
13. Gabon, Lîbrvîl	13. Gabon, Libreville
14. Gambîya, Banjûl	14. The Gambia, Banjul
15. Gana, Akra	15. Ghana, Accra
16. Gîne, Konakrî	16. Guinea, Conakry
17. Gîneya Bîssaoyî, Bîssao	17. Guinea-Bissao, Bissau
18. Gîneya Ekwatore, Malabo	18. Equatorial Guinea, Malabo
19. Kamerûn, Yaûnde	19. Cameroon, Yaoundé
20. Kenya, Naîrobî	20. Kenya, Nairobi
21. Kongo (Zaîre), Kînşasa	21. Congo (Zaire), Kinshasa
22. Kongo-Brazavîlle, Brazzavîlle	22. Congo, Brazzaville
23. Lîberya, Monrovya	23. Liberia, Monrovia
24. Lîbya, Trablûs	24. Libya, Tripoli

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

25. Madagaskar, Antananarîvo ..... 25. Madagascar, Antananarivo
26. Malawî, Lîlongwe..... 26. Malawi, Lilongwe
27. Malî, Bamako..... 27. Mali, Bamako
28. Marok (Fas), Rabat..... 28. Morocco, Rabat
29. Misir, Qahîre..... 29. Egypt, Cairo
30. Morîtanya, Nûakşot..... 30. Mauritania, Nouakchott
31. Mozambîk, Mapûto ..... 31. Mozambîque, Maputo
32. Namîbya, Wîndhûk..... 32. Namibia, Wîndhoek
33. Nîjer, Nîyamey..... 33. Niger, Nîamey
34. Nîjerya, Abuja ..... 34. Nigeria, Abuja
35. Rwanda, Kîgalî ..... 35. Rwanda, Kigali
36. Sehraya Rojawanî, El-Eyûn ..... 36. Western Sahara, El-Aaiún
37. Senegal, Dakar..... 37. Senegal, Dakar
38. Sîyerra Leone, Frîtawn ..... 38. Sierra Leone, Freetown
39. Somalya, Mogadîşû..... 39. Somalia, Mogadishu
40. Sûdan, Xartûm..... 40. Sudan, Khartoum
41. Tanzanya, Dodoma ..... 41. Tanzania, Dodoma
42. Togo, Lome ..... 42. Togo, Lomé
43. Tûnis, Tûnis ..... 43. Tunisia, Tunis
44. Ûganda, Kampala ..... 44. Uganda, Kampala
45. Zambîya, Lûsaka ..... 45. Zambia, Lusaka
46. Zîmbabwe, Harare ..... 46. Zîmbabwe, Harare

II-AMERÎKA

kirmanckî (kirdkî)..... *îngilizkî*
dewlete/welat, paytext ..... dewlete/welat, paytext
1. Arjantin, Buenos Aîres ..... 1. Argentina, Buenos Aires
2. Belîz, Belmopan ..... 2. Belize, Belmopan
3. Bolîvya, Sukre..... 3. Bolivia, Sucre
4. Brezîlya, Brezîl ..... 4. Brazil, Brasilia
5. Dewletê Yewbiyayey ê Amerîka, Waşîngtin 5.United States of America, Washington
6. Domînîk, Santo Domîngo ..... 6. Dominican Republic, Santo Domingo
7. Ekwador, Kîto ..... 7. Ecuador, Quito

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

8. Girawê Falklandî, Stanley .....8. Falkland Islands, Stanley
9. Guatemala, Guatemala City .....9. Guatemala, Guatemala City
10. Guyana, Corctawn .....10. Guyana, Georgetown
11. Guyana Frensayê, Kayen .....11. French Guiana, Cayenne
12. Haîtî, Porto-Prens .....12. Haiti, Port-au-Prince
13. Hondûras, Tegucîgalpa.....13. Honduras, Tegucigalpa
14. Jamaîka, Kîngston.....14. Jamaica, Kingston
15. Kanada, Ottawa.....15. Canada, Ottawa
16. Kolombîya, Bogota .....16. Colombia, Bogotá
17. Kosta Rîka, San Jose .....17. Costa Rica, San José
18. Kuba, Havana .....18. Cuba, Havana
19. Meksîka, Meksîko City.....19. Mexico, Mexico City
20. Nîkaragua, Managua.....20. Nicaragua, Managua
21. Şîlî, Santiyago .....21. Chile, Santiago
22. Panama, Panama City.....22. Panama, Panama City
23. Paragûay, Asunsiyon.....23. Paraguay, Asunción
24. Perû, Lîma .....24. Peru, Lima
25. Salvador, San Salvador .....25. El Salvador, San Salvador
26. Surînam, Paramarîbo .....26. Suriname, Paramaribo
27. Ûrûgûay, Montevîdeo .....27. Uruguay, Montevideo
28. Venezuela, Karakas.....28. Venezuela, Caracas

III-ASYA

kirmanckî (kirdkî).....îngilizkî
dewlete/welat, paytext .....dewlete/welat, paytext
1. Armenîstan, Erîwan .....1. Armenia, Yerevan
2. Azerbaycan, Baku .....2. Azerbaijan, Baku
3. Bahreyn, Manama .....3. Bahrain, Manama
4. Bengladeş, Dakka .....4. Bangladesh, Dhaka
5. Bûrma, Rangûn .....5. Burma, Rangoon (Yangon)
6. Bûtan, Thîmfu .....6. Bhutan, Thimphu
7. Çeçenîstan, Groznî.....7. Chechenia, Grozny
8. Çîn, Pekîn.....8. China, Beijing (Peking)

www.arsivakurdi.org

www.netewe.com

9. Efxanîstan, Kabul ..... 9. Afghanistan, Kabul
10. Erebîstanê Seûdî, Riyad ..... 10. Saudi Arabia, Riyadh
11. Fîlîpîn, Manîla ..... 11. Philippines, Manila
12. Gurcîstan, Tiflîs ..... 12. Georgien, Tbilisi
13. Hindîstan, Delhî ..... 13. India, New Delhi
14. Îndonezya, Jakarta ..... 14. Indonesia, Jakarta
15. Îran, Tehran ..... 15. Iran, Tehran
16. Îraq, Bexdad ..... 16. Iraq, Baghdad
17. Îsraîl, Quddus ..... 17. Israel, Jerusalem
18. Japonya, Tokyo ..... 18. Japan, Tokyo
19. Kaledonyaya Newîye, Nûmeya 19. New Caledonia, Nouméa
20. Kamboçya, Phnom Pen ..... 20. Cambodia (Kampuchea), Phnom Penh
21. Koreya Başûre, Seûl ..... 21. South Korea, Seoul
22. Koreya Vakure, Piyonyang ..... 22. North Korea, Pyongyang
23. Kurdîstan ..... 23. Kurdistan
24. Kuweyt, Kuweyt ..... 24. Kuwait, Kuwait
25. Laos, Vîyangşan ..... 25. Laos, Vientiane
26. Lubnan, Beyrûd ..... 26. Lebanon, Beirut
27. Maldîv, Male ..... 27. Maldives, Malè
28. Malezya, Kuala Lumpur ..... 28. Malaysia, Kuala Lumpur
29. Mîreyîyê Ereban, Ebû Dabî ..... 29. United Arab Emirates, Abu Dhabi
30. Moxolîstan, Ûlan Bator ..... 30. Mongolia, Ulan Bator
31. Nepal, Katmandû ..... 31. Nepal, Kathmandu
32. Ozbekîstan, Taşkent ..... 32. Uzbekistan, Tashkent
33. Pakîstan, Îslamabad ..... 33. Pakistan, İslamabad
34. Qeter, Dohe ..... 34. Qatar, Doha
35. Qazaxîstan, Akmola ..... 35. Kasakhistan, Akmola
36. Qibris, Lefkoşe ..... 36. Cyprus, Nicosia
37. Qirxizîstan, Bîşkek ..... 37. Kyrgyzstan, Bishkek
38. Sîngapûr, Sîngapûr ..... 38. Singapore, Singapore
39. Srî Lanka, Kolombo ..... 39. Sri Lanka, Colombo
40. Sûrîye, Şam ..... 40. Syria, Damascus
41. Tacikîstan, Duşenbe ..... 41. Tajikistan, Dushanbe

www.arsivakurdi.org

www.netewe.com

42. Tayland, Bangkok ..... 42. Thailand, Bangkok
43. Taywan, Taypê ..... 43. Taiwan, Taipei
44. Tirkiya, Anqara ..... 44. Turkey, Ankara
45. Tirkmenistan, Eşqabad ..... 45. Turkmenistan, Ashkhabad
46. Umman, Mesqet ..... 46. Oman, Muscat
47. Urdun, Emman ..... 47. Jordan, Amman
48. Vîetnam, Hanoî ..... 48. Vietnam, Hanoi
49. Yemen, Sena ..... 49. Yemen, Sana'a

IV-EWROPA

kirmanckî (kirdkî) ..... *îngilizkî*
dewlete/welat, paytext ..... **dewlete/welat, paytext**
1. Albanya (Arnawudîstan), Tîrana 1. Albania, Tirana
2. Almanyaya Federale, Berlîn ..... 2. Germany, Berlin
3. Andorra, Andorra-la-Vella ..... 3. Andorra, Andorra-la-Vella
4. Awusturya, Vîyana ..... 4. Austria, Vienna
5. Belçîka, Bruksel ..... 5. Belgium, Brussels
6. Bosna-Hersek, Sarayevo ..... 6. Bosnia-Hercegovina, Sarajevo
7. Bûlgarîstan, Sofya ..... 7. Bulgaria, Sofia
8. Çekîstan, Prag ..... 8. Czech Republic, Prague
9. Danîmarka, Kopenhag ..... 9. Denmark, Copenhagen
10. Estonya, Tallîn ..... 10. Estonia, Tallin
11. Faroarna ..... 11. The Faroe Islands
12. Fînlanda, Helsînkî ..... 12. Finland, Helsinki
13. Fransa, Parîs ..... 13. France, Paris
14. Gronlanda, Nuuk ..... 14. Greenland, Nuuk (Godthåb)
15. Hollanda, Amsterdam ..... 15. The Netherlands, Amsterdam
16. Îngilîstan, Londra ..... 16. United Kingdom, London
17. Îrlanda, Dublîn ..... 17. Ireland, Dublin
18. Îslanda, Reykyawîk ..... 18. Iceland, Reykjavik
19. Îtalya, Roma ..... 19. Italy, Rome
20. Korsîka, Ajakkîyo ..... 20. Corsica, Ajaccio

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

21. Letonya, Rîga ..... 21. Latvia, Riga
22. Lîtvanya, Vilnîyus ..... 22. Lithuania, Vilnius
23. Lîxtinştayn, Vaduz ..... 23. Liechtenstein, Vaduz
24. Luksembûrg, Luxembûrg ..... 24. Luxembourg, Luxembourg
25. Macarîstan, Bûdapest ..... 25. Hungary, Budapest
26. Makedonya, Uskup ..... 26. Macedonia, Skopje
27. Malta, Valletta ..... 27. Malta, Valletta
28. Moldavya, Kîşînow ..... 28. Moldavia, Chisinau
29. Monako, Monako ..... 29. Monaco, Monaco
30. Norweç, Oslo ..... 30. Norway, Oslo
31. Polonya, Warşova ..... 31. Poland, Warsaw
32. Portugal, Lîzbon ..... 32. Portugal, Lisbon
33. Romanya, Bûkarest ..... 33. Romania, Bucharest
34. Rûsya, Moskova ..... 34. Russia, Moscow
35. Rûsyaya Sipîye, Mînsk ..... 35. Belorussia, Minsk
36. San Marîno, San Marîno ..... 36. San Marino, San Marino
37. Sardînya, Kaylerî ..... 37. Sardinia, Cagliari
38. Slovakya, Bratîslava ..... 38. Slovakia, Bratislava
39. Slovenya, Lyublyana ..... 39. Slovenia, Ljubljana
40. Spanya, Madrîd ..... 40. Spain, Madrid
41. Swêd, Stokholm ..... 41. Sweden, Stockholm
42. Swîs, Bern ..... 42. Switzerland, Berne
43. Ukrayna, Kîev ..... 43. Ukraine, Kiev
44. Xirvatîstan, Zagreb ..... 44. Croatia, Zagreb
45. Yunanîstan, Atîna ..... 45. Greece, Athens
46. Yûgoslavya, Belgrad ..... 46. Yugoslavia, Belgrade

V-OKYANÛSYA

kirmanckî (kirdkî) ..... *îngilizkî*
dewlete/welat, paytext ..... **dewlete/welat, paytext**
1. Awustralya, Kanberra ..... 1. Australia, Canberra
2. Fîjî, Suva ..... 2. Fiji, Suva
3. Girawa Solomonî, Honyara ..... 3. Solomon Island, Honiara

www.arsiwakurdi.org
www.netewe.com

4. Girawê Marşalî, Dalap-Ulîga-Darrît .... 4. Marshall Islands, Dalap-Uliga-Darrit
5. Kîrîbatî, Tarawa ..... 5. Kiribati, Tarawa
6. Mîkroneyza, Palîkîr ..... 6. Micronesia, Palikir
7. Nauru, Yaren ..... 7. Nauru, Yaren
8. Zelandaya Newîye, Wellîngtin .. 8. New Zealand, Wellington
9. Papua-Gîneya Newîye, Port Moresbî ... 9. Papua New Guinea, Port Moresby
10. Samoaya Rojawanî, Apya ..... 10. Western Samoa, Apia
11. Tonga, Nukualofa ..... 11. Tonga, Nuku'alofa
12. Tuvalu, Fongafale ..... 12. Tuvalu, Fongafale
13. Vanuatu, Vîla ..... 13. Vanuatu, Vila

www.arsivakurdi.org

www.netewe.com

Serra 60 ya sarewedardena Dêrsimî ser o:

«EZ VER VA DİSMENÎ ÇOK RONÊNAN»

Mûnzûr ÇEM

Şeştî serre na ra ravêr, mîyanê (wertê) dewleta tirkî û şarê Dêrsimî de pêrodayîşêde giran vêjîya. Na mesela çike bîye? Sarê Dêrsimî çi wastêne, dewlete çi wastêne? Ya kî eve (ebi) vatişêde bîn, ê çinay ser o nêamêne hurê? Lazim o ke mordem na problem bicêro xo dest, eve kilmekîye bo kî rastîye çik a bîyaro çiman ver.

Her çî ra avê (aver), mordem gere (ganî) naye xo vîr ra mekero: Problemê Dêrsimî, problemêde henê nîyo ke alaqê (tekilîyê) xo (ci) û problemanê bînan çîno, xo ser o wo. No problem, parçêde problemê kurd û Kurdîstanî yo. Çiqaşî ke zê meselanê bînan, meselê Dêrsimî de kî tayê (tanî) noxteyê taybetî (xisusî) bibê kî, eslê xo de problem zu yo (yew o), gîrêdayîyê êynî sebeban o.

Mordem waxto ke biwazo ke heqa sarewedardena 1938 de qesê vazo (vajo) ya kî binusno, hewce wo (lazim o) ke tenê pêyser şêro, dewrê pêyên ê Împaratorîya Osmanî ser o vindone.

Çiturî ke wendoxî kî zanenê (zonenê), Dewleta Osmanî, dormê nêmê seserra 19 de dest kerd ci sîyasetê xoyê Kurdîstanî vurna. Împaratorîye, a roze (roje) ra têpîya wast ke Kurdîstanî tam bicêro (bigîro) binê kontrolî, uca (uza) têsîrê xo zêde kero. Seva (seba) Dêrsimî kî wastena xo nîya bîye. Çike hata o dem Împaratorîya Osmanî Dêrsim de wayîrê têsîrêde giranî nêbîye. Dêrsim hama hama ke hertim xoser mendîvî (mendbî), otorîteya teverî (teberî) qewul nêkerdîvî. Serra 1860 ra dime dewlete zaf reyî esker rusna Dêrsimî ser. Çi esto ke sarê Dêrsimî her raye (gilangi) est ra xo ver, firsend ci nêda ke dewlete uca bikero binê bandura xo.

Eve (ebi) na hal waxt vêrd ra, hata ke Hervê Dinya wo Virên vêjîya. Sirê hervî de, tayê firsatê neweyî kewtî ra sarê Dêrsimî dest, înan otorîta dewlete wa ke menda kî hama hama têde riznê (rijnay), werte ra darde we. Vajîme ke 1916 de pîlê Kurêsan (Kurêsû) Alîyê Gaxî est ve Kizilkîlîse

www.netewe.com

(Nazmîya), Mazgêrd û Çarsancaqî ser, memur û eskerî ci ra kerdî tever (teber). Vakurê Dêrsimî de, dormê Pilemuriye de, dêrsimizan tumena 36îne kerde hêsîre, çekî ci ra guretî. Dorme ro Xozatî guret, îdarê tirkan nas nêkerd.

O sire de fikro netewî (yurtseverlîk düşüncesî) kî mîyanê sarê Dêrsimî de xêlê avêşîyaye (averşiyaye) bî. Organîzasyonê kulturî, demokratîk û sîyasî yê ke rêça welatheskerdoxênî ser o terefê kirmancan ra amevî sazkerdene, wendox û roşnvîrê (aydin) Dêrsimî înan de aktîf gureyêne. Hata ci ra taye bî ke eve destê dêrsimizan amevî sazkerdene. Baytar Nûrî, derheqa na karî de nîya nusneno:

«... Mile Xidirî 1912 de, Estemol de eve namê Kurdîstan Muhîbban Cemîyetî komeleyê saz kerdîvî. (...) O sire de Bedîrxanîyan ra Mîthet Beg zê mutasarrifê Dêrsimî amevî tayînkerdene. Na rîwal ra, mi ve Mile Xidir Efendî ra Estemol de o zîyaret kerdîvî û na karî ser o îzna deyî kî guretîvî. [Komele] wastêne ke dewa kirmancîye ser o înformasyon bidone sarî. Kurdê ke Estemol de bî, têdîne dest dêne ci. Ez kî Kativê Umûmî (Sekreterê Umûmî) yê na komele bîyûne (bîyane). Kirmancê Dêrsimî yê ke Amerîka (Hemilkan) de bî, înan kî bîyena na komele qewul kerdîvî...»[1]

Înformasyonê Baytar Nûrî ra gore, Sarisaltikan ra *Mîralay Xêlîl Beg*, birayê xo *Hesen*, Erzingan ra *Alî Paşa*wo Dewrêscemaliz, Pilemuriye ra *Sêy Îvrayîm* û Dîwrîğî ra *Xêlîl* kî sazkerdoxê na komele yê.

Têpîya o sire de *Kurdîstan Tealî Cemîyetî* de kî kirmancê dormê Dêrsimî xêlê aktîfî benê. Înformasyonê Baytar Nûrî û albayê tirkan Nazmî Sevgenî ra kî beno eskera ke roşnvîrê kirmancan (kirmancû) eve musade û hetkarîya Kurdîstan Tealî Cêmîyetî, dormê Qoçgîrî û Dêrsimî de karo sîyasî kenê, seva guretena heqa miletê kirmancî gureyêne. *Alîşêr, Alîşan Beg, Alî Hêyder Beg ve Baytar Nûrî* ra kî na kar de zaf aktîf benê. Nê roşnvîrî, Qoçgîrîye ra derbazê Dêrsimî benê, ê ve sarê Dêrsimî ra pîya xêlê kombîyayîşan (kombîyayîşû) kenê. Gege eve qeseykerdiş, gege kî niviskî, hokmatê Anqara ra wazenê ke heqanê kurdan nas bikero. Roze bena ke muxtira danê, heqanê îdarî, kulturî û demokratîkan wazenê. Roze kî bena ke wastena xo tayêna (tanîna) avê

(1) Vet. Dr. M. Nuri Dersimi, Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992

www.netewe.com

benê û wazenê ke hokmat sazkerdişê dewleta Kurdîstanî qewul bikero. Vajîme ke 1920 de, telqirafo ke hetê sarê Dêrsimî ra, Meclîsê Anqara rê êno rusnayêne nîyanên o:

«Eve destê Wîlayetê Elazîzî, Serekê Meclîsê Girsê Miletî yê Anqara rê Gorê Pêymana (anlaşma) Sevrî, hewce wo (lazim o) ke wîlayetanê Diyarbekir, Elazîz, Wan û Bidlîsî de Kurdîstanêde servexo (xoser) bêro sazkerdene. Gere no bêro sazkerdene. Eke hen nêbone, îlan keme ke ma na heqe eve zorê çeke ra cême.

25 Teşrîne 1336 (1920)

Rêîsê aşîran ê Dêrsimê Rojawanî»

Na telqiraf kî ano verê çiman ke, o sire de kirmancê Dêrsimî wayîrê fikrê netewî (yurtsever) bîyê, înan wasto ke kurdî azad bibêne, bibêne wayîrê heqanê xo. Naca (naza) de, noxtêda bîna muhîme kî a wa ke sarê Dêrsimî têyna Dêrsimî ser o nêvineto, înan temamê Kurdîstanê Vakurî gureto xo dest, heqa sazbîyayêna dewlete, wîlayêtan pêrîyûne pîya rê wasta.

Celal Bayar kî derheqa wastena sarê Dêrsimî de vano ke: *«Sarewedardena Dêrsimî raste-rast fikrê kurdano sîyasî yo. Nê ne anarşîst ê, ne nîya rê, ne henî yê. Nînan (nayîne) rasterast wastêne ke hokmatêde kurdan saz kerêne. (...) Hesavê kirmancîye ra en îdealîstê dêrsimizan Qoçgîrî de amey pêser...»*[2]

Çi esto ke hokmatê Anqara çiqaşî ke eve fek vat *«Ma heqa kurdan rê hurmet keme»* kî niviskî cuwav nêda, hetê eskerîye ra hazirîya xo kerde temame û zimistanê 1921 de Qoçgîrî de herv vêjîya, kirmancan ve eskerî ra da pêro. Aşîranê Dêrsimî ra tayîne (tanînî) bêbextîye kerde, poştî nêdê birawanê xo yê Qoçgîrî. Ordîyê dewlete uca zor da kirmancan, dewî vêsnayî, zaf mordem qir kerd.

Rawustena 1925 de tayê aşîranê Rojhelatê Dêrsimî yardim da dewlete. Hama Rojawanê Dêrsimî hen nêkerd. Kirmancê Rojawanî sifte bêveng mendî. O ra dime kî ci ra tayîne wast ke hetkarîya Şêx Saîdî bikerê, dustê dewlete de pêro dêne. Na meselî ser o, birayê cênîya Sêy Rizayî Hemê Boxî nîya vano:

«Marte nême bîye, Xozat ra elçîyê vêjîya ame ke mektuva Hesen Xêyrî

[2] Tercüman, 10. 9. 1986

www.netewe.com

têy r' a.

Sêy Rizayî mektuve dê wendene. Ma nîyada ke Hesen Xêyrî mektuve de vano ke:

Şêx Saîd ve sarê dormî ra sare dardo we. Xarpêt gureto. Do het de kî qeweta Şêx Saîdî şîya Diyarbekirî ser. Ma îta hetê Şêx Saîdî der îme, pîyar îme. Hondo ke bese kenê rew ra, wertê sima de kotî ke merkezê hokmatî estê, dest ro ser nê, bijêrê.

Sêy Rizayî, binê mektuve de di-hîrê çekuyî nivisnayî, mektuve rusnê Alî Axayê Kalû rê. Sêy Rizayî vake:

<... Ezû son ma erzeme Xozatî ser, Xozat cême. Ti kî Kalû, Keçelû, Bolîyû, zovî ke kamî bese kena top ke berze Erzinganî ser, qe ke nê Erzingan bixercelne ke qewete nêşêro Şêx Saîdî ser>

Sodir hewar da piro, milet bî top, ma Sêy Riza na ro tawig, kewtîme ra raye şîme Xaçelîye. Xaçelîye de a sewe mendîme. Têpîya a sewe kî o ciwar ra milet bî top. Ayê ke çekê xo estê amêy pêser. Sodir kî ma Sêy Riza têpîya eve tawig fîst ra raye berd, ver va sû ra nêjdîyê Xozatî de Mazra Dewrêscemalû esta, şîme uza. A sewe Sêy Rizayî elçî rusna Xozat ke hala tehqîq kero, Xozat de çiqaşî qeweta hokmatî esta. Dot ra xevere amê ke Hesen Xêyrî têl do, vato:

<Eskerê Şêx Saîdî cepxanê dewlete nêdîyo hama Xarpêt kewto ra dest, hepisxane kerdo tol. Çi esto ke o ra têpîya mordemonê Şêx Saîdî dukanî talan kerdê, uzay ser o kî milet tayê dust de vêjîyo, tayîne hetê hokmatî gureto. Eke hen bîyo, eskerê dewlete wo ke hetê Malatîya ser remo şîyo, vişîyo hetê Komirxanî, pêyser cêro ra amo; eskerê Şêx Saîdî kî pêyser oncîyo, şîyo ve Palo.»[3]

Derheqa na meselî de wesîqawanê (belgeyanê) dewlete de kî tayê çî estê. Numûne:

Mufettîşê Ordîyê 3., 28. 2. 1341 (1925) de şîfreyê (numra şîfre 347 a) rusneno seranê xo rê û a şîfreya xo de nîya vano:

«Ma xevere gureta ke kurdanê Dêrsimî ra Qerebalîyan, Feratan û Abasan (Şîfre de namê na aşîran zê Karaballı, Ferhatuşağı, Abasuşağı

---

[3] Mehmet Gülmez, Dêrsim ra ve Dareestene Sêyît Riza, Zed Yayınları, İstanbul, 1996, p. (pelge) 158-159

www.netewe.com

amê nusnayêne M.Ç.) seva serestena Bidlîs[4], *Xozat û Pêrtage wertê xo de qesêy kerdo, qerar do ci ke sivte berzê Xozatî ser mekuman raverdêne û o ra têpîya kî berzê Pêrtagê ser.»*[5]

Şîfreya xoya 1. 3. 1341 (1925) ke numra xo 358 o de kî, Mufettîşê Ordîyê 3. nîya vano:

«Ma misayme ke kurdan vizêrî esto qeza Çemîşgezekî ser, terefan ra çar-panc tenêy merdê,

Kurdanê Dêrsimî, zêde kî aşîranê Qerebalîyan, Feratan û Abasîyan wertê xo de qesêy kerdo ke sifte berzê Xozatî ser.»

Çiturî ke hereketê Şêx Saîdî ame sikitene, dewlete mesela kurd û Kurdîstanî ser o zafêr vinete, seva demê nêzdî û demê dûrî planî kerdî hazirî, aye ra gore kî gamî estî. Vajîme ke dewlete o sire de tayê mordemê xo yê zanawoxî (zonawoxî) rusnay Kurdîstan. Nê mordemî waxto ke şî Kurdîstan de fetelîyay, pêyser amey Anqara, cîya-cîya raporî kerdî hazirî ke problemê kurdan eve çi şekîl bêro halkerdene. Yanî eve çekuyêde bîn, kurdî çiturî binê bandura dewlete kuyêne, asîmîle bibê û ziwan (zon), kultur û îdentîteya (kîmlîk) înan bêro vîndîkerdene. Nê raporan de Dêrsim cayêde taybetî cêno (gêno) û pênîye de kî derheqa Dêrsimî de planê êno hazirkerdene. Na planî ser o, kitavêde resmî de nîya vajîno:

«Oncîya, Serekîya Kurmayê Umûmî (Genelkurmay Başkanlığı) kî na meselî ser o eve dîqqet vinetîvî, raporê ke cîya-cîya dayîran ra amevî, înan ser o qesêy kerdîvî û pênîye de kî fikrê xo hasil bîvî ke Dêrsim gere mecbur bêro îslahkerdene.

Naye ra têpîya prensîbê îslahkerdişê Dêrsimî amey tesbîtkerdene û planêde dergadergî ra amey gîrêdayêne.»[6]

Eke mordem prtaîk de nîyadano kî vêneno ke na plan kamecî esasan ser o amo hazirkerdene:

a) Dewlete heto zu ra wast ke çiqaşî dest ra ame aşîranê Dêrsimî ra xo rê dostan pêyda bikerone.

(4) Naca de «Bidlîs» nivisîyo hama şaşîyêda teknîkî ya. Bêguman o waxt ne îmkanê dêrsimizan bî ke berzêne Bidlîsî ser ne kî çîyêde henênî ser o fikirîyêne.

(5) Mehmet Bayrak, Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1993, p. 280-281

(6) Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, Harp Tarihi Dairesi Yayınları, p. 373

www.netewe.com

b) Dest kerd ci derheqa sarê Dêrsimî de înformasyono zêde kerd top, yanê faalîyetê îstîxbaratî tayêna kerdî zêdeyî.

c) Hokmatî hetê propaganda ra faalîyetê xo kerd zêde ke heqa dewlete de fikirê sarê Dêrsimî yo negatîf bivurno, dewlete zê doste bido naskerdene. Vasitayanê na propaganda ra zuye (yewe) kî «elewîyênîya Mistefa Kemalî» bîye. Eslê xo de Mistefa Kemal elewî nêbî, dustê elewîyan de xêlê karê xoyo xiravin bî hama oncîya kî hokmatî propaganda kerdê ke o elewî yo, wazeno ke elewîyan bixelesno.

d) Dewlete eve planan, eve dek û dolavan (dolaban) wast ke lezanê (lejanê) mîyanê aşîranê Dêrsimî zêderî kero, ya kî lezanê newan (newû) têra bikero û sarî pêw verdone.

e) Dewlete heto zu ra kî cîya-cîya est tayê cayanê Dêrsimî ser ke sarê Dêrsimî vila kero, her raye parçeyê werte ra wedarone. Vajîme ke 1926 de tayê aşîrê Dêrsimî kî guretî lewê xo û dormê Boxazê Alî (Alî Boxazî) de est ve aşîra Qozan ser. 1930 de na ra kî hucumê tayê aşîranê hetê Pilemuriye kerd.

Eve na tore waxt vêrd ra hata ve 1934 ame. 1934 de dewlete eve namê *Qanûnê Îskanê Mecburî* (Mecburi İskan Yasası) qanûnêde newe vet. Numra qanûnî *2510* a. Qanûnê Îskanê Mecburî, ser ra ve bin prensîbê rasîstîye ser o amevî hazirkerdene; hedefê xo o bî ke hetê etnografîkî ra şeklê Tirkiya (eslê xo de ê Kurdîstanî) bivurno, ziwanan û kulturanê bînan têdîne werte ra wedaro, herkesî bikero tirk. Bêguman, alaqê vetişê na qanûnî û mesela Dêrsimî zuvinî (yewbînan) ra bî.

1935 de dewlete gamêda bîne este û 25ê kanûne (çelê virênî) de eve namê Qanûnê Tuncelî (2884 Sayılı Tunceli Kanunu), qanûnêde newe vet. Eve na qanûn her çî ra avê, namê Dêrsimî vurnêne kerdêne Tuncelî. Seva Dêrsimî *Mufettîşîya Umûmî ya 4.* (4. Umumi Müfettişlik) amêne sazkerdene. Serekê na Mufettîşîye kî General Abdullah Alpdoğan bî. Na qanûnî, heqê huqûqî û heqê mordemîye (insan hakları) têde werte ra dardêne we, her çî fîstêne ra memur û qumendaran dest. Eke înan çi biwastêne, heqa xo bîye ke bikerdêne. Na halî kî ardênê çiman ver ke dewlete Dêrsim de zulmêde newe û girsî dime ra wa.

Naye ra têpîya, na ra kî Dêrsim de îdareyê orfî (sıkıyönetim) ame îlankerdene. Dewlete kerd eskera ke ef vêjîyo, kam ke çekanê xo têslîm

www.netewe.com

bikero, ci rê ceza çîna. Eve naye sarê Dêrsimî bî di parçeyî. Tayê aşîran vake ke *«O wo ke dewlete ef veto, endî ma ra çîyê nêvana, lazim o ke ma kî çekan bidîme»* û hen kî kerd. Tayê kî dust de vêjîyay. Fikrê înan ra gore, mordemî nêşkîyêne bawerîya xo ve dewleta tirkî bîyaro û çekan têslîm bikero. Ayê ke na fikirî ser o bî vatêne *«Dewlete sifte çekanê ma ma dest ra cêna, uca ra têpîya kî kuna ra wertê ma, ma qir kena».*

Dewlete boyna qereqolî, qisleyî û ray virastêne. Sêy Rizayî kî çiqaşî ke dest ra ame, aşîrê ke tivarê xo dewlete rê çîne bî, ê ardî pêser; pîya qesêy kerd, sond werd ke dest ra zuvinî dêne, çiqaşî ke bese kerd binê bandura tirkî mekuyêne. Naca de mordem gere naye vazo ke, rolê Alîşêrî na kar de zaf giran bî. Qesê Sêy Rizayî û Alîşêrî zu bî. Alîşêrî heto zu ra pîlanê aşîran de qesêy kerdê ke înan îqna bikero, heto bîn ra kî o ve Zerîfa ra wertê aşîran de fetelîyêne, seva hesarkerdişê miletî gureyêne. Kitavê Dayra Hervî (Harp Dairesi) yo ke mi na ra ravêr qal kerdo, o kitav de seva kar û barê Alîşêrî nîya vajîno: *«Miletî ser o, têsîrê propaganda menfî ya ke Alîşero Qoçgîrîyiz keno, zaf bî.»*

Çi esto ke çiqaşî ke Sêy Riza, Alîşêr ve tayêna mordemanê bînan ra xebetîyêne kî, aşîrê Dêrsimî zuvinî ra kewtîvî durî, mîyanê înan de zubîyayîş (yewbiyayîş) çîne bî. Baytar Nûrî Dêrsimî kar û barê ê rozan ser o nîya vano:

«Îstîqbalo tarî endî osêne (asêne). Pîlê aşîranê Dêrsimî bîyêne topî, qesêy kerdêne. Herkesî ferq kerdîvî ke çiqas halêde xiravin der ê. Çi hêf ke çiqaşî ke peroz û pesewe kombîyayîşî bîyêne kî rêîsê aşîran zu fikirî ser o nîyamêne hurê, planêde pîyagurenayîşî yo muşterek nêamêne hazirkerdene.»[7]

No îstîqbalo tarî yo ke Baytar Nûrî vano, fekê pîlanê dewlete ra kî eskera amêne îfadekerdene. Vajîme ke Mistefa Kemalî 1936 de siro ke Meclîs kerd ra, qesêykerdena xo de ca da Dêrsimî û heqa Dêrsimî de nîya vat:

«... Karê ma yê zerrê welatî de merhala muhima muhiman, mesela Dêrsimî ya. Na kulo ke zerrê welatî der o, na kerganeya bêdermane gere bêro birnayêne û pakkerdene, kok ra werte ra bêro wedardene. Cirmê xo çi beno bibo, seva kerdişê na karî, qerarê hewceyî eve lerze bêrê guretene

[7] Dr. Vet. M. Nuri Dersimi, Kurdistan Tarihinde Dersim, p. 267

www.netewe.com

û selahîyet bidîyone hokmatî.»

A serre payîzî, vatena sarê Dêrsimî ra gore aşma êlule de, teyaran qonaxê Sêy Rizayî (qonaxê didîne yo ke nêjdîyê Sîne de bî) bombe kerd. Wisarê 1937 de kî ordî her het ra dorme ro Dêrsimî guret, kewt Dêrsim. Gama virêne de sarê Dêrsimî zaf cayan de est ra xo ver, eskerî de da pêro. Çi esto ke aşîrê ke soz davî ke çeke berzêne, ci ra taye bêveng bî, tayê kî bîvî di parçey. Numûne: Aşîra Qozan ve pîlê Kurêsan Alîyê Gaxî ra bêveng vinetî, birazayê Sêy Rizayî Rayver Qopî hetkarîya dewlete kerde. Aye ra dime, birazayê xo yo bîn Zêynelê Alîyê Topî kî xapîya, kewt hetê dewlete.

Sêy Rizayî nîyada ke hal rind nîyo, wast ke Alîşêrî birusno dugelanê (duwelanê) teverî.

Çi hêf ke o werte de Alîşêr Efendî ve Zerîfa Xatune ra, destê birazayê Sêy Rizayî Zêynelî û tayê mordemanê bînan ra ame kîstene. Naye ra têpîya Sêy Rizayî ve Şahan Axayî ra zuvinî dî, dergaderg qesêy kerd. Werte ra senikek waxt derbaz bî, eskerî hurêndîya Sêy Rizayî têsbît kerde, dorme ro ci guret. Lazê Sêy Rizayî Şix Hese, Besa cênîya Sêy Rizayî û xêlê kî domanî pîya qir kerdî. Zêde ranêvêrd Şahan Axa kî zê Alîşêrî, eve planê dewlete destê dêrsimizan ra kîşîya. Hetê Demenan de pêrodayîşî devam kerdêne hama eskera bî ke Dêrsim kewtîvî tengêda girane.

O ra dime kî xevere vêjîye ke Sêy Riza Erzingan de amo guretene, hepis o. Era destkewtena Sêy Rizayî ser o hata nika cîya-cîya çî vajîyê. Hokmatî o waxt propaganda kerde ke Sêy Riza bêçare mendo, şîyo têslîm bîyo. Vatenêda bîne ra gore kî Sêy Rizayî wasto ke şêro Yewîya (Zuyîya) Sovyetan (Sovyetler Birliği), ṛaye ra eskerî ferq kerdo, gureto. Çi esto ke na hurdemêna îddîayî kî rast nêosenê. Her çî ra avê, cawo ke Sêy Riza te de kewto ra eskerî dest, raya Yewîya Sovyetan ser o nîyo. Mordem ke biwazo Dêrsim ra şêro Sovyetan, uca nêsono. Heto bîn ra kî mordemê ke ver ra ve pêy lewê Sêy Rizayî de bîyê, ê vanê ke hokmatî eve destê Walîyê Erzinganî mektuve rusna, wasto ke ronîsê, seva haştîye qesêy bikerê. Sêy Riza kî aye ser o şîyo Erzingan. Mehmet Gulmez, kitavê xo «Dêrsim ra ve Darestene Sêyît Riza» de na meselî ser o dergaderg vindeno.

www.netewe.com

Pênîye de, 18ê teşrîne (aşma payîzîya peyêne) 1937 de dewlete Sêy Riza ve tayê mordemanê bînan ra Xarpêt de dar de kerdî.

Mordem naye eskera vazo ke Sêy Rizayî, dewleta tirkî rind nas kêrdîvî û dêyme bawerîya xo pê nêardêne. Ey wast ke kirmancî wayîrê heqanê xo bê, azad bê, wertê mordemîye de eve rîyo sipê biciwiyêne. Eke biwastêne êy kî bese kerdê ke têslîme dewleta zulimkare bone, bibo wayîrê mal û milkî. Hama êy na rayê nê, raya cuwamêrdîye, raya xoverrodayîşî pê gurete. Rozê êy lazê xo ra nîya vatîv:

«Lazê mi, astarê çê mi, ez ver va dismenî çok ronênan.»

Hen vatîv û pênîye de hen kî kerd.

Na ra darestene ra têpîya, Serwezîrê (Başbakan) Tirkiya nîya vat:

«Ma meselê Dêrsimî werte ra dard we, qedena. Muşkîlê Dêrsimî ra xeleşîyayme..»

Eke kewt serra bîne, bî eskera ke zeke Înonu (İnönü) vano henên nîyo. O sire de serwezîr kî endî Înonu nê, Celal Bayar bî. Zimistan ke vêrd ra wisar ame, ordîyê dewlete rêyna kewt Dêrsim. Dêrsimizan tayê cayan de est ra xo ver, eve cuwamerdîye da pêro. Aşîrê ke 1937 de bêveng mendîv, înan ra kî tayîne tifong est. Vajîme ke Qozan (Qozû) û Kalan (Kalû) nîya bî. Birazayê Sêy Rizayî Zêynel Topî kî 1938 de têpîya eskerî de da pêro. Hama hervo en giran mintiqa Demenan (Demenû) de bî. Hêyderan (Hêyderû), 1936 û 1937 de çekê xo teslîm kerdîvî. 1938 de, ayê ke çeke dest de bî, ê kî dustê eskerî de vêjîyay, da pêro. Eve na hal, dergîya cepheyî se kîlometre ra zêderî bîvî.

Esker bikewtêne kotî, uca dewî vêsnêne, zaf kes kî qir kerdêne. Naye ser o kî Boxazê Alî ra ve Çemê Harçîge, eve des hezaran cênî, domanî, kokimî remavî kewtîv wertê birran. Derê Laçî bîvî sembolê. Sembolê xowerrodayêne, sembolê azadîye. Dismen kî na mesele zanêne. Naye ser o kî dorme ro Derê Laçî guret, uca xo rê kerd hedefêde stratejîk. Mufettîşê Umûmî yê 4., 14ê aşma temmuze de seva taarruzêde neweyî emrêde newe vet. Na emir de nîya vajîyêne:

«Hêydutî (haydutî) pênîya pêyêne de, Derê Laçî de werte ra bêrê wedardene (bêrê qirkerdene). Na hereket kî gere eve lerz û şîddetêde henê bêro kerdene ke hêydutî firsetê remayîşî mevênêne.»[8]

[8] Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, p. 434

www.netewe.com

21ê aşma temmuze de Derê Laçî kewt ra eskerî dest; eve hezaran cênî, doman, kal û pîrî te de amey qirkerdene. Têpîya hetê Kalan û Abasan (Avasû) de kî hereketo çekdar zaf cayan de şîkîyavî, têsîrê xo bîvî kêmî. Çi esto ke dewlete eve naye mirdê nêbîye. Eskerî est dewan ser, eve des hezaran keso bîn qir kerd. Na sire de, ayê ke xo «bêteref» qewul kerdêne, çê xo de vinetey bî ya kî dewlete rê yardim kerdîvî zeraro zêde dî. Çike înan hen texmîn kerd ke wertê xo û dewlete de problem çîno, naye ra gore kî dewlete ci ra çîyê nêvana.

Celal Bayar, na tertelê pîlî ser o nîya vano:

«Ataturkî rîyê mi de nîyada, vat <Se beno?>. Ez fam ken, gere uca (Dêrsim de M. Ç.) emnîyet bêro temînkerdene. Çi beno bibo vatena xo mi rê wa. Çike reîsê hokmatî ez ûne. Mi vat <Efendîyê mi, kuno sarê mi ke ti qey hen mi de nîyadana.> Ataturkî vat <Ez mesulîyet cên xo ser, dame[9] *Dêrsim ro>, û ma da piro.»* [10]

Sarewedardena Dêrsimî ça nêşîye ser? Mordem bese keno ke na sevevan (sebeban) ser o eve kilmekîye nîya vazo:

1.Sarewedardena Dêrsimî mintiqayêda (cayêde) teng de bîye, na sevev ra kî dewlete rehet dorme ro ci guret, mintiqa fîste ra xo dest.

2.Sarewedardena Dêrsimî, eve destê organîzasyonêde sîyasî nêbîye. Zu merkez ra nêame îdarekerdene, na het ra wayîrê plan û programê nêbîye.

3.Dêrsimizan dest ra zuvinî nêda, parçebîyaye mendî. Aye kî raverîme, tayê aşîran hetê dewlete guret.

4.Hetê amora (hûmara) esker û çekan ra kî werte de ferq zaf bî. Dewlete, eve des hezaran eskerî eştîvî Dêrsimî ser; dest de tifangê makînelî, têyarêyî, topî, tankî, hawanî bî. Ê Dêrsimî ne honde (ende) eskerê xo bî ne kî çekî. Çekê dêrsimizan tifangê pîyadey bî.

5.Ne dugelan ra ne kî kesêde bînî ra veng nêvejîya, eve çekuyêde bîn Dêrsimî tever ra yardim nêguret, têyna mend.

---

(9) Eslê xo de eve Tirkî *«vuracağız Dersimi»* vajîno. No êno mana kîstene, qir kerdene. Hurêndîya *«dame Dersîmî ro»* de mordem bese keno vazo *«Dêrsimî kîseme»* ya kî *«Dêrsimî werte ra wedarîme»*.

(10) Kalman

www.netewe.com

PÎR Û PISÎNGE

Arêkerdox: **Mihanî LİCOKİC**

Tiya bî û çinê bî, hebêke pîre û hebêke pisînge bî.Pîre mangay xu doşena, şitê xu ana dîyar, la keyna cay xu vîr a kena, şitî nêkena binê mekebe. Pisînge yena şitê Pîre wena. Pîre şonik şanena ay rê, şonik gineno pero, dimê cay tera beno.

Pisînge vazdana teber û reyna geyrena a, miyanê beryay de Pîre rê lavay kena, vana:

-Pîrê, Pîrê! Dimê min bide, ez pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Pîre vana:

-Şitê min bide.

Pisînge şina verê bize, vana:

-Bizê, bizê! Şit bide, ez bidî pîre, Pîre wa dimê min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Bize vana:

-Min rê velg biyare.

Pisînge şina verê dare, vana:

-Darê darê! Velg bide, ez velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dimê min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Dare vana:

-Şo min rê darî biya.

Pisînge şina verê heddadî, vana:

-Heddad, heddad! Darî bide, ez darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dimê min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Heddad vano:

-Min rê hakan biyare.

Pisînge şina verê kerge, vana:

-Kergê, kergê! Hakan bide, ez hakan bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre,

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

Pîre dimê min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan:

Kerge vana:

-Şo min rê qût biyare.

Pisînge şina verê kuwarî, vana:

-Kuwari kuwari! Xilt bide, ez xilt bidî kerge, kerge hak bido, hak bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dimê min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Kuwari vano:

-Şo silopêke sil biya, çimey min biteyne.

Pisînge şina verê gay, vana:

-Gawo, gawo! Sil bide, ez sil bidî kuwarî, kuwari xilt bido, xilt bidî kerge, kerge hak bido, hak bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dimê min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan:

Ga vano:

-Şo min rê simer biyare.

Pisînge şina verê mereke, vana:

-Merekî, merekî! Simer bide min, ez simer bidî gay, ga sil bido, sil bidî kuwarî, kuwari qût bido, qût bidî kerge, kerge hak bido, hak bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dimê min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Mereke vana:

-Şo keynan biya, wa serê min de govende bigîrê ku dalpey min de nêrê.

Pisînge şina verê keynan, vana:

-Keyney, keyney! Bîrê serê mereke de govende bigîrê, wa mereke simer bido, ez simer bidî gay, ga sil bido, sil bidî kuwarî, kuwari qût bido, qût bidî kerge, kerge hak bido, hak bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dimê min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Keyney vanê: Ma rê solan bigî.

Pisînge şina verê dikandarî, vana:

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

-Dikandar, dikandar! Solan bide, ez solan bidî keynan, keyney bêrê serê mereke de govende bigîrê, mereke simer bido, simer bidî gay, ga sil bido, sil bidî kuwarî, kuwari qût bido, qût bidî kerge, kerge hak bido, hak bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dimê min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Dikandar vano: «Şo peran biya.»

Pisînge şina verê xizîna, vana:

-Xizîna, xizîna! Peran bide, ez peran bidî dikandarî, dikandar solan bido, solan bidî keynan, keyney bêrê serê mereke de govende bigîrê ku dalpey nêrê, mereke simer bido, simer bidî gay, ga sil bido, sil bidî kuwarî, kuwari qût bido, qût bidî kerge, kerge hak bido, hak bidî heddadî, heddad darî bido, darî bidî dare, dare velg bido, velg bidî bize, bize şit bido, şit bidî Pîre, Pîre dimê min bido, pişt kerî, deşt kerî, şinî kê xalan.

Xizîna vana xuşş û peran verê pisînge de kom kena.

Pisînge peran kena heqîbe û şina dikan. Peran dana dikandarî û keynan rê solan gêna kena heqîbey xu û şina verê keynan. Heqîbey solan verê keynan de kena veng, keyney solan kenê xu pay û şanê pisînge dima, şinê serê mereke de govende gênê. Mereke zî beryay xu akena, Pisînge heqîbey xu şana ver, kena pirrî simer û şina gay het. Heqîbey simerî verê gay de kena ro, ga simer wenû û silopêke sil keno. Pisînge silopê silî gêna, bena dana fekê kuwarî ro, kuwari qût vera dano heqîbey pisînge. Pisînge heqîbey xu erzena serê milê xu, şina verê kerge, qût verê kerge de kena ro. Kerge qût wena û hakan kena. Pisînge hakan kena heqîbey xu û şina verê heddadî, hakan dana heddadî. Heddad hakan keno hakerûn, weno û darî pisînge rê virazeno. Pisînge darî gêna şina verê dare, darî dana dare. Dare zî pisînge rê velg kena war, pisînge velg kena cemay xu û bena dana bize. Bize velg wena û guwanan şit ra zepetnena, şitê xu doşena, kena elbikêke. Pisînge elbikê şitî gêna û verê xu şana kê Pîre, şit dana Pîre. Pîre dimê pisînge pisînge rê nana pa û pisînge pişt kena, deşt kena, şina kê xalan*.

*Min ena fistanike Licoke de goşdarî kerda.

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

EY WELATO DELAL

A. Muttalîp KOÇ

Ey welat mi welat delal
Kue û dere, awka zelal
Te de geyrên bejna delal
Şew û ruec ho mi d' o xeyal
Delaaal, delaaal, delaaal, delaaal!

Ez ça ra wa, ça ra omû?
Serî kueyûn, darûn ra omû
Serî awka zelal ra omû
Kurd û Kurdistan ra omû
Delaaal, delaaal, delaaal, delaaal!

Mîyeşnê çerin, bîrî diweşinî
Şitî xwi binî meşk d' tiyeşinî
Mast û pendîr yi çi weş yin
Delaaal, delaaal, delaaal, delaaal!

Kuey û derê yi bîyo derdi
Dişmin te de bi serwirdi
Xortî ma te de bî serhildi
Hesret mi Kurdistan nidî
Delaaal, delaaal, delaaal, delaaal!

Oktobre 1996 Almanya

www.netewe.com

Nîlufer Akbal:

«LAWİKÎ RUHÊ Mİ ÎFADE KENÎ»

Roportaj: **Seyidxan KURIJ**

***Seyidxan Kurij**: Ma bi xêr, ti eşkena seba wendoxanê «Vate»yî xo bidî şinasnayiş?*

Nîlufer Akbal: Xêr bi silamet. Ez Gimgim (Varto) ra wa. Hetanî lîse mi Gimgim de wend. 1987 de ez ama Stanbul. Ez Stanbul de şîya mektebê muzîkî. Ez na mîyan de şîya mektebê Arîf Saxî û mi naca dersê sazî guretî. Naye ra dime ez şîyane Mektebê Muzîkî yê Tîmur Selçukî, mi îta de dersê muzîkê klasîkî guretî. Cuwa pê mi jû malîm ra di-hîrê serrî dersê vengî (şan) guretî. Raya Ewropa ke bîye ra, ez amane Ewropa û şîyane. Mi di serrî şeherê Almanya Köln de dersê vengî guretî. Ez bawer kena ke ewro ra pê hewcetîya mi bi derse çîna; ez teknîk musane û ez şîkîna xo bi xo bimusê. Ez îndî şîkîna xo perwerde bikerî.

***Seyidxan Kurij**: Qijkekê to di çî to ser o tesîr kerd ki ti muzîkî ser o bixebetî, yan kilaman (dêran) vacî?*

Nîlufer Akbal: Na jû pirsêde zaf rind a. Hetanî ewro kesî mi ra pers nikerde. Waxto ke ez qij bîya Gimgim de televîzyon çinê bî labelê mi zaf goş nêne radyoyî ser. Ez bawer kena gereka zerrê mordemî de bibo, eger mordemî de çîyê bibo, o mordem şîkîno çîyanê rindan bikero. Ez hama 6-7 serre bîya, tek derdê mi, tek waştena mi kilamvatene bîye. Zerrê mi ra amêne. Mi xo bi xo vatêne «Eke ez bimirê namê mi beno vîndî. Gereke ez tenê gure bikerî ke namê mi na dinya de bimano.» Naye ra ez nifikirîyane ke zê hunermendanê bînatî kilaman bivacî, perê mi bibê zaf û çend serrî dime kî kes mi mîyaro xo vîrî. Mi vatêne «Ez karêde henên bikerı ke her tim bimano.». Bêmergê re hesretê mi bî. Na hesreti kî mi ser ro tesîr kerd ke ez hunerî ser ro bixebetîyê. Jû nuştoxê rûsî vano: Viraştene hesudiyayêna heqan (hûmayan) qamçî kena (Yaratıcılık tanrıların kıskançlığını kamçılar).

Mi zaf waştêne ke ez hunermend bî, labelê Gimgim de îmkanî çînê

www.netewe.com

bî. Malîmanê mi mi rê zaf yardim kerd.

Birayê min ê pîlî saz dêne piro. Ez ê ra saz musane. Çê de ê dêne piro, mi vatêne. Heto bîn ra, şima kî zanenê ma û pîyê mi Qizilbaş ê. Ez cematê Qizilbaşan de bîyane pîl. Qizilbaşan de cemî estê û çê ma de kî cem viraştêne. Hetê Dêrsimî ra pîrî amênê, înan saz dêne piro, deyîşî vatêne.

Nika êno mi vîrî, pîran deyîşê zazakî vatêne; Hezretê Alî ser ro, 12 Îmaman ser ro zazakî deyîşî vatêne. Ez nika ere ê deyîşan cêrena lakîn nişîkîna bifîyê xo dest. Ez zaf poşman a ke ma o waxt ê deyîşî nênivisnayî. Tabî nê kulturî mi ser ro zaf tesîr viraşt.

***Seyidxan Kurij**: İnî deyîşi inkê kirdkî (zazakî) nivacîyên. Gimgim ra, Dêrsim ra zaf dengbêjî estî, yi kilamanê kirdkî vûnî, labelê kes deyîşan nivûnû. Sebêbê xo çi yo?*

Nîlufer Akbal: Kaseta (bandê) min a verêne de deyîşî bî, labele nê deyîşî tirkî bî. Qijkekêna mi ra tesîr mi ser ro mendîbî. Ma dest de ebi zonê ma deyîşî çîn ê. Mi tarzê deyîş de tek jû kilame dîye: kilama «Dilo Yeman» a Alî Şêrî. Na deyîş a. Na mi kaseta xo ya «Mîro» de vate. Eke ez naye ra tepîya deyîşan peyda bikerî, deyîşanê rindan, ke hêtê muzîkî ra kî rind bê ez tabî kî wanena.

***Seyidxan Kurij**: To hetûn êr se kerd, to çi kar kerd, to çi ard werte?*

Nîlufer Akbal: Mi qijkekênîya xo ra kilamî vatêne. Mekteb de mi tim û tim kilamî vatêne. Gimgim de komêde mawa muzîkî bîye, ma şîyêne dewan de konserî dêne.

Ez waxto ke amûne Stanbul, ambazan (hevalan) va «Vengê to weş o, bê ma to rê kasete virazîme». Nayê ser ro ez şîya Unkapanı, mi jû firma de jû kaseta deyîşan viraşte. Uca mi Hasret Gultekîn, Firat Başkale û çend hevalê bînî nas kerdî.

Na kasete ra dime mi hîrê serrî kasetî niviraştî. Mi waşt ke ez huna zaf muzîkî ser ro bixebetîyê, xo tenêna avêr berî hama kasete virazî. Di serrî-hîrê serrî ra tepîya mi ebi namê «*Ben Bir Kadınım*» (Ez Jû Cênik a) jû kasete viraşte. Na kaseta mi popê tirkî bî, labelê tenê kilamê şarî (halk türküleri) kî te de bî.

Waxto ke Tirkiya de kurdkî qedexe bî, Hasret Gultekînî muzîkê kurdan ê enstrumentalî ra jû kasete viraştebî. Kurdkî ke bî serbest, Hasretî

www.netewe.com

Hunermend Nîlufer Akbal

mi ra va «Bê ma na kasete de kilaman bivajîme.» Ez û Riza Akkoç ma kewtîme studyo, ma ebi namê *Newroz-1* jû kasete viraşte. Na kasete de mi hîrê kîlamî wendî. Kasete ebi nê kilaman amê rotene.

Kaseta Newroz-1'î rind amê rotene. Her kesî va «To kilamî rind vatê.» Na ra mi cesaret giret, şeş aşmî ra tepîya ma kaseta *Newroz-2* kerde pirr. Nê hurdmîn kasetan de kî rayeraberdox Hasret Gultekîn bî. *Newroz-2* de mi tayîna zaf kilamî vatî. Nê hurdmîn kasetan ra dime ez amane naskerdene. Nê kasetan ra dime mi goşdaritoxê xo kî nas kerdî. Mi o waxt ra dime dî ke mordemê şoreşger, demokrat û kurdî goş nanê muzîkê mi ser. Mi xo ra pers kerd: «Ez kam a? Cayê mi kotî yo?» Ez zaf fikiryaya, mi sarê xo na mesela ser ro zaf dejna; naye ra dime mi cayê xo çînît we.

Kaseta min a pêyine «*Mîro*» wo. Kaseta «*Mîro*»yî de mi kurdkî (kurmanckî, zazakî), tirkî û zonê armenîyan ra kilamî wendî. Nika kî ez Strasbourg de teba jû fransize jû kaseta newîye virazena. Ez bawer kena ke na kaseta mi serra newîye (1998) de vejîna.

***Seyidxan Kurij**: To cuwa ver naye tirkî kilamî vatyeni û cuwa pê kî dest kerd ci kurdkî kilaman vûna. Na proses se bî?*

Nîlufer Akbal: Ma henî amêbîme perwerdekerdene (eğitmek) ke ma şerm kerdêne ke ma vacîme «ma kurd îme, ma zaza yîmê». Çimke ma «xirab» bîme labelê tirkî «rind» bî. Tirkan ma henî kerd bî, ke ma vatêne «Ma se çand qalan tirkî bimusîme?» Rind ke ma û pîyê ma çê de

www.netewe.com

zazakî qesê kerdêne ke ma zanitêne «ha, çiyêde bîn esto». Yanî ma tirkî dîyêne, ma û pîyê ma qe tirkî nizanenê. Vanê ya, mordem kamci zonî rind bizano, ebi ê zonî xo huna rind îfade keno. Huna rind şîkîno derdê xo bîyaro re zon, huna rind kilaman vaco. Çimke maye ra muso. Însan dinya de nak (göbek) ra giredayîyê tek jû însanî yo, a kî dayik a. Maya mi zaza wa. Raştîye hatanî 18 serrîya mi mi nizanitêne ke ez kurd a. Mi vatêne qey ma tirk îme, herhalde ma kowan de cuyîne (yaşamak) coka ma nê zonî musayîme. Ez ama Stanbul, mi mordemî nas kerdî, mi kitab û kovarî wendî; mi zana ke «ha, ma tirk nîme, ma kurd îme, ma zaza yîme». Ma cêrayme xo ser, kulturê xo, zonê xo ser. Naye rê kî ez o waxt ra kurdkî kilaman vana.

***Seyidxan Kurij**: Ti huma zî him kurdkî him tirkî kilaman vûna û to kaseta xo ya pêyini di armenîkî zî kilamî wendî. Ti qê ehend zaf zonan di kilaman vûna?*

Nîlufer Akbal: Ti kî zaf weş zana ke (çimke ti kî zê ma perwerde bîya) ma ebi di şexsîyetan bîme pîl. Ma tim waşto ke ma tirk bîme, labelê ma esasê xo de kurd bîme. Di şexsîyêtê, di nasnameyê (kîmlîgê) ma estê. Ez wazena nê hurdmîn nasnameyanê xo kî vêjî werte, bidê naskerdene. No sebeb ra ez hurdmîn zonan ra kî kilaman wanena. Ez tirkî û zazakî rind zana, kurmanckî kêm zana, armenîkî fam kena la nêşîkîna qesê bikerî. Ez nîya tayîna rind şîkîna xo îfade bikerî, naye ra kî ez ebi zaf zonan kilaman vana. Zonan de dişmentîya mi çîna.

***Seyidxan Kurij**: To hetûn inkê qet Gimgim ra kilamî niwendî. Îmkanê to çînî ki ti şuêrî Gimgim ra kilaman arê dî, inîn ser o bixebetî û kasetanê xo di biwanî?*

Nîlufer Akbal: Ez des serrî nişîyane Gimgim. Serra parî ez şîya Gimgim, bawer bikerê tek jû dengbêj mendbî. Mi o ard kasete kerde pirr. Goş nan ser temam kilamê govend ê, kilamê koy ê. Ma o tur perwerde bîme ke ma gereka tim û tim avêr şîme, ma nêşîkîme peyser şîme. Ez nêşîkîna nê kilaman zê ê biwanî. Ez gereke ser ro bixebetîyê. Na kasete de kilamê rindî estê. Ez înan ra jû kaseta xo ya newî de wanena. Şarê Gimgimî kî Dêrsim ra şîyo. Tenê çend dewê elewîyan estê. Naye ra Gimgim de kilamê zazakî zaf nivacînê. Yê ke estê kî tayînî wendê. Mesela di biray estê, hurdmîna kî kor ê, dînan jû kasete kerda pirr. Mi

www.netewe.com

kaseta dînan arde, goş na ser. Nêmê daye tirkî yo nêmê daye zazakî yo. Ez gereke nînan se bikerî?

***Seyidxan Kurij**: Ti eşkena xebatê xo yê muzîkî ser o ma rê qisê bikirî? Ti waxto ko yew kasete virazena, ti kilamanê xo sinî vîcnena / weçinena?*

Nîlufer Akbal: Mi her dayim vato, mozaîk çîyode rind o. Ez wazena kasetanê mi de zaf kulturî zaf zonî bibê. Muzîko ke sarê mi der o, muzîko ke ez wazena virazê enternasyonal o. Ez wazena dewijî kî goş mi ser nê -o hiss kî tayê bibo-, şarîştanijî kî goş mi ser nê. Na kaseta mi na pêyine de, mi ûsilê rock, caz û otantîkî cerebnayî. Di kilamî mi bi xo viraştî (hem muzîk hem kî tekst ê min ê), jû kilame mi Kemal Astareyî ra gurete, jû kilame Dêrsim ra wa, jû kî wuncîya otantîk a. Yanî hem kilamê otantîkî estê hem kî muzîko modern esto. Bawerîya mi ebi diyalektîkî esta. Dinya de her çî, mordem, heyat vurîno. Na vurîyene tim rind niya, rey-rey kî xirab a. La her çî avêr şono. Teknolojî avêr şono, cemat vurîno, mordem vurîno, kultur vurîno. Ez muzîkê xo de na vurîyene cêna çimanê xo ver. Ez jû raye de îsrar nikena. Ez nivana «mi na raye gureta, ez gereka tim û tim na raye ra şorî». Nika ez şîkîna stîlê muzîkê xo ra Volk-otantîk vacî. Muzîkê mi de hacetê modernî estê û mi kilamî ebi tarzê rojawanî yanî ebi tarzê «şan»î wendî labelê mi hacetê otantîkî kî gurenayî. Mi muzîkê rojawan ê otantîkî ra jû sentez viraşto. La ke ez naye ra dime stîlê henî qayil mebî, ez şîkîna bivurnî.

***Seyidxan Kurij**: Goşdaritoxan kaseta to Mîroy ra zaf hes kerd, xêlê amê ruetiş. Ti ina xebatê xo sinî vînena?*

Nîlufer Akbal: Mi kaseta xo ya «Ben Bir Kadınım» ra dime panc serrî kasete niviraşte. Mi waşt ke ez çîyêde rind bikerê. Ez panc serrî xebetîya, mi kaseta Mîroyî viraşte. Ez bawer kena ke mi çîyode rind viraşt. Mi waşt ke ez tirkî kî goş muzîkê kurdan ser nê. Qeyî ma goş nanîme muzîkê dînan ser, qeyî ê goş ninanê muzîkê ma ser? Kaseta Mîroyî kurdan ra zafêrî tirkan gurete. Rojnameyanê tirkan ra Cumhurîyet, Milliyet, Hürriyet, Aktuel û Radikalî ca da na kasete, na kasete ser ro nivisna. Dêmek mordem şîkîno ebi muzîkî, kulturê xo şaranê bînan re bidêro naskerdene.

***Seyidxan Kurij**: Yew çî zaf dîqqetê mi onceno: Ti durikan (ağıtan), lawikan zaf weş vana. Cay durikan û lawikan cemaat kurdan de çi yo?*

www.netewe.com

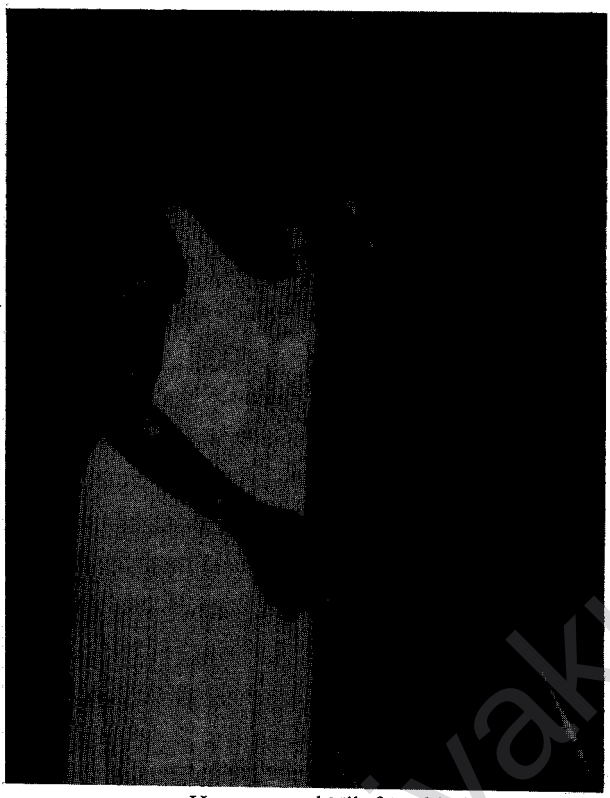

Hunermend Nîlufer Akbal

Qeyî kurdan mîyan de ehend zaf lawikî estî.

Nîlufer Akbal: Cuyê (heyatê) ma jû lawik a. Miletê kurd heta nika ehend zulm dîyo ke, nîşto ro ê zulmî ser ro kilamî vatê. Ez şexsîyetê xo de zaf hissî ya, nîşena ro berbena. Ez bawer kena her hunermend însanêde hîssin (duygusal) o. Eger hîssî çînê bê, mordem nişîkîno hunermend bo. Ez lawikan ra zaf heskena, çimke cuyê (emrê) mi kî jû axit a. Ez bawer kena cuyê her kurde/kurdî jû lawik a. Jû şancî (hunermenda vengî, dêrbaze) vana «ez ebi vengê xo yê ruhî xo ifade kena». Lawikî kî ruhê mi îfade kenê.

***Seyidxan Kurij**: To kaseta xo Mîroy di opera kî ceribnaya û ez zana ti xêlê zî opera ser o xebitîyaya. Ti wazena operaya kurdî virazî? Xebatê tu ini derheq di esta çîn a?*

Nîlufer Akbal: Waxto ke mi dersa opera gurete, armanc a bî ke ez opera bimusê, kurdkî kilama opera biwanê. Kilama xo ya «*Serd o*» de mi cerebna û zaf qayil bî. Kilama «*Serd o*» mi zê opera wende. Zazakî opera re zaf musaît o, labelê ez teyna xo ser nîşîkîna opera virazê. Jû aranjoro kurdo ke opera rind zano, xo opera ser ro rind perwerde kerdo, bibo temelê hazir kero, ez şîkîna biwanî. Têna xo ser, pê zanayena xo ez şîkîna kilaman biwanê, la ez nêşîkîna her çî xo ser bikerê. Ez wazena naye ra dime opera ser ro bixebetîyê, la zaf zor a. Zoro girs o wo ke ez nêşîkîna kurdkî bifikirî.

***Seyidxan Kurij**: Ti him cînî ya û him zî hunermend a. Îta di zorê*

www.netewe.com

(problemê) to çi yî, asanê (rehetê) tu çi yî, yanî avantaj û dezavantajê to çi yî?

Nîlufer Akbal: Ma pêro zanîme ke zerrê cematê Kurdîstanî de cayê cênike kamcî ca wo, cênikanê ma çi dîyo, çi nidîyo. Nê çand serranê pêyinan de halê cênikanê kurdan tayê (teneyê) bî rind. Tevgerê rizgarîya netewî (ulusal kurtuluş hareketî) ra dime halê cênikanê kurdan binêna bî rind. Ewro xêlê cênikan kî cemaat de cayê xo gureto, labelê na nêna a mena ke cênî xelesîyê ra û problêmê cênikan qedîyê. Heto bîn ra rehetê (avantajê) mi estê. Mi ra ver cênikê hunermendî bî, zaf kî xizmetê dînan bî, hurmetê mi dînan re esto. Cênikê ke muzîkî ser ro îlmî bixebetîyê, sarê xo muzîkî ser ro bidejnê kêm ê; na ewik de ez têyna wa, na het ra ez ebi avantaj a. Zorê mi kî o wo ke, ez zê camêrdan nêşîkîna rehet hereket bikera. Sahaya hereketê mi teng a. Ez nêşîkîna rehet şorê her ca, her kesî de nêşîkîna alaqa ronê, ez nêşîkîna mîyanê şarî de bicêrê, kilaman top kerê. Cematê ma de cayê cênike kifşkerdi yo; cênike gereke çê de bimano, domanan weyî bikero, mêrdê xo re xizmete bikero. Kamcî cênike ke na çembêr ra vêcîya teber, bena «cênika xirabe». Ti binê bihuyîyê ti xirab a, ti qal bikerê ti geveze wa. Waxto ke jû cênika hunermende jû camêrdê hunermendî de pîya bixebetîyo, ma bêrê pîya muzîkî ser ro qesê bikerîme, pîya vêjîme sehne, cade her kes vano «ha, wertê dînan de çîyê esto». Halbukî zaf normal o ke jû cênike û camêrd pîya bixebetînê, pîya hunerê xo îcra bikerê. Her welatî de hunermendê cênikî û camêrdî pîya xebetînê, seba avêrberdena hunerê mîllî ya pîya xebetînê. La o însano ke wazeno qezenç bikero gereke o însan vîndkerdene kî bicêro xo çim. Çimke kulturê ma de zaf edetê feodalî estê ke gereke rew bîyêrî terkkerdene. Mi hetan nika tim û tim vîndkerdene kerde xo çim û mi timî kî qezenç kerd.

***Seyidxan Kurij**: İnî serranê pêyinan di hunermêndê kurdan zaf tewir muzîk ceribnênî. Muzîkê kurdkî di hama hama caz, pop, rock amê cerebnayiş. Ti nika halê muzîkê kurdî sinî vînena?*

Nîlufer Akbal: Edebîyatê man o klasîk zaf dewlemend o, zaf giran o, zaf rind o. Waxto ke ti kilamanê şarî (gelî) ser ro, şanikan, destananê şarî ser ro xebetîna ti naye rind vînena. La gorê na dewlemendîya kulturê ma, muzîkê ma hama mîyanê muzîkê dinya de cayê xo nêgureto.

www.netewe.com

Na zamanê pêyinî de ez vînena ke zaf çîyê rindî benê. Ez bawer kena ke muzîkê kurdan şono ver bi cayêde rindî. La gereke naye ra ravêr dinya qebul bikero ke na dinya de kurdî estê, zonê dînan esto, kulturê dînan esto, muzîkê dînan esto. Û ma qebul bikerê ke, ma bişîkîme vêjîme televizyonê almanan, îngilizan, amerikanan, televizyonê muzîkî. Ma çîyo rind kerdo, lakîn kes ca nêdono ma; çimke vanê «kurdî terorîst ê». Her kes a çim ra qaytê ma keno. Ma hetê muzîkî de çîyo rind kerdo, ma gereke nika bişîkîme xo dinya de bidîme naskerdene. Eger kurdî dinya de zê miletî bêrê naskerdene, o waxt na raye bena ra. O waxt mektebê muzîkî benê ra, akademî benê ra û zaf çîyê neweyî kî ênê werte. Ez bawer kena ke muzîkê kurdkî zaf cawo hol cêno, çimke dinya hissîyat ra kewta durî, her çî bîyo mekanîk. Waxto ke ti televîzyonanê muzîkî (Mtv, Mc, Viva) qayt kena kî ti bê çîyanê mekanîkî çîyê nivînena. Her çî seba bazarî virazîno. Muzîkê kurdan de hîssîyat qewetin o, hem qeseyanê ci de mesaj esto hem kî melodî tesîrê zerrê însanî keno. Na ra ez bawer kena ke muzîkê kurdan bêro cayêde rind. Însan tim û tim îhtîyacê dê hîss keno. Eger hîss (duygu) qedîya, mordem kî qedîyo.

***Seyidxan Kurij**: Ti halê cînîyanê kurdan nika sinî vînena û gerek cînî kurdan se bikirî ki siba Kurdîstanê azadî di kolê camêrdan mebî?*

Nîlufer Akbal: Nê çand serranê pêyinan de halê cênîyanê kurdan tenê (binê) ver de şî. Mucadeleyê rizgarîya netewî cênîyanê kurdan ser ro xêlê tesîr kerd. Cênike kî hêdî hêdî nê cemaatî de cayê xo cênê. Waxto ke ma tarîxê dinya de û tarîxê rîzgarîya şaranê bînan de nîyadame, vîneme ke waxtê mucadeleyî de cênike tewr virêndîye de, çekê xo dest de, lej (lec, lez) kenê, peşmergan re çekan benê; la xelasbiyayena welatî dima cênike wuncîya kî şona kulinde, kona wertê çar dêsan. Ma de kî no taluke esto. Nika tayê ambazî vanê: «Nika ma hunî şêrî mîyan de, ma ver verî Kurdîstanî bixelesnê ra, dewleta xo ronê, wayîrê nasnameya xo bê, naca ra tepîya ma heqa cênikan kî danîme ci.» Verî çepanê tirkan vatêne: «Ma verî şoreş bikerê, sosyalîzm biyarê Tirkiya, naye ra tepîya heqa kurdan danîme ci.» Senî ke no fikir xelet bî, fikirê nê ambazan kî xelet o. Gereke ewro ra cênike tedbîrê xo bîcêro. Cênike gereke ebi mêrdê xo, birayê xo, ambazanê xo, pîya eynî sevîye de û zê jûbînî her ca de ca bîcêro. Cênike gereke xo nas bikero, cênikîya xo ra

www.netewe.com

meşarmo, meterso û xo qij mecêro; heqa xo bizano, wayîrê heqa xo vejîyo; xo medo rê pilixnayene. Xêlê komê cênîyan estê, kovarê cênîyan estê; ez texmîn kena zafê cênîyan nê guran ra xebera xo esta. Gerek cênike îtawûn de cayê xo bicêro û tim û tim biwano, xo avêr bero. Gerek cênike cemaatî de her ca de, muzîk de ,tîyatro de, sînema de, polîtîka de cayê xo bicêro.

***Seyidxan Kurij**: Tewr zaf kam dengbêjanê kurdan tu ser o tesîr kerd?*

Nîlufer Akbal: Ti zana mi zaf herê xo nas kerd, mi herê fam kerd ke ez kurd a. Hatanî o waxt mi zaf goş nidêne muzîkê kurdî ser. Vero cû mi ebi Şivan Perwerî muzîkê kurdî nas kerd. Tesîrê Nîzametîn Ariçî mi ser ro bî, çimke muzîkî ra famkerdena (anlayiş) dê ya mi ra nêzdî ya. Wertê min û Nîzametîn Ariçî de zaf çîyê muştereki estê. Ciwan Haco ebi hacetanê rojawanî muzîk virazeno, ez muzîkê dê huna modern vînena. Dengbêjanê klasîkan ra ez goş nana Meyrem Xane ser, Hesen Cizrawî ser û taybetî ez ebi zewq goş nana Mehemed Arif Cizrawî ser. Ez zaf qîmet dana muzîkê Mehemed Arif Cizrawî. Ewro dengbêjanê kurdan ra keso ke tesîrê xo mi ser ro bibo, mi rê bibo nimûne (ornag) çîno. Ewropa ra çend komê muzîkî yê şoreşgerî estê, tesîrê dînan mi ser ro esto. Mesela ez ebi Offra Haza, Sarajevo û Beatles zaf qayîl bena. Ez zaf goş nana muzîkê klasîkî ser. Gorê bawerîya mi gereke hunermendî goşê xo rind perwerde bikerê. Însan ke goşê xo perwerde nêkero, nêşîkîno muzîko weş virazo.

***Seyidxan Kurij**: Ma newe dest kerd ci ebi namê «Vate»yî yew kovare vecenî. Ez nê pîyaqesêkerdişî na kovare di vecena. Wendoxanê «Vate»yî rê çi mesajê to esto?*

Nîlufer Akbal: Zonê ma hatanî nika her daîm pey (pê) de mend. Rîyê kamî ra? Rîyê ma ra. Wertê kurdan de soranî estê, goranî estê, kirmancî (kirdî, zazayî), kurmancî (kirdasî) estê. Ez bawer kena kurmancan ma ser ro xêlê hakîmîyet no ro. Kovar û rojnameyê kurdan - zafêrî dînan- ebi zarava (lehçeya) kurmancî yê. No xebatê şima, ebi zonê ma kovarevetene zaf çîyêde rind o. Ez şima zaf zaf pîroz kena. Ez wazena ke ebi na kovare ez kî zazakîyê xo tayîna avêr berî.

Ê ke na kovare vecenê, dest erzenê nê xebatî, ez dînan re zaf zaf

www.netewe.com

sipas kena. Ez dînan ra pawena ke çîyode rind bikerê, zazakî avêr berê; çimke zazakî re hewcetîya ma esta.

***Seyidxan Kurij**: Zaf sipas kena.*

Nîlufer Akbal: Ez zaf sipas kena.

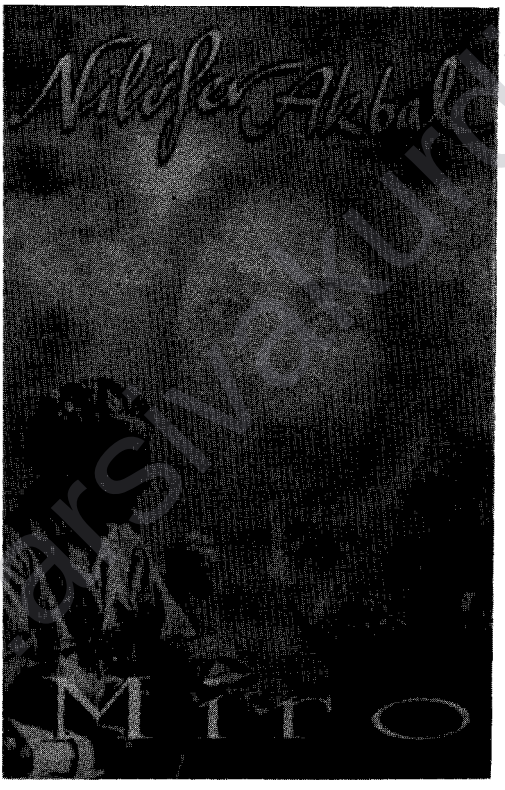

www.netewe.com

NA RAY RAYA YEWEYA ZİWANÎ YA

Memed DREWŞ

Nê panc-şeş serranê peyenan de, ziwanê ma de, îllehî zî lehçeya kurmanckî (kirdasî) de xeylê rojnamey, kovarî û kitabî vejiyay. Labelê lehçeya kirmanckî (dimilkî) de heveyê (tanî) kitabî vejiyay, nê kitabî jî pirrê çewtin û kemiyinî bî. Ancî xeylê rojnaman û kovaranê kurdan de ebi lehçeya kirmanckî nuştey vejiyay, nînan de jî kemiyin û çewtinî estbî. Bêguman pêro wina nêbî, nînan mîyan de heveyê bî, zaf zaf rind û rast nusiyaybî. Labelê ê ke ebi çewtin û kemiyinan pirr bî, rastnuşteyan ra zafêrî bî. Coka kesî înan ra weş teva fahm nêkerdê.

Belkî nika heveyê vajê «Ê ke kirmanckî (dimilkî) qisey kenê, yewbînan (jewbînî) ra durî yê, hacetê têkilî çinê, coka nuşteyan ra teva fahm nêbiyê.» Rast o, ê ke kirmanckî qisey kenê yewbînan ra durî yê, hacetê têkilî çinê, bazaro neteweyî (mîllî) binê bandure di bi, îradeyo sîyasî çinêbi û zewbî. Nê pêro rast ê labelê zewbî rastey jî estê. Ê jî kemiyinê roşnvîranê ma kurdan ê. Roşnvîrê şaranê bînan raya şarê xo kenê roşnî labelê roşnvîrê ma yê raya şarî kenê tarî, şar o raya roşnvîran keno roşnî.

Ez wazena tiya yew (jû) parantez akirî. Serra 1995 de, wexto ke ma dest pa kerd ke rojnamey Azadiya Welatî vejê, ma hem roşnvîranê ke kirmanckî zanê, hem jî nuştoxanê kirmancan (dimiliyan) -ê ke telefonê înan ma de bi, ê ke ma silasnayê- ra va: «Riperrê Azadiya Welatî şima rê akerde yê, binusê, şarê mayo ke kirmanckî qisey keno wa biwano û wa lehçeya kirmanckî hera bo!» O wext heveyan na waştena ma qebul

www.netewe.com

kerdi û va: «Ma do şima rê binusim.» Heveyan jî va: «Ma tirkî binusim, şima agêrnê (açarnê, tadê) kirmanckî ser.» Înanê ke waştena ma qebul kerdi bê yewî (jewerî) kesanê bînan nênuşt, ê yê hewna (hima) jî nênusenê.

Nika tiya kes xo ra pers keno: Nê ke xo ra vanê «roşnvîrê kurdan», kotiyê înan roşnvîrê kurdan o? Ma ke zanim roşnvîr raya şarê xo keno roşn, qandê herakerdin û raverşiyayina ziwanê xo ci dest ra çiçî bêro, ey keno. Labelê ê ma wina niyê. Heveyê nînan newe newe riyê xo agêrna (açarna) hetê şarê xo û rastîna şarê xo.

Heveyê roşnvîrê ma jî estê, xo ra roşnvîr tenya nêvanê, xo ra vanê «tarîxzan», «kurdzan» û zewbî çî jî. Labelê ma ke ewnayim nê tarîxzanan û kurdzananê winayinan ra, ma vînem ke ê ziwanê xo, tarîxa xo nêzanê, şarê xo rind nêsilasnenê û nameyê ke ma cor de nuştê, înan nanê xo ya.

Heveyê nînan vanê «ziwanê xo zanayin û ebi ziwanê xo nuşten rind o», heveyê jî vanê «tevay rast binusiyê û raya şarî roşn bikerê bes o.» Nê çi rê wina vanê? Çimke nê ziwanî zey yew haceta têkilî vînenê coka wina vanê. No rast niyo. Ziwan tenya haceta têkilî niya, haceta têkilî het estbiyayina şarî yo. Yanî yew şar ziwan, kultur û edetan ra yeno silasnayin ke zewbî şar o.

Biewnê şaran ra vanê tirkî, îngilizî, frensizî û zewbî. Ma ke ewnayim ziwanê nînan, ziwanê nînan jî zey ma nameyê înan o. Kes nêşeno frensizan ra vajo îngiliz yan jî tirkan ra vajo alman. Ma kes wina vajo beno? Bêguman nêbeno. Çimke ziwan a nameyê şarî vajiyêno û şarî ebi ziwan a belû benê. Coka ganî (gerek) her kurd ziwanê xo rind bizano. Eke ebi ziwanê xo binuso rindêr beno. Wa ebi zewbî ziwanan jî binusê labelê verî ganî ebi ziwanê xo binusê. Demeyo ke wina bikerê hem şarê ma tarîxa xo, kulturê xo û ziwanê xo museno hem jî ziwanê ma vilêşiyayin û asîmîlekerdin ra xelisiyêno. No kar jî karê roşnvîran o. Senî ke ti şitî amîn mekerê mast yan jî penîr nêbeno, roşnvîrî jî ziwanê xo nênusê û ziwanê xo ser ro nêxebitiyê ne ziwan beno hera ne jî tarîx rast nusiyena. Yanî amînê ziwan û nuşten roşnvîr ê.

Ma hetanî tiya kemiyan ser o vîndertîm. Eke ma nuştena xo wina biramime, ma xebatanê rindan û rûmetinan nêvînem. Çimke nê kemiyan het xebatê rind û ebi rûmet jî estê. Nê xebatê rind û ebi rûmetî,

www.netewe.com

roj bi roj do kemaneyanê ke ma cor de nuştê kemî bikirê û ê yê kenê kemî. Coka ez o wazena heveyê jî nê xebatan ser o vinderî û nê embazan rê neheqîn mekirê. Çimke nê embazan yew serri ra vêşêr o ke ciyayeyê xo yew kişter nayê û ê yê qandê şarê ma û ziwanê ma xebitiyênê. Bêguman nê embazî verî jî qandê şarê ma, qandê ziwanê ma xebitiyayê labelê ciya ciya xebitiyayê. Yew serri ra vêşêr o ke ciyayeyê xo eştê yew kişti, qandê yewîya (juwîya) ziwanî Stokholm de amey pêser û rastnuşten ser o xebitiyay. Pê pey ra di broşurî û broşuran ra pey kovara ke şima dest de ya vete û ma jî kerdîm wayirê kovare, wayirê haceta têkilî û raya yewîya ziwanî akerdi. Ez jî vana bêrê ma pêro piya nê embazan rê ardim bikim û na ray ra şim. Na ray raya rast a, na ray raya azadîyin a û yewîya şarê ma ya.

8ê êlule 1997

www.arsivakurdi.org

www.netewe.com

Meleka Memedê Xidê Rey:

«QE DİRAMÊ Cİ RA NÊMEND»

Roportaj: **Kazim TEMURLENK**

***Kazim Temurlenk**: Wazeme ke ravêr to nas kerîme.*

Amik Mele [Amika Mele]: Ez Xêçe [1] ra çêna Memedê Xidê Rey o.

***Kazim Temurlenk**: Amik, 38 de to çik dî, çik nêdî?*

Amik Mele: Dewa ma rê nika Demîrqapi vanê. 38 de esker ame, corê dewa ma Hînîyo Pîl vame, uza çadir sanay ci. O sire pîyê mi muxtar bî. Tam des rojî alayîye uza vinete. Tam des rojî yîno îsanê ma guret berdî, nincî* girê day, qayîs est pê vilî, binê ningo kuyay. Zirçayîsê miletî amênê cêr dewe.

Alayî qumandarî pîyê mi ranêverda. Vake «no sono aqil musneno miletî, milet remeno». Pîyê mi rê vano «axayê na dewe eke kamî yê, bîya ma rê ke ez nî miletî raverdî.» Pîyê mi çî vatbî «axayê na dewe ez o, çiqa ke mordemê mi estê an teslîme to kon, nî miletî raverde.» Hama alayî qumandarî qewul nêkerdbî.

Alayîye mal-gay sare birnêne, werdêne; hergû ca eve xaso, vero bîbî pirr.

Des roj ra dima alayîye uste ra şîye. Pîye mi çî kerdî virendîye alayîye tey berdî.

***Kazim Temurlenk**: Amik, milet ra çekî nêwaştî?*

Amik Mele: Çekî waştî. To nêvana ça day piro? Serva çeko day piro. Çê pîyê mi ra 7 taxim çekî waştî. Pîyê mi ez nêzon çiqa day ci, serva yî bîno apê mi Silêman be Xidir ra rusnay Xarişîge çê Abaşî. Vake «şerê uza ra çeko bîyare». Yî şî Xarişîge, coka xeleşîyay. Neyse eke alayîye şîye, pîyê mi çî tey berd.

Mûwa mi henî lerzna ke, gine cile ro. Ma henî dorme de berbayme.

Ma o sire waro de bîme. Reyna ma nîyada ke esker onca ha wo cor de

---

[1] *Xêçe*, dewade Dêrsimî ya.

www.netewe.com

yeno. Eke tayê hetê Balikpar ro, tayê çî hetê mezela Dem ra yenê. Tayê çî hetê Vîyala Rayber ro amay. Ma cor bononê çê Xidê Qonc ra nîyadame. Ma nîyade ke raver dewe ra mal vet, dima çî milet pey ra pey vetî. Silêmanê Hesê Gemî ame lewê muwa mi vake:

-Najnî, bê domano bijîme, to be Qere Bolizer ra îta, na dere kurê.

Mua mi vake:

-Qedayê to bijî, esker êno ma vîneno, dayîna nêbeno.

Neyse esker ama, ma çî uza ra dayme arê ardîme lewê îsonî. Ma nîyade ke eve sîzîmo pêro girêdê. O sire kesî tirkî-mirkî nêzanitênê. Tek ju cîna Xidê Îbisî zanitênê, ju çî cîna Xidê Çewtî zanitênê.

Kazim Temurlenk: Yîno tirkî kot ra musaybî?

Amik Mele: Yî hurdmîna Bextêriz bî, uza musay bî. Yanî miletî keşî tirkî nêzanitênê. Reyna ma nîyada ke werte dewe ra du vejîya. Cînî berbay, vake:

-Çê ma şî!

Daka mi vake:

-Çê se kenê, nî ma qir kenê!

Camerd kas ra urznay ra cînî be domano ra çî uznay ra.

Camerdo ma ra raver benê. Ma ke berdme corê mezelonê ma, ma nîyada ke cêr o zirçayîsê ame. Exro ke waya kaliçê mi Xeye bîye, Keyko de zewjîyay bî; uza heşîna pê ke Xêçe qir kenê, urzena ra yena. Vana «ez çî son werte de miron». Eke êna dotê bononê Çê Temujî, uza nanê aye ra.

Eke ma tenê kerdme berz, Xidê Kudî bî, mavenê ma de nîşkîyênê bêro, o kî lewê ma de kîst. Ma berdme, eke Balikpar ra vêrnayme ra, kasî estê, ma ke kerdme uza. Cîna Keçê Momî hona hîrê roj bî kutbî ra, dergusa xo çî virad de bîye; dêmak ke nîşkîyene bêro, nay be aye ra. A henî gindir bîye, kute dere. Eve derguse. Qesê doman û cînîyo qe mi vîr ra nêsonê.

Corê dewa ma Kertê Demîrqapi (2) vane, ma ke berdme uza, zincil û şêmê ke cînîyo ser o, pêro day arê, guretî. Ya, ma ke hona kutbî Balikpar ma nîyada ke cor de di tenî kince şayên ênê. Bîrden zimilîye gine milet

(2) *Kertê Serê Xêçe* ra çî ebe tirkî vanê «*Demîrkapi*» (Demirkapı).

www.netewe.com

ro, vake: «Muxtar na wo ama, ma xelesneno.» Qe nêsono mi vîr ra. Lewê mi de Lalîka çêna Rayber bîye, hem çêre bîye, hem kî zaf baqile bîye. Destê xo kerd herd ra kerd rîyê xo ra. Cînîyo vake: «Çik o, çik o?» Aye ebe desto tarîf kerd, vake: «Muxtar amo, ma xelesneno.» Pey coy eke Qeremanê Alîyê Silêman be juyê bîn ra bî.

Neyse ma uza ra urznayme ra. Ya, hata o sire ma rê vatênê «sima surgun beme». Eke kutme Çala Sevzike, ma nîyada ke ma raya Xozat ro nêbenê. Uza cîna Qardasî bîye, vake: «Nî ke ma surgun kenê, çayê îta ro benê?» Day piro, est wertê miletî.

Eke ma tenêna kerdme berz, uza cayê dayme ronîstene. Eve matura eskero axwe simitênê, dênê domano, hama girso nêdênê. Cîna Qeqilê Mist vanê cînike bîye, aye feçê esker ra matura onte, vake: «Ma tesanêy ra qir kenê? Ça axwe ma nêdanê?» Uza di eskero dorme ma de eve veng berbayî.

***Kazim Temurlenk**: Yî eskerî kam bî, çayê berbenê?*

Amik Mele: Serva milet berbênê. Çike cînîyo qesey kerdênê, vake vatenê «ez qurbanê cenc-cayîlêna sima bî». Uza ci ra pers kerdbî, exro ke hetê Erzinganî ra bîyo. Ju subayî ostor ser o tekê dê ve lew-pirnikonê yî esker_ro, gonî pirniko ra est. Cor de eskeronê bîno hucum kerd ke berê, bikîserê; nêzon çik bî, nêverday bikîserê. Tavî uza amay ke eskerî bikîserê, îndî yî subay bikîserê aye nêzanon. Tavî camêrd ma ra raver berdbî kerdbî çale. Ma nîyada ke vencê axirmaçîna yeno. Exro ke camêrd qir kerdê. Tavî ma ra nêawseno.

Cînîyo pers kerd vake: «Sima vatenê <sima beme, surgun keme>, çik o sima axirmaçîna na ro?» Vake: «Esqiya kuto virendîya ma.»

Nîya pêro hurdî hurdî vîra mi der o. Tayê ca ke berdme, ma nîyada ke meyîtê warreginayî yo, eke dirveta xo kaleke de wa. Dismala dey çî veta esta ser, hona zê kerge pirteno. Şî ser ke Silê Hesê Gemî yo. Cînî-mînî amay ke şêrê ser, day piro nêverda.

Neyse ma nîyada ke axirmaçîna pul ra vetî. Cînî berbay. Tavî aqilê mi ermîs nêkeno, mi vake:

-Daye çayê berbena?

Vake:

-Axirmaçîna arda ma qir kenê.

www.netewe.com

Cîna Alê Heşî bîye, vake:

-Cînîyênê! Ewro roza Îmam Sen [Usenî] ya. Nî ma sehîd kenê. Henî bikerê ke pêro xo berzerê pê ser, yîyê ke wes manenê çi va bine de bixeneçîyê.

Îndî ma henî ginayme war o. Çimê mi yakerde yî, hama feçê mi yanêbeno. Nîya rind zanon, feçê mi kilît bibî. Axirmaçînay nîya vanê «gir gir gir». Hîrê birayê mi qizkek estê. Ju hona serrê, ju di-hîre serr, ju kî ponc serr der o. Yî hîrêmîna birayê mi be waya mi, pê ra pê muwa mi de bî. Birayê mino qizkek, hona ke qersûne mi nêgina, qersûne gina muwa mi, mi nîyada ke o wo ciziçê mua mi lîno; qersûne cizikonê muwa mi de gina ci, ama gina be birayê mi, pa cêrda [ra] şîya. Mi nîyada ke o birayê mino bîn çî zaf zirçeno. Tavî aqilê mi nêno ke na qersûne çik a. Mi nîyada ke gine qorê mi, pey ra ginê hermê mi. Onca fekê mi yanêbeno. Zovî nîyadon. Von belka kelpîçe wele wo danê îson ro, çik o. Xo xo re von zanena.

Îndî ke axirmaçîna bîye kemî, ez werte ra usto ra. Kes qe çîno werte de. Kes nêurzeno ra. Mi nîyada ke eskerê werte de fetelîno, şalonê cînîyo sungu erzeno ver çîrr keno, ci ra pero vezeno. Eskerê bînî çî sonê, venga ci danê hama nêzanon ci rê sa vanê. Cînîkê nîya wareginayî ya; çîtika sipîye vilî ser o wa, têde pirrê gonî ya. Şî, ebe potînê xo sarê cînîke peyser est, na ro şênî ser, ci ra çêsikê vet. Ninge kuye pa, onca sere est ser.

Mi nîyada ke yî hurdêmena birayê mi jîvenê. Mi nîyada ke yî meyîto ra gonî hen ke sona. Yî kengeronê husko henî top keno, cêno sono. Onca nêterson. Fam nêkon, mi xo sas kerdo, çik o, nêterson. O esker çî şî. Ju cînîke mi nîyada ke ha wa dest siknena mi, vana xo rone. Ez henî hawa ra fetelîn. Na gonî mi ra xusa-xusa sona. Ez amo, lewê muwa xo de nîşto ro. Esker kî uza bî. Mi va:

-Na muwa min a.

Nîya sale werte de kerdbî letey.

Vake:

-Eke muwa tu ya pero bide ma, ma muwa to wes kerîme.

Eve herre-were mi ra va:

-Peran bidin min ez dîya te wxaş kinî.

Mi va:

www.netewe.com

-Perey çîn ê.

Vake:

-Hîî, hîî, perê sima kirmanco çînê hê?

Nîya rind vîra mi der o. O esker çî eke şî, mi nîyada ke o birayê mino pîl eke hermo ju berdo, tek ju hencê çerme mendo. O sire terso, gino war o. Weye ma niya kerdme. Tenê mendo onca bîyo be piro ke qor çî berdo, hencê pira mendo.

Henî gino war o. Xêle ke herd de mendo, mi nîyada ke Mena Xidê Mamedî vejîye, Çê Qardas ra, cîna Usenê Temujî vejîye, Ane. Cîna Babayê Sed Esen [Seyîd Hesenî] vejîye, Memê Kekilî vejîya, Efê Alê Pîlî vejîya. Bîyo birayê xuyo qij ro, mi vake hala no se bîyo. Mi nîyada ke tam new cay de dirvetin o. Tavî o qîzkek o, zon nêkeno, awo bîn zon keno. Mi va «Îsmaîlê mi mi de êna, şîme Xêçe?» -Qersun gine mi, dêmak ke qorê mi zof hurdî nêkerdbî. Ningê mi hona ênê mi verî.- Vake «nê nê, to so; ez lewê dake de vindon.»

Elade bome bîye, çê Dewresê Derc ra. A çî Xêçe de bîye, a çî berdbî. Tayê mîya day, çîyê day uza ginaybî war o; aye hona uza xo lor dêne, wese bîye. Mi yî mîy , çî-mîyê day ardî fişt ra, cor de na ser. Yî dirvetîn çî ust ra. Memê Goye bî, o zof dirvetin bî, nîşkîya ma de bêro. Cîna Xidê Pîlî dirvetîne bîye, hona herd de xo gindir kerdêne.

Neyse mi o qiz kerd virada xo, dirvetîn çî ust ra. Kîva Xidê Pîl bîye, aye çî birayê xo dirvetin bî guret, uza ra amayme kutme Çala Sevzîke. Nayê bînî pêro hetê Hînîyê Begî ra sonê, Kêve hetê Demîrqapî ra sona. Vana ez doxrî son. Ez kî yî bîno de amo. Ma amayme, dere esto, Hînîye Becî esto, axwa çêre ci ra yena. Birayê mi hona koçike nêzaneno, axwe don dey, don dey, kon nêkon mird nêbeno.

Yîno ma ca verdayme. Tayê ca ke sonê, nêzanon kam vano «ma domanî ca verday, yacerîme». Onca cêray ya, ma berdîme resnayme xo. Îşte a sewe Kîve yena binê Merxa Demîrqapî, o lazek a sewe lewe de mireno. A mezela dey ha wa lewê merxe de. Kemerê ke wuza yê, mezela yî ser o yê.

Ma amayme serê Xirzij Dujî (3). Uza hewn no ro dirvetino ser, der-

(3) *Xirzij Dujî*, mezrawade Xêçe wa.

www.netewe.com

hal ginenê war o. Hewnê miletî yeno. Yane dirvetî çî-mî çimê kes de nê-awsenê; îndî buwa gonî ya çik o, kam ke yeno henî gineno war o. Xirzij Dujîyê de Hicigico uza ware de bîye, pêro remê şîyê; Ap Xerz uza mendo. Eke leyê mostî nîya pirrî yê, eve kundîzo most dano dirvetino.

Ane vake:

-Domanê Ap Memedî weşî yê.

Vake:

-Ku yê, ku yê?

Vake:

-Na yê ma der ê.

Ez be o birayê mi, ma berdme leyê most ser, most da ma, da ma.

Vake:

-Apo îsîr, nîya sîmser de so, so bononê Deregol (4) de xo rê vinde.

Cîna Babayê Sed Esen çî mi der a. Mi o lazek kerd quja xo, ge ginayme war o ge uştme ra. Pesewe wa, hama asme wa; asme nîya zê kile wa. Amayme çê Zaîm.

Çê Zaîm de, a salon de ez o cîna Babayê Sed Esen ya, uza ginayme war o. Mi çî tenê puşîyê muwa xo guretê ju çî çîtî guretê; henî pulusnon yî lazeçî ro, lewê xo de non ro. O naleno, ez nalon, cîna Babayê Sed Esenî nalena. Nêzon kamî çê kaliçê mi ra yane Baçê Memedalî ra vato domanê Menesê weşî yê. Yîno Alê Sawê Talî rusno, vato «so, hela kot yê, sala ma rê xevere bîyarê».

Mi nîyada ke Ale Sawê Talî uza de vejîya, vake:

-Xalo îsîr, deka toyî ha yê bine Qelem Durjîyê (5) de, Derê Çeto der ê.

So lewê deka xo yîno. Mi va:

-Ez neşkun şêrî.

Vake:

-Lazeçî bize na Viradê Tezo ra so, taqiz to vînenê.

Lakez nêvindeno. Mi kerd quja xo, berd oda Zaîm ke textî ser o ronî. Zaîm vake:

---

(4) *Deregolî*, mezra Xêçe wa.

(5) *Qelem Durjî*, dewade Dêrsimî ya

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

-Textî ser o romene, lazek mîj keno.

Mi lazek guret ke hetê Tezo ser şêrî. Uza Hore be domanonê xo ra binê şîlan de bî. Ma dirvetîn bîme, nêguretme binê şîlanî.

Roza bîne Alê Sawî onca ama. Ma ke ci rê vake, vake «bêrê sima berî». Ez berdo eke tejî xeleşîyay vake:

-Xalo îsîr, simser de şêrê derê. Dêka toyî bover a yê, sima vînenê.

Ez se ke kuto dere, ez dîyo. Eke ma dimê, xalê mi amey; ju ez paşt kardo, ju çî birayê mi paşt kerd, ma biro ra fetelnayme. Ma berdme binê Armane (6). Cîna Kekê Dursî amê, dêka mi vake:

-Na tornê mi bere dî-[hî]re rojî weyî ke, eke nêmerdme amayme dewe çi wazena ezo to dêrî.

-«Dirvetin o» vake, «ma nêberîme. Berîme, kotî bikisîme?» Vake: «o dirvetin o, êne ma çî kîsenê», aye çî nêguret.

Ma a sewe şîme bonê çê Seydalîyê Usênê Seydî. Şîme uza. Exro ke a sewe ez hewn de bîyo, axirmaçîna arda Xirzij Dujî de na ro, Zaîmîyî ardê kîstê. Xêçe de onca milet pêgureto ardê kîstê.

Neyse, eke vengê axirmaçîna yeno, pêro urzenê ra remenê. Ez çî hewno ver remon, kun wertê birî, uza kun ra. O birayê mi çî xo ra uza hewn de bîyo. Eke pêro remê, ma uza teyna verdaymê. Eke sonê kunê Cenc Avdel, cîna xalê mi Gulesenî vana: «Weey! Ma domanî ca verday.», peyser cêrena ra êna, fetelîna mi vînena, hama birayê mi nêvînena.

Ma guretme berdme corê Derê Kalê Sipî; qarşiyê kurno de mixare esto Korta Mîyo vanê, xo ra zê bonî yo, çêverê xo gilor o. Ma berdme uza ke miletî te de serê sano pêser. Çim gina ro ma ke gon-monî, têde dirvet ya. Pêro berbenê, zelemele wa. Ez do ronîştene, tenê cilik-milik bî, nêzo kotî kutbî dest. Ez ser o meredno ra. Mi vake:

-Day Heyder bîya virada mi ke.

Milet her ke şî berba. Onca ez berbo. Vake:

-Daye qeda, milet berdo Xirzij Dujî de qir kerdo. Ma terso ra vozdo, lazek hurînd de mendo.

Seke henî va, mi eve a dirvetî xo gindir kerd, xo da herd ro, va:

-Wîy, sima bîrayê mî ca verdo!

Milet pêro çitur kenê pê mi nêşkîne. Eve a dirvêtî von «ez son.»

(6) *Armane*, dewade Dêrsimî ya.

www.netewe.com

Teselîya xo kut, vake:

-Raverdê, qarsîye kurno de çadir sanê ci, nika ma vînenê.

Ez verdo ra. Exro ke pesewe kamcî raye ra ma şîme ez a raye ra şîyo. Na deka mi sona ningonê Seydalîyê Mustafayê Usênê Zeye, vana:

-«Ez çêna to, to pîyê mi! So» vana, «salê to yî tornonê mi bîyarê.»

Mi nîyada ke ju pey ra veng a mi dano. Vake:

-Bawo îsîr, meso, meso; lazek na wo ardo.

Ez vineto. Medeke ama rest mi, vake:

-Îta binê na kemere de vinde, ez son lazeçî cên yen.

Cêra mi ver ro vake «ti îta vinde, ez son lazeçî an».

Sono fetelîno ke lazek hurînda xo de wo. Tavî new cay de dirvetin o. Serrê û di asmên o. Guret ard ke hande ke zê mêse vingeno. Ma berd o mixare, uza tenê axwe dê ci. Hayîzo bêsol pozenê, pê bêçike danê lazeçî.

Waxto ke hurînda xo vurnenê, mi va «ez ve birayê xo ra îta vindeme». Kerd-nêkerd, «xêr» mi va, «ez ve birayê no ra îta vindeme, ma nême.» Zor bela ma berdme.

Neyse ma berdme cayê, hîrê-çor rojî uza mendme. A gonî-monî hona ma ser re wa. A dirvet-mirveta ma hen ya. Kam yakero? Axwe çîna, tawa çîno. Hande qesa ke kam de ke cizik esto, yî ênê cizik danê lazeçî sonê. Ê mi çîvê non-mon danê mi.

Eve o hal ma amayme Derê Kalê Sipî, lewê Sîrze (7) de Derê Sîsaleke vanê uza. Ameyme uza, dêka mi xalê mi Îsmaîl rusna, vake:

-So, orxane be astirê ra dewe ra bize bê, ma na domano werte kîme îta.

Xalê mi Îsmaîl şî guretî ardî, o sire yî kincê ma vetî, yî goliko de şutî, eşt ra kemero ser. Ma nîyada ke, binê ko de çê Murtê Pembe estê, di tenê ha yê cor de yenê. Amay ke ju apê mi Silêman o, ju kî Alîyê Mew o.

Amay berbay, dirvetê ma kerd ya, sitê sengale da ardene, momî, rono teze, desteka xave arde. Fitil viraşt, verda be dirvetonê ma, piştî. Neyse yîno vake:

-Ma some meyîto dareme we. Hata ke ma amayme dirvetonê domano yamekerê.»

(7) *Sîrze*, dewade Dêrsimî ya.

www.arsiyakurdi.org
www.netewe.com

Milet hurînda xo vurneno sono Mixarê Dera Sipî. Na qorê mi veng kerdo ra mi, gindir bon, son haza, ên haza; mi dest te kutê. Teselîya xo kute, dêka mi vake:

-Gulesenê mi, îta binê na kemere de ronê. Ha wa xo ra mirena.

Binê a kemere de ez no ro, yî terkit şî. Ez a sewe binê a kemere de mendo. Lazek, yîno xo de berd.

Sodir a dêka mi berbena vana:

-So, xo ra ke merda tenê kemero ser o rone, nêmerda çî bize, bê.

Ama ke ez wes o. Nîşt ro tenê berba. Na qorê mi kerd ya, vake:

-Xale îsîr, na qorê to yaker?

Mi vake: Yake.

Kerd ya ke yî fitilî astey ontê ardê ser, astey ginê gosto nazik. Giran giran pê darik vetî. Canê mi henî bî ret. Onca piştî, ez gureto berdo. Heştê ra dima apê mi ma guretme berdme çê. Di asm ra dima birayê mi merd.

***Kazim Temurlenk**: 38'de çê sima ra çand kesî merdî?*

A. Mele: Çê ma ra 7 tenî kişîyay. Heşt tenêy çî çê aponê mi ra kişîyê. O sire Xêçe de 365 teney nufuse de qeyd bîbî, handê yîno çî ketim bî. Wertê 15 deqan de pêro sanay axirmaçîna ver. Xêçe pêro vêsnê, qe diramê ci ra nêmend.

***ciziçê mua mi**: cizikê moa mi, çijeyê maya mi
kaliçê mi: kalikê mi
feçê esker: fekê eskerî
herre-were: kurmanckî (kirdaskî)
lazeçî bize: lazekî bice, lajekî bigîre, lacekî bigîri
nincî: lingî, ningî
sala/salê: sola, mela, boka, înşalla
taqiz: teqaze
va bixeneçîyê: va bixenekîyê, wa bixeniqiyê
vencê axirmaçîna: vengê axirmakîna
virade: virare, veradi, veriki
yanêbeno: ranêbeno, a nêbeno, nêbeno a

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

DİNYA BAXÇE, HER ZÛN Û KULTUR YEW ÇÎÇEK A

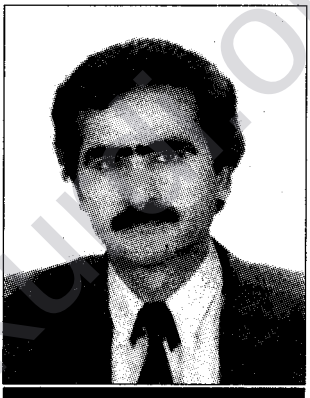

Mehmet UZUN

İn welat di çend milîyet, zûn, dîn û mezhebûn ra şar ciwîyên

Evlîya Çelebî, Kurdîstan di zaf geyro. *Seyahatname* di zaf qalê kurdan û Kurdîstanî kenû. Ez bawer a wendêxî kovarê ma Vate, Evlîya Çelebî sinasninî û belkî zafîn Seyahatnamê yi wendû zî. Ceyûn ki wi tira geyro, in ceyûn ra yew zî sukê Palî ya. Evlîya Çelebî wexto ki yenû Pali (Palu), etnîk, dînî û sosyal mozayîkî suk zaf dîqetê yi ûncenû. Pali zaf ci rî xerîb yew ca yenû. Eyê ra Palî ser o yew şiîr nisenû. Şiîra xu di vûnû:

Bir acayib-i şehre vardım adına derler Palo
Kimi Zaza, kimi Zozo, kiminin de adı Lo (1)

O wext sukê Palî di hem kurdî (zazê û kurmancî) hem armenî û tûnî zî yahudî ciwîyên. Çend dîn û mezhebûn ra însanî bî; bisilmûnê, xiristîyûnî, elevî, yahudî. Ekonomî û sosyal heyat xeylek averşîyaye bi. Pali, yew tîcaret merkezî bi. Pali ra karwûnê tîcaretî şîn heya Bexdad, Basra û ê zerrey. Karwûnê Qere Cemşîdî tarîx di meşhur o. Suk di milet her zûn û lehçe ra qal kerdîyen. Evliya Çelebî, biney zî yarûnêy a, şiîrê xu di armenîyûn ra vûnû «zozo» û kurmancûn ra vûnû «lo lo». Wexto ki milet kurmanckî ven dena yewbînûn, vûna «lo lo», Evlîya Çelebî zî inê sey yew «nûme» degenû.

Tabî miyonî kurdan û armenîyûn di aşey û birarey bî. Kurdîstan di

(1) Evlîya Çelebî, Seyahatname.

www.netewe.com

heta sedserra 19in zî şarî welatî piya weş vîyarnên. Badî polîtîkê osmanîyûn otir kerd ki zaf ceyûn di kuekî armenîyûn ûme. Mintiqa di zaf qetlîamî pîlî virazîyê. Yahudî zî mintiqa ra remey şî. Ekonomî û tîcaret, nifûs û sosyal heyat, dîn û kulturî in miletûn darbeko pîl werd.

Demê osmanîyûn di çend girûngî (gilangî, ray) armenî ûmey qetilkerdiş. Qetlîamî pîlî 1895 û 1915 di virazîyê. Qirkerdişo peyen di, yanî tertelê 1915 di, tirkûn nizdey mîlyon û nêm armenî werte ra daritî wi.

Tarîx re-rey zaf bêbext a, zaf ca nêdûna in meselûnê ûnayenû. La in meseley ca-ca hama ra zî milet miyon di yinî vatiş. İn qetlîamûn û tertelûn di zaf hedîsê estê ki heta in serrrûnê peyenûn zî tesîrî yin dewûm kerdû. İnîn ra yew zî meseley yew keyneka/cinêka armenî ya. Ez wazena in vesîle ya îtya di şima rî zî ina mesela vacî.

Cuwar ra, yanî hetî Mûşî, Bidlîsî û ê ceyûnê bînûn ra armenîyûn dûnî arye, Çewlîg û Xarpêtî ser di hetî rojawanî ya benî. Bîlhessa Pali û Ruey Muradî[2] bî şahîdê kiştişê armenîyûn. Ruey Muradî ver di zaf armenî kişîyê. Pîlûnê mintiqa vatîyen *«Hend cesedî armenîyûn Ruey Mûradî di ûmeynî, yew serr ra zêdi ma nişkên şîyeri verê owkey rueyî»*. Zalimey romûn (tirkûn) bêhed û bêhesab bîya. Qicî, cinî, cûmêrdî, gencî, extîyarî, qefle qefle armenîyûn ûnî Pirdî Palî[3] ser o dûnî mîtralyozûn ver û qir kinî. Guîn û hesirî binî tîye miyon. Ruey Muradî benû sur, surla guîn şinû.

Îttîhad û Tereqqî (İttihat ve Terakki), cuwa pey zî kemalîstûn, in cayûn di aşey û birarey qetil kerdi. Bira nişka biray rî wahar vicîyû. Herindey aşey û birarey bêbextey, ters, kîn û nefretî girot.

Pîra armenî

Vatişî guere, mesela Pîra armenî ûna ya:

«Tertelê armenîyûn a pey, yew keyneka armenî dewê ma di mûnena. Aîley yê ra ço nimûnenû. Ferdî aîley keynek ça di û sinî kişîyinî xu ser o yew meselaya derg a. Şima zûnî hedîsûn sinî dest kerd pê û sinî netîce

(2) *Ruey Muradî*: Tirkî tira vûnî Murat Nehri. Hetê Palî di ina owk ra vûnî «Rue», yanî «nehir». Zazakî di in rueyî ra se vûnî ez bi xu niyozûn. Mi çend însanûn ra zî pers kerdû, tinya vûnî «rue» (nehir), yan zî «owkê ruyî».

(3) *Pirdê Palî*: Kîştey Sukê Palî di, binî qela di, Ruey Muradî ser o yew pird û.

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

da. Sebeb û netîce çi benî wa bibî, welhasil keynek dew di mûnena. Keynek hama qicik bîya. Sinî ki vacîyena hama hot-hêşt serrê ya û yew dewicî het di mûnena. Guya keynek bena bisilmûn zî. Yan zî dewicî otir zûnî. Çend serrûn a pey keynek dew di zewcîyena. Keyneka armenî, kirdkî (zazakî) musena û bena sey yew cinêka dewici. Qicî yê dew di rasinî. Cinêk zaf jîr û xebitiyayex bena. Dewi di hama her gure dest ra yenû. Qalê aîley xu, deyk-baykê xu, kiştiş û tertelê armenîyûn nikena. Zerrê yê niwazena behs bikirû. Wexto ki zerrey yê zaf bena teng qalê birey xu kena. Re-rey qicûnî xu rî, birey yê çimûnî yê ver di sinî kişîyo û gûn do, eyê vûna. La ro bi ro niwazena ço qalê meselûnê viryenû bikirû. Sinî ki vûnî zaf înad bîya. İna înadey ser o şar yarî kenû û vûnû: Hama dînî xu terk nikerdû.»

Cinêk wexto ki mirena 60-65 serrê ya. Pîr wexto kuwena sekrati ver milet wazena ki ya *«şahadetê xu»* (kelîmê şehadet) biyarû. La Pîr dest pêkena zûnî xu, yanî armenkî qalî kena û ecayîb vengûn vecena. Mileta ki ha ser o hazir a, se kena nikena nişkena bisilmûney ser o yew kelîma bidû ci vatiş. Mela û kesê bînê ki hê ser o şaş mûninî. Çîyo ki tira fehm kenî, tûnî namê ki Pîr vûna, ey î. Pîra armenî, sere di namey birey xu, may û pî xu û cuwa pey zî sewbîna namûnê armenkîyûn vûna. Se qico ki bermenû û kelgiley benû, otir veng vecena.

Şima zûnî miletey ma sinên a. Sinî ki Pîr mirena-nimirena milet dest kena pê û vûna: *«Hûmay ci rî nesîb nikerd, Pîra armenî dînî xu ser o şî...»*

Zûn, kamey û şexsîyetê merdimî yo.

Vatişûn guere, wexto ki merdim kuwenû mergî ver, yan zî talikey mergî vîyarnenû, heyatê merdimî sey fîlm çimûnî merdimî ver a vîyerenû. Merdimê ki qeza vîyarno, însanê ki merg ra geyrey a, yîn ser o in heta xebat bîya. İn merdimûn, miyonî wextko kilm di zaf çî dîwû. Bîlhessa çîyo ki heyatî merdimî di zaf muhîm bîyû, merdim zaf pê deco, yan zî însanê ki merdim zaf tira hes kenû, in çîyûn û in merdimûn veynenû. Yan zî wazenû veynû. Çi çîyo ki binî şuûrê merdimî di mendû, xu dûnû teber.

Tûnî çî estê ki pê zor, xapênayiş û asîmîlasyonî ya ro bi ro werte ra wenidarîyinî, vîn nibenî. Ma vaci ki çîyo ki merdim qicey xu di genû,

www.netewe.com

çîyo ki deyk-baykî xu ra musenû, aîle û mesela milî, dîn û îtîqat û sewbîna çîyê bînî ûna yî. Zûnî deyk zî in çîyûn ra yew û. Çîyê ki qerekter dûnî merdimî, inîn ra yew zî zûn û. Zûn, şexsîyetî merdimî yo, kamey merdimî ya. Meselê Pîra Armenî di zî yew heta merdim inê veynenû. Pîr, waharê di kameyûn (kîmlîgûn) a. Yew, kameya ki pey ra girota. Di, esil kamey Pîr esta ki nimitê ya. Şar vûnû qey Pîr zûnî xu, eslê xu, kamey xu, xu vîr a kerda. Yan zî zaf çî vîr di nimendû. Binî zulmî, şertûnî girûnûn di însanî tûnî çîyûnê xu rî seki wahar nivicîyinî. Seki kîmlîgê xu bedelninî. La eslê xu di otir nîyû. Hela ki zulim û zordarey darîyena we, yan zî sey heley mergî yew hel di, merdim in hîss û waştey xu dûnû teber. Hela peyen di bîle Pîr kena eşkera ki, ya hama waharê kamey xu, zûnî xu, dîn û îtîqadî xu ya. Yan zî çîko binî şuûrê Pîr di mendû xu dûnû teber.

Qeder û tarîxê miletûnê bindestûn zaf ra tûnî mûnenû pîye. Bîlhessa eyê kirdûn û armenîyûn zaf mûnenû pîye. Wirdî miletî eynî welat di bî muxatabî eynî polîtîka. Qederê ma zaf rey piyabeste bîyû. Wexto ki merdim tarîxî armenîyûn wûnenû, ûnîyenû qederê yin, yew tewir xu zî te de veynenû. Mi wexto ki hîkayê Migirdîç Margosyanî bi nûmê *«De Vaji Margos, Ti Kotî ra yî?»* (4) wend, qicê mi, ciwûnê mi û macîrê mi çimûnê mi ver ra viyerti. Seki ez heyat û kamey xu te de veynî.

Ma derzîn a şima la yî

Zûnayê armenîyûn, kirdûn ra wûnî: *«İnê rind bizûnîyen ki îro eyê ma ya, la siba dorey şima ya. Ma derzîn a, şima la yî.»* Sey yîn vicîya. Tarîx seki nîye in welat di tekerrur kerd û hama ra zî ha kena. Badî armenîyûn a dor ûmey kirdûn. Dewleta tirk dest kerd pê mintiqa bi mintiqa kurd, elevî, sunnî, asûrî, êzîdî, herçî kûm ki tirkûn ra nîyû, kûm ki waharê kamey xu vicîya, yew bi yew qetil kerdî, wêşt yîn werte ra wedarû. Ruey Muradî, Pirdê Palî, newalûnî Dêrsimî, darûbirî Çewligî bî şahîdê qetlîamûn newûn. 1925 di meselê Şêx Seîdî di Xarpêt, Çewlîg û qismen Mûş û Diyarbekir wêran bî. Tirkûn hezarûn a însan qetil kerdî. Eskerî tirkûn Pirdî Palî ser o, cawo ki armenî dê mîtralyozûn

(4) Na hîkaye, hetê J. Îhsan Esparî ya, tirkî ra tadîyê kirdkî (zazakî) û kovara Çira (hûmara 7.) di vicîyê.

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

ver û qetil kerdibî, ûca di ina rey peyê kirdûn înfaz kerdîyen. Çîyo ki armenîyûn vatibi ca-ca ûme kirdûn vîr: *«Ma derzîna a, şima la yî.»* Çend rind vatibi. La hinî erey bi. Armenî derzîn, kirdî la bî. Derzîn kûmca ra şiyerû la xu dim a bena. Şarî ma vûnû: *«Hûma heyfê biza kuel esterîyûn ra genû.»* Binê zî otir bi. Tirkûn wexto ki armenî qir kerdîyen, şarî sîyer kerdîyen. Nivatîyen yew ruec dor yena ma zî. Heta ca-ca tûnî xayîn û malwerî [5] bî wertaxê in hedîsûn û in tertele di ca zî giroti.

Yew merdimo ki qîmetî xu niyozûnû û xu rî wahar nivicîyû, ço waharî yi nivicîyenû. Cuwa pey, wexto ki kemalîstûn dest kerd pê kirdî qetil kerdî, dinya seyircî mendi. Miletê kirdî qederî xu ya mend.

Şarî ma hedîsey Şêx Seîdî û qetlîamî tirkûn edebîyatî xu di da vatiş. Wêşt ki zalimey û bêbextey tirkûn, safey û xeletey xu muzîkê xu di biyarû zûn:

Pirdî Palî, pirdo text o
Îsmet Paşa vicîyo texto
Pirdî Palî pirdo text o
Îsmet kerro vicîyo texto
İn Îsmet o çi bêbext o
Îsmet kerro çi bêbext o

La tabî erey mendibî û pueşmûney pere nikerdîyen. Zalimey Seyyar Alay Komutanî Elî Heyder Begî dest pêkerdbi. Elî Heyderî, mintiqay Palî di adir neyn pa dewî vêşneyn, qetlîam kerdîyen. Peyê kirdûn tek tek, qefle qefle deyn gulûn ver, kerdîyen zerrê bûnûn û adir neyn pa. Wertey aşmê tebax di hakî şeleqneyn nên binî çengî peyûnê kirdûn a,

(5) *Malwerê armenîyûn:* Terteley armenîyûn di kirdûn miyon di tûnî bî wertaxê in qetlîamûn. Tûnî nîştêxî sebebê inî «dîn» muecninî ra. Reyşt a «dîn» in hedîsûn di muhîm yew sebeb û. La mi guere esil «ekonomî» sebeb û. Zaf axa, beg, mîr û şêxê kirdûn semedê malê armenîyûn a paşt dey polîtîkay tirkûn. Badî qirkerdişê armenîyûn a mal û milkê armenîyûn, erdê yin, in kesûn rî mend. Dewlet zî ûna weştîyen. Yanî in kesûn dest na malê armenîyûn ser. Eyê ra milet miyon di ca-ca inîn ra vûnî *«malwerê armenîyûn»*, yanî «eyînê ki malê armenîyûn werdû».

www.netewe.com

maddî û manewî îşkence kerdîyen pê û cuwa pey hama berdîyen kiştîyen (6).

Zaf wext miyon ra niviyert. 12 serrî badî meseley Şêx Seîdî ya na rey meseley Dêrsimî vicîye werte. Mintiqa di sereskerê ordî tirkûn General Abdullah Alpdoğan bi. Nûmê yi tarîxê Kurdîstanî di sey *«Qesabê Dêrsimî»* viyerenû. Abdullah Alpdoğan hem kurmay reîsî hem zî zamê Nûreddîn Paşay bi. Nûreddîn Paşa qumandanê orduyê merkezî yê tirkûn bi û her firset di ina vatyen: «Ma eyê ki Tirkiya di vûnî -zo- îmha kerdî, eyê ki vûnî -lo- zî ez yin bin ra qir kena.» (7) Dewleta tirkûn hedîsê Dêrsimî de Abdullah Alpdoğan kerd mufettîşê umûmî û sey generalî şawit Dêrsim. Alpdoğanî zaf ra tûnî vatê Nûreddin Pasay ard ca û Dêrsim di qetlîamko pîl viraşt, Dêrsim di kerra kerra ser o niverdê. Abdullah Alpdoğanî, Dêrsim wêran kerd, kerd palax, adir na pa vêşna.

Qetlîamo sipî

Badî «îsyanûn» a, dewletê tirkûn Kurdîstan di sey Palî, Dêrsim û tûnî ceyûnê bînûn di yew polîtîka xususî rûney. Yew perr a teda û zulim, perro bîn a înkar û asîmîlasyonî dest pêkerd. Yew milet ro bi ro pê kişîş, qetlîam û zulim a werte ra wenidarîyena. La asîmîlasyon, tenkîl û tehcîr mudetko derg di qetlîamûn ra hinya tehlîkelî ya. Eger hedef vînkerdişî yew milet bû, ina polîtîka hinya xidar a. Cuweka zî tûnî alimî inê ra vûnî «qetlîamo sipî» *(the white genocide)*. Îsyanûn a pey in ceyûn ra hezarûn a însanî ma tenkîl û tehcîr bî. Dewleta zordar, kemalîstûnê bêbextûn şarî ma hetî Anadolî di tabîyê mecburî îskanûn kerd. Heto bîn a bi seyûn a rêber û zûnayê kirdûn mecbur bî verî xu da binê xetî (8), ê zerrûn di çimî yin akerdê şî. Hesretî welatî û qewmî yin zerre

(6) Ez ki merdimê ki *Wer* di kerdî gome û adir na pa vêşney, eyîn ser o binisî (Wer yew dewê Palî ya). *Mela Mistefa, Xelê Emûn, Îbram Xelîl, Mehmudê Misfey, Ehmedî Emê Îmûmî* yîn ser o. În merdimî Ardurêk ra bî û hedîsey Şêx Seîdî di ca girotibi. Şarî inîn ra vatîyen «eskerê Şêx Seîdî».

(7) M. Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Dilan Yayınları, Diyarbakır, 1992, r. 151

(8) *Binê xetî*: Kurdan miyon di «xet» di menûn di vaciyena. Yew, meney hudûdî ya. Di, meney raharî ya (bîlhessa raharî trên). Binê xetî ra qest zî «hududê Sûrîye» wo. Wexto ki merdim vacû «binê xetî», in her di meney zî te de estê. Çiki hududê «Tirkiya» û «Sûrîye» pê raharê trên a cê ra birîyenû a. Beynate di xetê trên estû. Merdim biwazû şiyerû Sûrîye ganî (gereg) in xetê trên ra viyerû. Meney «binê xetî» uca ra yena.

www.netewe.com

di mend.

Hedîsê Dêrsimî ya pey yew demo derg, nizdey hîris serr, Kurdîstan bêvengey di mend. Yew perr a netîce û tesîrî «îsyanûn», ters û zulimî dewlet, perro bîn a polîtîkay înkar û asîmîlasyonî otir kerd ki şarî ma nişka vengê xu vecû. Milet bêtaqet mendibî. Hukmat milet ser o her çî bi. Milet vatîyen: *«Ser a Hûma, bin di hukmat û.»* Yew deme milet û zûnayûn dewlet rî sare ruwena û bêveng mendî. Dewlet zî va qey reyşta mesela hal bîya, yin mesela hal kerda.

Pali, Dêrsim, Çewlîg û ceyûnê bînûn di hukmatî dest kerd pê raharî newê, qereqolî, qey îdarî û eskerî teşkîlatê dewlet a bîneyê newê û sewbîna çîyê bînî virêştî. Mektebûn di, eskerey di, bajarûn û qezûn di, daîrûnê hukmatî di, welhasil her ca di: «Tirkey, dewletê tirkûn, Ataturk» estbî. Se ra heştay-neway *«Mektebê Rakewtişî yê Mintiqan»* [9] Kurdîstan di virazîyê. Hedef û armancê kemalîstûn eşkera bi: Her çî û polîtîkay Dewleta Tirkiye semedê helnayişê miletê ma, qedexe (yesax) kerdiş û wedarnayişê zûn û kulturî şarî ma bi.

İn welat di tûnî neslûn qetlîamî dî, hepis û îşkence dî, tertele û surgunî vîyarnê. La tûnî zî mektebûn di, kar û gurê xu di û sewbîna şekil û ceyûn di bî hedefê polîtîkay înkar, asîmîlasyon û zulimî. Ma vaci ki 1938 ra, yanî hedîsey Dêrsimî ra pey û heta serrûnî 1980yin, nesilo ki reso belkî raşteraşt qetlîamî nîdî; la zulmî komandoy, îşkence, tedêy dewlet, asîmîlasyon, polîtîka ki însanûn zûn û kulturî yin ra durî finena dî û binî şertûn ûnayenûn di resê.

Ez bi xu qicey xu ra hem şahîd û hem zî muxatabê ina polîtîka ya. Heta ez resa zûnayê xu, mi vatîyen qey çîyo ki vacîyenû reyşt û. Pîlûn vatîyen *«Ser a Hûma, bin di hukmat û»,* yan zî vatîyen *«Lêro, darbê hukmatî miaf a».* Dewlet, kemalîstûn, miyonî şarî ma di otir yew ruh ardibi werte ki hukmat çi bikirû heq û, heqlî wû, eşkenû bikirû.

Kilaw, kefya, puşî û çî ûnayene qedexe (yesax) bî. Mektebûn di zazakî (kirdkî) qal kerdiş qedexe bi. Hetta zaf girûngî bajarûn di semedî kirdkî qalkerdişî rî ceza dên.

Ez bawer kena çîyo ki mi sare ra vîyertû zaf ra tûnî zafîn sare ra

---

[9] *Mektebê Rakewtişî yê Mintiqan:* Yatılı Bölge Okulları

www.netewe.com

vîyertû. Wexto ki ez şîn mektebo viryen (İlkokul), ma rî zazakî qal kerdiş qedexe bi. Tinya zerrê mektebî di qedexe nîyebi, la teber a zî qedexe bi. Melimûn, rahar ra, miyonî dew di zazakî qal kerdiş, ma rî «yesax» kerdibi. Wexto ki ma serî bûnûn di, kuçûn di key kerdîyen, ma dîn ki melimî ma xu nimitû, ho ma teqîb kenû, ma gueştarî kenû. Yan zî miyonî qicûn ra çend tîpê zeîfî vîjnên û vistîyen ma dim a ki pê ma teqîb bikirî. Mekteb di zî ma rî «nesîhetî» kerdîyen, yan zî ma tehdît kerdîyen. Melimûn vatîyen:*«Oğlum, Kürtçe konuşmak yasaktır!»* Gege ma qicûn xu miyon di zî yarî kerdîyen û *kerrê deyn muxbîrûn* ri [10]. Wexto ki eyinê ki melimûn rî xeber berdîyen (muxbîrey kerdîyen) ma heti bîn, ma qicûn xu miyon di yarî kerdîyen û yewbînûn ra vatîyen: *«Oxlim, Kurtçe qûnişma! Kurtçe qûnişmax asaxtir! Sen bilmiyor?»* [11]

Dewleta tirk çinê ra îhtîyacê polîtîka ûnayene vênena?

Îdarecîyûnê tirkûn zûnên çîyê ki şexsîyet û kameyê merdimî virazinî, şekil û qerekter dûnî merdimî zaf muhîmî yê. Waştîyen in çîyûn û qeynaxûnê yin xerab kirî, werte ra wedarî. İn çî, esil di ceyûn ra, yanî di qeynaxûn ra yinî.

Yew qeynax maddî ya, yanî bîyolojîk a. Tayînkerdişî çîyûnê bîyolojîkûn destî merdimî di nîyû. Merdim inîn raharo irsî ra, yanî deyk û baykê xu ra, sulalê xu ra, miletê xu ra genû. Quwetî dewlet niresenû ser ki çîyûn ûnayenû werte ra wedarû.

Qeynaxa bîni zî milî, tarîxî û cemeatkî ya. Însan yew bîyayo (mexluqo) cemeatkî yo. Faktorê ki cemeatî virazinî, miletûn virazinî, tek tek însanûn (ferdûn) zî virazinî. Mileta ki merdim mensubî yê yo, cemeato ki merdim te de benû pîl, sîyasî rejîmo ki merdim pê îdare benû, polîtîkay hukmatûn, dîn û îtîqado ki merdim bawerey xu pê ûnû, tehsîl û terbîyo ki merdim veynenû, hetta welato ki merdim ho miyon di û tabîat û îklîmo ki însan te de ciwîyenû... İnî piyer pîya sosyal yew çevre virazinî û merdim sey ferdî in çewre di resenû, şekil genû. İn çewre şexsîyet û qerekter dûnû însanî. Zûnî deyk, tarîx, kultur, urf û edetê milet, şeklê

---

[10] *Kerrê deyn muxbîrûn ri:* Kî wexto ki niwazinî raşteraşt rî yewî di çî vacî, biney menelî û îndîrekt vûnî.

[11] «Lajî mi, kurdkî qalî mek! Kurdkî qalî kerdiş qedexe wû! Ti niyozûnî?»

www.netewe.com

ciwîyayişê sosyalî û çî bînî tesîr merdimî kenî û qerekter dûnî ferdî.

Dewleta Tirkiye û îdarecîyûnê kemalîstûn heta îro semedo ki milî û tarixî şexsîyetê miletê ma vîn kerî çi lazim bîyû kerdû. Welatê ma parçe kerdû. Miletê ma, zûnê ma, tarîxê ma, kulturê ma, hetta û hetta şexsîyetê ma parçe kerdû. Ma rî heqî ciwîyayişî (heqê heyatî) bîle niverdo. Înkar, îmha, asîmîlasyon, zulum, zordarê pîyer piya welatê ma di, miletê ma ser o ûmey cerebnayiş û hama zî hê dewûm kenî. Semedo ki esl û feslî ma vinî bû, ma asîmîle bibî, yan zî ma şexsîyetê xu vîn kirî, çi lazim bîyû tirkûn texsîr nikerdû. Îro ina polîtîka hama ra zî ha dewûm kena.

Şaro bêwelat, welato bêşar

Heta inkey tûnîyin semedê miletê ma ya vatîyen *«Şaro bêwelat»*. La otir êsenû ki îro ra pey dest pêkerî, vacî *«Welato bêşar»*. Çiki polîtîka newe ya dewlet wazena ki welatê ma di însan nimûnû/neverdû. Malesef ina polîtîka di xeylek mesafe zî girotû. Welatê ma di muezzzem yew kueçkerdiş esto. Zaf mintiqûn di dewî nimendî. Heta inkey hîrê hezarûn ra zêde dewî veyşney û wêran kerdî. «Şaro bêwelat» ho benû «welato bêşar». Kueçkerdiş hîrê qonaxûn ra vêreno: Dewûn ra ver bi qezûn û bajarûnê Kurdîstanî yew qonax û. Kurdîstan ra ver bi Anadolî qonaxê diyin û. Kurdîstan ra ver bi teber, bîlhessa ver bi Avrupa qonaxê hîrin û.

Eceba yew milet rî erdê baykûn-pîrikûnê xu ra vicîyayîş ra, yanî welatê xu terkkerdiş ra hînya tehlîkelî yewna hedîse estû? Mesele tinya terkkerdişî dar û berî, hêga û bûnî nîyû. Hedîse tarîx, medenîyet, kultur, zûn, milî û tarîxî degerûnî xu ra durîkotişû. Miletîyê ki welatê xu ra vicîyê, yan zî ûmey vetiş, zaf çî xu vîn kerdû.

Dinya baxçe, her zûn û kultur te de yew çiçek a

Ez wazena agêrî vatey Evlîya Çelebî ser: *«Bir acayib-i şehre vardım adına derler Palo / Kimi Zaza, kimi Zozo, kiminin de adı Lo»*. Heqîqat welatî ma di ina bî. İn welato ki ma tira vûnî «Kurdîstan», te de kûm çinê bi, çinê nûme rûmitiş? Êzidî, armenî, asûrî, keldanî û ê bînî şî ça? Sukê Palî di wexto ki «zaza, zozo, lolo» bî, Kurdîstan di ceyûnê bînûn di zî inî bî, yan zî ê bînî bî. Pali, yew mîsal a, in welat di tinya yew quncik û. Demî osmanîyûno peyen di, bîlhessa Îttîhad û Tereqqî ya pey, şarî

www.netewe.com

welatî yew bi yew ûmê vînkerdiş. Tarîxî û etnîk zengîneya in ceyûn ra, o mozayîk ra çinê verda? Armenî, asûrî û ê bînî çimûnê ma ver di bî *«şaro bêwelat»*, yan zî *«welato bêşar»*. Armenî şî, asûrî şî, êzîdî şî, keldanî şî. İnîn ra ço nimend, niverda. Ma gelo îro dorey kûmî ya?

Dunya sey yew baxçî ya. İn baxçe di her milet, her zûn û kultur yew çîçek a. Merdim yew çîçek zî tira kerû, in baxçe di cey yê belu benû, o ca veng mûnenû. Kurdîstan zî erdî ina dinya ser o yew baxçe wo ki heta inkey zaf gul û çîçekî te de resey. Kurdî, asûrî, armenî, keldanî... Etnîk, kulturel, sosyal mozayîkê in erdî inîn piyer pîya ard werte. Zûn, kultur û medenîyetê ki yin virêştî, parçey medenîyetê dinya wo. La îro in degerûn ra zaf çî nimendî, yanî niverdê. İn welat di zaf gul û çîçekî pilisey, bî wuşk û nimendî. Erdî ma kerdû qerac verdo, hêgayî ma bure mendû.

Tûnî çî estê ki nêêriyinî kî biêrini, nêrueşiyinî kî birueşî. Bazarî in çîyûnî ûnayenûn zî çinî yû. Sey hurrîyetî, welatî, kamey, zûnî... İn çîyûnê ûnayenûn encax kî pê mucadele û xebat a eşkenî bibî waharê yin û encax hûncî in rahar ra kî eşkenî muhafaza bikirî. Ma vaci ki zûn... Her însan muheqeq waharê yew zûnî yo, en kêmî yew zûn qisey kenû. Wexto ki merdim deykê xu ra benû, heqî tercîhkerdişî zûnî bîle kî rî çinî yû. Merdim zûnê deyk û baykî xu, eger her yew zûnko bîn qal kenû her diyînî, yan zî her diyîn ra yewî genû. Beynatê zûn û resayiş, terbîye û şexsîyetî merdimî di mutlaq yew eleqe estû. Nê însan bîye zûn benû, nê zî zûn bîye însanûn benû.

Yew baxçe, te de çend gul û çîçekî biresî, ehend buya weş tira yena û ehend rengê yi bena rind.

www.arsivakurdi.org

www.netewe.com

SEDSERRA 19ÎNE DE

HALÊ ÎMPARATORÎYA OSMANÎYAN Û VURÎYENÊ NÊ DEMÎ

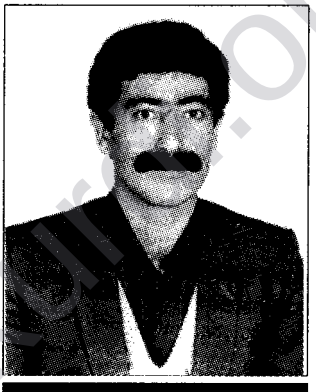

Lerzan JANDÎL

Amnanî welatê ma germin o. Hetê ra roj welatê ma qelêneno, hetê ra jî (kî) [1] zordarîya koledaran[2], îxanet welatê ma qelêneno. Aşma temmuze nê demanê germinan ra tewr gemrinêrî ya. Adiro ke roşnvîrê ma 2yê temmuze 1993 Sêwaz de vêşna bî, huna nêşîyo xo ra. Ebi nameyê (namê) biratîye, şenikîyî, kesên kê cîya fikirînê, kesên ke zafîye ra nîyê, zê zafêrîye nêfikrîne û bawerîya zafîyê ra niyê, ênê vêşnayene, ênê kiştene. Îxaneto ke Alîşêr û Zarîfe Xanime ebi bêbextîye 9ê temmuze 1937 de kîşt, huna nêqedîyo. Ewro jî îxanet ebi metodanê xo yê qirêjinan û newîyan bêsîndor dewam keno. Wazeno ke xo bêsîndor biroşo. Bêsîndor welatê xo, şarê xo biroşo. Bêsîndor xizmetê dişmenî de, seba qedênayêna welatparêzîye, xulamtîye keno. Xoverdayena ke 14ê temmuze 1982 de zîndan de bîyê, kela bawarîya azadîye, huna dewam kena. Labelê na xoverdayena hemdeme ebi bawerîyêde zixme, ebi hacêtanê newîyan û ebi qewetêde girse dewam kena. Êrîşêde Qerekolê Çulfa Alî roja 21ê temmuze 1920î, ebi şewqêde

---

(1) Ez naye ra tepîya nivîsanê xo de tendensê (meyîlê) kombîyenanê ma çiman ver de gêna (cêna). Na êna a mana ke ez seba tenê wendoxan newe bo jî, zor bo jî angorê tendensî nivisnena. Ma vacîme hurendîya «kî» de «jî» hurendîya «jû/ju/zû/zu» de «yew», yan jî zê «yew» (zu) pîya nivisnena.

(2) Naye ra tepîya wendox pêynîya qesayan de «-an», yanê formê zafhûmarîye (zafmarîye) vîneno. Seba rehet famkerdene wendox şîkîno hurendîya «-an»î de «-a» (koledara), «-o» koledaro), «-u» (koledaru) jî biwano. Labelê ez formê zafhumarîye halo ante de tim ebi «-an» nivisnena.

www.netewe.com

gurr, ebi metodanê newîyan û hemdeman dewam keno. Wuncîya (ancîna, oncîya) na aşme de Peymanê Lozane 23. 07. 1923; Tirkiya, Îran, Îrak û Efxanîstanî mîyan de Peymanê Sa-dabatî 08.07.1936; Kongreya Erziromî 10-13.07.1919 bîyenê muhîm ê.

Nê çîyê corênî bîyenê newe yê. Hama hama her kesî ra ayan ê, her kes pê zano. Labelê dîroka (tarîxa) ma nê bîyenan ra dest nêkerdo ci. Dîroka ma, dîroka şarê kurdî, yan jî dîroka şaranê Kurdîstanî, Îsay ra zaf ver dest kerdo ci[3]. Ma eke dîroka ma ebi hazar serran verê Îsayî dest kerdo ci, ganî ma bizanîme, bipersîme ke dîroka ma çik a? Ma kam îme? Kotî ra amayme? Şîme û şonîme kotî? Dîroka ma kronolojîk senê deman ra derbaz bîya? Tewr muhîm jî dîroka ma de çi avêşîyenî (averşîyayişî) bîyê? Dîroka ma de avêşîyenê kulturî, edebî, sosyal, dînî estbî? Eke estbî, nê kamcî avêşîyen bî?

Bêguman nê persî şîkînê bêrê dergkerdene. Labelê bê dergkerdena nê persan ma ra tayê kesî şîkînê ke bivacê hêya cevabê nê persan pêrînê amo dayene: «Ma cewabê nê persan zanîme. Yanî ma dîroka xo şinasnenîme. Ma qe nêbo dîroka xo kronolojîk zanenîme.»

Ez bawar nêkena. Çinay re?

Seke êno zanayene dîroka ma zê dîroka şaranê bînanê bindestan, ya hetê ma ra tam û raşt niyama nivisnayene ya hetê kesanê xerîban ra kêm û qels ama nivisnayene, yan jî hetê koledaran ra bingê zuran û înkarî ser ro şaş û çewt ama nivisnayene.

Koledaran ebi sedserran, ma ebi nameyê bawarîyan, dînan, ebi nameyê biratîye xapitîme. Serranê peyenan de jî dest kerd ci, ziwanê (zonê) ma, kulturê ma, dîroka ma, nameyê ma, ebi kilmîye ma înkar kerdîme. Yanî ma nêşîkînîme dîroka xo koledaran ra bimusîme. Çimke seba înan (dînan) ma çînîme.

Kesê xerîbê ke dîroka ma nivisna yan jî dîroka ma ser ro nivisno, zaf kêmasî kerdê. Zanayena nînan qels bîya. Zafêrîyê xo mîsyonerê dewletan, mîsyonerê rêwî, leşker û konsolos û.ê.b. bîyê. Nînan jî rêy çîyê nivisno/vato, rêya bîne çîyêde bîn nivisno/vato. Vaten û nivisnayenê

(3) Kintenanê Nevala Çolî de bîyo eşkera ke şarê nê cayan Îsayî ra des hezarî serre ver naca ronîşte bîyê û dest bi citkarîye, weyîkerdena heywanan kerdo.

www.netewe.com

zaf kesan yewbînan nêgênê (nêcênê). Bêguman na nêna a manaye ke no kedo ke nê mordemekan do (dayo) dîroka ma, no karê înan (dînan) bêqedr o. Teba qelsî û kêmasîyanê înan jî ma nê karan ebi qedr û qimet vînenîme, diroka ma de cayêde giran jî gênê (cênê). Labelê bes niyê. Seba zelalkerden û analîzkerdena dîroka ma nê karî kêmî yê. Çimke herkesi hetê xo ra, hetê înteresanê xo ra, hetê înteresanê dewleta xo ra, dînê xo ra nivisno.

Ma, ma qeyî nêşîkîyayîme dîroka xo binivisnîme? Cewabê na perse ebi bawarîya mi no wo: Sebeta ke şarê ma dîroke de wayîrê otorîteyêde organîzekerde, ma vacîme dewlete yan jî formê dewlete yê bînî zê federasyonî, nêbîyo, derbazê nivisnayena qanunan, fermanan, emran, arêdayêna qançuran (vergîyan) û leşkeran nêbîyo, ma nêşîkîyayme dîroka xo ebi xo binivisnîme. No jî êno a mana ke derheqê dîroka ma de dokumentê niviskî gelê kêmî yê, hama-hama qe çînê. Sîndorê nê çîyanê ke estê jî hundê (handê, qasê) zanayêna niviskarî yê, lokal ê. Nê pêrotîya welatî nêcêne re çiman ver. Naca bingeqesaya «Welatî» tim teng û qij ama dîyene. Angorê bîrûbawarî û armancanê niviskarî ama nivisnayene. Nînan ra ma şîkînîme nameyê «Şerefname»yî bidêrîme. «Şerefname» de niviskarî qasê zanitena xo zanayenê derûdorê xo ebi kronolojî nivisnê. Nê dokumentî de çîyê ebi qedrî estê. Labelê nê çî seba zelalkerdena dîroka ma, analîzkerdena aye (daye) re, ci ra derseguretene re, nêvecenê.

Pêynîya sedserra 19îne de tenê roşnvîranê ma ebi vetena rojnameyan, kovaran û pirtûkan dest eşt nivisnayena dîroka ma. Komele û cematê kê nê serran de amê awankerdene seba zanayena dîroka ma çîyê bingeyî ardî meydan û kerdî.

Sedserra 20îne de ha roşnvîrê kurdî ha roşnvîrê xerîbî bibê, dîroka ma ser ro karê zaf biqedrî kerdê, berhemê zaf xurtî dayî. Ebi kar û kedê nînan zanayêna ma tayîna bîye zixmtêre, xurtêre, hîra û xorîtêre. Hama wuncîya jî kêmasî estê û nê kêmasî huna (hima, hona) jî benê û ê wê bibê. Naye de anormalîye çîna. Ma jî zê zanayan û roşnvîranê zaf şaran nê demî ra derbaz benîme. Sebeta ke meselaya ma naca na niya, ez nê çîyan ser ro nêvindena. Meselaya ma, dozkerden, raştnivisnayen, analîzkerden û her çî ra ver jî nivisnayena dîroka ma wa. Sebeta ke

www.arsivakurd.org
www.netewe.com

înstîtutîyonêde ma wo sentral (merkezî) çîno, ganî nivisnayena dîroka ma hetê kesanê ma ra bêro kerdene. Eke nîya bî jî, bêguman kêmasî, xeletî te de benê. Û her çî ra ver jî nivisnayena dîroke de ebi nê metodî bawarîya yewhete, subjektîve zaf ca gêna (cêna). Sebeta ke ma nê şaşîtîyan, xeletîyan mekerîme, bawarîya yewheta subjektîve mekerimê, ganî ma metodanê îlîmî xo rê binge bigîrîme (bicêrîme). Nivisnayena dîroka ma de ganî prensîbê ma, metodê ma, analîzê ma bingeyê îlîmî ser ro awan bê. Labelê kaleka nê metodanê îlîmîyan de ganî ma her het ra azad bîme. Bê azadîye ma nêşîkînîme ebi metodanê îlîmî dîroka xo zelal bikerîme.

Ez naca wazena ke derheqê karê îlîmî de, azadîya wekintoxan (araştırmacı) de û ebi ziwanê kurdan nivisnayene de bawarî û analîzê birêz İsmail Beşikçi rêyna bîyarê re wendoxanê (wendevananê) ma vîrî. Zanawo bêters, dostê kurdanê bindestan birêz İsmaîl Bêşikçi karê îlîmî û azadîya kesanê ke karê îlîmî kenê ser ro niya vano:

«... Sebeta vurnayena nê halanê negatîvan şerto muhîmtir hestkerdena (yoğunlaştırma) wekintenanê îlîmî ya. Hîrakerdena îmkananê kurdkîqesekerdene, ebi kurdkînivisnayene wuncîya zaf muhîm ê...»(4)

«Îlîm, îmkananê Kurdîstanî tayîna rind famkerdene dano ma. Hestkerdena karanê îlîmî, zanayena polîtîke jî kena hîra. Dîskusyonê ke dormê karanê îlîmî de benê, zanayena polîtîke kenê xorî û kenê vila. Ebi naye, zanayene bena qewetêde maddîya girse. Qom, şar, kes beno wayîrê kesîtîye...»(5)

«... Tecrubeyanê hetanî nikayî eşkera ardo meydan. Keso ke Kurdîstanî ser ro, qomê kurdî ser ro wekintenan virazeno, ganî bêsîndor azad bo. Azad bifikirîyo, azad bilewîyo. Kes, seba wekintenanê xo, demokratbîyena şertan, avêşîyena halêde azadî ser ro mevindo. Ebi fikrê xo, ebi lewîyena (hereketê) xo azad bo. Keso ke tim îdeolojîyê resmî, qanunan, talîmatan çiman ver de gêno, tim binê tesîrê nê çîyan der o û angorê nînan xo lewneno, nêbeno keso ke azad fikirîno. Kes, ganî bê binê

(4) Beşikçi, İsmail, Devletlerarası Sömürge Kürdistan, İnstitut Kurde de Paris, Parîs, 1990, r. 156

(5) Beşikçi, İsmail, pnd. (pirtûko ke cor ra nameyê xo derbaz beno) r. 156

www.netewe.com

têsîrê nê çîyan de mendene, wekintenanê xo bikero. Bêguman ganî ere pêynîya wekintenanê xo jî razî bo. ...»(6)

«... Azadîye teyna kategorîyo ke hemverê dewlete, înstîtusyonanê dewlete, zê polîsî, avukatê dewlete (sawcî), dadgehan êno paraznayene, niya. Azadîye ganî hemverê bawarîyanê polîtîkîyan ê cîyayan jî bêro paraznayene. Kurdî ganî na derheq de tayîna hessas bivinderê. Çimke Kurdîstan welatêde parçekerde û parekerde wo. Împeryalîstan û albazanê (hembazanê) înan ê Rojhilatê Mîyanînî (Ortadoğu) hemverê kurdan polîtîkaya «parçe ke-îdare ke» xebetna. Û ewro jî tenê partîyê kurdî yê polîtîkî yan jî grubê kurdî yê polîtîkî, hetê tenê dewletan ra, no yan jî o sebeb ra, no yan jî o pêm (ölçü) de, ebi no yan jî o şikil de, şîkînê hetkarîye bigêrê. Na hal de, ê kesê ke girêdayîyê na polîtîka yê, sebetanê hetkarîya a dewlete jî, na dewlete krîtîkkerdene (rexnekerdene) ra remenê. No jî halêde ziddê demê îlîmviraştene wo. No seba Kurdîstanî, dozkerdena zanitenanê raştan re beno engel.»(7)

«... Eke hênî yo, kesê ke polîtîka de gurînê (ênê-şonê) û kesê ke îlîm de gurînê ganî yewbînan ra ebi ferqe bibê. Yan jî her kes û înstîtusyono ke polîtîka de gurîno, ganî bawar bikero ke yew sentrumêde wekintene yo azad pêwîst o. Demo derg de, no seba Kurdîstanî feydanê zaf girsan ano. Kes yan jî înstîtusyonê nîyanênî ganî bêrê teşvîqkerdene. Pêwîstîya (îhtîyacê) kamî ere îlîm bibo, o karê îlîmî keno. Pêwîstîya kurdan bi îlîmî zaf a.»(8)

«... Naca raya tewr rinde wuncîya flertanê metodanê îlîmî caarden a. Karakteranê îlîmî yê mûhîman ra yew jî o wo ke pêynîya berheman bêrê eflkerakerdene û nê karî seba krîtîkê bawarîya qomî (kamuoyu), bêrê pêflkêflkerdene.»(9)

Nê vatenê corênî yê İsmail Beşikçi ganî raya karê ma, virendîya metodê ma bikerê ra. Ebi na bawarîye ez wazena ebi çimêde bîn, pencereyêde bînî ra dîroka ma de nîyabidêrî daye ser ro bivinderî.

(6) Beşikçi, İsmail, pnd. r. 157
(7) Beşikçi, İsmail, pnd. r. 158
(8) Beşikçi, İsmail, pnd. r. 159
(9) Beşikçi, İsmail, pnd. r. 160

www.netewe.com

Seke êno zanayene sedserra XVIî sedserra Ronesans û Reformî, sedserra XVIIIîne jî sedserra roştnayene (aydınlanma) bîye. Nê sedserran de avêşîyena teknîkî, dozkerdena hacêtan, makînayan, hîrabîyena kapîtalîste, xurtbîyena burjuvazî, qulbîyene (kul olmak) ra vecîyena mordemî, hemverê dêre de xurtbîyena bawarîya kesî (îndîvîdum, birey) bîyê bingeyê awankerdena dewletanê şarîyan (mîllîyan). Ne teyna dewletê şarîye labelê cengê sinifan jî berhemê nê avêşîyenan o. Şaran û dewletan mîyan de îndî kaleka qedranê, normanê şarîye de, zanitena sinife, întereseya (menfaatê) sinifan, cengê proletarya hemverê burjuvazî bîyî sebebê berhemanê nê sedserran.

Na avêşîyene ra osmanîyan nesîbê xo nêguret. Çimke osmanîyan de ne yew ronesans, ne yew reformêde polîtîk-dînî-kulturî, ne jî yew gamêde teknîkî amê eştene[10]. Na derheq de Împaratorîya Osmanîyan zaf tepîya mende. Roşnvîrîya osmanîyan, zafêrî jî demê pêdeşîyene (apeyşîyene) de, ebi destê osmanîyan, ebi destê padîşayanê înan ame viraştene. Zanayene ebi îlîm nêbîye. Manayêde aqilî, azadîye, kesî çîne bîye. Perwerdekerden û musnayene medreseyan ra teber nêvecîyabî, nêkewtîbî unîversîteyan[11]. Çimke sîstemê kesîtîye, sinifan, şaran hurendîya sîstemê ummetî nêguretbî. Nê sîstemî de jî ebi nameyê Hûmayî (Heqî) dinya û şarî îdarekerdene nêverdêne ke çîyî bêrê vurnayene. Yanî bi kilmîye tesîrê Şoreşê 1789 hetanî payîtextê Împaratorîya Osmanîyan niyamê bî.

---

(10) Padîşah Selimê IIIyîne seba musayena avêşîyena teberî can erzeno. Reis ül-Küttap Atif Efendi (Wezîrê Karê Teberî yê ê demî) ganî înformasyonan bidêro Selimê IIIyîne. Hurêndîya înformasyonan de Atif Efendi filozof û roşnabîranê demê roştnayene ra vano «zindîq» yanê bêhûma, şoreşê Fransizan ra jî vano hereketê «fîtne û fesadî». (Tanilli, Servet, Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz? r. 33-34)

(11) Dârülfünûna ke 1863 de êna awan kerdene bado êna guretene. Sebebê naye jî nê yê: 1-Musnedar Tahsin Efendi, wazeno ke bimusno şagirdanê xo ke heywanî bê hewa nêşîkînê bijiyê. Seba naye jî yew borane (gorgeçîne) keno zerrê yew qawanoze. 2-Cemaleddînê Efxanî jî vano «pêxamberîye yew huner o». Nê her di (hurdmîn) çîyan ser ro na unîversîte êna guretene. (Tanilli, Servet, Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz? r. 128)

www.netewe.com

Şarê Balkanî û erebî

Labelê sedserra 19îne de tesîrê Şoreşê 1789î rest Rûsya, Ewropaya Rojawanî û Balkanan. Hem ebi tesîrê Şoreşê 1789î, hem ebi hetkarîya rûsî hem jî ebi panslavîstîyeya ke ebi tesîrê dêra (kîlîse) ortodokse awan bîya, şaranê Balkanî dest bi cengê azadîya xo kerd[12]. Rûsya ebi Peymanê Kaynarcaya Qije yo ke 21. 07. 1774 de wertê rûs û Împaratorîya Osmanîyan de amê viraştene, ebi nameyê pêro endamanê (üyeler) dêra ortadokse û seba tebaaya ortadokse pêro (zê yunanan û bûlgaran) heqa mîyancîyênî (aracılık) gurete[13]. Sirban 1804[14] de dest bi sarewedardayene kerd û serrane 1843-1867 de bî wayîrê otonomîyêde girsî[15]. Wuncîya yunanan 1820 de dest bi sarewedardayene kerd. Na ceng de îngilîz û rûsî seba yunanan binê dara osmanîyan de otonomîyêde bi sîndor waştêne. Na ke nêbîye, serra 1827 de Peymanê Londra viraşt û Fransa jî kewte wertê nê karî. Osmanîyan ke şertê nê peymanî qebul nêkerdî û hemverê yunanan adir nêvindarna, wurîzî de mecburê cengêde neweyî bîyê. Ebi nê cengî kewtene, împaratorîye hem Asya de û hem jî Ewropa de gumra hard kerd vîndî û pêynîya nê cengî de serra 1830 de yunanan dewletêde azade awan kerde û îngilîz, fransiz û rûsî ebi notaya ke roja 08. 04. 1830î de dê osmanîyan, garantîya azadîya Dewleta Yunanîstanî gurete binê qerarî. Şarê Mora û Eflak-Boxdanî

---

(12) Dest cikerdena cengê azadîye yê şaranê Balkanî de bê guman tesîrê sîstemê osmanîyan jî zaf bî. Çimke angorê nê sîstemî şarê ke ummete ra nîyê, yanê musluman niyê, kafir ê. Eke nê şarê nîyanênî sare ronê, hukumdarîya osmanîyan qebul bikere, qançurê xo bidêrê, teyna o taw mordem şîkîno tolerans bimusno bîyena dînan. Na jî wertê şaranê nemuslumanan û sîtemî de bîyêne sebebê cîyatîyanê girsan. (Nîya de Dadrian, Vahakn N., Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid, Belge Yayınları, r. 17-19)

(13) Wuncîya angorê maddeyê 16înê nê peymanî, Moldovya, Eflak û sirbî şîkînê na heqe ra derhal îstîfade bikerê. Mîyanê 1774 û 1856î de Rûsya na heqa xo ya mudaxeleye seba paraznayena xirîstîyananê ortadoksan, ebi sîndor bo jî arde ca. (Dadrian, Vahkn N., Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid, Belge Yayınları, r. 21)

(14) Bûlgarîstan 1908 de, Arnawudîstan 1912 de biyî dewletê azadî. Federasyonê Yûgoslavîya, dewleta sirban, xirvatan û slovenan jî 1918 de amê awankerdene.

(15) Sirbîstan serra 1878 de bî dewletêde azad û osmanîyan ra visîya.

www.netewe.com

serra 1821 de desb bi sarewedardayene kerd. Yanî destcikerdena cengê azadîya şaranê Balkanî de, tesîrê panslavîstîye û tesîrê rûsî bî bingeyê azadbîyena nê şaran. Naca de tesîrê dêra ortodokse, tesîrê dînî bêhemd zaf est bî.

Hardê Împaratorîya Osmanîyan de hetê ra nê çî bîyêne hetê ra jî Împaratorîya Osmanîyan nê demî de roj bi roj bîyêne nêweş, nêweşîyê xo yên ke estbî jî roj bi roj bîyêne giran. Wuncîya nê serran mîyan de şaranê muslumanan jî sare (sere) dard we. Erebîstan de 1811 ra nat wehhabîyan ebi hetkarîya îngilîzan sare dardbî we. Împaratorîya Osmanîyan ebi walîyê Misirî Mehmed Alî Paşayî sarewedardayena erebanê Suudî danê pelexnayene. Labelê pêynîye de walîyê Misirî Mehmed Alî Paşayî[16] jî serranê 1832-1840 de hemverê Sultanî sare dard we. Cenganê Nîzîb û Adana de leşkerê Mehmed Alî Paşayî û leşkerê împaratorîye danê pêro, leşkerê Sultanî nê cengan kenê vîndî. Yanî Misir teyna nê, Erebîstan jî destê osmanîyan ra vecîno. Çimke îndî keso ke sarewedardayena Suudîyan bipelexno çînê bî.

Hardê erebano ke bindestê împaratorîya Osmanîyan der o hêdî hêdî împaratorîye dest ra vecîno. Serra 1830 de fransizî Cezayîrî, serra 1839[17] de îngilîzî Adenî îşxal kenê û nê hardan kenê wertê hardê kolonîyanê xo.

Wuncîya nê demî mîyan de, serra 1838 de, osmanîyan û îngilîzan peymanê tîcaretî (ticari anlaşma) viraşt. Bêguman tîcaret ebi azadîye beno. Azadîya wayîre mal û milkî bîyene, azadîya seyahatî, azadîya învenstîsyonî (teşebbusî). Eke nê azadîyî çînê bê, tîcaret jî nêbeno. Osmanîyan wuncîya serra 1839 de almanan de peymanê tîcaretî viraşt. Zêrrê nê hengaman de metropolanê împaratorîyê û Ewropa de bawarîyêde «rojawantîye» (batıcılık) vecîyê. Ebi na bawarîye osmanîyan waştêne ke nê devacêrşîyene (acêrşiyayîşî) bivindarnê. Seba nayê jî os-

---

(16) Walîyê Misirî Mehmed Alî Paşa serra 1804 de zor dano sarayîya osmanîyan û ebi zorê xo beno walîyê Misirî. Mehmed Alî Paşa roj bi roj otonomî û otorîteya xo keno girs û hîra, pêynîye de jî osmanîyan ra visîno.

(17) Fransizan 1885 de Tunus îşxal kerd. Îngilîzan 1882 de Misir, 1899 de Kuweyt îşxal kerd. Lîbya 1911 de hetê Îtalya ra amê îşxalkerdene.

www.netewe.com

manîyan 03. 11. 1839 de Fermanê Tanzîmatî[18] kerd eşkera. Eşkerakerdena Fermanê Tanzîmatî de rolê peymanê tîcaretî yo ke îngilîzan de amêbî viraştene zaf girs bî. Tanzîmat nê peymanî ra dime êno îlankerdene û eynî serre almanan de jî peymanê tîcaretî êno viraştene.

Çîyo bingeyîyo ke Fermanê Tanzîmatî ardo, qebulkerdena yewtîya nemuslumanan (gayrimüslim) û wayîrê milkî, milkê şexsî bîyen a. Na derheq de İsmail Beşikçi niya vano.

«Naca rûman û armenîyan na heqe ra gumra îstîfade kerd. Sebeta ke na heqe ra îstîfade bikerê her tedbîr guret, dozkerd, xebetna. Nê kesên ke ziwanê (zonê) xerîbî zanitêne, eleqaya xo ebi dewlatanê Ewropaye bî, yanî rûm û armenî, ekonomîyê osmanîyan ser o bî wayîrê cayêde giranî. O dem de halê tirkan, yanî kesên ke elementê bingeyî yê Dewleta Osmanîyan bî, zaf rind nêbî. Ê zafêrî ebi citkarîye û esnaftîye gurîyêne.»[19]

Na sedserre de, pêynîya Cengê Kirimî (1853-1856) de dewletanê girsan Împaratorîya Osmanîyan ra seba aştîye, dewamê Tanzîmatî waşt. Ebi na game aştîye şîkîyêne bêro viraştene. Bê na game aştîye nêbîyêne. Naye ser ro 18. 02. 1856 de Fermanê Îslahatî ame eşkerakerdene. Qewetê Girsî (Îngilîstan, Fransa, Rûsya) ebi naye bîbî kêfweş û naye ser ro roja 30. 03. 1856 de Peymanê Parîsî viraşte. Ebi nê peymanî Rûsya teyna xo ser, heqa ke seba xirîstîyananê Împaratoriya Osmanîyan waştene ra derbaz bî.

Labelê herçiqa ke nemuslimanî ebi nê fermanî kaxite ser ro bîbî wayîrê heqanê newîan jî, raştîye de hem fundamenîstî, hem şerîatçîyî û hem jî laîkê nasyonalîstî hemverê nê îslahatî vecîyayî. Yanî ebi kilmîye, şarê serdestî [20] hem hemverê fikrê yewtîya nemusulmanan û musulmanan û hem jî ebi nameyê şaranê xirîstîyanan mudaxeleya

---

[18] Fermanê Tanzîmatî hetê Mustafa Reşît Paşay ra verê Sarayê Topkapı de ame eşkerakerdene. Sadrazam Mustafa Reşît Paşayî Londra û Parîs de jî elçîtîye kerda. Roja ke Fermanê Tanzîmatî Gülhane de waneno, cênîya xo ra helalîya xo wazeno, hênî çê ra vecîno. Çimke merdena xo ra terseno.

[19] Beşikçi İsmail, Kürdistan Üzerinde Emperyalist Bölüşüm Mücadelesi 1917-1925, l, Yurt Kitap-Yayın, r. 98

[20] Dadrian, Vahkn N., Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid, Belge Yayınları, r. 22, 130

www.netewe.com

şaranê Ewropaye red kerdî.

Serranê 1866-1869 de Cengê Gîrîte, sarewedardayena şaranê Bosna û Hersekî (28. 07. 1875), bîyenê girsî yê nê demî bî. Qewetanê Girsan ere Împaratoriya Osmanîyan zor kerdêne ke reforman bîyaro ca. Labelê serdestan (egemenler) naca wuncîya dirûtîye kerdêne. Ebi zorê Qewetanê Girsan, kîştena nêzdîyê 15-20 hezarî cênî û domananê Bûlgaran ra dime[21] serra 1876 de qanuno bingeyî (qanunê esasî, anayasa) ame îlankerdene. Nê qanunê bingeyî, ebi nê reforman waşt ke azadîya tîcaretî, wayîrê milkî bîyene, azadîya seyahetî tayîna bibo xurt û na mîyan de yewtîya muslumanan û xirîstîyanan pêyda bikero. Maddeyê 8. bê ferqa dînî heqa hemwalatîye (vatandaşlık) dêne tebaaya Dewleta Osmanîyan. Maddeyê 17. de bê ferqa dînî her kes verê qanunî de yew o, wayîrê eynî heqan û berpirsarîyan (görevler) o. Labelê naca jî dirûtîye ra dest niyamêbî raverdayene. Naca Sultan ebi xelîfetîya xo parêzkarê îslamî yo. Maddeyê 4. de kesîtîya Sultanî bimbarek (kutsal) a û maddeyê 5. de dînê dewlete îslam o. Ebi naye jî gurênayena reforman hetê sultanî/xelîfeyî ra amêne vindarnayene.

Labelê nê vurnayenê ke çerçeweyê «rojawantîye» (batıcılık) de amê kerdene, bingeyî niyê. Teyna şikil de tenê çî amêbî vurnayene, nivisnayene yan jî vatene. Hetê ra bingeyê bawarîya «rojawantîye» niyardêne çiman ver û hetê ra jî serdestanê (egemenler) Dewleta Osmanîyan nê vurnayenî ebi dirûtîye kerdêne[22]. Yanê:

1-Azadbîyen yan jî azadkerdena fikirîyayene, eşkerakerdena bawarîye teyna vatene de mendêne. Mezg û fikrê kesan hemverê sultanî/xelîfeyî, hemverê dîn û medreseyan nêbîbî azad.

2-Nê vurnayenî teyna seba raxelesnayena sîstemê osmanîyan û seba dewletanê Ewropaye amêne kerdene. Sebeta ke mezg û fikir jî azad bo niyamê kerdene. Hama rind êno zanayene ke bê azadbîyena yan jî

---

(21) Dadrian, Vahkn N., pnd. r. 25

(22) Seke serdestanê Împaratorîya Osmaniyan nê vurnayênî ebi dirûtîye kerdêne, hênî jî burokrasîyê împaratorîye, qomê zafêrîye (millet-i hakime, muslumanî) ya împaratorîye ebi nê vurnayena kêfweş nêbî. Hetê ra jî sîstemê împaratorîye seba nê wurnayenan musaît nêbî. Çimke sîstemê ummetî, sultanî/xelîfeyî, dînê îslamî verê nê wurnayenan de engel bî.

www.netewe.com

azadkerdena fikirîyayene û azadbîyena fikrî hemverê dêre, Rojawanî nêşîkîyêne nê avêşîyenan bikero. Labelê nê çîyê elementerî (esasî) hetê roşnvîranê osmanîyan ra û hetê bawarîya «rojawantîye» ra niyamêne famkerdene.

Wuncîya nê demî mîyan de zê yew reaksîyonî (tepki) hemverê «rojawantîya» ke zafêrî hetê roşnvîran û hetê burokratanê ke waştêne burjuva bê ra amênê paraznayene, bawarîya «panislamîste» vecîye. Çimke bawarîya rojawantîye sîstemê Împaratorîya Osmanîyan nêxelesnabî ra û hardvîndkerdena împaratorîye nêvindarnaybî. Û na bawarîye jî zafêrî hetê şaranê bînan ra amênê paraznayene. Angorê na bawarîya panîslamîste jî sebeta ke Împaratorîya Osmanîyan bişîkîyo devacêrşîyene bidêro vindarnayen, ganî Dewleta Osmanîyan rêyna agêro (racêro) îslam, Quran û şerîatî ser.

Împaratorîya Osmanîyan de avêşîyen û hîrabîyena bawarîya «rojawantîye» de «Osmanîyanê Newîyan» (Yeni Osmanlılar) û «Tirkanê Ciwanan» (Jön Türkler) rolêde girs kay kerd. Bawarîya îslamîye ya ke xo şexsê Abdulhamîdî de îfade kerdêne jî hetê medreseyan û kesanê ke binê tesîrê medresayan de bî amêne paraznayene. Nînan vatêne: «Ma eleqaya xo kulturê rojawanî ra, bawarîya rojawanî ra bibirnîme. Ma bêmê koka xo ser, îslam bimanîme, rojawan ma qedêneno, ma de kay keno.» Bêguman nê vatenan şarî mîyan de tesîrêde girs kerdêne. Cengê nê her di (hurdmîn) bawarîyan mîyan de, eleqaya kesanê ke bawarîya «rojawantîye» paraznêne û şarî bîyêne kêmî, cîyatîya înan bîyêne xorî. Naye ra jî zafêrî Abdulhamîdî kare kerdêne.

Demo ke Împaratorîya Osmanîyan de nê çîyî bîyêne, Ewropa de meseleya şartîye (mîllî) hama hama hal bîbî. Meseleya cengê sinifan, sarewedardayanê 1846-1848 dest kerdbî ci û karkeranê Fransa 18. 03. 1871 ra hetanî 25. 05. 1871 Komunê Parisî îlan kerdbî.

Osmanîyanê Newîyan serra 1876 de Adulhamîdê IIyîne ebi wadê rejîmêde ebi qanunê esasî û meşrûtîyet ard re textî ser. Labelê Adulhamîdê IIyîne ke ame textî ser, bî padîşa, ebi hetkarîya bawarîya panîslamîste Meclîsê Mebusan kerd vila û 30 serre ebi monarşîyê xo Împaratorîya Osmanîyan îdare kerde. Bawarîya îslamîye jî waştêne ke devacêrşîyene bidêro vindarnayene, labelê teyna ebi islamî. Kaleka na

www.netewe.com

bawarîye de bawarîya osmanîtîye jî vecîye. Aye jî waştêne ke ebi elementanê osmanîye devacêrşîyena osmanîyan bivindarno. Ferqa îslamtîye û osmanîtîye a wa ke îslamtîye teyna îslamî yanî tirkî, erebî, kurdî kerdêne xo virane, hama osmanîtîye elementê osmanîye pêro, yanî sirbî, arnawudî, yunanî, bûlgarî, erebî, kurdî kerdêne xo virane û na bawarîye demê cengê azadîya şaranê Balkanî de tayîna bîyê vila. Labelê şarê Balkanî ke destê împaratorîye ra vecîyayî, na raye hurêndîya na bawarîye de pantirktîye (pantürkizm) guret. Naca çîyê esto ke, nê her di (hurdmîn) bawarîyan yanî panîslamîzm û osmanîtîye (osmanlıcılık) jî hemverê nasyonalîzmî bî û nînan ra osmanîtîye wertê tirkan de vecîyena nasyonlîstîya tirkan herê (erey) fîşte. Na nêna a manaye ke Împaratorîya Osmanîyan şarê bînî asîmîle nêkerdêne. Seke ma awankerdena Alayanê Hemîdîye de jî vînenîme, kaleka bawarîya osmanîtîye û panîslamtîyê de armancê Abdulhamîdî asîmîlekerdena kurdan a jî[23].

Pêwendîyê Almanya û Împaratorîya Osmanîyan

Na sedserre de eleqaya osmanîyan û Almanan jî zaf muhîm a. Ebi peymanê tîcaretî ya serra 1839îne (wertê Dewleta Osmanîyan, Lübeck, Bremen û Hamburgî de), pêwendîyê (eleqa) Almanya û Dewleta Osmanîyan merhalêde bîn gênê û roj bi roj benê xurtî. Serra 1870 de Bismarkî ke yewtîya Almanan awan kerde, Almanya bîyê qewetêde newîye. Hem qeweta aye (daye) ya leşkerîye hem îhtîyacê madenanê binê hardî û hem jî wayîrê bazaranê newîyan bîyene, hîrabîyena Almanya de rolêde girs kay kenê. Abdulhamîdê IIyîne na dîye. Çimke Abdulhamîdê IIyîne îqtîdarê xo dengeyanê teber û zerrî ser ro viraştbî. Abdulhamîdê IIyîne dengeya xo ya teberî eleqaya rûsan û îngilîzan, zerre de jî eleqaya armenîyan û kurdan ser ro awan kerdbî û zanitêne ke no nîya nêşono. Çimke Almaya qewetêde newîye bîye û hemverê rûsan, îngilîzan, fransizan kolonîyan ra pare waştêne. Abdulhamîdê IIyîne Almanaya de eleqagirêdayene de herê nêkewt û kapîtalê almanî, teknîkê almanî amê hardê Împaratorîya Osmanîyan. Hetê leşkerîye de wertê her di împaratorîyan de eleqa roj bi roj bîyêne xurt[24]. No dem de, yanî serra de 1888 de

[23] Ma na meselaye ser ro beşê Alayanê Hemîdîye de hîra vindenîme.

[24] No dem de Almanya hetê ra teber ra hetkarîya sultanê osmanîyan kerdêne

www.netewe.com

fîrmayêde bankayanê Almanya heqa xebetnayena raya asinî (demiryolu) ya Haydarpaşa-îzmîtî gurete. Serra 1889 de Wilhelmê IIyîne yê ke Bismark text ra fişt durî û textê xo kerd zixm, amê Stanbol bî meymanê Abdulhamîdê Iiyîne. Wilhemê IIyîne naca qedr û rûmetêde zaf girs dî. Na amayena Wilhelmê IIyîne de qerarê viraştena raya asinî ya Haydarpaşa-Baxdatî ebi prensîp ame qebulkerdene û peymanê na xete 1903 de amê îmzakerdene. Wilhelmê IIyîne serra 1898 reyna ame Stanbol, naca ra şî Quddus û Şam jî zîyaret kerd. Wilhelmê IIyîne de ebi çimê «raxelesnayoxê (kurtarıcı) îslamê berzî» amêne nîyadayene. Çimke almanan hemverê îngilîzan tesîrê îslamî xebetnêne. Yanî îslamîya emperyalîzmê almanan û rejîmê Abdulhamîdê IIyîne nêzdîyê re yewbînan kerdêne. Ebi naye jî almanan hemverê îngilîzan îmtîyaz û avantajê girsî kerdî xo dest.

Wuncîya nê serran de waştena hîrabîyena Dewleta Almanya, Almanya û Rûsya ardî tê ver. Almanan hemverê Rûsya bawarîya tirktîye xebetnê. Panturkîst (Turancı) bîyena bawarîya tirktîye de rolê almanan zaf o. Yanî almanan panturkîzm hem teşvîq kerdêne û hem jî hetê ey (dê) kerdêne. Almanan tirkê osmanî, yanî îqtîdarê Îttîhad û Tereqqi (İttihat ve Terakki) ver va Asyaya Mîyanîne (Orta Asya) tan (ton) dêne. No bîyêne sebeb ke tirkî û rûsî bêrê tê duşt û naye de jî menfaatê almanan est bî.

Împaratorîya Osmanîyan ke Protokolê Londra (31. 03. 1877) red kerd, çarê rûsan roja 24. 04. 1877 de emrê sîndor ra derbazbîyene da leşkeranê xo û cengê rûsan û osmanîyan dest kerd ci. Pêynîya nê cengî de Împaratorîya Osmanîyan mecbur mende ke aştîye biwazo. Naye ser ro Rûsya roja 03. 03. 1878 ere Împaratorîa Osmanîyan Peymanê Ayastefanosî (San Stefano) da dîktekerdene. Sebeta ke Panc (Ponc) Qewetê Îttîfaqî yê ke binê serokîya Îngilîstan û Avusturya de bî, zerrê nê karî de nêbî, hemverê nê peymanî vecîyayî û zor da Rûsya ke nê peymanî de şertê maddeyanê 9. û 12. yê Peymanê Parisî bêrê çiman ver û angorê

hetê ra jî zerre de hemverê karkeran û sosyalîstan ceng kerdêne. Na çerçeve de roja 19. 10. 1878 de Qanunê Sosyalîstan vet. (Fricke, Dieter, Die Deutsche Arbeiterbewegung 1869-1890 VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig)

www.netewe.com

nê şertan nê peymanî rêyna binivisîyo. Peynîye de, roja 13. 07. 1878 de Peymanê Berlînî amê viraştene(25). Angorê nê peymanî jî statuyê dewletêde azade yê hîrê şaranê xirîstîyanîyê Balkanî (sirb, romen û qeredaxî) amê garantîkerdene û bûlgaran jî bin destê osmanîyan de otonomîyê guret.

Sedserra 19îne de armenî

Hardê armenîyan corê hardê kurdan o. Armenî demanê verî de wayîrê padîşatîyanê qijanê azadan bî. Demê osmanîyan de armenî wertê Dewleta Osmanîyan û Îranî de bî lete. Bado eke Rûsya jî Qafqasya û Armenîstan îşxal kerd, na raye armenî wertê Dewleta Osmanîyan, Îran û Rûsya de bî hîrê leteyî. Peynîya cenganê wertê Îranî û Rûsya de, serra 1828 de, ebi Peymanê Turkmençayî, Îranî para xo ya Armenîstanî dê Rûsya û Armenîstan naye ra tepîya wertê Dewleta Osmanîyan û Rûsya de mend.

Sebeta ke armenî xirîstîyan bî, hetê osmanîyan ra nêşîkîyêne bêrê asîmîlekerdene. Dêra armenîyan zanayena şarîya armenîyan de rolêde girs kay kerd. Naye ra jî armenî zaf rew ra wayîrê heşê pîyabîyena şarîye bî (26). Avêşîyenê ke Ewropa û Balkanan de bîyêne, armenîyan ser ro tesîrêde girs viraştêne. Zafêrî jî nasyonalîstîya rûman armenîyan ser ro tesîrêde bêhemd kerd. Sebeta ke dînê armenîyan û osmanîyan yew nêbî, nasyonalîstîya armenîyan wertê Împaratorîya Osmanîyan de wertê Dewleta Rûsya ra tayîna avê şîbî. Heto bîn ra jî sebeta ke armenîyan bikero rûs, tedbîrê ke Rûsya guretêne tayîna zaf giran û ebi zor bî. Hemverê naye Împaratorîya Osmanîyan de zoro ke armenîyan ser ro bî, zê yê rûsî giran nêbî (27). Naye re jî armenîyanê wertê osmanîyan rew dest bi karê Armenîstanêde azadî kerdbî. Labelê no kar Fermanê Tanzîmatî ra dime yanî serra 1839î ra dime tayîna avê şî. Çimke nê fermanî wertê muslumanan û xirîstîyanan de hetê dînî,

(25) Otto von Bismarck, Dokumente seines Lebens, Verlag Philipp Reclam jun Leipzig, 1986. Naca derheqê nê peymanî de vacîno ke ebi nê peymanî qewetanê Ewropa întereseyê xo krîza rojhelatî de ardî were.

(26) Armeniaen Volkemord, Vertreibung, Exil; Herausgeben von Tessa Hofmann und Gerayer Koutcharian, Progrom themen 1 Mai 1987, r. 7

(27) Beşikçi, İsmail, pnd. r. 79

www.netewe.com

ekonomî, kulturî, polîtîka, azadîye, wayîrê mal û milkî bîyene de yewtîye garantî kerdêne. Ebi nê garantîyî armenîyan seba caardena reformạn zor dêne Împaratorîya Osmanîyan û ebi naye jî zanitena armenîyan a şarîyê bîyêne berz. Ebi nê qeydeyî armenîyan dest bi karê xo kerd. Pirtûk, rojname û kovarî ebi ziwanê armenîyan amê vetene. Armenîyan serra 1846 de wertê xo de ebi nameyê «Cemîyeta Şaran» yew cemîyet awan kerd û teyna armenîyan şîkîyêne bibê endamê nê cemîyetî. Serra 1853 de armenîyan Stanbol de «Qanunê Esasî» îlan kerd. Meclîsê armenîyan ê ke angorê nê qanunanê bingeyîyan (esasîyan) amo awankerdene jî serra 1860 de Stanbol de kombîyena xo viraşte. Wuncîya armenîyan 1890 de Qafqasan de Komîteya Taşnakî awan kerde. Labelê programê na komîteye programêde nasyonalîst û hemverê şenikîyanê bînan bî. Zê zaf rayan nasyonalîstîya armenîyan hemverê kurdan û çerkezan zaf bêsîndor bîye. Lewê dewletanê girsan de hênî gerrê kurdan û çerkezan kerdêne ke ti vana qey Împaratorîya Osmanîyan bêsuc û bêguna bîyê. Sarê (Sereyê) xirabîyan pêrîne kurd û çerkezî bî. Pêynîya nê avêşîyenan de armenîyan 20. 06. 1890 de Erzirom de sare dard we. Na sarewedardayena verêne ya armenîyan bîye. Labelê Abdulhamîdê IIyîne hardê Armenîstanî de zaf amêne-şîyêne. Sebeta ke armenî bindestê dewletanê cîya-cîyayan bî û şaranê şenikan de îttîfak nêviraştêne, bê naye jî înan de dêne pêro, cirestena armanca dewletêde azade înan re hênî rehet nêbîye. Naye re jî armenîyanê wertê Dewleta Rûsya gerrê çarî sultanî de kerdêne, armenîyanê wertê Împaratorîya Osmanîyan jî gerrê sultanî çarî de kerdêne. Û eke kara çarî yan jî sultanî nê gerran de bibîyêne, nînan qedr dêne nê gerran û hetê armenîyan kerdêne. 1867 de Rûsya yew muxtira dê Sultanî ke ganî Sultan angorê fermananê 1839 û 1856î Armenîstan de îslahatan bivirazo. Heto bîn ra jî armenîyan seba dewletêde azade îngilîzan ra hetkarîye waştêne û îngilîzan jî Armenîstan de îslahat waştêne.

Labelê îngilîzan nêwaştêne ke hardê osmanîyan bêro parekerdene. Îngilîzan, peymano ke serra 1833 de cengê Mehmed Ali Paşay ra tepîya Rûsya de viraştebî de, yewtîya hardanê osmanîyan û gullanê Stanbol û Çanakkale garantî kerdîbî. Çarî serra 1851 de Împaratorîya Osmanîyan «mordemo nêweş» îlan kerde û waştêne ke hardê daye pare bikero.

www.netewe.com

Labelê îngilîzan no qebul nêkerd. Îngilîzan nêwaştêne ke boxazî, Armenîstan û Kurdîstan bikuyê binê destê rûsan. Çimke hem malê îngilîzan ebi raya bahrî boxazan ra derbaz bîyene amêne Trabzon, naca ra jî Armenîstan û Kurdîstan ra derbaz bîyêne şîyêne Îran û Asyaya Mîyanîne hem jî tacîranê armenîyan tîcaretê îngilîzan de rolêde girs kay kerdêne. Na girsbîyena kapîtalê tîcaretî, Armenîstan de eleqayê kapîtalîstî avê (aver) berdî. Armenî tîcaret de kurdî jî şuyantîye (şiwaneyîye) û citkarîye de gurîyêne. Heto bîn ra gullî nêzdîyê Bahrê Sîyay bî û Rûsya şîkîyêne naca ra rehet bireso awanê germinan.

Ebi kilmîye, qe dewletêde Ewropaye yan jî Qewetêde Girse, seke azadbîyena şaranê slavî ebi hîmaye û paraznayena Rûsya û azadîya marûnîyanê Lubnanî ebi mudaxeleya Fransaye bî, armenî nêkerdî binê hîmayeya xo û ê nêparaznayî. Sebebê naye hem tesîrê întereseyê înan bî -angorê menfaatê xo, sebeta kê sultanî/xelîfeyî tenge de biverdê û wexto ke armenî bîyamêne qirkerdene, meselaya armenîyan peymanan de ardêne re ziwan- û hem jî tecrubeyo ke nînan şaranê bînan de viraştbî- şarê ke ebi hetkarîya înan bibî azad zê bûlgaran nekewtbî binê bandora înan (Rûsya). Naye re jî Rûsya hetkarîya zulmê Sultanî yê armenîyan ser ro kerdêne. Rûsan hardê xo de Bûlgarîstanêde dideyîne nêwaştêne.

Wuncîya Îngilîstano ke azadîwaştena şaranê Balkan û Afrîkaya Bakurî re hetkarîye (yardım) kerdêne, azadîwaştena şaranê armenî û kurdî re nêkerdêne, ser de jî hetê Sultanî kerdêne û teba osmanîyan pîya sarewedardayenî pelexnayî. Herçiqa ke Peymanê Berlînî de osmanîyan ra paraznayena heqa armenîyan amêbî waştene jî înan şertê naye niyardêne ca. Çimke Armenîstanêde, Kurdîstanêde azad nêyamêne re îşê îngilîzan û almanan. 1894 ra hetanî 1897î armenîyan zaf cayan de sare dard we. Abdulhamîdê IIyîne pelexnayena nê sarewedardayenanê de tim Alayîyê Kurdan, yanî Alayîyê Hemîdîye xebetnayî û ebi naye jî dişmentîya wertê armenîyan û kurdan kerde xorî. Na dişmentîyê hênî bîbî xorî ke zê sarewedardayenanê armenîyanê Sason û Wanî de kurdan ebi aşman hemverê armenîyan ceng kerd. Zaf armenî (cênî, camêrd, zav-zêç) amê kîştene, malê înan amê talankerdene. Nê sarewedardayenanê armenîyan de nêzdîyê di sey hezar armenî ebi ayînanê musluman-

www.netewe.com

tîye amê kîştene[28]. Eleqayanê kurdan û armenîyan de wuncîya na mesela ser ro vindenîme[29].

Rûsan jî zê îngilîzan hetê şaranê Balkanî kerdêne, labelê hetê armenîyan û kurdan nêkerdêne. Hetanî Marx û Engels[30] jî na derheq de zaf cîya nêfikirîyêne. Nînan jî parêznayena hardê Îmaparatorîya Osmanîyan waştêne.

(Dewamê ci esto.)

(28) Dadrian, Vahkn N., Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid, Belge Yayınları, r. 30-31

(29) Sebeta ke alaqayanê armenîyan û kurdan beşê Alayanê Hemîdîye de analîz kenîme, pêmê qirkerdena armenîyan û na qirkerdene rolê kurdan ser ro jî nê beşî de vîndenîme.

(30) Nivisê Marx û Engelsî yê ke serranê 1853-1856 de rojnameya Daily Tribun de amê çapkerde. (Marx-Engels, Doğu Sorunu (Türkiye), Sol Yayınları, Ankara, 1977).

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

DÊRSİMÎ SER O

Alî Heyder SEVER

Asme û roz û astareyî tê dima vêjînê
bereqînê ve na dîna ser o
Astaronê Dêrsimî ra
Alîşêr, Şahan Axa û Usênê Sêydî rêyna nêvejînê
Bêbextênî hen ke berdî ko ro.

Qewxa giran a ve Demenû ser o
Îvis vano: «Hen ke dame pêro
son û sodir bêlu nîyo ve ma ser o.»
Demenû vanê: «Elçîyê birusnê Axdat
Hala tîja Dêrsimî Sêy Riza çi hal der o.»

Sêy Riza vano:
«Selam kerê Demenû rê
vazê xayînên û bêbextênî
dormê mi gureto
ez werte de meser o.»

Sêy Riza vano: «Sêyidxanê Îdarî ra pers kerê
hala o na halî rê se vano.»
Sêyidxan Axa vano: «Eskerê Mistî va bêro
Rozê ke ma zuvînî kerd Alî Boxaz
a roze va dîna cengê Qozû sêr bikero.»

Eskerî ver çarno ro koyê Zêle
xayîno mîlîs o ve ver o
Xidir Axa vano: «Hêyderonêne
pêro dê ma pêro dîme
ve şeref û namûsê xo ser o!»

Alî Heyder vano:
«Qewxa Dêrsîmî ra ewro şêştî serr a
hama hona qesê dişmen û xayînû ju yo ve ma ser o
Qom û azê ma yê danê pêro
qeso pêyên hona nêvajîyo
ve Kurdîstanî ser o.»

www.netewe.com

BEYİ SE BENA?

J. Îhsan ESPAR

Hesen Axayê Sayêreki, yan zî hewayo ki şarî pey ey di ti ra vatinî, Hesenê Selîman, çimê xo Sayêreki di akerdbî. Çend serranê eskerey ra teber caran, semedê demeyêkê dergî, na dewi ra durî nêkewtbi. Banê Hesen Axay rojawanê dewi di bi, banê ey ra daşt hinî ban çînê bi. Dêsê qatê corênê banê ey heme ebi kerranê goşeyinan ê sipîyan viraziyaybî. Herçiqas ki kerreyê sipî nika biney lêminî bibî zî qonaxê Hesen Axay hema zî seki durî ra veng bido vajo no ban banê yewdê namedarî yo. Dewi di yewna bano inasarên rojhelatê dewi di banê Huseyn Axay bi. Nê her di banî zî diqanat bî. Da-çewres banê bînî yê ki pêro ardî bî, heybet û heşmetê nê her di qonaxan di mendbî. Bawkalê Hesen û Huseynî zay datîzay yewbînan bî. Xora eki kes Geloyê Xîntî nêhûmaro, hîrê keyan ra teber heme sayêrekijî babêki ra bî. Nê hîrê keyan ra di keyey warizay sayêrekijan û Mela Mehmud zî zamay înan bi.

Heta rojawanî ra cîranê Hesen Axay gorristanê dewi bi. Beyntarê perçînê bostanê Hesen Axay ê verêberî û gorristanî di yew newala tengi estbî. Çarqirnî gorristanî akerde bi. No kaşo ki sayêrekijan kerdbi gorristan rut û repal bi. Çarteluy ra vîşêr sewbîna çî te de zergûn nêbînî. La Sayêreki, nê cayan di dewa tewr weşi, şêni û awî bî. Heme hîrê qirnîyanê Sayêreki di qotê darûberinî pê ver o berz bîbî. Rojawanê dewi di yew neqebo teng miyanê nê qotan di estbi. Rayîrê Sayêreki yo tewr hera nê neqebî mîyan ra şînî. Serey di hêgayanê awîyan ê kemveran seredê nê neqebê tengî resaynî. Dopolê neqebî di yew eyniwo werdiyek bi ki ti ra vajiyaynî Eyniyê Sayêreki. Labelê rojhelat û vakurê rojhelatê dewi deşti bî. Bostananê verêberan ra teber, heme bostanî û darê êmîşî na kişti di bî. Xuşiya awa Eyniyê Derdî pey qirnîdê peyen ê perçînanê bostanan

www.netewe.com

ra eşnawiyaynî. Çimey Eyniyê Derdî bexçeyê dehlêran ra cor bi. Dehlêran ra cêr çend tuyerê xişnî bîy ki terş û dewar gama ki ameynî heli ser, tiya mexel kewtinî. Sayêrekijan tiya yew goleki bestibî ki bişîyê terş û dewarê xo aw bidî. La semedê awa şimiteni, semedo ki kes bişiyo çimedê eynî bireso, ganî kes yew qaymeyo asê ro ser bikewtinî. Binê nê tuyeran, cay arisiyayişê rayanan, cay terraq û yarîyanê xortan, cay zem û zuranê dewijan, cay koçê qereçî û aşikan, cay qeleçîyan û çerçîyan bi. Seya nê tuyeran şîynî bostananê sayêrekijan ser. Bostanî ebi perçînanê xo yê berzan, tuyeranê binê eynî ra hetanî pey banan, yew gewa heray mendinî. Nê bostanan di tarr û turrî ra teber sayêrî, mişmişêrî, alunçêrî, salincêrî, navlêrî, murwêrî, encilewrî û sewbîna babet babet darê êmîşî estbî. Rojhelatê bostanan, cor ra cêr axpînê Huseyn Axay bi. No hêgayo vengandaye des welçekî ra vîşêr toxîmê ci bî. Rayiro ki dewi ra şînî Eyniyê Derdî ser, pey bostanan di bi. Heta cêrî ra seya daranê êmîşî heta corî ra zî seya daranê mazêran daynî nê rayîrî ser . Tanî cayan di gilê daranê êmîşî û ê mazêran pê resaynî. Aw semed ra ge-ge gama ki cenî şan di eyni ra ameynî, na seya tarî ra tersaynî.

Eyniyê Derdî nê cayan di vengan dabi. Weşey û honikeya awa ey ser o her kes yewfek bi. Çimkî her kesî cerebnaybî. Kesî hindî bieştînî çimedê Eyniyê Derdî, yew deme ra pey şîl şîl bînî. Kesî yew bizêk zî biwerdinî, şimitişê çend wirdêsî awa Eyniyê Derdî ra pey, zerra mêrdimî gêsti xereqiyaynî. Aw semed ra qorrînî awa nê eynî semedo ki nêweşiya înan rê biba şîfa, şimitinî. Nê cayan di gelekî meseley nê eynî ser o vajiyaynî. Hesen Axay cematan di zaf donimî vato ki o şewêk berey gama ki tiya ra viyarto, yew çî hezey ginda linganê ey ver gindirriyayo. Ey verî vato qey dije yo, dim a hêşê xo rind ser nayo ki ney, dije-mije niyo. Ey nêzanayo se biko, ginda ey ver di, o aye dim a hetanî binê tuyeran şîy. Hesen Axay weyca hêşê xo anto pê ser vato «ez hey na bêwa tepîşo, veynî çi ya», senê şiyo nizdî ginda, ewniyayo çîyekî çînê yo.

Huseyn Axay zî yew şewi axpîn aw dayo. Hindi ewniyayo ki aw ey dim a peysay. Ey caran çîyo anasarên nêdîyo, huwey xo xo polî ser nayo û ver bi çimedê eynî şiyo. Hinî gama ki ameyo dehlêran mîyan û xo ra cor ewniyayo, çi veyno! Eki deyedê eynî ser o panc-şeş mehluqatê kilmî

www.netewe.com

û porgijgalinî, destê înan di yew punca vaşê wişkî veşena, huwenî û kay kenî. Huseyn Axay hêşê xo weş înan ser nayo ki nê mehluqatî çi ray çîyekî nêmanenî. Qevda destê înan hinda yew engişta qeçekan barî ya, viyey înan abiasan. Porê înan gijgalin, ri barîçek û sîya se teney. Huseyn Axay ebi roşneya kila vaşî çimê înanê ki hinda kunîya goçîni bîy, zor dîy. Eki buya vaşê veşatî nêameynî bide ka o bi xo çimanê xo ra bawer nêko. Huseyn Axay yew deme taket-naket kerdo ki şêro heta înan ra ya nê. Tira pey pîzzedê xo di vato «nika nê do bişî se bikî mi», huwey xo xo dest a kerdo û dest bi wendişê Qulwellay kerdo, heta înan ra şîyo; hinî çaxo ki kewtî menzîlê huwedê ey nişka ra vîndî bîy. La buya vaşê veşatî ameya pirnikanê ey. Huseyn Axa ageyrayo şîyo axpîn ki e, aw ha sey verî yena. Ey hinî sey îmanê xo zanayo ki çîyê ki dîbî, cinî bî. Nimajê rew werişto şîyo cay cinan û hêvî kerdo ki vaşê veşatî a herundi di bivîno. Labelê ne vaşo veşate û ne zî welli ewca di dîya. Rayna zî mexrebê gama ki şîyo odedê Hesen Axay, na mesela cematî rê vata. Helbet gama ki vata biney şermayeyo, xo heti vato «nêbo dewijî vajî Huseyn Axay hewn dîyo yan zî şewi axpîn di weswese kerdo û cinî amey çimanê ey ver». Labelê melay dewi Mela Mehmudî, cemat î rê behs kerdo ki ey bi xo zî a herundi di çend ray ê cinê ki Huseyn Axa qalê înan keno dîy. Huseyn Axay ra pey Melay zî ki wina vato, hinî her kesî bawer kerdo ki cinê Eyniyê Derdî estî.

Eyniyê Derdî ser o meseleyê inasarênî rojo rojên ra vajiyênî. Cuwe ra çi cayî çi xerîb, îllehîm zî şewi, gama ki tiya ra vêreno, seki mezelî ver ra bivêro, selewatan ano; ebi inhewa no eyni yew cayo muqeddes hesebiyêno. Muqeddeseya eynî beno ki biney zî namedê ey ra bêra. Salixan gore, yew wext di dewa Binêkoy -na dewi Sayêreki ra nizdî yew se'eti durî ya- ra zerra yew lacekî dekewena yew keyneka sayêrekiji. Labelê semedo ki pişa sayêrekijan biney xişn bena, ebi lacekê binêkoyijî qayîl nêbenî û keyneki nêdanî. Lacek na keyneki ser o aqil firneno û yaban keweno. Hergû şewi ebi hêvîya ki bişîyo muradê xo şad bibo, yeno nê eynî ser, derdê xo eynî rê vano. Labelê eyni zî de rê havili nêkeno û lacek nê eynî ser o mireno. Vatişanê tanînî gore zî yew deme ra pey pîzzey eynî nê bengîyê Binêkoy veşeno û eyni kelimiyêno, lacekî şîret keno. Abi hewa lacek waştara xo remneno û caran nîno nê

www.netewe.com

hanqaran. Na mesela ebi gelekî sewbîna hewayan zî vajiyêna. Wina fahm beno ki yew bengî nê eynî rê derdê xo vato û cûka nameyê ey bîyo Eyniyê Derdî.

* * *

Seya germini rewna ameybî ortmî ser. Cila Hesen Axay ortmedê tiradayî ser o hezey hergû rojî wextê xo di rabîybî. O zî hezey hergû rojî wextê xo di amebi û nê germê amnanî di doşekê xo yê peşmênî ser o cematkî ronîştbi. Tena xo daybî nazbalîya pemeyina ki riy aye Beyi neqeşnabi û xo ra cêr heta qonaxê Huseyn Axay ra û firêzeyanê daştînan ra ewniyaynî. Serê aşma hezîrani bi. La nika ra mergê dewa Sayêreki zerdî bîbî. Germê amnanî pîzze vilikanê rengînan nêveşnabi. Vilikê nazikî bêwext wişk bîybî; newalî, qotî û dolî bêxeml û xêz mendbî. Buya wesarî ya weşi hinî Sayêreki ra nêameynî. Tena keweyeya verê vayan sey şopa wesarî, ca bi ca heze yew xeyti asaynî. Qutiya eya cixara ya bereqiyaya û adirgey ey kişta ey a raştî di bîy. Weldanka eya tenkeyina ki zerey aye sîya û sot bibi, çokê ey ê raştî ra yew vînce durî bî. Hesen Axay çend cixarey tetunê xo yê newî ra antbî. Cixaraya verîni ra zaf çî fahm nêkerdbi. Cuwe ra tetun biney ziwa kerdbi û di-hîrê cixareyê bînî, antbîy. Heme tetuno ki Mûş ra de rê amebi, ey ver di yew sînîya sifrêni ser o bi. Ey him tetunî ra qirm-mirmê girdî weçînaynî û him zî sênî ser ra vila kerdinî ki bineyna ziwa bibo. Rengê tetunî zerdo tarî bi, weş biriyabi, buya ey zî xirab nêbî. La rayna ebi zerri ba ey nêbi. Zaf hutin bi. Tersê ey o bi ki demewo ki no tetun weş zuwa bibo, do zaf sert bibo, ta'm û lezzet te de nêmano. Ebi nê tersî tetun hêdî hêdî vila kerdinî. Ardinî pirnikda xo ver, buy kerdinî inheta-aheta qelibnaynî û vatinî mela qene'etê ey şaş bibo.

Erînayişê tetunî gureyanê tewr ferzanê ey ra yew bi. Hergû serri, yew wexto beylukerde di, de rê tetun ameynî. Heyana ki tetun erînaynî çend muyê porê rotoxî sipî kerdinî. Sewbîna guran ser o nê, la herçî qaydê tetunî rê pîzze peran nêveşnaynî. Aw semed ra zî rotoxan derdê ey antinî. Hergû serri wextê xo di ameynî mêmaneyda ey. La emsarr gurey gureyinî ameybî Hesen Axay serî ser di, cûka nîşabi ebi zerri ba xo tetun bierîno.

Fewtê lacê Hesen Axay, Serdarî, çend aşman ra ver amebi. Ebi gore

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

bê vatişê keyayê dewa Binêkoy -Sayêreki hukmatî heti pabestey dewa Binêkoy bî-, Serdar demeyo ki yew rojo yewşeme şono çemî ver ki kincanê xo bişuyo, aw di şono, xeniqiyêno. Termê ey kesî nêdiyo. Çimkî o sînorê Yunanîstanî di esker bîyo. Term aw di şiyo kişta yunanan. Herçiqas ki hukmatî çend ray termê Serdarî waşto zî yunanan timo vato «Ma yew termo inasarên nêdiyo». Na mesela hêşê Hesen Axay nêkewtbî. Serdar mêrdimo asarên nêbi ki aw di bixeniqiyo. Nê cayan di esnawerêko namedar bi. Hesen Axa pey hesiyayo ki yew embazê Serdarî teskere girewto, ameyo keye. Semedê a ra werîşto şiyo dewa ay lacekî ki nizdî Diyarbekirî bîya. Lacekî bin û binaşeyê meselaya awdeşiyayişê Serdarî de rê vata. Lacekî vato: «Demeyo ki ma şî çemî ver, eyam weş bi, tînci 'eynî sey qutiya tetunê to bereqiyaynî; hema xafil ra hewranê sîyayan goşî bel kerdî, verra verra hewrî giran bî, varanî dest pêkerd û laser ame; awa laserî Serdar xo ver şona û berd, serey Serdarî pêlanê laserî mîyan di ge-ge asaynî ge-ge bînî vîndî, mi bawer kerdinî ki Serdar xelisiyêno, la aw çendi ki şînî zaf bînî, yew deme ra pey mi dî Serdar bi vîndî.» Na mesela ra pey zî teseliya Hesen Axay lacî ra nêkewtbi la çîyo ki bişiyaynî biko nêmendbi. Gama ki o dewa lacekî ra ageyrabi, hinî şarî bawer kerdbi ki Serdar raşta zî merdo. Tena dayka Serdarî, Perîxani, destî xo ra verra nêdaybî; nê cayan ra şêx û mela nêverdabi ki nêşîbi heti, ziyari nêmendibî ki nêşibî ser. Melayan qaydê Serdarî rê kitab akerdbi, ewniyaybî ti ra; çend heban nuştey zî kerdbî û vatbi «Lacê to weş o, nizdî ra yew mizgîna xeyrî to rê yena!» La Serdar nêamebi. Nika seki Serdar caran çinê bo. Namey ey bibi «rehmetî». Ode di gama ki dewijî vanî «rehmetî», qesbay Hesenî di seki yew piskoney adirî biveşo.

Perîxana ki mergê Serdarî ra pey yewrayî gan ti ra vejiyabi, zerd û zermilêqi bîybî miyanberanê heyati ra ebi fesali heta Hesen Axay ra amey û hema hêdî goşedê pelasê desekinî ser o ronîşti. Dejî ver serey xo ebi yew qenta sîyay pêt bestbi. Hesen seki bindi aye nêvîno, firêzanê daştînan ra ewniyaynî. Perîxani, mergê Serdarî ra ver zî derdini bî. Hesen Axay caran a nêkerdbi herunda mêrdiman. Ebi seredê ziwanî aye reyra qisey kerdinî. Çimê Hesenî di a seki xelaqa nê keyî ba. Perîxani hetanî nê serranê peyenan zî pawitinî ki Hesen wesnî biyaro aye ser.

www.netewe.com

Hergû raya ki Hesenî estorê xo yo qirr biantinî teber û dewi ra bivejiyaynî, dewijan vatinî «Dat Hesen na ray veng nîno!» Perîxani 'emrê xo hetanî ewro ebi tersê ki rojê wesnî yena ser viyarnabi. Nê serranê peyenan biney tersê aye şikiyabi. Hinî wexto ki Serdar û Bengî pîl bîbî, aye bawer kerdinî ki Hesen do qeçekanê xo ra bişermayo. Demeyo ki her di lacê xo zî zewejnaybî paştey aye hîna pêt bîbî ki Hesenî hinî fek zewajî ra verra dayo. Kesî nêzanaynî Hesen çi rê endi xedir û te'da Perîxani keno. La aye gama ki derdê xo vatinî, timûtim wina vatinî: «Bawkê mi ez gonî ver a daya Hesenî, ez dişmen o, o mi di dişmeney keno.» Nê vatişê aye di tikê raştey bî. Datê Hesenî Selîm û datê Perîxani Evdo pîya şîbî seyd, tifing destê Evdoy ra raginabi û Selîm kişiyabi. Demeyo ki no welecax qewimiyabi, hema ne Perîxani ne zî Hesen dayka xo ra bîbî. Dim a pêameybî û semedo ki na dişmeney bincaran mîyan ra wedariya, bawkê Perîxani Perîxani daybî Hesenî.

Perîxani Hesenî ra vatinî «Axa». No vatiş, weş bê Hesenî şînî. Beno ki aw semad ra yanî semedo ki nê vatişî bieşnawo, tehemmulê qisekerdişê Perîxani kerdinî. Wexto ki a nê hewadê ey ser kewtibî, hinî nêtereknabi û timûtim wina vatbi. Hewayo ki tanî sayêrekijan vatinî, axayeya Hesenî hesabê Perîxani zî ameynî, gama ki o axa bibînî a zî bînî xatuni. La bextê Perîxani sîya bi, qereçîyan ra teber caran yewî ti ra nêvatbi «xatuni». Hesenî vatedê «axa»y ra hes kerdinî. Ey zî demewo ki qisey bikerdinî, mesela vatinî filankesî mi ra va «Axa ti se vanî?» «Axa to a mesela se kerdi?» Bêguman demeyo ki fekê şarî ra xo ra vatinî «axa» ya zaf lezi vatinî ya zî nêmey na kelîma werdinî, nêvatinî, ebi inhewa waştinî bido zanayiş ki ey rê na mesela zaf muhîmi nîya. Biney zî ebi no hewa namey axayey ey xo ra na û de rê zî mend.

Pîzzey Perîxani dekerde bi, labelê nêzanaynî senê dest bi xeberanê xo bika. Ca bide nêkewtinî, nêşaynî texmîn bika ki Hesen do xeberdayişê aye ra pey se biko. Gelo do hêrs bibo û biqîrro, werdo piro do, yan nê guran hemînî pîya biko. Perîxani yew deme wina fikiriyay, dim a qerar da ki xeberî bida, va:

-Axa, zanî nê daîtzanê to ebi qalanê xo kiştê mi qulî kerdî. Ti çîyê pey nêhesiyênî! Ez hinî nîşna nê derdî bianca! Ez serey xo bigîra kam heta rageyra? Gama ki ez şona bêrî, gama ki ez şona eynî ser, herçî

www.netewe.com

demeyo ki ez di ceniyan pêheti vînena, verîyo ki ê mi veynî vengê înan yeno mi, qali qala ma ya. Ez çend rayî qalanê înan ser ro ginaya, qala Beyi ra vîşêr Sayêreki di sewbî qali çîn a. Herkes pê perseno veynî Beyi se bena? To ra zî veng nêvejiyêno, to xo kerr kerdo!

Ebi nê qiseyanê Perîxani, mesela Beyi raya verêni key Hesenê Selîman di eşkera bîybî. Hesen bi xo, rojo ki xebera Serdarî peyhesiyabi, Beyi ra vîşêr çîyêna nê fikiriyabi. A, şew û roj hêşdê ey di bî. Hetî ra Serdarî rê veşaynî hetî ra zî halê Beyi ey çiman ver ra nêşînî. Zaf şewî hetanî dîkvengdanî hayî bi, xo cili mîyan di inheta-aheta tadaynî exxaynî-puffaynî. Destê ey nêgirewtinî karêk biko, zerra ey dîna ra serd bîybî. Na mesela yew meselada wurdêki nêbî. Veyva Hesenê Selîman a cahîli û ciwani ya ki hema rasterast heney veyekey destanê aye ra nêşibi, viyay mendibî. Herçiqas ki na mesela hêş seredê Hesenî di nêverdabi zî ey bin di nêardinî xo ser. Seki yew meselada inasarêni çinê ba. Labelê nika Perîxani 'elem eşkera nameyê Beyi dabi û ti ra persaybî veynî o se vano. Zoran ver yew zimî dekewtbî mezgê ey; çimê ey ê ki xora biney beloqî bî, to vatinî veynî nika çala xo ra perrenî, qirmiçê çaredê eyê verinî bineyna xurînî bîy. Engiştê ey ê ki duyê cixara ra zerd bîybî lerziyaynî. Çend rayî binê çiman ra seki kiştoxê bawkê xo ra biewniyo Perîxani ra ewniya, Perixani çimê xo taday xo ver di neqşê pelasê desekinî ra ewniyay. Ey bê ki vengê xo biko zor da cixara, duy cixara seredê ey ser ra bi heze yew tilpê hewrî.

Perîxani hetanî ki roj şi awan, vengê terş û dewarî mîyanê dewi ra ame, hetanî ki vengê Badînî, Bengî û Ziravi hewş di ame, pabeyê Hesenî vinderti ki o çîyê vajo. La Hesen to vatinî qey kerra ya, vajor nêbi; cixaraya yewi tefînay a bînî panay hetanî ki binê dîna tarî bi.

* * *

Cemat vila bibi. Şewi hima hima ki nême bîybî. Bawkê Beyi, Huseyn Axa, kişta datîzadê xo Hesenî di ronîştbi. Huseyn çi wext beno o zano, gama ki biameynî cematê Hesen Axay -cemat ya key Hesenî ya zî key Huseynî di pêser bîynî- yeleg û şalwarê xo yê wedaritey xo ra daynî û kilawa sipî ya ki yew dostî de rê Hac ra ardbî xo ser naynî. Emşo zî wina kerdbi. Hesen zî demewo ki bişînî keydê ey wina kerdinî. Înan ebi inhewa qedr û qiymet daynî yewbînan. Înan rûmetê yewbînan tena ebi

www.netewe.com

inhewa nêzanaynî, sewbî zî zanaynî. Mesela ma vajî eki tê reyra bişînî yew keye, Hesenî waştinî ki Huseyn, Huseynî zî waştinî ki Hesen verî şêro zerre û ebi inhewa ge-ge yew deme yewbînan çarnaynî. Demeyo ki înan ra yew biameynî zerre zî yew deme destê xo daynî paştîya yewbînan ki veynî kam hîna cor ra roşeno. Eki her di cemat di ronîşte bibînî û piya werd biwerdinî, yewî îllehîm ê bînî ra waştinî ki o verî dest bi werdişê werdî biko. Nê 'edetê înan ra hinî dewijî 'ecizaybî. Ge-ge qeçekan demeyo ki kay kerdinî, sey înan kerdinî. Herçiqas ki herdi zî amverê yewbînan bî, yewbînan ra vatinî «dato». Hetta ge-ge Hesenî vatinî «Dat Huseyn Axa». Demeyo ki qala 'emrî bibîynî, Hesenî vatinî: «Herbê Şêxî di, ez des-duyes serre biya, Dat Huseyn mi ra şenikêr bi. De ma hima nîşaynî tifing biçarnî.»

Kesî nêzana emşo raya çendin a ki Hesen destê xo erzeno qutiya tetunî labelê yew koyey qotê cixaran weldanki di asaynî. Asmînê lacîverdê tarî ra estarey çiringaynî. Velgo ki koman ra wişk bibi ebi ameyişê vay ge-ge veng vetinî. Pêlanê vay reyra, bostanê verêberî ra buya xiyaran vila bînî. Mela Mehmudo ki banê xo ser o rakewte bi, hel û gami kixaynî seki biwazo vajo «zanî ez hima hayî ya». Hesen Axayo ki mergê Serdarî ra pey hewnê şewan piro heremiyabi hetanî nêmey şewi roniştînî. O verî zî rew kişta nêkewtinî. Çimkî sey dewijanê bînan ey zaf kar û gure nêkerdinî. La Huseyn Axay citi, çînayişê terkan, birnayiş û piştişê rezan, awdayişê hêga û bostanan ra bigîre hetanî velg birnayişî heme gurey kerdinî. Hesen, serra ki esker ra newe amebi netêda, kesî nêdîbi ki Sayêreki di citi kerda, şîyo velg yan zî bostan aw dawo. Nê meselan di tib'etê ey ê Huseynî ra ciya bi. O, semedo ki yewek bi, malê ey ê Huseynî ra vîşêr bi. Malo ki Huseynînî kerd bi çar barî, ê ey tena bi. Hetta bawkê Huseynî û datê ey zî di biray bî, malê înan rayêk zî ewca di bibi di barî. Heta malî ra dewi di ey ra pêtêr kes çinêbi. Hêgay ey tanî Mela Mehmudî tanî zî zamay bînî, Şerefdînî ebi nême ramitinî. Hesen Axay, tena bostanê verêberî û bostano bîn weye kerdinî. Hal û wextê ey weş bi. Perey tetunî ey, perey sol û sabunî timûtim taneka ey di bî. Zimistanan odey ey timûtim dekerde bi, qutiya ey di tetunê Mûşî timo çirisiyaynî.

Herçiqas ki Hesen nêano xo ser zî seki teluyan ser o ronîşte bo. Çimkî

www.netewe.com

Huseyn wextê kar û gurî caran wina hetanî na se'eti nêronişîtnî. Ey fam kerdbi ki Huseyn wazeno ey reyra çîyêdê pinanî qisey biko. Pîzzedê xo di va «Îllehîm wazeno derheqê Beyi di çîyê vajo». Tewi girewtbî, nêzaynî se biko. Gama ki Bengî zî warişt şi zerre, Hesen hina vîşî qewqeziya. Çîyo xirab o bi ki Huseyn çi vajo, o nîşno vajo «ney». Labelê «e» û «ney» ra teber, o fikiriyaynî do senê qalê Beyi biko. Hesen semedo ki vernî qalanê Huseynî ro bigiro, va:

-Bîlalo kerway mi a şewi amebi tiya. A şewa ki ti biney bêkeyf bî, ma rê biney qalê Cemal Gurselî kerd. Hewayo ki vatinî, gama ki o esker bîyo Gursel qumandanê alaya ey bîyo. Raşta Dato, ti vanî Gursel se keno Beyar û Menderesî? Yewna hewadîso xam ma rê va. Vatinî polê ma ra mêrdimê namedarî, begî, axay û şêxî pêro têra piştî berdî. Kes nêzano berdî ça. Key Şêx Elî Efendîyê Palî ra zî tanî berdî, salixan gore înan ra qorrî berdî Sêwaz, la raşteya na mesela kes nêzano.

Qalê Hesenî yê peyenî rasta zî xamî bî. Xayîley Huseynî ebi nê qalan seki vila bo, va:

-Na çi qal a dato! Qey Key Şêx Elî Efendî se kerdo, çi rê înan benî?

Zanaynî ki hukmat înan ra hes nêkeno, la rayna zî weş fam nêkerdinî ki Gursel gama ki Menderesî text ra ano war, çi rê şêx û axanê kurdan beno erzeno pey berê hepsî. A gami o vateyê Efendî ame ey vîrî. Efendî înan rê rojê qalê kurdey kerdbi, vatbi: «Her kes wa xo rê yew tifingo mawzer bierîno!» Sewbîna gelekî çîyê ki kesî rê lazim benî hûmaritbî, peynî di vatbi: «Ma pabeyê rojê xo yî!» Labelê waşt na mesela bincaran xo vîr a biko, zanaynî ki Hesen zî pabeyê ey o, va:

-Dat Hesen, ez vana esker pîs o, wijdanê eskerî çînê yo. Zerra înan çi biwaza wina kenî Menderîsînî! Ez nêzana nê hukmatî çi rê rika xo bi Key şêx Elî Efendî besta. Hûmay mela înan rê nêverdo!

-Heşada to ra Dat Huseyn, no Menderes xora yewdo teres bi. De se kenî bide wa bikî!

Hesenî wina va, la dim a fikiriya û pîzzedê xo di va: «Na tereseya Menderesî mi kotî ra veti. Nika ez çi zana mêrdek teres o yan camêrd o. E, nê her di vatey, yanî Menderes û teres pê manenî labelê zaf vatey estî ki pê manenî, qey beno mêrdim hema çi fek ra bêro dat Huseynî ra vajo!» Herçiqas wina fikiriya zî nişka ra yewna çîy ame vîrî. Semedo ki

www.netewe.com

nika bineyna xo ra emîn bi, vengê xo tikêna berz kerd û va:

-Dato, ez vana eki teres nêbînî ka nêverdo ki Gursel ey text ra fîno!

No vatişê ey kewt hêşdê Huseynî zî, la 'edetê Huseynî nêbi ki gureyo ki gurey ey nêbo, têkil bibo.

Hesenî xeberî daynî la ca bide nêkewtinî, qewqeziyaynî; Huseynî zî têver naynî-rijnaynî, nêzanaynî senêwa dest bi qiseyanê xo biko. Helbet Huseynî rê zî weş nêbi ki derdê Hesenî têwdo. Dîna di yewna mêrdimo ki ey endi xatirê ci zanaynî çinê bi. Hesen biameynî, lacê eyo yewek dest ra bigirewtinî serre bibirnaynî ka vengê xo nêko. La nika keynaya ey viyay mendibi. O tersaynî ki yew qali-mali bêra aye ser. Naşt-daşt ra tanî qalî ey goş ra kewtbi, pey dejabi. Nika ganî înan çîyê bikerdinî, no bela ra ebi risipêney bixelisiyaynî. Hûmay nêko eki çiyêdo xirab biqewimiyo, şerefê înan beno panc perey. Înan her diyan zanaynî na mesela mesela namusî ya. La gama ki ridê Hesenî ra ewniya ki sey şewi tarî bîyo, qiymişê ey nêbi. Pîzzedê xo di va «Birîna ey hema teza ya, ez do rojîna vaja, wa emşo bimana». Demeyo ki Huseynî quti û adirgey xo dekerd taneka xo û va «Dato, ma şewi qedênay» yewrayî riy Hesenî roşn bi; seki yew bar viyedê ey ser ra roniyo, sivik bi û va «Qey Dat Huseyn hema rew o». Huseyn xo ra cor asmîn ra ewniya va «Dato ney, ney willay, ma şewi qedênay». Sey hergû rojî, Hesen ey reyra raymend hetanî verê berdê teberî.

Beyi, ode di paştî ser o qelebiyaybî; her di polê xo dekerdbî binê sereyê xo, gileyê xoyê nimitey akerdbî, poro kej robibi polanê aye ser û biskî ameybî ridê aye yê barîçekî ser. Leşa ayeya derga barî ya ki şewtêka terni mendinî hima hima ki nivînî mîyan di vîndî bîybî. A ebi nê haldê xo yew veyeka qestikêni mendinî. Xora lingê aye yê ki gozeki ra cêr virran bî eki kesî ra nêasaynî, kesî bawer nêkerdinê ki yew ganî nê nivînî mîyan di esta. Yew deme bê ki xo tê bida verî Perîxani ra dim a Badînî ra ewniyay, her di zî hewndo şirîn di bîy. Gama ki çimê aye banderê tarîyeya odî bî rayna xo ra cor maxan ra ewniyay. Nîno vîrî ki nê çend aşmanê peyenan di çend ray maxê nê odî hûmaritîbî. şiklê hemînî ra yew bi yew ewniyaybî. Kam çewt a, kam bari, kam qalin a, çend girey kam maxi di estî heme zanaynî. Yew deme semedo ki nimaj xo di biyara waştbi mirdaqan zî yew bi yew bihûmara. Dim a xo ra

www.netewe.com

tersaybî, vatbi «Ez wina bika ez do aqil bifirna û sey Geloy yaban bikewa».

No odeyê veyekaya aye bi. Qutî û lîlikê veyekeya aye no ode di bî. Verê no ode mêneb bi, aw semed ra te de paca çinê bî. Yew deme ra ver ariş, zixêre, toxim, şîrne, firaqê vêşî, niqr, lêyê mehsirî, tarr û tûrro wişkkerde û nivîno vîşî heme tiya di bîy. Nika zî yew lindanî ser o tayê çiyî-miyê vîşî ronayey bî û yew hîzara keyeni piradaya bî. Bengî semedo ki verê Serdarî zewijiyabi odewo pacayin ey rê kewtbi. A ki bîybî veyeki Serdarî yew quli dêsi di akerdbî. Nika biney roşnayî ameynî zerre. Hetanî ki Serdar nêşibi esker, inca, no keye di Beyi rê cawo tewr weş bi. Keyeyê aye bi, cawo ki te de hewîya aye ameynî, cîfê aye veciyaynî. Demeyo ki berê xo pabidaynî, îllehîm zî gama ki Serdar zerre di bibînî, kes lezalez nêameynî zerre. Meselaya Serdarî ra pey Perîxani û Badîn zî bîybî şirîkê odedê aye yê arizî, şewi tiya di rakewtinî. Perîxani nêvatinî, la semedo ki Beyi bipawa nivînê xo ardbi û tiya ravistbi. Beyi rewna te de tey vetbi ki şewi ge-ge Perîxani werdena û destê xo cilda aye ra çarnena veynî a cil di ya yan nê. Aw semed ra a bêwext nêşînî destawi, eki Perixani a cili mîyan di nêdînî dîna xo hesnaynî.

Yew xuy Perîxani yo zaf xirab bi, şewan xirraynî. Xirrayişê aye ge-ge endi vîşî bînî ki Beyi gêj bînî, serey aye masaynî. La key Perîxani awan bo, emşo zaf veng ti ra nêvejiyêno. Endi bêveng a ki fişşiya Badînî zî yena Beyi. Qiseyê Perîxani yê şanênî hêşdê aye ra nêveciyênî. Demeyo ki Perîxani Hesenî di xeberî dabi aye zî xo dabi pey berdê heyati û a goştaritibî. Dim a gama ki bawkê aye amebi û hetanî nêmey şewi roniştbi, aye fam kerdbi ki no gure di yew gure esto. La gama ki Perîxani ameybî zerre, Beyi ridê vistiriya xo ra fam kerdbi, derheqê aye di bawk û vistewrî çîyê qisey nêkerdbi. Nika aye qiseyê Perîxani yew bi yew ardinî xo vîrî û nêzanaynî bêvengeya vistewreyê xo senê tefsîr bika. Gelo o çi fikiriyêno? Mesela ey di qediyêna, kam şîno miqabilê ey çîyêna vajo! Beyi bi xo çi wazena gelo? Wazena fekê vistewreyê xo ra çi bieşnawa? O se vajo keyfê aye yeno? A bi xo zî nêzana. Labelê yew çî zana, Serdar rasta zî çînê yo. Kam se vano wa vajo Serdar aw di xeneqiyayo û a viyay menda. Helbet nîşaynî kesî ra nê fikrê xo vaja, çimkî dewijan ca di vatinî «Beyi xo rê mêrde geyrena!» Rojê gama ki

www.netewe.com

dayka aye waştibi fekê aye sax bika veynî a se vana; aye dayka xo ra zî çîyê nêvatibi, bêveng a goştaritibî, hesrî war kerdîbî û tira pey yew hesri antibi û wariştibi ameybî keye. Nika, perso ki no yew demeyo peyen a xo ra persena rayna persaybî «ez se beno?» Cewabê nê persî aye nêzanaynî, çîdo hina xirab o bi+ ki nîşaynî yewna kesî ra zî bipersa.

(Dewamê ci esto.)

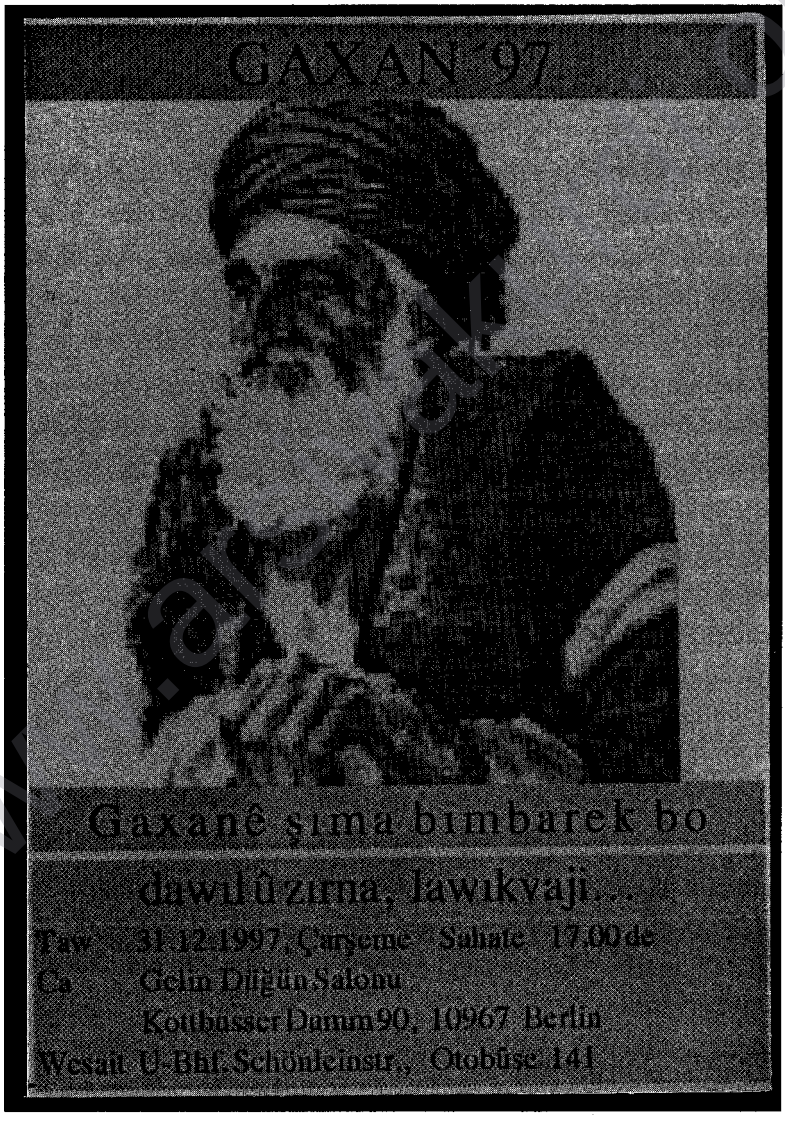

www.netewe.com

MÊRXAS

Warî koncî qebîliyêtî ya ez, mêrxas?
Wexta têkoşîn û dubendiyî ebedî riyê mi girê danî
heger ez westa ya,
behran di qeratunêko efsanewî ya,
şerwan a çentê xwi di bi adir,
nermiyê xwi di qestikînêk a,
beno ku lingê kwî ya binî horî di,
dinyê astwernasî ya, te di perî balafirî ya,
qelbî gwînî dalpêk a.
Yanî çi?

Memo DARRÊZ

GUL

Gulê ti koncî gul a?
şepal ti ya, warê roşnayî di?
Wisar amo vêwika xemilnayi
ti çi ra çelmisayi ya êro?
Kamî ti ra vato se, warê derd û kulan?
Derê* miyanî çimanî xwi bikilne*!
Dîwanî reyhanan o emşo.

Memo DARRÊZ

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

GULA SUR

Rî mi bi gula sur bû pir emşo
hêvî kena çilê ti wa

keskiyê ti zê kevzî* bî wextêk
feqîr nîzana rindiyê ti ça wa

deqêk mi rê hesret a bê ti
kam zano rengî ti wo darçîn se keno

raverd wa ruhî mi
çog bido delaliyê ti ver
reyhan a
aşma newî

hejiyeno* ruhî mi
zê vilikê wisarî
ez lew nana ti re*
zê merga mergizanî* ya
fekî ti

mi dir berz ke
şûşê xwi
alav dana nê zerran*
şew amî
şewa narîn a
awî yo der û dormali* di
baxçê fêkî

îtiya di dar û ber kesk o
dano pero qelbî mi
zê maşûqî baxçê şîîran.

Memo DARRÊZ

www.arsivakurdi.org

www.netewe.com

EZ

Ez ça wa vanî
der û beran re
sarê koyan di

vengî mi yeno şima
binî qîlan* di bermena ez
zê vêwika nêwî
sarê mi pişto
kerra ser di hiziriyena
kerra kêfşîn a ê mi
şima ver re viyêrtî ra
te di esta qulêki
monena ê Yadî
Yadîn Paşa yo ku
bixwi merdo la vengî yi gêreno
zê bilbilê şewe
binî linganî mi di
awazî yenî
awazê xeşîm* î
mi re* mepersê
«Derê* yi ê kamî yê?»
Ez ci nêresena
şîyayişî versiyê yin di
bermi esto ku
mi nêwazeno

ez şima re nizdî ya
zê çilkê şilî ya sipî
tarî hemo nêamo îtiya
în waran di leglegî veng denî
serî xîçan re.

Memo DARRÊZ

---

bikilne: ebi reng bixemilne
derê: 1)tirê, gelo, eceba 2)hadê, haydê
dormali: dormar, dormare
hejiyeno: leqeno, recifiyêno
kevz: (tirkî di «yosun»)
lew nana ti re: lew nana pa, lew pa dana, maç kena, muçî kena, paç kena
mergizan: merguze
nê zerran: nê cayan
qîl: tepe, gil
re: ra (mi *re* meperse: mi ra meperse)
veng denî: veng danî, veyn danî, ven danî
xeşîm: xam, bêtecrube

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

«VATE»YÎ SER O KOMBÎYAYÎŞ VÎRAZÎYA

13 îlone 1997 roca şemîye, Berlîn de seva naskerdendayêna**Vate**yî kombîyayîşê ame virastene. Na kombîyayîş, hetê Mûnzûr Çemî, Çekoyî û L. Ballikakayî ra amevî amadekerdene. Kombîyayîşî verva şan, saate 16.00 de dest kerd ci. Nêzdîyê 50 pêyayî oca de bî topî.

Kombîyayîş de temsîlkarê Vateyî yê Almanya Mûnzûr Çemî qesêy kerd. Na kovare çik a, qey vecîna, se vecîna? Mûnzûrî, qesêykerdişê xo de na mesela ser o vinet, wast ke cuwavê nê persan bidone. Eyî eve kilmekîye vat ke «Dewleta kolonîyalîste eve zonê ma nuştene kerda yasaxe, o sevev ra kî hata nika kirmanckî (dimilkî) de zaf senik çî amo nusnayêne. Hetê îmla û gramerî ra problemê zonê ma hal nêbîyê. Vatenê ma, sanikê ma, kilamê ma û çîyê bînî yê folkorîk û tarîxî nêamê werte. Ewro têsîrê asîmîlasyonî, zon û kulturê ma ser o bîyo zêde. Ma kewtîme halêde henê ke ya zonê xo rê wayîr vêjîme, o vîndî nêbeno, ya kî ci rê wayîrîye nêkeme, werte ra darîno we. Vate na kar de gamê ya. Na kovare ancax eke sarê ma dest ra ci do, ci rê wayîr vêjîyo, bese kena ke fonksîyonê xo bîyaro hurêndî. Herçî ra avê mordem gere zonê xo qesêy bikero, eyî ra domananê xo misnone. Na kî bese nîya, hewce wo ke mordem eve zonê xo wenden û nusnayêne bimiso. Eke şima wendox û dostî hetkarîya Vateyî bikerê, pede pede gamê bînî kî ênê estene, seva avêşîyayêna zon û kulturî roj bi roj kar avê sono.»

Qesêykerdene ra têpîya, persî amey perskerdene û non ame werdene, ayê ke wast kovarî hêrînayî. Kombîyayîş dormê saate 18.30 de qedîya.

BÎRGULE

Berlîn, Almanya

KURDÎ STOKHOLM DE SEMEDÊ VATEYÎ RA KOM BÎ

Redaksîyone kovara Vateyî semedo ke Vateyî bido naskerdene, 9ê menga (aşma) tebaxe 1997 de Stokholm de kombiyayîşêk organîze kerd.

Redaksîyonî verê verkan kurdê ke ebi lehçeya kirmanckî (zazaki) qisey kenê û çorşmeyê (dormareyê) Stokholmî de manenê dawetê nê kombiyayîşî kerdî. Înan ra teber redaktorê kovaranê kurdkîyan û wayîrê weşanxaneyanê kurdan zî dawetkerde bîy. Herçiqas ke kombiyayîş demeyêk kilm de amebi organîzekerdene zî çi kirmanc çi kurmanc (kirdas), heskerdoxanê kulturê kurdan ra gelek kesî nê kombiyayîşî de amade bîy.

Serredakrorê kovara Vateyî embaz Malmîsanijî derheqê na kovare de melûmatêdo kilm da cematî. Ey behs kerd ke fikrê vetişê na kovare, Kombiyayîşê Kirmanckî (Zazakî) yê Diyine (28-21ê adare 1977) de ameyo qebulkerdene. Dim a da zanayene ke Vate kovarêka kulturî ya û do ziwan, edebîyat, kulturê kurdan rê xizmet bika. Him kesê ke redaksîyon de yê him zî ardimkerdoxê kovare herçiqas ke wayirê fikranê sîyasîyan ê ciya-ciyan ê zî na çarçewe de piya xebetiyênê.

Malmîsanijî peynîya qisekerdişê xo de waşt ke wendoxî paştî bidî na kovare û ci rê wayîr biveciyê.

Qisekerdişê Malmîsanijî ra pey goşdaritoxan ra çend kesî derheqê kovare de persan persay yan zî fikrê xo vatî û na gama erjaya pîroz kerde.

Kombiyayîşî dima zaf kesan kovare erînay yan zî bîy abone.

www.netewe.com

LAWUKA «ERÊ ÇÊN ÇÊNÊ» Û SA HEYDER

Huseyîn KİZİLARSLAN

Sa Heyder (Sayder) birazayê Qazî Çimsefîlî yo. Rojê, Sa Heyder ve birazayê xo Îsmaîl Germike ra urzenê ra sonê hetê Pilemuriye ke sole bihêrnê. Qatirûnê xo cênê danê ra çê Seydû. Çê seydû çê saîran o*, hetê Dêrsimî de cematî kerdênê.

Sa Heyder ve birazayê xo ra yenê nezdîyê dewe, Sa Heyder uza zû çêneke vêneno. Çêneke zaf rindeke bîya. Porê xo sur biyo. No ke a çêneke vêneno, qeydê vezeno ra ci vano ke:

«Erê çên çênê, rindeka mi,
Ma ke ameyme verê çêverê sima
*Ti çayê di gamî ver va ma nêama?»***

Îsmayîlo qiz terseno, vano ke:

-Miletê îtay beno top, dano ma ro.

Zerîya Sa Heyderî kuna na çêneke. Sa Heyder hata Pilemuriye qeydê «Erê Çên Çênê» vano. Sola xo cênê, peyser cêrenê ra, yenê dewa çêneka porsure.

Sewdayêde girane ginena zerê Sa Heyderî, Sa Heyder vano:

-Biraza, ma some çê a çêneke.

Îsmaîl nêwazeno. Sa Heyder vano ke:

-Ti ke uza nêşêrê, di qeydû kî to ken orte.

Sonê benê meymanê çê çêneke. Ay ke çêneke cenîya pîrê çê pîyê Sa Heyderî nêbîya! Yanê ana xo ya, Ana Xecike.

Ana Xecike, Pîrî ra vana: «Sa Heyder hewa esto mi ser; ci ra vaze, va ma rê lawuka Xecike vazo.» Sa Heyder sermayeno û xo nano peyê Îsmaîlî.

Bava vano ke «Vaze.»

www.arsivakurdi.org

www.netewe.com

Xecike vana ke: «Gereke na dinya de hewayê însanî bivazîyo. Ez ke merdûne, hewayû se bikerî?»

Sa Heyder, hewayê Xecike vano. Ana yena, lew nana luskanê Sa Heyderî ra; vana: «Ez ke çêneka azove bibîyenê, ez to de amênê.»

***

Zamano ke Ûrus ame Dêrsim û miletê ma Ûrusî de da pêro, saîrê Kirmanciye Sa Heyder bî dirvetin, ju hewa est xo ser; o ra dima kî şehîd bî. Sa Heyder vano:

Piro de piro dîme
Şerefê û namusê Dêrsimî bîya xo vîr.

*Çê Seydû ra Çê Saîran (Çê Şaîran) kî vajîno.

*Zilfî, lawuka «Erê Çên Çênê» zê lawukade anonîme nuşta; labelê na lawuke anonîm niya, yê Sa Heyderî ya. (Niyade/biewnîre, Hêvî kovara çandîya gîştî, Parîs, no: 1, Îlon 1983, r. 93-94)

www.arsivakurdi.org

www.netewe.com

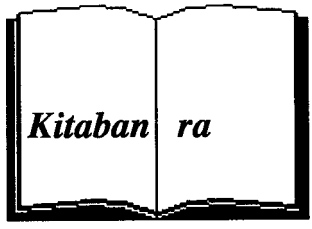

ZEWAJÊ GULÎZARE YO SİYA

MALMÎSANİJ

«Gulê digo Hecî Mûsa Bego qurban, ez gune me, ez gune me
Ez axçîk im, ez file me
Ez pûlik im, bêfayde me
Ez ne liyaqê Hecî Mûsa Begê xwe me
Gulê digo Hecî Mûsa Bego qurban, tu min serjê kî bi dûzanan
Tu goştê min rakî bi kelbetanan
Ez tu car nayêm ser dînê musulmanan
Gulê digo Hecî Mûsa Bego qurban, ez Gulê me, Gula dîn im
Ezê rabim dawa xwe li nava xwe bileftnim
Rêka İstanbûla şewitî bigirim, bikudînim
Ezê textê Sultan Reşad bigirim, bihejînim
Ezê heft diwêle ecnebî bi xwe û Hecî Mûsa Begê bihesînim»

Keyna (çêna) Axacan Egopî Gulîzara ke tiya de ez wazena behsê aye bika wextê xo de kurdan miyan de ebi nameyê Gulê namedare bî. 1889 de, yanî se û heşt serrî ra ver Mûsa Begê lajê Mîrza Begî şewêk (yew şewe) se û pancas mêrdimê xo erşawitî (şawitî, rusnay) dewanê armenîyan ra Xartze ser. Xartze beyntarê Mûşî û Xelatî (Ahlat) de, deşta Mûşî de bî. Merdimê Mûsa Begî tarîyê şewe de şîy eşt dewe ser, tifingî dewijan ra nay, kutî, tanî (tayê) birîndar (dirbetin) kerdî, malê înan talan kerd û Gulîzare zî remnay berde teslîmê Mûsa Begî kerde. Birîndaranê armenîyan ê a şewe ra çend tenî zî merdî.

Nê hedîseyî ra ver zî Mûsa Begî tada armeniyan kerdnî. Semedê na

www.netewe.com

tada ra armeniyan ra Ohanî û datê (dedê, apê) Gulê Mîhranî (Mîroy) gerreyê Mûsa Begî hukmatî de kerdbi. Nê gerreyî dim a, Mûsa Begî şewêke Ohan ebi veşnayîş kişt.

Wexto ke aye remnenê Gulê hima keynekêda çarês (des û çar) serra bena. Remnayişî ra pey merdimê Mûsa Begî aye benî teslîmê ey kenê. A bermena û wazena ke ê aye vera dê, çi fayde ke Mûsa Beg aye vera nêdano û wazeno aye de bizewicîyo. Herçiqas ke Mûsa Beg o wext wayirê çar cenîyan biyo zî waşto na keyneka teza zî ebi zor bigîro.

Gulê keynekêda rikin û qerardare biya, Mûsa keno nêkeno ey nêwazena. Mûsa wazeno ke a biba misilmane zî. «Ez» vana Gulê, «eke se serre zî to heti bimana, ez armenî [xirîstiyan] ya. Ti wazenî mi gan bo ganî biveşne zî...».

Rojê datê Mûsa Begî Mehemed vano «Mûsa! Çar cinîyê to estê. Na keyneke to rê munasib niya. Aye bide birayê xo Cezayîrî.» Labelê Mûsa qebul nêkeno. Peynîya peynîyan şêxê Kufra û eşîra Belekan dekewenê mesele miyan û Mûsa Begî razî kenê ke o Gulê bido birayê xo Cezayîrî.

Gulê zorkanî (ebi zor) danî Cezayîrî. Nizdî hîrê aşman ey heti manena. Bena cinîya ey. Zaf ezêt vînena. Him maddî him psîkolojîk. De ay hesab bikê ke a keynekêda tern û ciwan a, ebi zor remnaya, kerda cinîya xo, tada aye kenê, wazenê aye zorkanî bikî misilmane. Heta nameyê aye zî vurînayo (bedilnayo), kerdo Fatma.

Meseleya Gulê derg a. Demeyê ra pey semedo ke merdimê Gulê gerreyê Mûsa Begî û birayê ey Cezayîrî hukmatî heti kenê. Mesele Îstanbul zî resena. Tanî armeniyê Îstanbûlî Gulê rê wayîr vejiyênî. Hetê ra zî tanî êlçî û temsîlkarê dewletanê Ewropa na mesele ser o vindenê. Wina beno ke peynî de walîyê bedlîsî zî mesele ser o vindeno û wazeno Gulê şêro Bidlîs, mehkema. Cezayîr nêwazeno Gulê bierşawo (bişawo, birusno) labelê Gulê zî taktîkê xo vurînena û Cezayîrî xapênena, vana eke ez şêra mehkema zî ez fek to ra vera nêdana. Ez êdî to ra hes kena, ez ciniya to ya û ebi zera xo ez to heti vindena neki ebi zor. Ez êdî misilmana ya. Eke ez şêra mehkema zî ez îfadeyê xo wina dana.

Naye ra pey Gulê benê mehkemaya Bidlîsî. Weyra (uca) çi zera Gulê de esto Gule ey vana. Yanî raşte vana, vana ke înan ez zorkanî remnaya, ez Cezayîrî nêwazena, ez wazena ke şima mi teslîmê mara (maya) mi

www.netewe.com

bikî. Mehkema mecbûr manena aye teslîmê mara aye kenê.

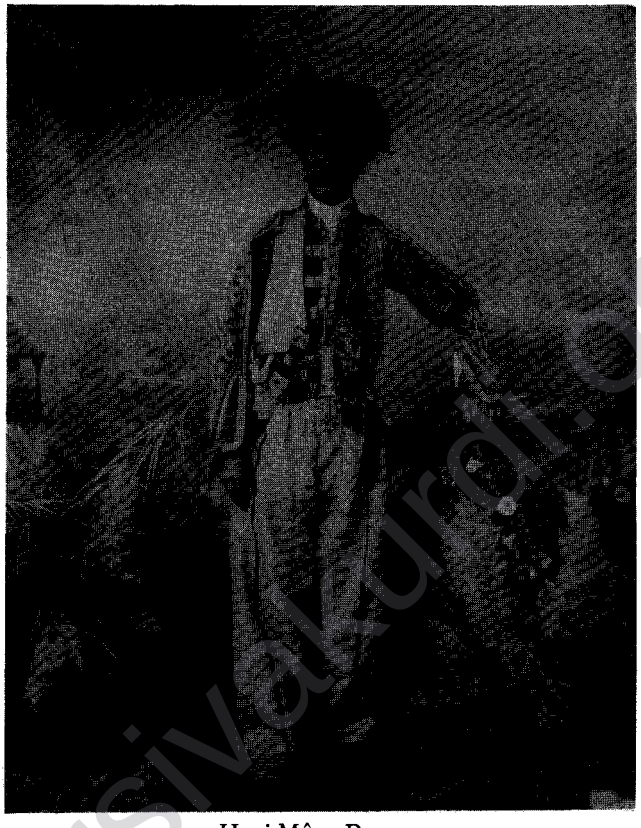

Haci Mûsa Beg

Demeyêk ra pey Îstanbul de zî mehkema abena, Gulê şona Îstanbul. 26ê hezîrana 1889 de Mûsa Beg zî şono Îstanbul, weyra mehkema beno. Verî mehkema nêşîna (nêeşkena) sucê ey tesbît biko û no semed ra zî ceza nêweno, labelê ebi ardimê armeniyanê Îstenbûlî Gulêyînî newe ra gerre kenê. Mehkemeya Gulê û Mûsa Begî hîrê serrî ramena, peynî de hukmat cezaya surkunkerdişî dano Mûsa Begî û ey surgunê Mekkeyî kenê. Mûsa Beg, kurdan miyan de hîna zaf ebi nameyê Hecî Mûsa Begî yeno naskerdene. Wina fam beno ke ebi surgune Mekkeyî biyo Hecî. Hecî Mûsa Beg serrêke (yew serre) Mekke de surgun de maneno, dim a agêreno welat.

Cezayîr zî di serrî hepsê Mûşî de maneno û weyra mireno.

Mehkemeya Îstanbûlî ra pey Gulê agêrena Mûş û Kéram der Garabédyanî reyra (ebi ey) zewiciyêna. 1908 de Kéram beno mebusê Meclisê Dewleta Osmaniyan. Kéram û Gulê rê yew keyna bena: Arménouhie Kévonian. Arménouhie ke pîl bena, bena nuştoxe. Roj yeno ke a xatirayanê (vîrameyinanê) dayka xo Gulîzare (Gule) nusena. Xatirayê Gulîzare ebi armenîkî 1946 de Parîs de çap bîyê. 1993 de tercumeyê franskî yê nê xatirayan vejiya. Melumato ke mi cor ra da, mi nê kitabê

www.netewe.com

fransî ra girewt. Bêguman melumato ke mi dayo kilm o û keso ke biwazo no xusus de hîna zaf çî bizano ganî nê kitabî biwano.

Gule xatirayanê xo de behsê yew Behrî Paşay kena ke Îstanbûl de Mûsa Begî rê ardim kerdo. Cayê vana «son oncle Bahri Pacha», yanî «datê xo» (yan zî «xalê xo»), cayê de zî vana «proche parent de Moussa bek» «merdimê Mûsa Begî yo nezdî». Ez emîn nîya labelê îhtîmal esto ke no kes Behrî Paşa yo Bedîrxanî bo. Abi asan (ebi no şikl) behsê yew Kamil Begî zî kena û vana merdimê Mûsa Begî yo. Tiya de zî Kamil Bedirxan yeno mi vîrî, labelê no tenya texmînêk o.

Meseleya Gulê û Mûsa Begî wextê xo de vengan dabi. Tanî gazeteyanê armenîyan û ewropayijan na mesele ser o nuştbi. Ebi paştîgirewtişê ewropyaijan zî armenîyan na mesele ser o gelekî propaganda kerdibî.

Yewna çiyo balkêş zî o yo ke him fotografê Mûsa Begî him zî yê Gulizare sey (zê) kartpostalî vejiyaybî. Binê fotografê Hecî Mûsa Begî yê ke 1895 de anciyabi de nusiyayo «esilzadeyê kurd» (kurdish noble). Semedo ke bin de name nenusiyayo zaf kesî nêzanaynê ke no Mûsa Beg o.

Gulê xatirayanê xo de vana «Fotografê min û maya min o ke ma ebi kincanê (cilanê) millî antbi, Îstanbûl de yew mecîdîye ra roşiyaynî...»

Ganî ez naye zî vaja ke kitab fekê Gulîzare ra newe ra nusiyayo û zaf cayan de ebe kelîmeyanê heqaretî behsê Mûsa Begî keno. Ne tena behsê Mûsa Begî, zaf cayan de behsê kurdan zî ebi kelîmeyanê inasarênan beno. Ma vajî cayê de gama ke behsê Mûsa Begî kena vana «o kutik». Zaf cayan de kurdan ra vana haydût, keleş yan zî dizd.

Bêguman semedo ke zaf neheqîye û tada înan ra diya merdim fam keno ke kînê xo Mûsayî, Cezayîrî -a vana Cazo- û merdimanê înan rê esto (datê Gule zî ebi destê yew merdimê Mûsa Begî kişiyayo). No xusus de hetanî cayê heqê aye zî esto, labelê kurdî heme layiqê ê sifetanê xiraban niyê.

Çîyêdo bîno balkêş zî o yo ke meseleya Gulê û Mûsa Begî biya dêre (kilame). Na kilama kurmancî (kirdaskî) de neheqiya ke bi Gulê biya yena îfadekerdiş. Varyantêdê na dêre (kilame) zî Dr. Nacî Kutlay nuşta:

www.arsivakurd.org
www.netewe.com

«Wayê wayê, wayê wayê
Berf dibare tevî bayê
Wayê wayê, wayê wayê
Ez Gulo me, ez Gulo me, Gula dîn im
Dawa dêrê tevî delme xwe diwalînim
Ez rêga Estenbolê bigrim biqedînim
Ezê destê xwe bavêjim textûpayê Siltan Evdilhemîd bihejînim
Ege halê min pirsîye xwe li pirsî
Ege halê min nepirsî
Ezê duwanzde duwelê xaçparêsa, heqê dînê xwe de pêhesînim
Wayê wayê, wayê wayê
Gulê têye ji Xarpetê, ji nav aşa
Tilî pêçîyê Gulo mêze dikî ji gustîl û ji hûr qaşa
Wayê wayê, wayê wayê
Gulo digo, Hecî Mûsa min nekuje, ez gune me
Wele ez aşiqê dînê xwe me
Tu kurmanc î, ez fille me
Wayê wayê, wayê wayê
Hecî Mûsa tu goştê min bidî ber kerpetana
Tu serê min kur kî bi gûzana
Ez serê xwe nadime ser balgîngê mêrê musulmana»

Hewayo Dr. Nacî Kutlay nuseno [1], Av. Dr. Canîp Yıldırım demeyo ke 1950 ra pey Fransa de doktora huqûqî ser o xebitiyêno, rojê mêmanê embazêk xo yê armenî beno. O keye (çê) de cinîya pîre zî hazir bena. Na cinî vana «ez Guloya cinîya Hecî Mûsa Begî ya». Nuşteyê torna Gulê Anahide Ter Minassian gore, kêna Gulê Arménouhie Kévonian no şeştî serrî zafêr o ke Parîs de manena.

Ma Gulê uca ca de verdî:La Hecî Mûsa Beg dim a se bi? Meseleya ey zî çend hetî ra balkêş a. Hecî Mûsa Beg 1924 de endamê (azayê) Azadî

[1] Naci Kutlay, «Hecî Mûsa Beg û Guloya Ermenî», Wan (kovara Yekîtîya Nivîskarên Kurd), Stockholm, no: 4 (1992), 3-5

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

(tanînî gore Civata Xweseriya Kurd) bi. Herbê Şêx Seîdî ra pey îdare-kerdoxanê Tirkiya o 1925 de surgun kerd, erşawit Aydın. Weyra ra rema şi Sûrîye. Sûrîye de bi endamê Xoybûne. Gama ke serewedaritişê Agrî dest pêkerd, Xoybûne waşt ke ey û Kor Huseyn Paşay bierşawo Agrî. Demeyo ke kerd ke agêrê şêrê Agrî, Îngilîzan Mûsul de ê tepîştê û apey erşawitê Sûrîye. Hecî Mûsa Begî uca dinya xo bedilnay (wefat kerd) (2). Winî fam beno ke Hecî Mûsa Beg serranê peyenan ê emrê xo de êdî Mûsa Bego verîn nêbi, êdî vurîyabi (bediliyabi) labelê gure gure ra viyartbi.

Arénouhie Kévonian, Les Noces Noires de Gulizar, Éditions Parenthèses, 1993, 166 riperrî

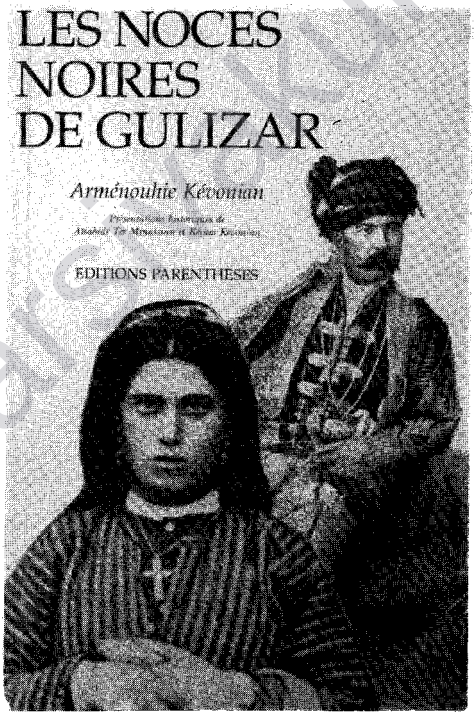

(2) Semedê hîna zaf melûmatî biewnîrê: Malmîsanij, Said-i Nursi ve Kürt Sorunu, Doz Yayınları, İstanbul, 1991, r. 94-96

www.netewe.com

DICTIONNAIRE KURDE (KURMANDJI)-FRANÇAIS* - II

Ferhenga Kurdî (Kurmancî)-Frensî-II

Celadet Alî BEDİRXAN

www.arsivakurdi.org

***Abréviations**

cf. (confér.): comparez
etc. : et caetera (et cetera)
f. : féminin
intr. : intransitif
m. : masculin
pl. : pluriel
tr. : transitif

Suffixes

-ce : suffixe féminin (ex. doux, dou**ce**)
-che : suffixe féminin (ex. frais, fraî**che**)
-e : suffixe féminin (ex. court, court**e**)
-ère : suffixe féminin (ex. prisonnier. prisonni**ère**)
-euse : suffixe féminin (ex. joueur,jou**euse**)
-ève : suffixe féminin (ex. bref, br**ève**)
-le : suffixe féminin (ex. corporel, corporel**le**)
-ne : suffixe féminin (ex. bon, bon**ne**)
-se : suffixe féminin (ex. délicieux, délicieu**se**)
-te : suffixe féminin (ex. muet, muet**te**)
-ve : suffixe féminin (ex. hâtif, hât**ive**)

www.netewe.com

M

ma : particule interrogative, mais, donc, est-ce donc

macûn, m. : pâte, f.

maç, f. : baiser, m.

maç kirin : baiser

maçik, f. : cf. **maç**

maço, f. : cf. **maç**

mad, m. : teint, m.; mine, f.; humeur, f.

Madê wî çûye. : Il a pâli.

mad kirin : bouder

Madê min jê maye. : J'en suis dégoûté.

made, f. : article, m.; paragraphe, m.

madek, f. : buffle femelle

madekirî : maussade

maden, f. : minerai, m.; substance, f.; métal, m.; mine, f.

madenî : métallique

madenkerî, f. : métallurgie, f.

madxwez : joyeux, -se; agréable

mafir : puisque, comme

mahir : habile

mahirî, f. : habileté, f.

mahî, m. : os, m.

mahon, m. : manche de couteau fait de bois de vigne.

mahşel, f. : treille, f.

mahû, f. : laie, f.

mak, f. : mère, f.; femelle

makaş, f. : louche, f.

maker, f. : ânesse, f.

makêş, f. : passoire, f.

mal, f. : domicile, m.; maison, f.; tente, f.; foyer, m.; famille, f.

Mala te ava. : Merci.

mala xwedê : temple, m.

mala zaro : matrice, f.

ber bi-mal bûn : être proéminent

mal, m. : bien, m.; fortune, f.; propriété, f.

malavayî, f. : travail fait à titre gracieux

malbat, f. : famille noble

malbatî, f. : noblesse, f.

malbelaş : bon-marché

malbelaşî, f. : bon-marché, m.

malcehnû, f. : matrice de la jument

maldar : riche

maldarî, f. : richesse, f.; fortune, f.

malêle, f. : pic, m.

malik, f. : 1)hutte, f.; tannière, f. 2)vers, m.

maliste, m. : peintre, m.

malistin (bimale) : peindre

maliştе, m. : balayeur, m.

maliştin (bimale) : balayer

malmalok, f. : danse kurde

malmêvan, f. : hôtel, m.

malxelîtik, f. : trousse à fusil

malxêr, f. : sorte de fusil

malxwê, m. : chef de village

malzarok, f. : matrice, f.

mam, m. : oncle paternel

mamhoste, m. : maître, m.

mamik, f. : enigme, f.

mamir, f. : poulette, f.

mamirx, f. : oiselet, m.

mamîtî, f. : qualité d'oncle paternel

mamok, m. : variété de prune

mamox, m. : cf. **mamok**

mamoze, f. : cousine (fille de l'oncle)

man (bimîne) : rester, demeurer

mana, f. : signification, f.; sens, m.

bi mana ... hatin : signifier

www.arsivakurdi.org

www.netewe.com

mana kirin : expliquer, interpréter
manewî : spirituel, -le
mang, f. : cf. **meh**
mange, f. : vache, f.
mangêr, f. : herse, f.
manîdar : significatif, -ve
mank, f. : cf. **mange**
mantîn, f. : sorte d'étoffe de soie
maqûl, m. : chef de clan
mar, m. : serpent, m.
marê kerane : sorte de gazelle
maran, f. : cave, f.
mareke, f. : selle, f.
margil, m. : oiseau
margîr, m. : cf. **margil**
margîsk, m. : vipère, f.
marî, f. : femelle de certains oiseaux
marmarîşok, m. : cf. **marmarok**
marmarok, m. : lézard, m.
marmasî, m. : anguille, f.
marmij, m. : sangsue, f.
mase, f. : table, f.
masî, m. : poisson, m.
masî girtin : pêcher.
Les noms de poissons sont les suivants: **masiyê balix**, **masiyê berat**, **masiyê bizrî**, **masiyê cewr**, **masiyê çelekî**, **masiyê filehî**, **masiyê kûlûçimar**, **masiyê mirtalek**, **masiyê pola**, **masiyê reşik**, **masiyê ricûk**, **masiyê sergolik**, **masiyê sering**, **masiyê simbêlek**, **masiyê şebot**, **masiyê şelq**, **masiyê terîwî**, **masiyê zere**, **masiyê zerik**
masîvan, m. : pêcheur, m.
masîvanî, f. : pêche, f.
masîvanî kirin : pêcher
mast, m. : lait caillé, m.
mastek, f. : entonnoir, m.
mastewa, f. : soupe de lait caillé
masûr : anguleux, -se
masûr, f. : contusion, f.
maş, m. : avoine, f.
maşandin (bimaşîne) : dissoudre, ronger
maşe, f. : pincettes, f. pl.
maşik, m. : végétal
maşiyan (bimaşe) : cf. **maşîn**
maşîn (bimaşe) : fondre, se dissoudre, s'éroder
maşot. f. : chenille, f.
mat : mat (échecs), abattu, -e
mat kirin : décontenancer
mate, m. : nitrate d'argent, cautère, m.
matem, f. : deuil, m.
matore : vaurien, -ne
mawîzer, f. : fusil mauser
max, m. : intervalle séparant les poutres l'une de l'autre
mayan, f. : présure, f.
mayanok, f. : végétal
mayende : éternel, -le
mayîn (bimîne) : cf. **man**
mazbir, f. : maladie des ovins
mazî, m. : chêne, m.; gland, m.
mazîçînî, f. : cueillette des glands
mazmaz, m. : bélier de deux ans
mazor, m. : nervure de la lame du poignard
mazûvan, m. : hôte (qui reçoit)
mazûvanî, f. : hospitalité, f.
me : nous (cas oblique de **em**)
meaş, m. : salaire, m.
mebeh : vaste
mebrûm, m. : sorte de toile

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

mecbûr : obligé
mecbûr kirin : obliger
mecbûrî : obligatoire
mecer, f. : sorte de fusil
mecrefe, f. : seau, m.
mecûce : triste, maussade
medeniyet, f. : civilisation, f.
medih, f. : louange, f.; éloge, m.
medih dan : louer
medih kirin : louer
medihandin (bimedihîne) : louer
medihîn (bimedihe) : cf. **medihandin**
medreb, f. : rizière, f.
medrexe, f. : barre de la bêche servant à appuyer le pied
mefer, f. : passage, m.; issue, f.
mefşen, m. : planche à laver les cadavres
megen, m. : centre, m.
megenê ezmên : étoile polaire
meh, f. : 1)lune, f. 2)mois, m.
mehandin (bimehîne) : détruire, effacer
meharet, f. : habileté, f.
mehbûs : prisonnier, -ère
mehcet, f. : besoin, m.; nécessité, f.
mehder : intercession, f.
mehder kirin : intercéder
mehdervan, m. : intercesseur, m.
mehdervanî, f. : intercession, f.
mehdik, f. : berceau, m.
mehes, f. : brosse, f.
mehez, f. : cf. **mehes**
mehfûr, m. : tapis, m.
mehfûrkarî, f. : confection de tapis
mehik : mensuel, -le
mehik, f. : mensualité, f.; menstrue, f.
mehir, f. : dot, f.
li xwe mehir kirin : épouser
Mehra wan hate kirin. : Leur mariage a été célébré.
mehirkî : banal, -e
mehî, f. : mensualité, f.; loyer, m.
mehîn, f. : jument, f.
mehînî, f. : pouliche, f.
mehîr, f. : soupe de lait caillé et d'orge
mehkeme, f. : tribunal, m.; procès, m.
mehmehok, f. : végétal
mehmel, f. : litière, f.; tablier, m.
mehnek, f. : jument de selle
mehrî, f. : articulation, f.
mehrûk, f. : cf. **mehrî**
mehsek, f. : serpe, f.
mehser, f. : flaque, f.
mehsere, f. : pressoir, m.
mehter, m. : palfrenier, m.
mehû, f. : laie, f.
mehûj, f. : raisin sec
mehwan, m. : cf. **mêvan**
mehwar, f. : 1) endurance, f.; patience, f. 2)façon, f.; style, m.
mehzûn : triste
mejî, m. : cerveau, m.; cervelle, f.; moelle, f.
kîska mejî : méninge, f.
qalika mejî : crâne, m.
qoqika mejî : cervelet, m.
mekir, f. : ruse, f.
mekîne, f. : machine, f.; appareil, m.
mekîna dûrûnê : moisonneuse
mekîna tovkirinê : semoir, m.
mekîna ajotinê : tracteur, m.
mekîna dêranê : batteuse, f.
mekîna hêranê : moulin mécanique
mekîna dûrûtinê : machine à coudre

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

mekteb, f. : école, f.
mektûb, f. : lettre, f.
mela, m. : mollah, m.
melaq : flatteur, -euse; hypocrite
melatî, f. : qualité de mollah
melben, f. : fichu de tête
melbûk : occupé, -e
meles, m. : sorte de toile
melevan, m. : nageur, m.
melevanî, f. : nage, f.
melevanî kirin : nager
melhef, f. : tulle, m.
melheze, f. : observation, f.; remarque, f.
melheze kirin : observer
melhêb, m. : fourche, f.
meliqîn (bimeliqe) : cf. **merikîn**
melisandin (melisîne) (xwe) : se tapir
melisîn (bimelise) : se tapir
melixandin (bimelixîne) : cacher, dissimuler
melixîn (bimelixe) : se cacher
melkeb, f. : panier, m.; garde-manger, m.
melkemût, m. : l'ange de la mort
melûk, m. : poignée d'épis
melûl : affligé, -e
memik, m. : sein, m.; mamelle, f.
memleket, m. : pays, m.
memnû : défendu, -e; interdit, -e
memûz, m. : éperon, m.
men : stagnant, -e
mencel, f. : marmite, f.
mencelok, f. : crochet, m.
mend : cf. **men**
mend, f. : végétal
mendal, m. : enfant, m.
mendîn : fort, -e; robuste
mendîne, f. : force, f.
menê, f. : interdiction, f.
menê kirin : interdire
menqel, f. : réchaud, m.
mensef, f. : pot, m.
mentiqe, f. : région, f.
meqam, m. : rang, m.; mode musical; sanctuaire, m.
meqbûl : apprécié, -e; bon, -ne
meqes, f. : ciseaux, m. pl.
meqesok, m. : oiseau
meqlik, f. : poêle, f.
mer, f. : pelle, f.
mer dan : déblayer
merajo, f. : asperge, f.
meran, f. : jasmin, m.
merandin (bimerîne) : secouer, agiter
meraq, f. : goût, m.; curiosité, f.; souci, m.; intérêt
meraqlî : soucieux, -se; intéressé, -e
merasin, f. : étiquette, f.; cérémonie, f.
meravî, f. : poule d'eau
merayî : flatteur, -euse
merayî kirin : flatter, aduler
meraze : un an de l'âge du chien
Ev sa sê meraze ye. : Ce chien a trois ans.
merbend, f. : entrave, f.
merbex, f. : canalisation, f.
merbêr, f. : bêche, f.
mercan, m. : 1) corail, m. 2) oiseau
merd : généreux, -se
merdal : sale, crasseux, -se
merdan, f. : maillet, m.
merdane, m. : rouleau, m.
merdekar : entreprenant, -e; actif, -ve
merdemêr : généreux, -se

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

merdemêrî, f. : bravoure, f.; courage, m.; générosité, f.
merdîwan, f. : escalier, m.
mered, f. : lucarne, f.
merejo, m. : asperge, f.
merek, f. : grange, f.
merez, f. : maladie, m.
merezdar : malade; atteint d'une maladie incurable
merezdarî, f. : maladie incurable
merg, f. : 1) âme, f.; vie, f.; esprit, m. 2) mort, f.
merge, f. : oignons frits au beurre
mergone, m. : rouleau, m.
merheba : salut
merhem, f. : baume, m.; pommade, f.; remède, m.
merhemet, f. : pitié, f.; compassion, f.
merhemetkar : compatissant, -e
merif, m. : cf. **mirov**
merikandin (bimerikîne) : gâter, corrompre
merikîn (bimerike) : pourrir, se gâter
meritandin (bimeritîne) : érafler
meritîn (bimerite) : s'érafler
meriz, f. : cf. **merez**
merîfatî, f. : parenté, f.
merkeb, f. : bateau, m.
merkez, f. : centre, m.; situation, f.
merkut, m. : cf. **meykut**
mermer, m. : marbre, m.
mermûl, m. : défense de sanglier
mersef, f. : plateau, m.; marmite, f.
merş, f. : kilim de grandes dimensions
merş, f. : cf. **meş**
merşemûn, m. : patriarche nestorien
merdiyaq, f. : poutrelle, f.
mertal, m. : rondache, f.
mertalgêr : habile au maniement de la rondache
merx, f. : pin, m.
merzel, f. : cimetière, m.
merzone, m. : variété de raisin
mesder, f. : 1) source, f. 2) infinitif, m.
mesdere, f. : modèle, m.
mesef, f. : piège à oiseaux
mesihandin (bimesihîne) : essuyer, effacer
mesîl, f. : ravine, f.; rigole, f.
mesken, f. : demeure, f.; habitation, f.
mesna, f. : citerne creusée dans le roc
mesqel, f. : polissoir, m.
mesref, f. : dépense, f.; frais, m. pl.
mesrefker : dépensier, -ère
mest : 1) ivre 2) plat, -e
mestî, f. : ivresse, f.
mesûl : responsable
mesûlî, f. : responsabilité, f.
mesxere : ridicule
mesxeretî, f. : ridicule, m.
meş, f. : marche, f.; démarche, f.; allure, f.; pas (allure), m.
meşan (bimeşe) : marcher
meşandin (bimeşîne) : 1) faire marcher; mettre en marche 2) favoriser
meşele, f. : flambeau, m.
meşiyan : cf. **meşan**
meşîn (bimeşe) : cf. **meşan**
meşfen, f. : table à laver les cadavres
meşhele, f. : cf. **meşele**
meşhûr : célèbre
meşhûrî, f. : célébrité, f.
meşînî : ovin, -e
meşk, f. : récipient de cuir, outre, f.
Les differentes sortes de **meşk** sont: **hîz**, **hevan**, **kun**, **eyarşîr**, **eyarê penîr**,

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

dewîşk, ramik, dêwl, çekur.
meşkîn : musqué, -e
meşkîn : tranquille, docile
meşknjî, f. : sabotage, m.
meşlûl, m. : pâte de raisiné
meşneqe, f. : potence, f.
meşrû : légitime, m.
meştel, f. : pépinière, f.
met, f. : tante paternelle
metbex, f. : cuisine, f.
metelok, f. : proverbe, m.
metere, f. : outre de toile; gourde, f.
metik, f. : cf. **met**
methelok, f. : cf. **metelok**
metran, m. : évêque, m.
metrebaz, m. : maquignon, m.; charlatan, m.
metro, f. : mètre, m.
mevilandin (bimevilîne) : enduire, teindre
mevilîn (bimevile) : s'enduire, se teindre
mevred, f. : lime, f.
mewc, f. : vague, f.; onde, f.
mewîj, f. : raisin sec
mewîj, f. : cf. **mêwîj**
mexare, f. : grotte, f.; caverne, f.
mexaze, f. : cf. **mexzen**
mexel, m. : gîte, m.; endroit où les bêtes passant la nuit
mexel girtin : gîter
mexel hatin : gîter
mexer, m. : plaine, f.
mexîn, m. : vanier, m.
mexlêlat, f. : cornichon, m.
mexlût : mêlé, -e
mexlûte, f. : mélange, de farine de blé et d'orge
mexmel, f. : serviette, f.
mexmelat, m. : rave, f.
mexmer, f. : baquet, m.
mexrib, f. : couchant, m.; Occident, m.; soir, m.
mextel, f. : théatre d'un meurtre
mextî, m. : champ de pestèques, de melons etc.
mexzen, f. : magazin, m.; dépôt, m.
mey, f. : vin, m.
meya, f. : mule, f.
meyan (bimeye) : se cailler
meyandin (bimeyîne) : cailler
meyav, f. : cours d'eau tranquille
meybang, m. : cabaret, m.
meydan, f. : place, f.; champ de course
meyger, m. : échanson, m.
meygerîn, f. : taverne, f.
meyik : effeminé, -e
meyistan, f. : taverne, f.
meyizîn (bimeyize) : regarder
meyizandin (bimeyizîne) : faire voir
meyîn (bimeye) : cf. **meyan**
meyîr, f. : soupe de yoghourt
meykut, m. : maillet, m.
meyl, f. : penchant, m.
meyldar, m. : partisan, m.
meyldarî, f. : parti, m.
meymûn, m. : singe, m.
meyter, m. : palfrenier, m.
meyxane, m. : cabaret, m.
meyxoş : aigre-doux, -ce
meyxwer, m. : ivrogne, m.
mezaxtin (bimezixe) : détruire
mezel, f. : 1) chambre, f. 2) tombeau, m.
mezelo : collant, -e
mezelok, f. : chambrette, f.
mezloq, f. : arbre
mezin : grand, -e; important, -e; aîné, -e

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

mezin bûn : grandir
mezin kirin : agrandir, flatter, exagérer
mezin, m. : chef, m.
mezinahî, f. : grandeur, f.; qualité de chef
mezinandin (bimezinîne) : cf. **mezin kirin**
xwe mezinandin : s'enorgueillir
meznûn : prévenu, -e; accusé, -e
mezre, f. : hameau, m.
mezregeh, f. : pelle à four
mezrî : pittoresque
mezrîb, m. : gouttière, f.
mezrone, m. : variété de raisin
mezxene, f. : maison louée par chambres
mê, f. : femelle, f.
mê : féminin, -e
mêcbêtî, f. : aide, f.; subvention, f.
mêçît, f. : mosquée, f.
mêjandin (bimêjîne) : allaiter
mêjî, m. : cervelle, f.
mêjûk : animal qui ne veut pas allaiter son petit
mêjmêjok, f. : végétal
mêkew, f. : perdrix femelle
mêkut, f. : cf. **meykut**
mêlak, f. : poumon, m.
mêlam, f. : arbre
mêmûr : cf. **memûr**
mêr : courageux, -se; brave
mêr, m. : homme, m.
mêr kirin : se marier (femme)
mêrane : courageusement
mêranî : virilité, f, courage, m.; bravoure, f.
mêrg, f. : prairie, f.
mêrge, f. : ragoût de viande et d'oignons
mêrgeşe, f. : pré, m.
mêrhov, m. : cf. **mirov**
mêrik, m. : 1) bonhomme, m. 2) Satan
mêrînî, f. : cf. **mêranî**
mêrkuj : sanguinaire
mêrkujî, f. : meurtre, m.; assassinat, m.
mêrnas : connaisseur, perspicace
mêrnasî, f. : perspicacité, f.
mêrxas : brave, valeureux, -se
mêrxasî, f. : bravoure, f.; vaillance, f.
mêsab, f. : endroit où l'on place la perdrix servant d'appelant
mêş, f. : mouche, f.
mêşa hingivî : abeille, f.
mêşik, f. : moucheron, m.
mêşîn : doux, -ce; tendre
mêşînî, f. : douceur, f.
mêşkuj, f. : chasse-mouches, m.
mêşref, f. : couverture, f.
mêtin (bimêje) : têter
mêvan, m. : hôte, m.
mêvandar, m. : hôte (maître de maison)
mêvandarî, f. : hospitalité, f.
mêvanhewîn : hospitalier, -ère
mêvanî, f. : cf. **mêvandarî**
mêvankî : en qualité d'hôte
mêvankî rûniştin : être accroupi
mêvanxane, f. : hôtel, m.
mêw, m. : souche, f.; cep, m.
mêwik, f. : bouton, m.
mêwrizî : dégénéré, -e
mêxek, f. : giroflée, f.
mêxweş : cf. **meyxweş**
mêzandin (bimêzîne) : regarder
mêze, f. : goût, m.
mêze kirin : goûter, regarder
mêzer, f. : couverture, f.
mêzin, f. : 1) balance, f. 2) Balance (constellation)

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

mêzîn (bimêze) : cf. **meyizîn**
mêzîn, f. : cf. **mêzin**
miaf : dispansé, -e; exempt, -e
miaş, m. : salaire, m.; traitement, m.
miawin, m. :aide, m.; assistant, m.; adjoint, m.
mibah : licite
mibhem : vague
mical, f. : endurance, f.
micid : sérieux, -se
miç : cave, f.
miç kirin : enfoncer, fermer
miçandin (bimiçîne) : fermer la main
miçikandin (bimiçikîne) : tarir
miçikîn (bimiçike) : se tarir
mide, f. : délai, m.; terme, m.
midefie : défense, f.
midefie kirin : défendre
midîr, m. : directeur, m.
midîrane : impérieux, -se
miema, f. : énigme, f.
mifetiş, m. : inspecteur, m.
mifirdî, m. : gendarme, m.; garde, m.
miflis : failli, -e; miséreux, -se
mifrize, f. : détachement, m.
mifsik, f. : passoire, f.
mift, f. : vétille, f.
mifte, f. : clé, f.
mih, f. : brebis de trois ans
mihab : hélas
mihacir : émigrant, -e
mihacir bûn : émigrer
mihacir kirin : déporter
mihacirî, f. : émigration, f.; déportation, f.
mihane, f. : cf. **behane**.
mihas, f. : étrille, f.
mihas kirin : étriller
mihasebçî, m. : comptable, m.
mihebet, f. : affection, f.
mihendiz, m. : ingénieur, m.
mihez, f. : cf. **mihas**
mihlet, f. : délai, m.
mihrab, f. : mihrab, m.
mihranî, f. : sorte de poire
mihrik, f. : cf. **movik**.
mihrivan : affectueux, -se
mihrivanî, f. : affection, f.
mihtac : qui a besoin de
mihvan, m. : cf. **mêvan**
mihvanî, f. : cf. **mêvanî**
mij, f. : brouillard, m.
mijandin (bimijîne) : cf. **mêjandin**
mijane, f. : timon, m.
mijgul, f. : cils de la paupière inférieure
mijik : brouillard léger
mijmijok, f. : 1) cire, f. 2) végétal
mijok, m. : moelle, f.
mijûl : occupé, -e
mijûl bûn : s'occuper, discuter
mijûl kirin : occuper
mijûlayî, f. : occupation, f.
mikafat, f. : rétribution, f.; récompense, f.
Mikaîl : Michel
mikare, m. : poinçon, m.
mikewn : usagé, -e
mikur : qui avoue
mikur hatin : avouer
mikulok, f. : irritation, f.
mikûs, m. : visage, m.
ji mikûs ve : face contre terre
mikûsdayî : refrogné, -e
mil, m. : 1) épaule, f. 2) côté, m.; parti, m.
milê ... girtin : prendre parti pour

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

Mil : L'un des grands groupes dans lesquels se répartissent les tribus kurdes.
milale, m. : gerbe, f.; botte, f.
milayim : doux, -ce
milet, m. : nation, f.
milethebîn, m. : patriote, m.
milethebînî, f. : patriotisme, m.
milêb, f. : fourche, f.
milêba, m. : fermier travaillant pour un tiers de la récolte
milêbatî, f. : contrat de **milêba**
milêbayî, f. : cf. **milêbatî**
milêbok, f. : fourchette, f.
milgir, m. : partisan, m.
milgirtî, m. : cf. **milgir**
milhêb, f. : fourche, f.
milî : national, -e
milk, m. : bien, m.; domaine, m.; propriété, f.
milkis, m. : balai, m.
milkisk, m. : cf. **milkis**
miltezim, m. : fermier percevant la dîme pour le compte du gouvernement
milyaket, m. : ange, m.
mimkin : possible
min : cas oblique de **ez**
minare, f. : minaret, m.
minaseb : convenable
minasebet, f. : relation, f.; convenance, f.
minawre, f. : manoeuvre, f.
mincel, f. : seau, m.
minet, f. : grâce, f.; faveur, f.
minetkar : obligé, -e
minik, m. ou f. : sirop de manne
minminîk, f. : papillon, m.
minşar, f. : scie, f.
miqabil : opposé, -e; vis à vis
miqate : attentif, -ve
miqdar, f. : quantité, f.
miqedes : sacré, -e
miqeresî, f. : antagonisme, m.
miqilk, f. : poêle, f.
miqrob, f. : microbe, m.
miqlik, f. : cf. **miqilk**
miraciet, f. : recours, m.
miraciet kirin : recourir
mirad, m. : désir, m.
miraî : hypocrite
mirandin (bimirîne) : faire mourir, éteindre
mirar : cadavre, m.; charogne, f.
mirar bûn : se décomposer, crever
mirarî, f. : perle, f.
miraz, f. : désir, m.; intention, f.; but, m.
mircan, m. : corail, m.
mirç, f. : bruit de baiser
mirçiqandin (bimirçiqîne) : froisser, rider
mirçiqîn (bimirçiqe) : se froisser, se rider
mirdar, : sale, répugnant, -e
mirdyak, m. : planche, f.
mirdik, f. : pellicule, m.
mirdî, f. : gaffe, f.
mirêk, f. : miroir, m.
mirêkar : désireux, -se
mirêkar bûn : désirer
mirêkarî, f. : désir, m.
mirên, f. : murmure, m.
mirik, f. : rhume, m.
mirin (bimire) : mourir
mirin, f. : mort, f.
li ber mirinê bûn : être à l'agonie
mirî, m. : mort, m.
mirîd, m. : cf. **mirûd**
mirmirîn (bimirmire) : murmurer

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

mirîşk, f. : poule, f.
mirîşka avê : poule d'eau
mirîşkor, f. : bécasse, f.
mirîşo, m. : laveur de cadavres
mirmirk, f. : moucheron, m.
mirov, m. : homme, m.; individu, m.
mirovanî, f. : parenté, f.
mirovatî, f. : cf. **mirovanî**
mirovok, m. : gringalet, m.
mirtal, m. : cf. **mertal**.
mirûç, m. : visage, m.
mirûç kirin : se renfrogner
mirûd, m. : 1) cf. **mirûç** 2) disciple, m.
mirûz, m. : cf. **mirûç**
mirûdkirî : renfrogné, -e
mirwarî, f. : cf. **merwarî**
misas, f. : aiguillon, m.
misdan (misbide) : masser, frotter
misebik, m. : variété de raisin
misêwa : égal, -e
mishef, f. : livre saint
misilman : musulman, -e
misilmanî, f. : islamisme, m.
Misir, f. : Egypte, f.
misirlî, f. : fusil à baguette
misîbet, f. : calamité, f.
misîn, m. : aiguière, f.
misk, f. : musc, m.
miskîn : misérable, chétif, -ve
miskînî, f. : faiblesse, f.; paresse, f.
miskînî kirin : paresser
misqal, f. : unité de poids (5 grammes)
misrî : égyptien, -ne
misrî, m. : variété d'acier
mist, f. : poignée, f.; chargeur, m.
mismede, f. : brouillon, m.
mistî, f. : talisman, m.
miswak, f. : végétal dont on se sert pour se brosser les dents
mişar, f. : cf. **minşar**
mişar kirin : mesurer
mişare, f. : cf. **mişar**
mişarxane, f. : scierie, f.
mişe : abondant, -e
mişewiş : brouillon, -ne
mişewişî : désordre, m.
mişewşî, f. : soupe de lentilles écrasées
mişext : réfugié, -e
mişhet : soucieux, -se
mişk, m. : souris, f.
mişkekor, f. : taupe, f.
mişkî, f. : cf. **misk**
mişmer, m. : objet trouvé
mişmiş, f. : abricot, m.
mişmişandin (bimişmişîne) : tâtoner
mištaxe, f. : endroit où l'on prépare le raisiné
mişterî, m. : 1)client, m.; acheteur 2)Jupiter (planète)
mişwar, f. : allure, f.
mişweş, m. : lentille, f.
mit, m. : tertre, m.
mitale, f. : réflexion, f.; examen, m.
mitêl, m. : matelas, m.
milik, m. : talus, m.
mitrib, m. : baladin, m.
mivro : estropié, -e
mivred, f. : polissoir, m.
miwazene, f. : équilibre, m.
miweqet : temporaire
mixabere, f. : communication, f.
mixabin : hélas
mixaf, f. : soufflet, m.

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

mixalif : opposé, -e; contradictoire
mixbir, m. : informateur, m.
mixemin, m. : estimateur, m.
mixmixandin (bimixmixîne) : écraser
mixmixîn (bimixmixe) : s'écraser
mixmixk, f. : 1) champ de melons, de pastèques etc. 2) canal lacrymal
mixtar, m. : maire, m.
mixtî, f. : cf. **mixmixk-1**
mixwaltî : cousin, -e (fils ou fille de la tante maternelle)
mixên, f. : grondement, m.
miyêw, f. : cep, m.
miz : aigre
mizakere, f. : délibération, f.
mizakere kirin : délibérer
mizawir : intrigant, -e
mizaxe, f. : huche, f.
mizeyt, f. : endroit où l'on fait sécher le raisin
mizêç, f. : appétit, m.
mizgeft, f. : mosquée, f.
mizir : nuisible
mî, f. : brebis de trois ans
mîad, f. : terme, m.; rendez-vous, m.
miçikandin (bimîçîkîne) : baisser (1)
mîde, f. : estomac, m.
mîjo : à la mamelle
mîl, f. : sonde, f.
mîmar, m. : architecte, m.
mîmarî, f. : architecture, f.
mîna : comme
mîna hev : semblables
mînekar : désireux, -se
mîr, m. : émir, m.
mîrane : princier, -ère
mîranî : cf. **mîrane**
mîranî, f. : danse kurde
mîrat, m. : 1) héritage, m.
mîrat kirin : hériter, exploiter
2) **mîrato!** : mon pauvre!
mîratgêr, m. : exécuteur testamentaire
mîrav, m. : répartiteur de l'eau
mîratxwer, m. : héritier, m.
mîrek : prince non régnant
mîrekar : cf. **mînekar**
mîrik, f. : végétal
mîrî, f. : tribut payé à l'émir
mîrînî, f. : principauté, f.
mîrîtî, f. : émirat, m.
mîrkut, m. : cf. **meykut**
mîro, f. : fourmi, f.
mîrza : monsieur
mîstin (bimîze) : pisser
mîtel, f. : matelas, m.
mîz, f. : urine, f.
mîz kirin: uriner
mîzel : qui pisse au lit
mîzesrînek : qui a une rétention d'urine
mîzkerî, f. : urinoir, m.
moç, f. : écuelle, f.
moçik, f. : cf. **mûçik**
mode, f. : mode, f.

(1) Celadet Bedirxanî na kelîme wina nuşta: «miçikandin (bimîcîkîne) : baisser». Eke merdim rêzkirdişê alfabetîkî bifikiriyo, ganî kelîmeya «mîad»î dim a kelîmeyêka ke ebi «mî» dest pêkena biameynî. Labelê «miçikandin»a ke Celadetî nuşta ebi «mi» dest pêkena. Parantezî miyan di zî Celadetî «bimîcîkîne» nuşto. Beno ke nuştişê Celadetî de -nuştişê nê kelîmeyan de- şaşey zî bibo. Celadetî senî nuşto mi zî wina nuşt, labelê mi herinda «bimîcîkîne» de «bimîçîkîne» nuşt.

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

mode kirin : tresser
model, f. : modèle, m.
modik, f. : oeuf de plâtre
mofirk, f. : jointure, f.; articulation, f.
mole, f. : crépi, m.
mole kirin : crépir
momî, m. : cf. **momîn**
momîn, m. : foulard de tête
mon : lâche
mone : vague
mor, f. : 1) sceau, m.
mor kirin : sceller, approuver
2) myrte, m.
mor : mauve
moran, f. : brouillard, m.
morik, f. : perle de verroterie
morên, f. : grondement, m.
morên ... dan : gronder
morî, f. : 1) perle de verroterie 2) guidon du fusil
moşene, f. : traîneau de bois servant à dépiquer le blé
motac : cf. **mihtac**
motî, f. : raisiné, m.
movik, f. : articulation, f.; jointure, f.
movikên piştê : colonne vertébrale
mox, m. : moelle, f.
moxil : tamis, m.
moxî : moelleux, -se
moz : frelon, m.
moza sor : frelon, m.
moz : banane, f.
mozqirtik, f. : guêpe, f.
mozanî, f. : fusil à pierre
mozik, m. ou f. : taureau ou vache de deux ans
mû, m. : poil, m.
mûcîze, f. : miracle, m.
mûç, m. : 1) écumoire, f. 2) tumeur, f.
mûçik, f. : pince à épiler
mûçik kirin : épiler
mûçing, f. : cf. **mûçik**
mûçingok, f. : pincette à épiler
mûjang, m. : cil, m.
mûjelang, m. : cf. **mûjang**
mûm, f. : 1) cire, f. 2) bougie, f.
mûmdank, f. : chandelier, m.
mûnc, f. : malédiction, f.
Mûncek li serê te. : Sois maudit.
mûr : distrait, -e
mûrî, f. : fourmi, f.
mûrîreşk, f. : fourmi noire
mûrîzerk, f. : fourmi rouge
mûsikar, m. : musicien, m.
mûsiqî, f. : musique, f.
mûwçan, m. : épileur, m.
mûxil, f. : tamis, m.
mûyîn : tamis fait de crin

(Dewamê ci esto.)

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

WENDOXAN RA

Wendoxanê ma ra tanînî (tayînî) ma rê mektub nuşt û ma ebi mektubanê xo şa kerdê. Mektubê ke ma rê ameyê yan ebi kirmanckî (zazakî) yan zî ebi tirkî yê. Ma cêr ra mektubanê kirmanckîyan neşr kenê.

Mektubê tirkî yê ki ma rê ameyê nê kesan nuştî: *Mûnzûr Çiçek* (Pulur, Kurdistan), *Coşkun Dogan* (Bursa, Tirkiya), *Suleyman Matur* (Bartın, Tirkiya), *Ramazan Cucu* (Melbeck, Almanya), *Engîn Şîmşek* (Hannover, Almanya), *Forrest E. M'Munn* (Awustralya), *Mustafa Akgun* (St. Gallen, Swîs), *Faîk F. Firat* (Kiel, Almanya)

Ma wendoxanê mektubnuştoxan hemînî rê zaf sipas kenê û înan ra mektubanê hîna dergan pawenê. Wendoxê ke kirmanckî (zazakî) zanê eke ma rê kirmanckî binusê ma hîna şa benê. Beguman kesê ki kirmanckî nêzanê şînî (eşkenê) ebi sewbî ziwanan zî binusê.

Mektubnuştoxanê cêrînan ra Mamo Cûmî bi xo kurmanc o yanî kirdas o û kurdîstana bindestê Sûriye ra yo. Zeki şima vînenê o zî kirmanckî musayo.

Vate

***

1. 9. 1997

Xebatkarê kovara *Vate* yê erjayeyî,

Silam şima rê

Mi reklamê kovara Vate, rojnameyê hewteyin Azadiya Welatî di dî, zaf kêfê mi ame. Hema destê mi nêkewta, mi nêwenda; feqet nivîso ki Azadiya Welatî di nusiyayo [vano ki] nivîskaran ra herkesî gore bê fektê cayanê xo nuşto. Eno dis yew xebat gelekî rind o. Û faydey ey zî ko zaf bibo.

Eno nivîsê mi zazakî ser o yewin o. Mi hetanê nika yewekî rê qet zazakî yazi nênuştbi.

Mi di serrî ra ver, semedê musayîşê kurmancî, başley girewtişê Azadiya Welatî kerd. Ay çax (wext), Azadîya Welatî di, di hewteyan di yew nivîsê zazakî

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

vejiyaynî. Ay yazî zî yaziy Lerzan Jandîlî bî. Mi qet ey ra çî fam nêkerdnî.

Derheqê rastnuştişê kirdkî di kombiyayîşê Stockholmî ra dim a mi xo da zaravayê xo ser zî. Semedê banderbeyîşê zonê maderî xo, mi hina zaf xeyret kerd. Mi ferhengê Malmîsanijî «Zazaca-Türke Sözlük» girewt. Eno beyntar di wendiş û nuştişê kurmancî ez weş bander biyo.

Musayişê kurmancî di ferhengê Îzolî mi rê zaf fayde kerd. Verî mi her yazi ra des hebî kelîmey vetinî, pey ferhengî bander bînî û mi ezber kerdnî. Enewa enewa nika ez bê ferheng eşkeno kurmancî biwano.

'Eynî enî metodî reydi, girewtişê ferhengê «Dimilkî-Tirkî» ra pey, mi hina vîşî nivîsê zazakî ra tam girewt.

Kombiyayîşê Stockholmî ra dima, Azadiya Welatî zî her hejmarê xo di ca da nivîsanê zazakî. Ez nika tekstanê zazakîyan weş şîno biwano û fam biko. Eno famkerdiş di ferhengê Malmîsanijî mi rê zaf fayde da.

Kombiyayîşê Stockholmî û wendişê ferhengê zazakî ra pey ez nika nivîsanê Lerzan Jandîlî têdi fahm keno. Ez şima ra wazeno ki şima kovara Vateyî meng di hewî vejê û raykê îta.

Ez Hûmay ra wazeno ki enî xebatê ki şima ser zonê ma di, çandê ma di, huner û edebîyatê ma di kenê, wa şima muwefeq biko û xebatê şima di şima rî hetkar bo.

Ena gami bimanê weşî di.

Serdar Bedirxan

Diyarbekir

***

Silam şima rê xebatkarê kovara *Vate*,

Eno mektubê mi yê diyin o ki ez şima rê nuseno, hema kovara Vate destê mi nêkewta, mi nêwenda feqet eno dis yew xebat zaf erjaye yo.

Mi mektubê xo yê yewin di nuştbi: ferhengo ki Malmîsanijî hedirnawo, ez ey reydi şîwanê ma yê bînan zî musayo.

Şima zî teqdîr kenê ki musayişê ziwanan di cayê ferhengan zaf o. Coka ez şima ra wazeno ki şima yew ferhengê «tirkî-dimilî», pêserameyîşî reydi bihedirnê. Yew bi yew kelîman ser o meylê xo tesbît bikê yan zî karşilikê her kelîmaya tirkî di şîweyanê ma yê bînan binusê. Eneway reydi wa wendoxî şîweyanê ma yê bînan zî bander bê û bieşkênê nivîsanê kirdkîyan têdi fahm bikê. Ma vajê karşilikê kelîmaya,*yaralı*: birîndar, dirbetin;*yeşil*: zergûn, kesk, hewz.

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

Sewki şima vajê «eno dis yew ferheng zaf ked û wext wazeno», ay çax her kombiyayîş di çend kelîman ser o vindirê, ma wendoxan Azadiya Welatî reydi pey bihesnê.

Lerzan Jandîlî Azadîya Welatî di, yew nivîsê xo di ene ra lomey kerdnî, vatinî: «Nuştoxê ma dewa xo ra, şaristanê xo ra nêvejiyênê teber, yanî şîweya xo ra vêşêr ca nêdanê şîweyanê bînan û ê xo tena rast veynenê.» Ez zî nuştoxanê kovara Vate ra eno vano: Wa her nuştox şîweya xo reydi ney, wa yewna şîwe reydi binuso. Ma vajê nuştoxê pîranijî wa şîwey Çewlîgî, nuştoxê dêrsimijî wa şîwey Pîranî, nuştoxê çewlîgijî zî wa şîwey Sêwregi reydi binusê. Ebi enewa wa pey nuştoxan rê şîwey bînî xudig [xudik] nêrê ki ameyîşê têlewe di, pey meylê xo hina weş bieşkênê tesbît bikê, yanî zorey zaf nêro meydan.

Ez ena sixintî di yo ki ez pîyase di kitabanê kirdkî yan zî tekstanê kirdkî nêveyneno ki bigîro biwano. Çend rojan ra ver, mi yew kitabo kirdkî di. Kitabê Kemal Estare[yî] «Cer Hard Cor Asmen». Seki şima zî zanê, nuştoxî kitabê xo sewbîna elfaba reydi nuşto. Mi kitab gelek fam kerd. Dim a eno qene'et mi di peyda bi ki yew alfaba ginî [ganî] ca bido ay sewtan ki şar vatişê kelîman miyan di vano. Yanî sewto ki kelîman miyan di vajiyêno, ginî yazî miyan di zî binawniyo (bêro nawitiş). Şima hina weş zanê labelê ez ena bawerî di yo ki sewto ki ma vanê, ginî binawniyo. Ma vajê, sewtê 'eyn, gheyn, xh.

Tirkî eno 70 serrî yo ki elfabaya latînî gurênenê gina zî herfa 'eyn, taybetî tekstanê dînîyan di, bêhemdî reydi zî bibo nusenê û şarê înan zî îsti'mal keno.

Yew salixê (tewsîye) mi zî şima rê eno yo: Senî ki zemîranê kesîyan di di grubî estê, 'eynî awa zî zemîrê kesî [yo] ki şima meylê xo kelîmaya «xo» ser o tesbît kerdo, eno zemîrê kesî zî gruba yewini di «xo», gruba diyini di «xwi» bibo, nêbeno? Ma vajê:

Mêrdekî ebi destê *xwi, xo* vist bela.

Cilanê *xwi* reydi *xo* vist awki zerre.

Keyneki lîlik di *xo* ra ewniyay, gijikê *xwi* apey da; dim a lîlikê *xwi* zerey çantey *xwi* di rona, *xo* bi *xo* duşmîşey.

Xebatkarê erjayey,

Mi enê kêmaqil û kêmzanayişê xwi reydi şima rê eno mektub nuşt û enî salixî day. Raşta ey mi sirf qandê nuştişî nuşt. Çimkî ziwanê xo yê zikmakî reydi nuştiş mi rê zaf keyf dano.

www.netewe.com

Bimanê weşey di.

Hûmay xebata şima di şima rê hetkar bo û (.....) rayirê raştî zanayîş bido.

Serdar Bedirxan
Konya, Tirkiya

Ez wazena aboneyî kovara*Vateyî* bî. Verê aboneyî de şima [şî]kenê mi rê çend hebî kovarî biruşnê. Nika ra serva alîkarîya şima teşekkur kena.

Necla Morsumbul
İçel, Tirkiya

***

27. 9. 1997

Xêr amê **Vate**.

Ma ra kî xêr bo.

Gure [û] karê Vate sima rê xêr bo. Jû kemîya ma sima xeleşnenê, zonê ma de pêserkî [kovare] vezenê. Ez kî van ke na perlodîya sima bijêrî, biwanî. Mi rê na perlodî sima birusnê, zaf sa bon.

Sima ra Vateyî wazon. Mi rê birusnê.

Xatir be sima de bo.

Hasan Ordukaya
Ankara, Tirkiya

***

Camusqirane
(Payîzê wertî) 97

Ezîz ...,

Ez wazen ke *Vate* biwanî û *Vate* rê abone bî.

Kitavê Vate ra pîya qoçane (makbuz) ke kotî mi dest, ez sima rê ceremê Vate hema rusnen.

Xêrîye ra, wes û war bimanê.

T. Şahîn
Laufen, Swîs (Îsvîçre)

12. 09. 1997

İmbazanê erja,

Mi Armanci di wend ki *Vate*, kovara kirmancî, nêzdî di vejiyêna. Kêfa mi zehf amo; ez zî xeylî hes keno ki kirmancî aver kueno. Ganî şima Vate ser o rind bixebitnî; ina gamêda girîng a. Nika di ez şima spas keno.

Ez wazeno abonê Vateyî bo. Namnîşana mi in a. (.....)

Silavanê welatînî li şima bî.

Mamo Cûmî
Lille, Fransa

***

27. 10. 1997

Birayê erjayey,

(.....)

Mi namnîşana to vîndî kerd, no semedo ra ez na nama diwin namnîşana konî ser o erşeweno.

Nika nuştiş û wendişê kirdî mi ra hêsan î labirê qisekerden hon çetin a. Ez hêvî keno yew roji kirdiya mi aver bişêro; heto bîn ra ez wazeno bivajî kî ke raziwana kirdî rind zano. Beno ke jû roji ez raziwanêda kirdî amede bikero.

Ganî ke şima gure û karê xo yî *Vatey* tim aver berî, na yew karê girîng o.

Layo bîn ra zî, her çîyo ke bi kirdî bêro vilakerden, ez zaf hez keno ke biwano. (.....)

Silavên min li we bin.

Mamo Cûmî Lille, Fransa

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

FERHENGÊ TİRKÎ-KİRMANCKÎ (ZAZAKÎ)

TÜRKÇE-KIRMANCCA (ZAZAÇA) SÖZLÜK

MALMÎSANİJ

Ver bi ferhêngê standardê kirmanckî

Standardîzebiyayişê kirmanckî (zazakî) wextêdo derg û xebatêda zafe û zanaya wazeno. Merdim ganî cayê ra dest pêbiko û hêdî hêdî na xebate aver bero. Ez ebi no fikr dest bi amadekerdişe nê ferhengî kena û hêvî kêna ke nuştoxan rê faydeyê ey bibo. Gama ke mi vera kelîmeyanê tirkîyan kelîmeyê kirmanckî nuştî, mi tanî formî tercîh kerdî û formê bînî nênuştî. Ferhengê Dimilkî-Tirkî/Zazaca-Türkçe Sözlük de mi çende ki şîya mi varyantê ciya-ciyayê kelîmeyan nuştîbî. O wext mi waştbi ke ez formanê ciya-ciyayan ê kelîmeyan tesbît bika, binusa. Çimkî ganî nê formî tesbît bibê ke ma xezîna ziwanê xo bişinasnî. Heta ewro çendna ferhengê kirmanckî vejiyay û sayedê nê ferhengan de nika ma kelîmeyanê kirmanckî hîna weş şinasnenê. Labelê ziwanê nuştişî de merdim nêşîno ebi nê forman hemînî binuso, ganî merdim tanînî weçîno (vîjno) û formanê standardan tesbît biko. Eke wina nêbo ziwan caran standard nebeno û ziwanê nuştişî cayê xo nêgêno. Ma vajî kelîmeya «însan»î ya erebkî, kirmanckî de ebi nê forman vajiyêna:

însan, însa, îsan, îsa, înson, înso, îson, îso, însûn, însû, îsûn îsû

Yan zî ma vajî kelîmeya «embaz»î ebi nê forman vajiyêna:

embaz, hembaz, 'emaz, 'imaz, imbaz, enbaz, inbaz, ombaz, albaz, alvoz, olvoz

Keso ki biwazo binuso mecbur o ke nê forman miyan ra yewî weçîno. Nêke eke her kes tewirêna binuso ziwanêdo muşterek û edebî senî virazi-yêno? No semed ra mi nê ferhengî de tanî formî weçînay û nuştî. Fikrê mi gore nuştişê kirmanckî (zazakî) de nê formî binusiyê hîna baş beno.

Ez wazena çend xususanê bînan de zî wendoxan haydar (agahdar) bika:

1) Kirmanckî de heme mesderê (înfînîtîfê) fîîlanê ke ebi «-ene» qediyênê makî yê. Mesderî, şîweya Dêrsimî de ebi «-ene» (-ênе), şîweyanê bînan de ebi «-iş» (-is, -yîş) qediyênî labelê mi tiya de formê «-ene» (ênе) nuşt. (Mesderê ke ebi «-iş» (-is, -yîş) qediyênê nêrî yê.)

www.netewe.com

2) Kirmanckî de her name û sifet yan nêrî (masculin) yan zî makî (féminin) yo. Suffîksê makî «-e» (-i) yo. Mi tiya di formê nêrî yê tanî nameyan û sifetan nuşt, dim a vîrgul rona û vîrgulî dim a zî «-e» nuşt. Yanî eke «-e»yê na kelîme dim a ame, bena makî. Nimûne:

ağır : giran, -e

Yanî «giran» nêrî yo, labelê «giran**e**» makî ya.

okuyucu : wendox, -e

Yanî «wendox» camêrd o, labelê «wendox**e**» cenî ya.

Kilmnuştey

(m) : makî (féminin)

(n) : nêrî (masculin)

Suffîksî

-e : suffîksê makîye (maykey)

A

acele : leze (m), lezkanî

açmak : wekerdene, akerdene (akerdiş), rakerdene

açık : wekerde (n), wekerdîye (m); akerda (m), akerde (n); rakerde (n), rakerdîye (m)

ad : name (n)

ada : girawe (m)

adam : merdim, -e, mordem, -e

adım : game (m)

Adıyaman : Semsûr

Afrika : Afrîka (m)

ağaç : dare (m)

ağır : giran, -e

ağırlık : giranîye (m)

ağız : fek (n)

ağlama : bermi (n); bervis (n), barri (n), bermayîş (n), bervayîş (n)

ağlamak : bervayene, bermayene

ağustos : tebaxe (m)

ak : sipî, sîs

alan : bare (n), ware (n)

Alevi : elewî

alfabe : elfaba (m), alfabe (m)

almak : girewtene

Almanya : Almanya (m)

altı : şeş

altmış : şeştî

amca : dat (n), ded (n); ap (n)

Amerika : Amerîka (m)

Amerika Birleşik Devletleri : Dewletê Yewbiyayey ê Amerîka

Ankara : Anqara (m)

Antarktika : Antarktîka (m)

ara : miyan, mabên, beyntar, beynate

aradaki : miyanîn, -e, beyntarî

aralık : kanûne (m)

Arap : ereb

Arapça : erebkî

www.arsivakurdi.org

www.netewe.com

asla : caran, çi ray, bin ra
Asya : Asya (m)
aşağı : cêr
ateş : adir
atmak : eştene, çeng kerdene; vistiş
Avrupa : Ewropa (m)
Avusturya : Awusturya (m)
Avusturalya : Awustralya (m)
ay (30 gün) : menge (m), aşme (m)
ay (gökteki ay) : aşme (m)
aydın (aydın kişi) : roşnvîr, -e
aydınlık : roşn (n), roşt, şewq (n), sewle (n)
ayrı : ciya
  ayrı ayrı : ciya-ciya
az : tanî, tikê, biney; kêm, kemî; senik
Azerbaycan: Azerbaycan
Azrail : gangêr (n), Ezrayîl (n)

B

bacı : waye (m), ware (m)
bahar : wisar (n)
bakmak : ewnîriyayene, winyayene; nîyadayene
bakan : ewnîriyayox, nîyadayox
bakan : wezîr, -e
balık : mase (n)
başkan : serek, -e
başkent : paytext
başlamak : dest pêkerdene
başşehir : paytext (n)
batı : rojawan (n)
bayram : roşan (n)
bazan : ge-ge, rey-rey
bazı : tanî
Belçika : Belçîka (m)
ben : 1) ez 2) mi, min
Berlin : Berlîn
beş : panc
beyaz : sipî, sîs
bilen : zanaya (m), zanaye (n); zanayox, -e
bileşik fiil : fîilo piyabeste
bilgili : zanaya (m), zanaye (n)
bilmek : zanayene
bin : hezar
Bingöl : Çewlîg
bir : yew
  birer birer : yew bi yew
birbiri : yewbînî, yewbînan
birinci : yewin, -e
birkaç : çend
birleşik : yewbîyaye
birleşmek : yew bîyayene
birlik : yewîye
Bitlis : Bidlîs
biz : ma
böyle : wina
bu : no (n), na (m)
bugün : ewro
bugünkü : ewroyin
bura : inca, naca, tiya
burası : inca, naca, tiya
büyük : 1) gird, -e; girs, -e, xişn, -e 2) pîl, -e

C

cam : cam (n)
canlı : ganî; weş, -e
cephe : cephe (n)
cuma : îne (n)
cumartesi : şeme (n)

Ç

çabuk : leze (m), çapik, rew, sivik
çalışmak : xebitiyayene, gureyayene
çarşamba : çarşeme (n)

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

çarşı : 1) çarşu (n) 2) sûke (m)
çekme : kaş kerdiş, antiş
çekmek : kaş kerdene, antene
çeşit : babet; tewir, tur
çeviri : tadaye (n), agêrnaye (n), açarnaye (n), tercume (n)
çeviren : tadayox, -e; agêrnayox, -e; açarnayox, tercumekerdox, -e
çeyrek : çêrege (m)
Çin : Çîn
çoban : şiwane (n), şiwana (m)
çoğul : zafhûmar
çoğunluk : zafane, vêşane
çok : zaf, gelek, xeylê, vêşî, bol, zêde
çünkü : çimkî

D

daha : hîna
damat : zama (n)
Danimarka : Danîmarka (m)
dayı : xal (n)
de : zî, jî
-de : de, di, der, dir, di ... de, ede ... de
defter : defter (n)
değerli : erjaye (n), erjaya (m)
-den : ... ra, ... ro
demek : vatene
denemek : cerebnayene
dergi : kovare (m)
derleme : arkêrdiş
derlemek : arêkerdiş
derlenen: arêdaya (n), arêdaye (m)
derleyen : arêkerdox, -e
dernek : komele (m)
ders : ders (m)
devam etmek : ramitene, dewam kerdene
devlet : dewlete (n)
dışarı: teber
diğer : bîn, -e
dil : ziwan (n)
dile getirmek : îfade kerdene, vatene
din : dîn (n)
diş : dindan (n)
dişil : makî
Diyarbakır : Diyarbekir
doğa : tebîet (n)
doğu : rojhelat
doksan : neway
dokuz : new
domuz : xoz, -e
dört : çar
düşmek : kewtene
düşünce : fikr (n)
düşünmek : fikiriyayene

E

-e : be ...
-e doğru : ver bi ...
edat : edat, prepozîsyon, postpozîsyon
eğer : eke
eğilim : meyl (n)
ekim : oktobre (m)
ekmek : nan (n)
ekseriya : zafane, vêşâne
eksik : kêm, kemî
eksiklik : kemane, kêmasênî
el : dest (n)
el : şar (n)
Elazığ : Xarpêt
elbise : kinc (n), cile (m), çek (n), çina
elli : pancas
en: tewr

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

en dıştaki: tewr teber
en önce: verê verkan
epey : gelek, xeylê
eril : nêrî
erkek kardeş : bira (n), birar (n)
Ermenistan : Armenîstan (n)
Erzincan : Erzingan
Erzurum : Erzirom
eskî: verên, -e
etki : tesîr (n)
etkilemek: tede kar kerdene
eylem : 1) kar (n), fîil (n) 2) çalakî (m)
eylül : êlule (m)

F

fail : kerdox, -e
fakat : la, labelê
farklı : ciya
Farsça : fariskî
fazla : zaf, vêşî, bol, xeylê, zêde
fiil : fîil (n), kar (n)
fikir : fikr
Finlandiya : Fînlanda (m)
Fransa : Fransa (m)

G

garanti: garantî (m), temînat (n)
gazete : rojname (m)
gece : şewe (m)
gelişmek : xurt bîyayene, aver şîyayene
geliştirmek : xurt kerdene, aver berdene
gelmek : amayene, ameyîne
genç : ciwan, -e; xort (n)
genellikle : zafane, vêşane, bolkî
gerek : ganî
geri : apey, tepya, peyser, pey de
gibi : sey, zê, heway
gitmek: şîyayene
giysi : kinc (n), cile (m), çek (n), çina
göz : çim (n)
grup : grûbe (m), qefle (n)
gün : roje (m)
güneş : roj (n)
güney : başûr
güneybatı : başûrê rojawanî
güneydoğu : başûrê rojhelatî
güvence : garantî (m), temînat (n)
güvenmek : bawer kerdene, bawer bîyayene
güvey : zama
güz : payîz (n)
güzel : rind, -e

H

haber : xebere (m)
haberdar: xeberdar, -e
habersiz: bêxeber, -e
hafta : hefte (n), hewte (n)
hakkında : derheqê ... de
halk : şar (n)
harf : herfe (m)
hayli : gelek, xeylê
hazır : amade (n), amada (m); hazir, -e
hazır olmak : amade bîyayene, hazir bîyayene
hazırlamak : amade kerdene, hazir kerdene
hazırlayan: amadekerdox, -e; hazirkerdox, -e
haziran : hezîrane (m)
hece : hece (m)
hem: him
hepsi: heme, pêro, têde
her : her
her ne kadar : herçiqas
hızlı : leze (m), sivik
hızlıca : lezkanî

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

hiçbir zaman : caran, çi ray
hikaye : novel (m)
Hindistan : Hindîstan
hissetmek: tey vetene (tey vetiş)
Hollanda : Hollanda
horoz : dîk (n)
hoş : weş, -e
hunhar : gonîwer, -e; gûnîwer, -e

I

Irak : Îraq

İ

içmek (su vs. için) : şimitene, fir kerdiş
içmek (*sigara vs. için*) : şimitene, antiş, qirşayîş
idare : îdare (n)
ifade etmek : îfade kerdene, vatene
iki : di
iktidar : îqtîdar
il : şaristan, bajar
ilçe : qeza
ile : bi, ebi, bi, bi ... ra, bi ... ya, pey, pê
ileri : aver
ilerlemek : aver şîyayene
ilerletmek : aver berdene
ilgeç : edat, prepozîsyon, postpozîsyon
ilk : verên, -e; yewin, -e
ilkbahar : wisar (n)
ilkin: verî
ilkönce: verî, verê verkan
îmkan : îmkan (n)
imla : rastnuştene (m), îmla (m)
inanç : bawerîye, bawerî
inanan : bewerkerdox, -e
inanmak : bawer kerdene, bawer bîyayene
indirmek : 1) ronayene 2) peye kerdene (peye kerdîş), 3) war nayene (war nayîş)
inek : manga (m)
ingilizce : îngilizkî
İngiltere : Îngilîstan
insan : merdim, -e; mordem, -e; însan -e
inşa etmek: viraştene
İran : Îran
iri : gird, -e; xişn, -e
isim : name (n)
İsrail : Îsraîl (n)
istemek: wastene, waştene
İsveç : Swêd (n)
İtalya : Îtalya (m)
izlemek : 1) taqîb kerdene, dima şîyayene 2)ewnîriyayene, winyayene; nîyadayene
izleyici : 1) taqîbkerdox, -e; dimaşîyayox, -e 2)ewnîriyayox, -e; nîyadayox, -e

K

kaç : çend
kadın : cinî (m), cîniye (m)
kahverengî : şalên, qeweyî
kalem : qeleme (m)
kalmak : mendene
kamuoyu : fikrêumûmiya (Ar.)
kan : gonî (m), gûnî (m)
kan emici : gonîwer, -e; gûnîwer, -e
kanat : perr, perrazi (n), parzane (n), pel (n)
kara : siya, qer
kardeş *(erkek kardeş)* : bira (n), birar n)
kardeş *(kız kardeş)* : waye (m), ware (m)
karşı : vera, verva
kasım : teşrîne (m)
kaynak : çime (n)
kaza : qeza
keçi : bize (m)
kelime : kelîme (m), çekû (n)

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

kendi : xo
kent : şaristan (n), bajar (n)
kesme : birnayîş (n), qesnayîş (n)
kesmek : birnayene, qesnayine , cira kerdene (dira kerdiş)
Kıbrıs : Qibris
kırk : çewres
kırmızı : sûr
kısa : kilm, -e; kirr, -e
kısaltma (yazıda) : kilmnuşte (n)
kış : zimistan (n)
kıta : qita (m), kontînente (m)
ki : ke, ku
kişi : kes
kitap : kitab (n)
konuşmacı : qeseykerdox, -e; qalîkerdox, -e; xeberîdayox, -e
konuşmak : qisey kerdene, qesêy kerdene; qalî kerdiş, xeberî dayîş, mijûliyayîş, vajor biyayîş
koşul : şert (n)
koymak : ronayene, nayene
köy : dewe (m)
kullanmak : xebitnayene, gurênayene
kurt : verg (n)
kuşku : guman (n), şik (n)
kuşkusuz : bêguman, bêşik
kutlamak : pîroz kerdene
kutsal : pîroz, -e
kuzey : vakur
kuzeybatı : vakurê rojawanî
kuzeydoğu : vakurê rojhelatî
küçük: qij, wurdêk, hurdî
Kürdistan : Kurdîstan
Kürmanc : kurmanc, -e; kirdas, -e
Kürmancca : kurmanckî, kirdaskî, kirdasî
Kürt : kurd, -e
Kürtçe : kurdkî

L

lakin : la, labelê
lehçe : lehçe
Londra : Londra

M

mart : adare (m)
mastar : mesder (n), înfînîtîf (n)
mavi : kewe
mayıs : gulane (m)
mektup : mektube (m)
mevsim : mewsim (n)
mezhep : mezheb (n)
millet : milet (n), netewe (n)
milli : millî, netewî
milyar : mîlyar
milyon : mîlyon
misal : nimûne (m)
muska : nuşte (n)
Muş : Mûş
Müslüman : misilman, -e

N

nahiye : nahiye
ne : çi, çina, se
ne kadar : çiqas, çend
nisan : nîsane (m)
nokta : deqe (m), nuqta (m)
Norveç : Norweç (n)

O

o : 1) o (n), a (m) 2) ey (n), aye (m)
ocak (ocak ayı) : çele (n)
okuma : wendiş (n)

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

okumak : wendene
okumuş: wenda (m), wende (n)
okuyucu : wendox, -e
Okyanusya : Okyanûsya (m)
olanak : îmkan (n)
olmak : bîyene, bîyayene
olumlu : bîyaye, musbet
olumsuz : nêbîyaye, menfî
on : des
on bir : yewendes
on iki : diwês, duyes
on üç : hîrês
on dört : çarês
on beş : pancês
on altı : şiyês
on yedi : hewtês
on sekiz : heştês
on dokuz : newês
onlar : 1) ê 2) înan
ora : uca, wica
orası : uca, wica
Ortadoğu : Rojhelato Miyanîn
otuz : hîris

Ö

öküz : ga (n)
ölmek: merdene
ön: ver, vernî
önek : prefiks (n)
önlem : tedbîr (n)
örnek : nimûne (m)
öteki: bîn, -e
öykü : novel (m)
öyle : winî

P

para: pere (n)
Paris : Parîs
parmak : bêçike (m), engişte (m), giştе (m)
pazar : yewşeme (n)
pazartesi : dişeme (n)
perşembe : panşeme (n)
Rusya : Rûsya (m)

S

sağ : ganî; weş, -e
sahife : riperr (n)
sahip : wayîr, -e
sahte : qestikên, -e; sexta (m), sexte (n)
salı : sêşeme (n)
saptamak : tesbît kerdene
sarı : zerd, çeqer
savaş : ceng (n)
sayfa : riperr (n)
sayı : hûmare (m)
sayısız : bêhûmar
saymak: hûmaritene (hûmaritiş)
sekiz : heşt
seksen : heştay
sen : 1) ti 2) to
sene: serre (m)
sezmek: tey vetene (tey vetiş)
sıfat : sifet (n)
Siirt : Sêrt
siyah : siya, qer
siz : şima
soğan : pîyaz (n)
son: peynî (m), peyen, -e
sonbahar : payîz (n)
sonek : suffîks (n)
sonra : dima, ... ra pey, tepîya, badî
sormak : persayene, pers kerdene
soru : pers (n)
sosyal : cematkî

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

sömürge : kolonî (m)
sömürgeci : kolonîker, -e; kolonyalîst, -e
söylemek : vatene
söylenmek : vajiyayene
söz : vate (n), qisa (m), qesa (m); soz (n)
sözcük : kelîme (m)
Stockholm : Stokholm
su : awe (m), aw (m)
suni : viraşte (n), viraşta (m); qestikên, -e
Suriye : Sûrîye (m)
Suudî Arabistan : Erebîstanê Seûdî
sürmek : ramitene

Ş

şahıs : kes
şahıs zamiri : zemîrê kesî
şart : şert (n)
şayet : eke, ke
şehir : şaristan (n), bajar (n)
şekil: form (n), şikl (n)
şimdi : nika, newe
şimdiki : nikayin, -e
şimdiki zaman : demeyê nikayine
şubat : sibate (m), gucige (m)
şüphe : guman (n), şik (n)
şüpheli : gumanin, -e; şikin, -e
şüphesiz : bêguman

T

tabiat : tebîet (n)
tamam : temam
Tanrı : Hûmay (n), Heq (n)
tarih : tarîx (n)
tedbîr : tedbîr (n)
tekil : yewhûmar
temînat : garantî (m), temînat (n)
temiz : pak, -e
temmuz : temmuze (m)
tesadüf : rastameyîş, tesaduf
tespit etmek : tesbît kerdene
toplamak : kom kerdene, pêser kerdene, arê dayene, arê kerdene, top kerdene
toplanmak : kom bîyayene, pêser bîyayene, arê bîyayene, top bîyayene
toplantı : kombiyayîş (n)
toplum : cemat (n)
toplumsal : cematkî, sosyal
Tunceli : Mamekiye, Dêrsim
tuzak : dame (m)
tür : tewir, tur
Türk : tirk
Türkçe : tirkî
Türkiye : Tirkiya
türkü : lawike (m), kilame (m), dêre (m)
türkücü (türkü söyliyen) : dêrbaz, -e; dengbêj, -e

U

ufak : hurdî, wurdêk, qijek
ulus : milet (n), netewe (n)
ulusal : millî, netewî
Urfa : Riha
uyduruk : pêarde (n), pêarda (m),
uygun : destdaya (m), destdaye (n); beremenda (m), beremende (n); munasib, -e
uygun olmak : dest dayene, munasib bîyayene
uzun : derg, -e
uzun uzadıya : derg û dila

Ü

üç : hîrê
ülke : welat
ümit : hêvî (m), ûmid
ümitli : hêvîdar, -e

www.netewe.com

ümitsiz : bêhêvî, bêûmid, -e
üniversite : unîversîte (m)
üzerinde : ser o
üzerinde durmak : ser o vindertene

V

vakit : deme (n), wext (n), zeman (n)
vatan : welat (n)
vermek : dayene
vilayet : şaristan (n), bajar (n)
Washington : Waşîngtin

Y

ya : yan
ya ... ya : yan ... yan
yaka : girane (n)
yapay : viraşte (n), viraşta (m); qestikên, -e
yapmak : 1) kerdene 2) viraştene 3) hinkerdiş
yaprak : perr (n), pelg (n), pel (n), velg
yargılamak : mehkema kerdene
yargılanmak : mehkema bîyayene
yaz : hamnan (n)
yazar : nuştox, -e
yazı : nuşte (n)
yazının kaynağı : çimeyê nuşteyî
yazılı : nuşta (m), nuşte (n)
yazılı kaynak : çimeyo nuşte
yazılma : nusiyayîş, ameyîş nuştiş
yazılmak : nusiyayene, ameyîne nuştene
yazma : nuştiş (n)
yazmak : nuştene
yedi : hewt
yeni : newe (n), newa (m)
yer : ca (n)
yerleşmek : ca girewtene
yerleştirmek : ca dayene
yeşil : hewz, kesk, zergûn
yetmiş : hewtay
yıl : serre (m)
yılan : mar (n)
yılbaşı : serrnewe (n)
yirmi : vîst
yosun : kevz
yönetim : îdare (n)
Yugoslavya : Yûgoslavya (m)
yukarı : cor
yumurta : hak (n)
Yunanistan : Yunanîstan
yurt: welat (n)
yurtsever : welatperwer, -e; welatsînayox, -e
yüce : berz
yüksek : berz, -e
yüz (sayı) : se
iki yüz : di sey
üç yüz : hîrê sey
dört yüz : çar sey
beş yüz : panc sey
altı yüz : şeş sey
yedi yüz : hewt sey
sekiz yüz : heşt sey
dokuz yüz : new sey

Z

zaman : deme (n), wext (n), zeman (m)
zamir : zemîr (n)
zarf : zerfe (m)
Zaza : kirmanc, kird, zaza, dimilî
Zazaca : kirmanckî, kirdkî, zazakî, dimilkî, dimilî
zindan : zîndan (n)
zîyade: zêde, vêşî

www.arsivakurdi.org
www.netewe.com

KİTABÊ KİRMANCKÎ (ZAZAKÎ)-II

30) Mesut Özcan, Zazaca-Türkçe Sözlük, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997, 234 r.

31) Gunilla Wolde, Emma Şina Tixtordê Dindanan Heti, Tadayox: Haydar Diljen, Weşanxaneya Apec, Stockholm, 1997, 22 r.

32) Gunilla Wolde, Tûte yo Pasta Virazeno, Tadayox: Haydar Diljen, Weşanxaneya Apec, Stockholm, 1997, 22 r.

33) Gunilla Wolde, Tûte yo Şino Teber, Tadayox: Haydar Diljen, Weşanxaneya Apec, Stockholm, 1997, 22 r.

www.netewe.com

ALFABE

	Kirmanckî (Zazakî)	Tirkî
A a	adir, asin, Almanya	adam, at
B b	bira, ban, Bidlîs	büyük, bir
C c	ca, cêr, cor	can, cadde
Ç ç	çim, Çewlîg, Çemişgezek	çap, çöp
D d	dest, Diyarbekir, Dêrsim	dal, dayı
E e	ez, Erzingan, Erzirom	el, gel, del
Ê ê	êrxat, êlçî, êqbal	-
F f	fek, fariskî, Fransa	fare, fıstık
G g	ga, giran, Gimgim	göl, güven
H h	her, heş, Hollanda	hemen, hava
İ i	bin, kirmanc, solin	ısırmak, ışık
Î î	îsot, Îran, talya	iş, it
J j	jêhat, jan, Japonya	garaj, jandarma
K k	kitab, kar, Kurdîstan	kalkan, küçük
L l	lal, lazut, Licê	limon, leke
M m	ma, mase, Mûş	mavi, maya
N n	nan, newe,	ne, neden
O o	of, oda, ordu	olmak, olmaz
P p	payîz, Pîran, Pali	parmak, pınar
Q q	qeleme, qumaş, Qibris	-
R r	rind, radyo, Riha	resim, rüzgar
S s	sipî, simer, Sêwregi	serin, sarı, süs
Ş ş	şima, şeş, şaş	şişirmek, şişman
T t	ti, tarîx, Tirkiya	tatlı, tavşan
U u	utî, uca, ucret	ütü, ücret
Û û	ûsul, Ûrris, Ûrrim	uzak, unutmak
V v	verg, velg, vate	var, ver
W w	wisar, weş, welat	-
X x	xirab, Xarpêt, xurbet	-
Y y	yaban, yar, yadîgar	yayla, yol
Z z	zaf, zerd, zaza	zeybek, zavallı

www.arsivakurdi.org

www.netewe.com

Korgeneral Alpdoğan Dêrsim de

www.netewe.com
www.dêrsim.org